

Kyrkobyggnader 1760–1860

DEL 3

ÖVRE NORRLAND

Kyrkobyggnader 1760–1860
Del 3

Kyrkobyggnader 1760–1860

Del 3 Övre Norrland
Finland 1760–1809

VOLYM 217 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JONNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIÉÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTIO, ALLAN ELLENIOUS,
EVALD GUSTAFSSON, R AXEL UNNERBÄCK

*Utgivet med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
samt Stiftelsen J C Kempes Minne*

ABSTRACT

Kyrkobyggnader 1760–1860. Del 3. Övre Norrland. Finland 1760–1809. Volym 217 av Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium. Churches 1760–1860. 3. Upper Norrland. Finland 1760–1809. Volume 217 of Swedish Churches, published by the National Board of Antiquities and the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities. Stockholm 1993, 235 p, with captions and summary in English. ISSN 0284-1894, ISBN 91-7192-886-3.

This is the third volume in a series of seven, dealing with the c. 800 churches in Sweden which were built during the hundred year period between 1760 and 1860. The typical Sweden “sermon church”, with its plastered and white-washed walls, its tower with a tower-head or a lantern, its big windows, and its large and well-lit interior covered by a barrel-vault, was developed during the 1750's. In the 1840's various neo-medieval types appeared, but the neo-Classical style persisted until the late 1870's.

This volume, edited by Barbro Flodin, covers Upper Norrland, the northernmost part of Sweden. The Catalogue contains a description of all of the 56 churches built in this area during the period in question. Of these, 27 still stand on their original sites, 5 have been moved and re-erected on new sites, and 24 have been lost – either as a result of fire, or because they have been demolished and then replaced by new churches. The Swedish material is treated by Barbro Flodin in the first two chapters which deal with the general planning and design of the churches, building materials and construction, and also with the interplay between the central authorities in Stockholm and the local parishes and master-builders. As in the two previous volumes in the series, emphasis is given to the restoration history of the churches and to their present state of conservation. The rather few churches that are still more or less well preserved in their original form are especially noted.

Since Finland formed part of Sweden until the year 1809, and since the conditions are very similar in the northern parts of the two countries, two chapters of the book are devoted to church building in Finland between the years 1760–1809. Marja Terttu Knapas gives a general survey of the period, and, using some case examples, Barbro Edling illustrates the similarities and differences in style, construction, plan types and attitudes between the two countries.

Beskrivningen av kyrkorna är avslutad våren 1991

Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av William M Pardon

Bildmaterial förvaras i ATA

Omslagsbilden återger Åsele gamla kyrka, uppförd 1847–52 efter ritningar av Johan Fredrik Åbom. Interiör mot öster. Kyrkan nedbrunnen 1934. Foto Lars Dahlstedt omkr. 1900. Västerbotens museum, Umeå.

FÖRORD	7	Snöans fiskekapell	116
<i>Axel Unnerbäck- Ingrid Sjöström</i> Inledning	9	Sorsele	117
<i>Barbro Flodin</i> Kyrkobyggandet i Övre Norrland 1760–1860	12	Vilhelmina	119
Historisk bakgrund. Omfattningen av kyrko- byggandet. Kyrkornas allmänna uppbyggnad och planlösning. Material. Exteriör. Torn och tornöverbyggnader. Interiör. Altare och altar- utsmyckning. Predikstolar. Orglar. Övrig in- redning. Arkitekter och byggmästare. Kyr- kostilar, påverkan från Överintendentsämbe- tet. Restaureringar och större förändringar. Bevarandegrad. Källor och litteratur.		Vittangi	121
		Vännäs gamla kyrka (Vännäsby)	123
		Älvsbyn	126
		Örträsk	128
		Överluleå (Boden)	130
		Återuppförda kyrkor	133
		Gillesnuole kapell	133
		Jäkkviks kapell (tid Lövmokk)	134
		Pajala (tid Kengis)	136
		Umeå (tid Holmön), Helena Elisabeth- kyrkan	139
		Vindeln, S:t Mikael's kapell (Degerfors gamla kyrka)	141
		Försvunna kyrkor	144
<i>Barbro Flodin</i> Överintendentsämbetet och försam- lingarna. Önskemål, förslag, föreskrifter och förverkligande	48	Ammarnäs gamla kapell	144
		Arvidsjaurs gamla kyrka	145
		Bjurholms äldsta kyrka	146
		Burträsk gamla kyrka	147
		Dorotea gamla kyrka	149
		Fatmomakke andra kapell	151
		Fatmomakke tredje kapell	151
		Jörns äldsta kapell	152
		Karesuando gamla kyrka	153
		Kvikkjokks gamla kapell	154
		Luleå, Gustafskyrkan	155
		Nedertorneå-Haparanda gamla kyrka	156
		Norsjö äldsta kapell	158
		Norsjö gamla kyrka	159
		Robertsfors brukskyrka	161
		Stensele gamla kyrka	162
		Strömbäcks gamla brukskapell	162
		Sävars gamla kyrka	162
		Tärna äldsta kapell	164
		Tärna gamla kyrka	165
		Volgsjö (Vilhelmina gamla kyrka)	166
		Ytterstfors brukskyrka	167
		Åsele gamla kyrka	168
		Överkalix gamla kyrka	170
		Planritningar	172
KATALOG	75		
Karta. Övre Norrland med kyrkobyggnader upp- förda 1760–1860	76		
Bevarade kyrkor	77		
Alkavare kapell	77		
Arjeplog	79		
Brändö-Uddskärs fiskekapell	82		
Dikanäs	83		
Fredrika	85		
Hörnefors brukskyrka	87		
Jörns gamla kyrka (Österjörn)	90		
Karl Gustaf (Karungi)	93		
Korpilombolo	95		
Lycksele	98		
Malå	100		
Malörens fiskekapell	103		
Nederluleå, tornet	104		
Pite-Rönnskärs fiskekapell	105		
Risbäck	106		
Råneå	109		
Rödcallens fiskekapell	111		
Sandskärs fiskekapell	112		
Skellefteå landskyrka	113		

Karta över Finland	176
<i>Marja Terttu Knapas</i> Kyrkobyggandet i Finland 1760–1809	177
<i>Barbro Edling</i> Överintendentsämbetet och kyr- korna i Finland 1760–1809	198
BILAGOR	
1. Kungliga förordningar 1759, 1764 och 1776	218
2. Överintendenter vid K Överintendentsämbetet	222
FÖRKORTNINGAR	222
SUMMARY	223
PERSONREGISTER	231

År 1989 utgavs första delen av Sveriges Kyrkors översiktsverk *Kyrkobyggnader 1760–1860*, som i sju volymer är avsedd att presentera samtliga ca 800 kyrkor byggda under denna period i Sverige. Del 1 omfattade Skåne och Blekinge (Lunds stift). Del 2 täcker Småland och Öland (Kalmar och Växjö stift). Den hundraårsperiod som serien behandlar domineras av den nyklassicistiska kyrkan med dess tidiga gustavianska varianter, men rymmer även verk med kvardröjande drag från den äldre barocktraditionen samt kyrkor med inslag av de olika medeltids- och renässansinspirerade stilarter som från och med på 1840-talet börjar sätta spår i arkitekturen.

Som den tredje delen i Sveriges Kyrkors serie *Kyrkobyggnader 1760–1860* publiceras Övre Norrlands kyrkor, omfattande Luleå stift, dvs landskapen Lappland och Västerbotten samt socknarna Nordmaling och Bjurholm. Volymen omfattar 56 kyrkor byggda under 100-årsperioden. Av dessa finns idag 27 bevarade på ursprunglig plats, medan fem flyttats och återuppförts, i ett par fall delvis rekonstruerade, och resten rivits eller brunnit.

Volymens huvudförfattare och redaktör är fil dr Barbro Flodin vid Riksantikvarieämbetets enhet för byggnadsdokumentation. Hon svarar för katalogen med arkiv- och litteraturgenomgång samt fältarbete med foto-grafering och de analyserande uppsatser som ger bak-

grund och förutsättningar för kyrkobyggandet i Norrland samt klarlägger den stilmässiga utvecklingen. Kartor och diagram har renritats av Agneta Hildebrand och planer av Pontus Engellau och Kerttu Palmgren, Riksantikvarieämbetet.

För att belysa kyrkobyggnadsverksamheten i hela det svenska riket under perioden ingår även två uppsatser om kyrkorna i Finland fram till 1809. Den ena är författad av fil dr Marja Terttu Knapas vid Finlands Kyrkor och ger det finska perspektivet. Här skildras biskoparnas, församlingarnas och byggmästarnas sätt att hantera uppgiften att bygga, bygga om och reparera kyrkorna, ofta under mycket knappa villkor. Den andra uppsatsen illustrerar med några valda exempel hur man på Överintendentsämbetet behandlade de finska kyrkobyggnadsärendena. Den är författad av fil kand Barbro Edling, som vid Stockholms universitet arbetar med en avhandling i konstvetenskap om ämbetets organisation och ämbetsutövning under 1700- och 1800-talen.

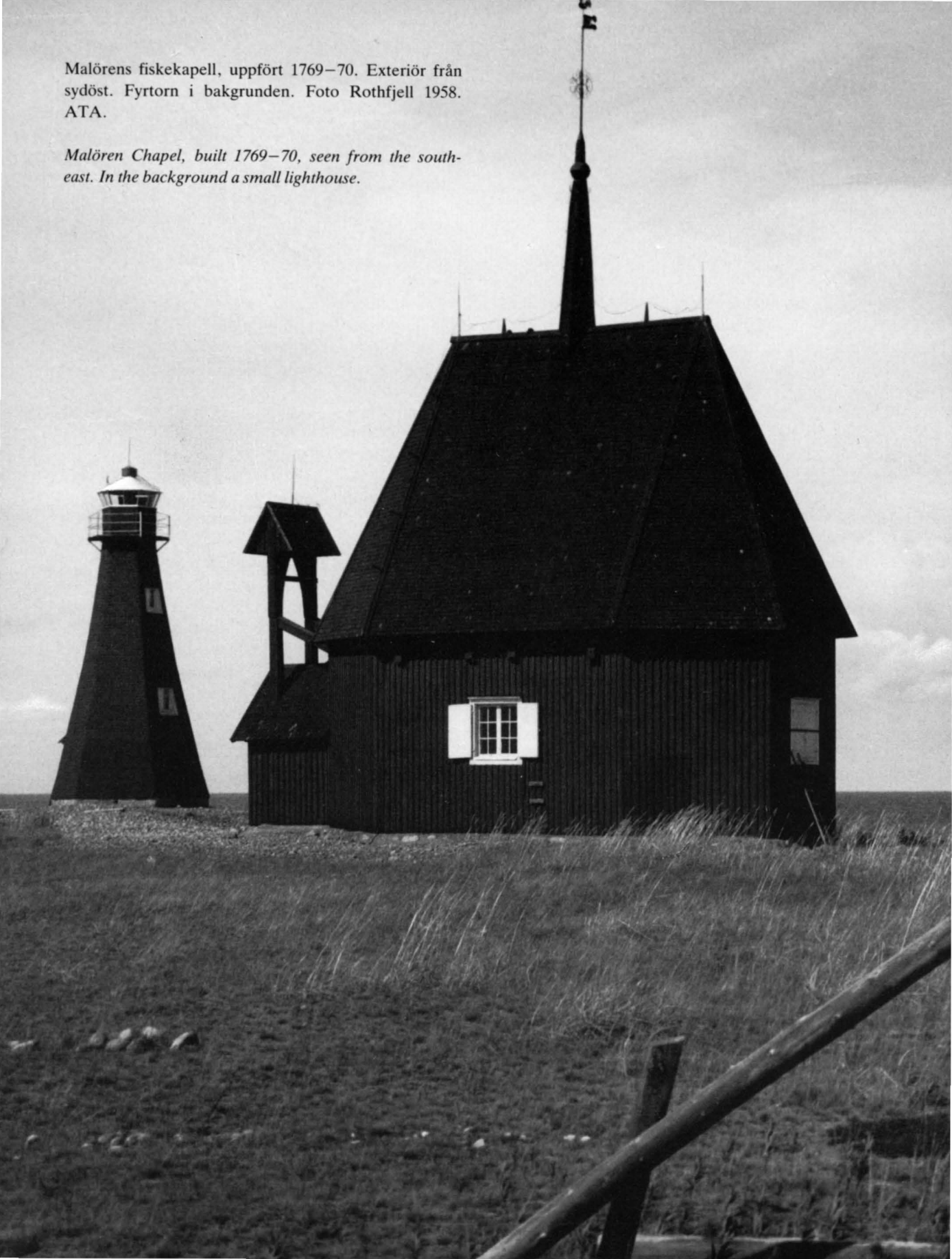
För utgivningen har vi erhållit publiceringsbidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Vi har även tacksamt mottagit bidrag till tryckningskostnaderna från Stiftelsen J C Kempes Minne.

Stockholm i januari 1993

Redaktionskommittén

Malörens fiskekapell, uppfört 1769–70. Exteriör från sydöst. Fyr torn i bakgrunden. Foto Rothfjell 1958. ATA.

Malören Chapel, built 1769–70, seen from the south-east. In the background a small lighthouse.

Inledning

av AXEL UNNERBÄCK och INGRID SJÖSTRÖM

År 1984 påbörjades ett inventerings- och forskningsprojekt om den nyklassicistiska kyrkan i Sverige för att få en överblick över denna stora grupp av kyrkor, nästan lika karaktäristisk som den röda stugan i det svenska kulturlandskapet, men trots detta relativt outforskad och framför allt ganska missaktad. Behovet av en radikalt ökad kunskap om dessa kyrkor är akut, framför allt inom kulturminnesvården som nästan dagligen konfronteras med en till synes aldrig sinande ström av ärenden rörande renovering och förändringar av kyrkorna och deras inredning.

Under de senaste decennierna har den internationella forskningen ägnat stort intresse åt 1700- och 1800-talens arkitekturutveckling. Flera studier har också ägnats förhållandena i Norden, men ännu saknas en uttömmande framställning över utvecklingen i Sverige. – Svenskt kyrkobyggande har skildrats i två numera klassiska verk, Per Gustaf Hambergs *Tempelbygge för protestanter* och Göran Lindahls *Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800–1950*, bäge 1955. Grundläggande monografier finns om några av periodens främsta arkitekter, avhandlingsarbete pågår om andra, medan många av det tidiga 1800-talets arkitekter, byggmästare och kyrkligt verksamma bildkonstnärer ännu inte har studerats vetenskapligt. Tanken är att projektet genom specialstudier och genom sammanställning av ett rikt underlagsmaterial för vidare forskning skall kunna ge en väsentligt ökad kunskap om detta viktiga skede i svensk arkitektur och bildkonst.

Den typiska svenska predikokyran med putsade och vitkalkade murar, torn med huv eller lanternin, stora fönster och en interiör i form av en stor och ljus predikosal täckt av tunnvalv utbildades på 1750-talet. Mycket talar för att det var Carl Hårleman som skapade den kyrkotyp, som under ett drygt århundrade skulle bli nästan allenarådande inom svenskt kyrkobyggande. Förutsättningarna för den nya predikokyran utveckling och snabba genomslag var framför allt frihetstidens väldiga befolkningsökning. De gamla sockenkyrkorna kunde inte längre rymma den gudstjänstfirande församlingen. Samtidigt ställdes nya krav på kyrkornas funk-

tion. Upplysningstidens teologi krävde en annan gudstjänstmiljö än vad de gamla, mörka kyrkorna med deras överflöd av inventarier från medeltid och stormaktstid kunde erbjuda. Det talade ordet och församlingssången stod i centrum; förkunnelsens klarhet skulle främjas av en ljus och funktionell miljö, befriad från all mystik. Kyrkans funktion som socknens administrativa centrum ställde å sin sida likartade krav; det var från kyrkan och dess granne sockenstugan som socknen styrdes och det var från predikstolen eller kyrktrappan som nya pålagor och förordningar kungjordes för den samlade menigheten.

Lanseringen av den nya kyrkotypen byggde i hög grad på ett nytt administrativt system för reglering av det offentliga byggandet. 1759 infördes kravet att förslag till nya kyrkor bekostade av allmänna medel skulle granskas av ÖIA, Överintendentsämbetet, och godkännas av K Maj:t. Dessförinnan hade granskningen skett hos respektive landshövding och konsistorium enligt en bestämmelse från 1740. Den nya förordningen, som bl.a. innehåller krav på stabila och brandsäkra stentorn, följdes 1776 av en ny, som ytterligare stärkte centralstyrningen av kyrkobyggnadernas utformning. Bakgrunden till den statliga lagstiftningen var inte minst ett praktiskt-ekonomiskt synsätt, som krävde sparsamhet med allmänna medel och stabilitet och varaktighet hos de offentliga byggnaderna – krav som emellertid var nära kopplade till uttalat estetiska ambitioner.

Det centrala granskningstvånget ledde till att en stor del av de nya kyrkorna ritades eller omritades av Överintendentsämbetets stab av arkitekter och konduktörer. Därmed kunde den nya kyrkotypen lanseras effektivt över hela landet. Att detta innebar en allmän stilistisk likriktning på bekostnad av regionala och lokala byggnadstraditioner kan i och för sig tyckas sant om man ser till kyrkobyggandet i stort.

Går man in i ett djupare studium visar det sig emellertid att det inom den givna ramen ryms en rikedom av variationer som dels har utgått från de olika arkitektpersonligheternas konstnärliga inriktning och idéer, dels också från den lokale byggmästarens och murmä-

tarens sätt att tolka och i vissa fall självständigt omarbeta arkitektens planer. Det finns också regioner som utvecklade en egen tradition, oberoende av ämbetets estetiska styrning: bl.a. södra Norrland, där murmästaren Daniel Hagman ännu på 1770-talet bygger tornlösa kyrkor av rokokotyp med mansardtak och kryssvalv, och Skåne, där Carl Georg Brunius från 1832 effektivt lanserar sin medeltidsinspirerade kyrkotyp. Studier av relationerna mellan församlingarna och ÖIÄ visar att den centrala myndighetens makt att genomdriva och följa upp sina beslut tidvis var ganska begränsad. Särskilt under perioden kring år 1800, under Gustav IV Adolfs tid, var ämbetet försvagat genom oengagerad ledning, underbemanning och otillräckliga resurser.

Den stilistiska avgränsningen av projektet visade sig sammanfalla ganska väl med en tidsmässig avgränsning. Den nyklassicistiska kyrkans dominans infaller under perioden ca 1760–1860. Enstaka kyrkor i den nya stilen byggdes på 1750-talet, men det var först efter tillkomsten av 1759 års förordning som den nya kyrkotypen fick sitt genombrott. Ännu på 1850-talet är det den traditionella nyklassicistiska kyrkan som dominerar, fastän stilistiskt påverkad av empirens tyngre former, ibland av en försiktig nygotik. Ett årtionde senare är emellertid en ny typ av kyrka, präglad av nygotik eller rundbågestil och med öppen takstol, glasmålningar, öppen bänkinredning och friare planformer redan inne i ett genombrottsskede.

Genom att projektet omfattar det totala kyrkobyggandet under tiden 1760–1860 har stilistiska gränsdragningsproblem kunnat elimineras till förmån för en helhetssyn på kyrkobyggandet under en epok, som i kyrkligt och administrativt hänseende uppvisar en relativt enhetlig bild; också regionala variationer och särdrag av intresse kunde därmed rymmas inom ramen för projektet. Arbetet har även omfattat en kartläggning och analys av hur nya smakriktningar och nyorientering i gudstjänstliv och liturgi tagit sig uttryck i renoveringar och ombyggnader.

Projektet har lagts upp som en inventering av samtliga kyrkor från perioden. Den sker landskapsvis och har omfattat dels sammanställning av uppgifter ur arkiv och litteratur, dels besiktning på platsen. Resultatet redovisas i en sammanfattande text om varje kyrka med uppgift om arkitekt, byggmästare, tidpunkt för approbation av ritningarna, byggnadsår samt redogörelse för viktigare ombyggnader. Målsättningen är att få en fullständig överblick över beståndet av kyrkor och en bild av deras bevarandestatus som ett underlag för vården av kyrkorna och en utgångspunkt för vidare forskning. Invente-

ringen redovisas i katalogform uppställd i bokstavsordning efter kyrkornas namn.

I en serie avgränsade vetenskapliga studier kommer epokens kyrkobyggande att belysas från olika aspekter: fördjupade studier av enskilda kyrkobyggnadsprojekt, av olika arkitekter, konstnärer och byggmästare, av praktiska och sociala förutsättningar för kyrkobyggnadsverksamheten, teologiska aspekter, byggnadstekniska aspekter mm.

Övre Norrland och Finland under den svenska tiden fram till 1809, som redovisas i föreliggande volym, visar en stor bredd i materialet och tydliga regionala särdrag. Den lokala byggnadstraditionen och förutsättningarna när det gäller materialval har satt sin prägel på kyrkobyggnaderna. Befolkningsunderlaget hade också stor betydelse för både genomförandet av byggnadsverksamheten och utformningen av de i hög grad varierande kyrkobyggnaderna.

De uppsatser som ingår i volymen har presenterats i förordet. En jämförelse mellan de norrländska och finska förhållandena visar både likheter och skillnader. Gemensamt är att trä helt dominerar som byggnadsmaterial. Både i Norrland och Finland fick man regelmässigt från Överintendentsämbetet dispens på kravet att kyrkan skall byggas i sten, med hänvisning till församlingarnas fattigdom och bristen på lämplig sten och murkalk inom rimliga transportavstånd.

Det finns också likheter mellan regionerna beträffande kyrkornas utformning. En är förkärleken för korskyrkan, mest framträdande i Finland. Adolf Fredriks kyrka i Stockholm av C F Adelcrantz är en viktig inspirationskälla, men ger knappast hela förklaringen till att korsplanen var så vanlig. I själva träkonstruktionen finns påtagliga skillnader mellan de två regionerna; de finska exemplen uppvisar ofta långt mer avancerade och uppfinningsrika lösningar än de svenska.

De nordsvenska och nordfinska landskapen bands samman även genom att många arkitekter och hantverkare arbetade på bägge sidor om den nuvarande gränsen. Namnkunnigast av dessa är Jacob Rijf, som med talrika släktingar i byggbranschen verkade som arkitekt och byggmästare vid flera av de största kyrkobyggena kring sekelskiftet 1800, främst Skellefteå landsförsamlings kyrka.

Alla tre uppsatsförfattarna har anledning att kommentera relationerna mellan överheten i Stockholm och de lokala aktörerna. Med de långa avstånden till Stockholm och Överintendentsämbetets begränsade resurser var möjligheterna att följa upp beslut och beivra avvikelser i princip obefintliga, även om man kunde agera

via länsstyrelserna. Detta var säkerligen såväl myndigheten som församlingarna och deras byggmästare ute i bygderna medvetna om. Vanligen tycks bägge parter också ha strävat att mötas i godtagbara kompromisser, även om man från början stått långt ifrån varandra och ofta i en segdragen process utväxlade förslag och motförslag. Det finns få exempel på att ämbetet med makt-språk sökt driva igenom en linje som mötts av motstånd lokalt. Därvid finns ingen skillnad mellan ärenden i Norrland och i Finland. Församlingarna å sin sida tog oftast intryck av de projektritningar och synpunkter som Överintendentsämbetet lämnade. Dessa ritningar följdes inte alltid till punkt och pricka, men man anamade oftast grundidéerna och förändrade eller förenklade dem i anpassning till byggnadstraditionen på orten och till den lokale byggmästarens kompetens.

En sentida betraktare fylls av beundran inför dessa kyrkor vid tanken på de oerhörda strapatser som byggena innebar. Till den möda och det tunga kroppsarbete som dåtidens kyrkobyggen överallt krävde kom i de nordliga trakterna kampen mot det hårda klimatet, de långa mörka vintrarna, de oändliga avstånden och de usla vägarna. Vissa kyrkor ligger miltals från bebyggda

trakter, som de små skärgårdskapellen för säsongsfiskarna, andra djupt in i då väglöst land. I det stora, dramatiska landskapet lades kyrkorna ofta i hisnande natursköna lägen. Det är nästan ofattbart att en ut-spridd och fattig befolkning kunde samla sig till att genomföra dessa kyrkobyggen, av brist på medel ofta utdragna över många år. Det säger något om vad kyrkobyggnaderna betydde som samlingspunkt och tröst i det hårda jordelivet.

De norrländska kyrkorna har behandlats ganska styvmoderligt i svensk forskning; det gäller i synnerhet Övre Norrland (se vidare litteraturöversikten s. 45). Glädjande nog har ett substantiellt tillskott till litteraturen om Övre Norrland nyligen utkommit, temanumret "Övre Norrlands kyrkor", Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22, 1991. Det utgör redovisning av ett HSFR-stött forskningsprojekt vid Umeå universitet, lett av Anders Åman. Där analyseras kyrkobyggandet från medeltid till nutid ur en rad aspekter. Projektet har pågått parallellt med att denna volym färdigställts, under ömsesidiga kontakter. Ämnet för denna volym har i tidskriften behandlats i en kortare uppsats av Barbro Flodin.

Kyrkobyggandet i övre Norrland 1760–1860

av BARBRO FLODIN

I följande översikt ges en sammanfattande bild av kyrkobyggandet och dess utveckling tiden 1760–1860 i Övre Norrland. Kyrkornas utformning och historia behandlas i olika avseenden och utgör i huvudsak en översiktlig sammanställning av uppgifter redovisade i katalogdelen, där även källor och litteratur för varje kyrkobyggnad återfinns.

Historisk bakgrund. Omfattningen av kyrkobyggandet

Det kyrkobyggande som behandlas här avser det geografiska område som utgörs av Övre Norrland eller Luleå stift, vilket omfattar landskapen Västerbotten och Lappland samt socknarna Nordmaling och Bjurholm eller Västerbottens och Norrbottens län (fig 1). Luleå stift bildades först 1904. Dessförinnan tillhörde området Härnösands stift, som blev biskopsdöme 1772 efter att ha styrts av en superintendent sedan 1647.¹ Till Härnösands stift hörde fram till 1810 även en del av norra Finland. Kyrkobyggandet här liksom i övriga Finland behandlas på annan plats i denna volym.

Den församlingsbildning som påbörjades under medeltiden fortsatte kontinuerligt och även under den tidsepok som behandlas här, 1760–1860, bildades åtskilliga, närmare bestämt 16 nya församlingar. De flesta av dessa återfinns i inlandet och bildades genom uppdelning av större socknar. Främsta skälet härtill var naturligtvis befolkningsökningen och de stora avstånden.

Orsaken till befolkningsökningen får sökas i näringslivet. Vid 1500-talets slut var bebyggelsen starkt koncentrerad till kustlandet och nedre delen av älvdalarna, där jordbruk bäst kunde bedrivas. Under 1600-talet kom gruvfyndigheterna att spela en väsentlig roll. Nasafjälls silvergruva fick en kort blomstringstid medan koppar- och järngruvorna i övre Tornedalen var av större betydelse. Livliga centra för bruksrörelse och gruvdrift uppstod i Kengis och Gällivare. Bosättning och nyodlingsverksamhet följde i spåren, både vid gruvorna, förädlingsverken och längs färdvägarna från kustlandet. Kolonisationen av Lappmarken påbörjades under 1600-talet men medförde inte någon betydande bosättning förrän under 1700-talet. Etablerandet av nya

bosättningar i inlandet och fjälltrakterna pågick ännu vid mitten av 1800-talet. Även i södra Västerbottens kusttrakter fick bruksrörelsen ett uppsving i slutet av 1700-talet. Under 1800-talet kom skogsbrukets uppsving och uppkomsten av sågverksindustrin i kusttrakterna att leda till folkökning och förbättrade ekonomiska villkor.

Med de nya församlingsbildningarna och bruksetableringarna följde också uppförandet av kyrkobyggnader på nya platser. De långa avstånden och bristen på vägar hade länge gjort att många hade svårt att komma till sina kyrkor. Kapell uppfördes därför på en del platser, som senare blev egna församlingar, t.ex. Degerfors och Risbäck. Av samma skäl tillkom också en del kapell i fjällvärlden, som dock besöktes endast sommartid. Fiskarnas säsonsboende i skärgården sommartid ledde till att fiskekapell uppfördes här.

Av de 56 kyrkobyggnader, som uppfördes inom området perioden 1760-1860, tillkom 35 på platser där det tidigare, efter vad som är känt, inte fanns någon kyrkobyggnad. Övriga 21 kyrkobyggnader fick ersätta en äldre byggnad på platsen (fig 2–3). I nio fall hade den äldre kyrkan brunnit ner medan 14 kyrkobyggnader revs för att ge plats åt en ny och större kyrka då folkmängden ökat eller den äldre byggnaden befann sig i dåligt skick. Då de äldre kyrkorna och kapellen var uppförda av trä, utom de bevarade medeltida stenkyrkorna, var det i regel en enklare åtgärd att vid behov riva dessa och bygga nytt än att göra en utbyggnad eller en omfattande reparation. Metoden gör att det på många platser har funnits flera generationer kyrkor, som ersatt varandra när bebyggelsen ökat eller förbättrad ekonomi gjort det möjligt ersätta en kanske förfallen kyrkobyggnad med en ny. Det finns flera exempel på hur det inom perioden 1760-1860 inryms två kyrkogenerationer, t.ex. i Vilhelmina, Tärna och Norsjö. Detta är ett av skälen till det relativt omfattande kyrkobyggandet inom området.

Kyrkorna uppfördes i regel av sockenborna under ledning av någon lokal byggmästare, med utförande av dagsverken och leverans av virke och annat material

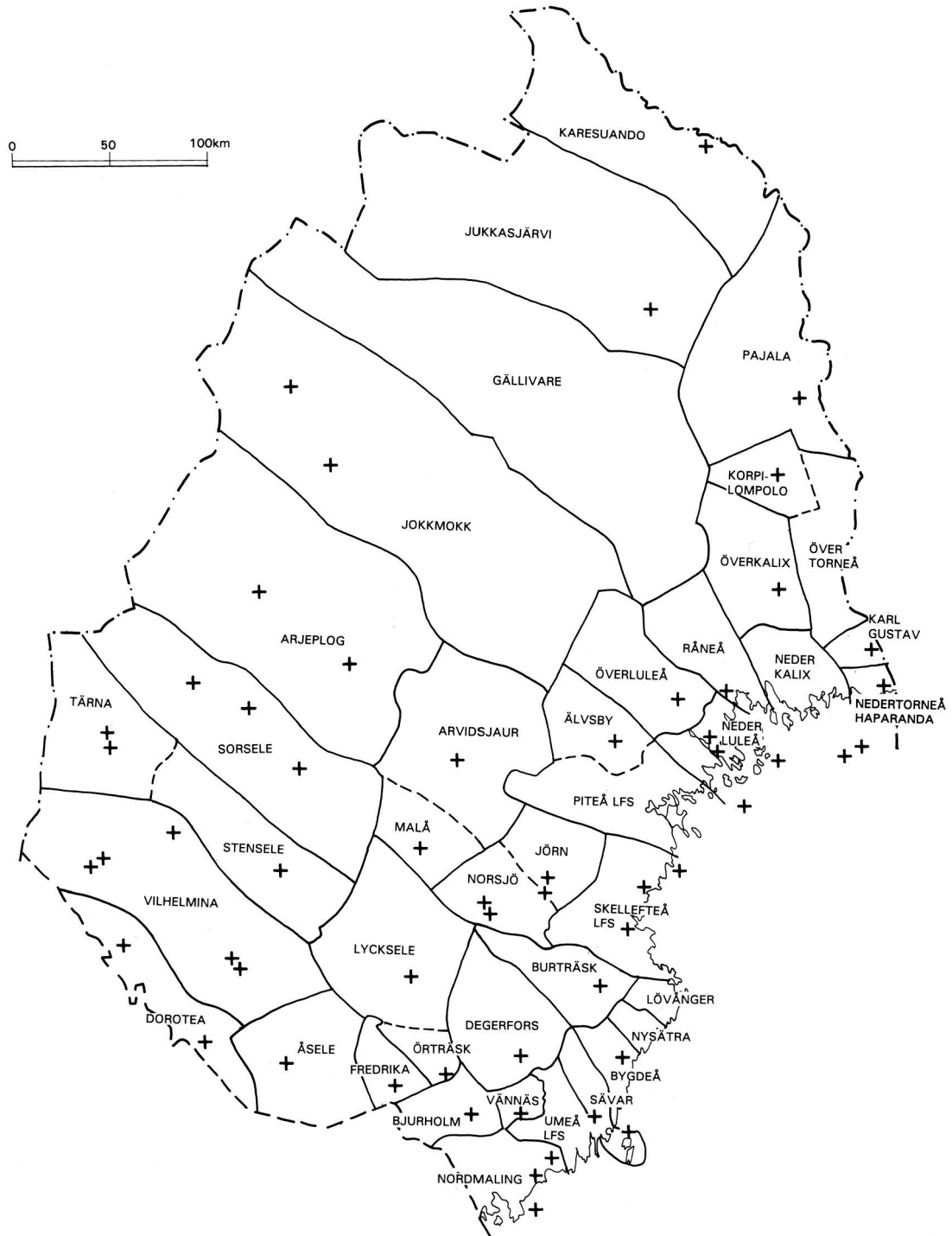
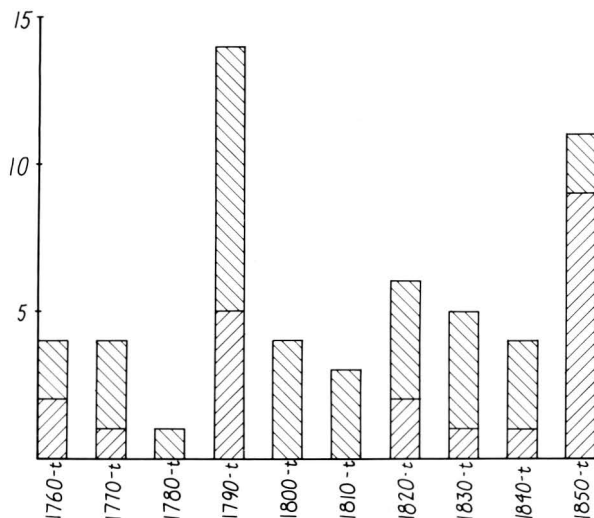

Fig 1. Karta över Övre Norrland med gränser för församlingar och kapellförsamlingar bildade fram till år 1860 samt markeringar för kyrkobyggnader uppförda perioden 1760–1860 (jfr fig 82).

Map of Upper Norrland showing the boundaries of the "church parishes" which were created up until the year 1860 and the location of the churches and chapels which were built during the period 1760–1860. See Fig. 82.

- Ersätter äldre kyrka på orten
Replaced an older church or chapel in the same place
- Första kyrkan på orten
The first church or chapel to be built in that place

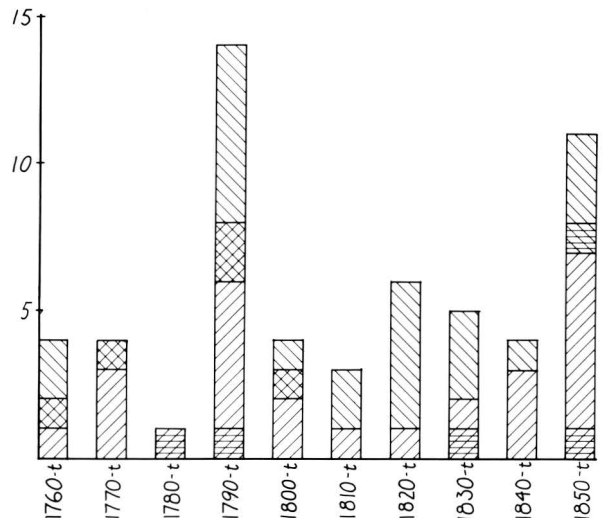
Fig 2. Diagram över kyrkobyggnader uppförda i Övre Norrland 1760-1860. Diagrammet utvisar hur många kyrkor som ersatte en äldre kyrka på orten resp. var den första kyrkan på platsen.

Diagram showing, decade for decade, how many new churches or chapels were built, how many of these replaced an older church or chapel in the same place, and how many were the first church or chapel to be built in that place.

från trakten. Tillgången på kontanter var oftast mycket begränsad liksom möjligheterna till bidrag. Helt naturligt tillkom kyrkobyggnaderna under mycket skiftande förhållanden. Förutsättningarna för de stora kyrkobyggena i Luleå och Skellefteå med en omgivande, välmående landsbygd skiljde sig väsentligt från de små kapellen i inlandet och fjälltrakterna. Flera av de sistnämnda tillkom med hjälp av bidrag från Direktionen för Lappmarkens Ecklesiastiska Verk, inrättat 1739 för att organisera undervisningen och missionen i Lappmarken och därmed underlätta koloniseringen.

Kyrkornas allmänna uppbyggnad och planlösning

Kyrkornas utförande under denna tid var ingalunda enhetlig, även om gemensamma drag finns på flera håll, utan variationsrikedomen var stor och ingen kyrka blev den andra helt lik. Den arkitektoniska utformningen varierade över hela skalan, från verk av ledande arkitekter anknyttande till den aktuella riktningen i landet

- Bevarade
Still standing in original location
- Försvunna
No longer existing
- Rivna, flyttade och återuppförda
Taken down, moved, and then re-erected in a new location
- Av sten
Built in stone and not in timber

Fig 3. Diagram över kyrkobyggnader uppförda i Övre Norrland 1760-1860. Diagrammet utvisar nuläget med angivande av bevarade, försvunna eller återuppförda kyrkor samt material i stommen (trä eller sten).

Diagram showing today's situation – in relation to the decade when they were built – with regard to how many churches or chapels are still standing in their original locations, how many no longer exist, how many have been taken down, moved, and then re-erected in a new location, and how many were built in stone and not in timber.

till enkla timmerbyggnader utförda enl den lokala traditionen och i många fall sannolikt utan ritningar. Som exempel på ytterligheter kan nämnas Skellefteå landskyrka och Snöans fiskekapell.

Storleken på kyrkorna, som utgick från behovet och de ekonomiska möjligheterna, spänner över ett vitt fält från det stora riksmonumentet Skellefteå landskyrka till de små kapellen i skärgården och fjälltrakterna (fig 4–7). De nya kyrkobyggnadernas storlek varierade under hela perioden, med en tendens till större församlingskyrkor under senare delen av perioden – helt naturligt med tanke på befolkningsökningen.

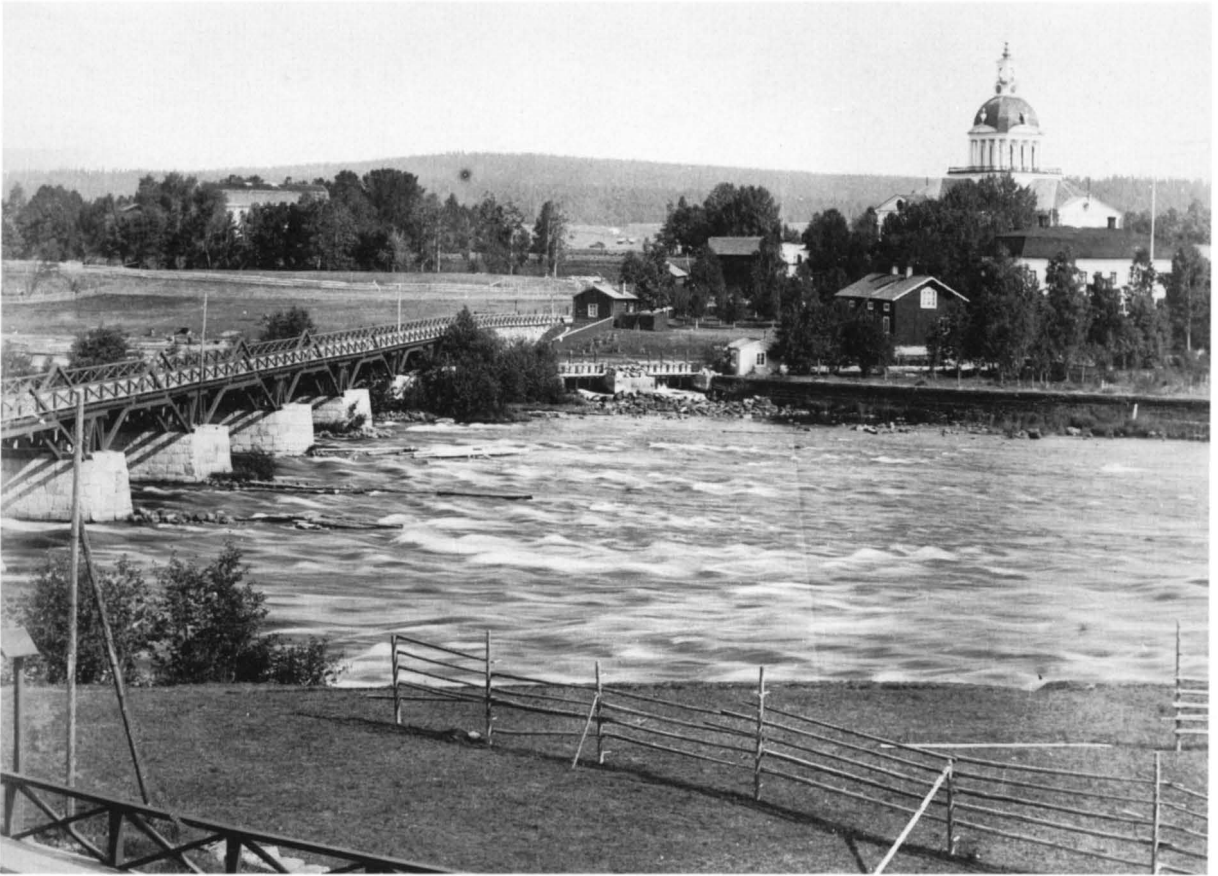

Fig 4. Skellefteå landsförsamlings kyrka (landskyrka), färdig år 1800, sedd från södra sidan av Skellefteälven. Omgivningen består av välmående landsbygd, t.v. skimtar två stora sockenmagasin och längre bort den stora prästgården, numera stiftsgård. Mellan kyrkan och älven ligger Lejonströms herrgård från 1838 (senare flyttad) och över älven leder Lejonströmsbron av trä från 1700-talet. Öster om kyrkan (utanför bilden) ligger den stora kyrkstaden med övernattningsstugor för de kyrkobesökande sockenborna under äldre tid. Foto C Franke, 1800-talets slut. Reprofoto Nordiska museet.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church, completed in 1800, and its surroundings at the end of the 19th century.

Fig 5. Överluleå kyrka med omgivande kyrkstugor. Vid kyrkans uppförande 1826–31 fanns här endast landsbygdsbebyggelse. Senare blev platsen (Boden) både stationssamhälle och garnisonsstad. Vykort från 1900-talets början. Reprofoto ATA.

Överluleå Church, built 1826–31, with its "church cottages" where parishioners who had to travel long distances to attend church could overnight. Postcard from the early 1900's.

Fig 6. I Dikanäs, inom Vilhelmina sockens fjälltrakter, uppförde 13 nybyggare åren 1832–33 ett kapell för att minska de långa avstånden till kyrkan. Efter att endast ha använts sommartid i ca 70 år blev det kyrka med fast prästtjänst och ett kringliggande samhälle växte upp. Foto Lars Dahlstedt omkr 1890. Reprofoto ATA.

Dikanäs Chapel (now Dikanäs Church), built 1832–33, as it looked around the year 1890.

Fig 7. Högt ovan trädgränsen i de avlägsna trakterna av Sarek uppfördes Alkavare kapell 1788 för att ge skydd vid gudstjänsterna, som tidigare hållits i det fria. Sedan gruvverksamheten lagts ner och de mödosamma predikoresorna upphört omkr 1860 förföll kapellet men restaurerades 1961. Foto Bert Persson, Luleå, 1967.

Alkavare Chapel, built in 1788, high above the tree-line in the remote Sarek area. After the chapel had ceased to be used around 1860 it fell into a state of decay but was restored in 1961.

De äldsta kyrkorna, Arjeplog och Degerfors gamla kyrka (fig 170) från 1760-talet, anknöt till den lokalt rådande stilen med resliga kyrkor av rödfärgat trä med korsformig eller polygonal planform. Den österbottniska byggmästaren Hans Biskop var den ledande kyrkobyggaren under årtiondena närmast före 1700-talets mitt och denna hans kyrkotyp fick flera efterföljare, bl. a. även Malörens kapell från 1770 (fig 116) och Volgsjö kyrka från 1794.²

Den grekiska korsformen återkom under hela perioden med Skellefteå landskyrka (fig 131) som förebild för ett flertal församlingskyrkor. För den omfattande ombyggnaden av både denna och Nedertorneå kyrka (nuv Finland) svarade arkitekten och länsbyggmästaren Jacob Rijf. Han omsatte här sina intryck av C F Adelcrantz' förslag till ombyggnad av Adolf Fredriks kyrka i Stockholm.³ Den välbevarade Karl Gustavs kyrka i Karungi från 1797 är en mindre variant i trä av Rijfs större

stenkyrkor med kvardröjande drag av Hans Biskops kyrkor i takresningen. Kyrkorna i Älvsbyn, Burträsk, Norsjö och Österjörn, uppförda åren 1813–1857, har samtliga grekisk korsplan och är belägna relativt nära tätorten Skellefteå. De två sistnämnda kyrkorna har även centraltorn som förebilden i Skellefteå.

Gustafskyrkan i Luleå, invigd 1790, utgör i flera avseenden en milstolpe inom kyrkobyggandet i dessa trakter (fig 8). Dels var det den första stenkyrka som uppfördes sedan medeltiden och dels introducerades genom denna en ny kyrkotyp, nämligen den nyklassicistiska vita kyrkan med långhus, västtorn med lanternin och huv samt sakristia öster om koret. Då kyrkan ritades 1779 av arkitekten Olof Tempelman var det intentionerna från Överintendentsämbetet som direkt gjorde sig gällande här.

Kyrkobyggandet var störst i södra delen av Västerbotten och Lappland och det var också här som den nya

Fig 8. Gustafskyrkan, Luleå, invigd 1790, nedbrunnen 1887. Den första kyrka som uppfördes av sten i Övre Norrland sedan medeltiden och den första nyklassicistiska kyrkan i dessa trakter. Foto Norrbottens museum.

Gustafskyrkan Church, Luleå. Consecrated 1790, destroyed by fire in 1887. The first stone church to be built in Upper Norrland since the Middle Ages, and the first neo-classical church in that part of Sweden.

kyrkotypen blev starkast representerad. Fredrika kyrka från 1797 inledde och följdes snart av kyrkorna i Lycksele, Dorotea, Bjurholm och Sävar. Längst norrut stod Karesuando kyrka från 1816 i flera decennier ensam i sitt slag. Långhusbyggnaden kom att bli den dominerande kyrkotypen under hela perioden med varierande placering av sakristia, vapenhus och torn eller avsaknad av dessa. Långhusbyggnaderna var enskeppiga utom i fyra fall från 1850-talet, Åsele, Råneå, Överkalix och Sorsele, då dessa breda kyrkobyggnader gjordes treskeppiga. Av dessa fick Åsele och Råneå en basilikal utformning med överfönster.

En tredje kyrkotyp kan sägas vara en kombination av långhuskyrka och centralkyrka där exteriören får prägeln av korskyrka genom att sakristian och tornet eller vapenhuset placerats mitt på långsidorna. Typen fanns redan tidigt hos de små fjällkapellen i Kvikkjokk och Lövmokk (Jäkkvik). När det gäller Kvikkjokk är det känt att orsaken till planlösningen var att det timmer som fanns att tillgå var högst 10-12 alnar långt och det då var lättare att uppföra en korskyrka.⁴ Till dessa "pseudokorskyrkor" hör de stora och i flera avseenden besläktade församlingskyrkorna i Nedertorneå-Haparanda, Överluleå, Råneå och Överkalix, uppförda 1825–1858. En mindre föregångare med tornlöst vapenhus var brukskyrkan i Kengis (Pajala) från 1797 (fig 163), ritad 1783 av ÖIÄ.

De enklaste kyrkobyggnaderna, kapellen i fjällen och skärgården, uppfördes i regel som enrummiga, knuttimrade byggnader på samma sätt som den övriga bebyggelsen. Planen antog i en del fall närmast formen av en kvadrat. Den sakrala markeringen i exteriören kunde bestå av ett kors på nocken eller en liten takryttare. Ytterligare en kyrkobyggnad, vars förebilder återfinns främst i den profana bebyggelsen, är den åttkantiga Helena Elisabethkyrkan i Umeå (fd Holmöns gamla kyrka, fig 167–168). Åtskilliga trösklogar med denna planlösning uppfördes i landskapet.

Drygt hälften av kyrkobyggnaderna fick utbyggd sakristia, de flesta i anslutning till koret. Hos långhuskyrkorna förlades sakristian oftast vid östra gaveln, i några fall vid norra väggen. Bland de sistnämnda fick några sakristian mitt på väggen och utan direkt förbindelse med koret, t.ex. Kengis (Pajala), Lycksele och Överkalix. Även hos korskyrkorna fick drygt hälften utbyggd sakristia och då i vinkeln mellan norra och östra korsarmen. I de fall där kyrkobyggnaderna fick inbyggd sakristia skedde detta genom en avbalkning öster om koret, i Åsele vid sidan koret. Förutom sakristian kunde här finnas andra utrymmen för arkiv, förråd eller sammanträden. De minsta kapellen saknar sakristia men en en-

kel sådan kunde anordnas genom att ett tygstycke spändes upp med en stolpe som hörn, som t.ex. i Fatmomakke tredje kapell.

Även när det gäller vapenhuset förlades detta i drygt hälften av fallen i en utbyggnad, oftast i tornet. Långhuskyrkorna, utom en del kapell, fick i regel vapenhus medan korskyrkorna ofta saknade vapenhus. Även ett arkitektoniskt genomarbetat verk som Skellefteå landskyrka saknade ursprungligen vapenhus. Ursprungligen inbyggt vapenhus är känt endast från Åsele (fig 69).

Sammanfattningsvis kan sägas att 34 av de 56 uppförda kyrkobyggnaderna fick långhusform, de mindre, nästan kvadratiska kapellen då även inberäknade. Av de övriga kyrkobyggnaderna var tio korskyrkor, åtta korsformiga till det yttre genom utbyggnad av sakristia och torn eller vapenhus, två åttkantiga, ett brukskapell inrymt i en större bostadbyggnad samt ett kvadratisk klocktorn.

Material

Det helt dominerande materialet i kyrkobyggnaderna är, eller var, trä. Av de 56 behandlade verken uppfördes endast fyra av sten. Merparten av de övriga kyrkobyggnadernas långhus uppfördes av liggtimmer, endast sex av dessa hade stomme av resvirke, som var mera virkesbesparande. De flesta av dessa resvirkeskyrkor tillkom i slutet av 1850-talet. Torndelen däremot uppfördes i de flesta fall som stolpverkskonstruktion, i något enstaka fall, t ex i Dikanäs, av liggtimmer.

Orsaken till att träet dominerade som byggnadsmaterial var naturligtvis att detta i regel fanns att tillgå i trakten till rimliga kostnader. En del anskaffades genom inköp, annat utgjorde böndernas eller nybyggarnas bidrag till byggnadsverksamheten. I de inre skogstrakterna kunde problemet vara att få tag på tillräckligt långa stockar, något som i vissa fall påverkade kyrkornas utformning. Korsformig eller polygonal plan av inte alltför stora dimensioner kunde vara ett sätt att anpassa byggnaden efter det tillgängliga materialet, känt från Lövmokk (Jäkkvik) och ett förslag till ny kyrka i Överkalix. Av samma skäl ville församlingen i Vilhelmina inte ha ett tillbyggt västtorn utan centraltorn på den nya kyrkan, något som ÖIÄ dock inte godkände, vilket behandlas närmare i en uppsats nedan. Centraltornen på andra håll, t ex i Arvidsjaur och vid centralkyrkorna kan tänkas ha tillkommit i virkesbesparande syfte.

Kyrkorna i Luleå, Skellefteå, Överluleå (Boden), Åsele, kapellet i Alkavare samt klocktornet i Nederluleå var de enda byggnader som uppfördes av sten, samtliga av marksten från omgivningen med i vissa fall inslag av tegel i omfattningar o d. I Skellefteå var materialet

Fig 9. Malå kyrka. Byggd 1851–52. Äldre foto, före 1887, som visar kyrkan innan långhuset fick panel. ATA.

Malå Church. Built 1851–52. View prior to 1887 when only the tower was clad with timber panelling.

givet då det var den medeltida stenkyrkan som var föremål för en radikal ombyggnad. I övriga fall ville församlingen ha en stenbyggnad och material fanns att tillgå på platsen. I Alkavare, ovan trädgränsen, finns inget virke i omgivningen så där var skifferartad sten, lämplig till kallmur, det bästa tillgängliga byggnadsmaterialet. Förutom bristen på lämplig sten var bristen på kalk till murbruk ett annat skäl till att de flesta kyrkor uppfördes av trä. Något problem att få myndigheternas tillstånd till uppförandet av träkyrkor rädde inte då de ekonomiska motiven var starka.

Även som takmaterial var trä det dominerande vid uppförandet av kyrkobyggnaderna. De flesta tak täcktes med spån, några kapell med bräder, takved eller torv. Endast två kyrkor, Råneå och Överkalix fick plåttak liksom klocktornet i Nederluleå. De flesta takbeläggningar har bytts ett flertal gånger. Av allt att döma finns det endast ett ursprungligt spåntak bevarat, det mönsterlagda taket på Karl Gustafs (Karungi) kyrka (fig 104). I Lycksele och Vilhelmina finns de äldre spåntaken bevarade under en ny beläggning av spån.

Exteriör

De flesta kyrkobyggnaderna av trä kläddes med panel. Det var främst fjällkapellen samt några andra mindre kapell som kom att förbli stående med bara timmervägg och av dessa är endast Gillesnuole (fig 158) bevarat. För kyrkobyggnaderna i övrigt kunde det dröja något år

Fig 10. Malå kyrka. Västtornet med varierande typer av panel. Foto förf. 1990.

Malå Church. Different type of timber panelling on the west tower.

innan panelen sattes på så att timmerväggarna hunnit sätta sig. I några fall är det känt att det dröjde en längre tid innan kyrkan fick panel, tex Vittangi, Malå (fig 9–10) och Korpilombolo kyrkor, som uppfördes på 1840–50-talet men panelades först på 1870-80-talet. Orsaken till detta får sannolikt tillskrivas ekonomiska svårigheter samt kanske svårigheten att anskaffa sågat virke innan sågverksindustrin kommit igång.

Den ursprungliga panelen bestod i de flesta fall, så vitt är känt, av stående eller liggande slätpanel, ibland bådadera på samma fasad. Locklistpanel förekom först i slutet av perioden, tex i Sorsele kyrka från 1859. Här fick variationerna av olika typer av panel i fält även en dekorativ betydelse. Förutom inklädnad av knutar och stödpelare, som det finns många exempel på, fick en del kyrkor medveten arkitektonisk indelning genom pilastrar, som hämtade sina former från stenarkitekturen,

tex i Vilhelmina och Örträsk. De släta väggpartierna och den profilerade taklisten, även förekommande tex i Nedertorneå-Haparanda, förstärker intrycket av stenarkitekturen som förebild. Den ursprungliga panelen finns av allt att döma bevarad helt eller delvis endast i Karl Gustaf (Karungi), Vilhelmina, Örträsk, Jörns gamla kyrka, Råneå och Sorsele.

Den ursprungliga färgsättningen är känd i 34 fall av 56. Av dessa var 15 rödfärgade och 13 vitmålade, övriga sex omålade. De kyrkobyggnader som saknas uppgift om torde i de flesta fall ha varit rödfärgade eller omålade, möjligen i något fall tjärade. Den vita kyrkan var således i minoritet och kom inte att bli vanlig förrän i slutet av perioden. Den första vita kyrkan var den putsade Gustafskyrkan i Luleå från 1790. Bland träkyrkorna var sannolikt Karl Gustafs (Karungi) kyrka från 1797

Fig 11. Hörnefors brukskyrka. Byggt 1796- omkr 1850. Fönster på sydsidan. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. Built between 1796 to around 1850. Windows on the south side.

Fig 12. Malå kyrka. Västportal, 1850-tal, sannolikt inspirerad av portiken i Skellefteå landskyrka. Foto förf. 1990.

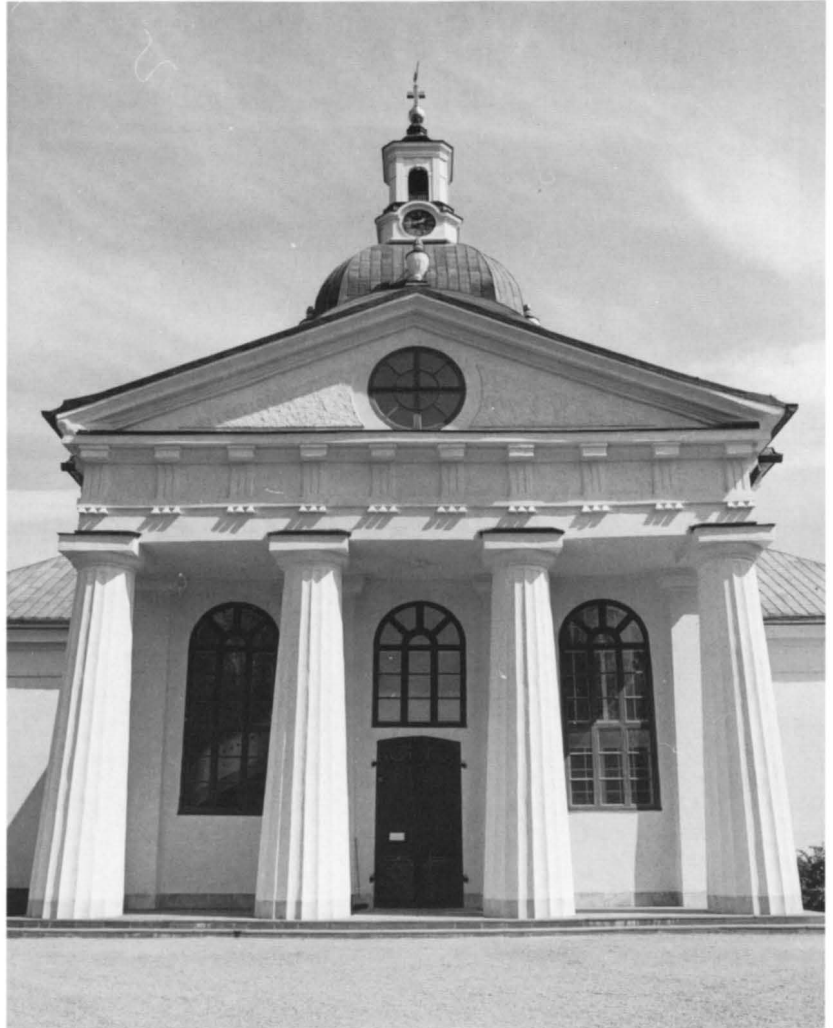
Malå Church, The west doorway, from the 1850's. Probably inspired by the west portico at Skellefteå Landsförsamlingsskyrka Church.

den som först målades vit. Den nya kyrkotypen med långhus och västtorn fick traditionell färgsättning med röda väggar och vita knutar fram till 1820-talet, då den vita färgen började göra sig gällande. Vid senare omålningar fick flertalet kyrkobyggnader en vit eller ljus färgsättning.

De dominerande fönsterformerna är rak avslutning och rundbåge, ungefär lika ofta förekommande. Den rakt avslutade fönsterformen, naturlig för timmerbyggnader, förekommer eller förekom främst hos kapellen, men även hos en del kyrkobyggnader som i sin övriga exteriörgestaltning, inklusive de profilerade fönsteröverstyckena, för tankarna till stenarkitekturen, tex Vilhelmina och Örträsk. De rundbågiga formerna har sin förebild i stenarkitekturen och det var också Gustafskyrkan i Luleå som stod som det inledande verket

Fig 13. Skellefteå landskyrka. Västportiken, omkr. 1800. Foto H Lundström, Skellefteå museum.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The west portico, from around 1800.

här följt av träkyrkan i Fredrika. Som kompromisser, anpassade till träarkitekturen, kan ses de runda fönsterformer under raka överstycken som återfinns i Malå, Norsjö gamla kyrka och Överkalix gamla kyrka. De tresidigt avslutade fönstren i Hörnefors (fig 11) och Råneå tillhör de fåtaliga exemplen på utvecklade "träformer" för fönster.

Även när det gäller utformningen av ingångarna dominerar två typer, nämligen den enkla, rakt avslutade öppningen med slät omfattning och den mer dekorativt utformade portalomfattningen. Den första varianten återfinns främst hos de enkla kapellen. Den andra typen av portaler följer i stort samma mönster med flankerande lisener eller pilastrar, profilerat överstycke, oftast överfönster samt i en del fall en avslutande trekantgavel eller en sådan inskjuten mellan överstycket och över-

fönstret. Även här kan märkas ett inflytande från stenarkitekturen i formerna. Som exempel på detta kan nämnas den krafiga portalen med halvkolonner och fronton i Malå (fig 12), uppförd av en byggmästare från Skellefteå. Kyrkan här med sina fyra klassicistiska kolonnportiker fick sannolikt utgöra inspirationskälla (fig 13).

Torn och tornöverbyggnader

Av de 56 kyrkobyggnaderna saknade 26 ursprungligen tillbyggt torn. Dessa utgjordes främst av kapellen samt korskyrkorna från den första delen av perioden, i Arjeplog, Degerfors och Karl Gustaf (Karungi), som försågs med fristående klockstaplar. Den första kyrkan med tillbyggt västtorn var Gustafskyrkan i Luleå från 1790, följt av Fredrika från 1797. Av de kyrkor som

Fig 14. Lycksele kyrka. Västtornet, 1799. Foto förf. 1990.

Lycksele Church. The west-tower, from 1799.

uppfördes efter dessa fick flertalet, 19 stycken, tillbyggt torn. Av dessa var 15 placerade vid ena gaveln medan hos fyra kyrkor, Nedertorneå-Haparanda, Överluleå (Boden), Överkalix och Råneå, placerades tornet mitt på ena långsidan. I Korpilombolo byggdes tornet in i västpartiet och i Åsele och på Holmön placerades tornet ovan detta. Tornen fick i regel en kvadratisk planform och uppfördes i en del fall i avsatser markerade genom listverk, i en del andra fall utan yttre våningsindelning.

Centralkyrkorna i Skellefteå, Norsjö och Jörn fick torn ovan korsmitten och även långhuskyrkan i Arvids-

jaur försågs med centraltorn. Kyrkan i Skellefteå stod här säkert som förebild för de övriga. Ett litet torn på taket för klockorna fanns i Stensele och sannolikt på Robertsfors brukskyrka liksom Jäkkviks (f d Lövmock) kapell. I några fall tillkom tornet sekundärt. Det gäller Hörnefors brukskyrka och Älvsbyn samt Arjeplog och Pajala (Kengis) vid senare ombyggnader. I Vännäs uppfördes inte det planerade västtornet utan en fristående klockstapel tillkom senare.

Tornöverbyggnaderna visar stor likformighet i samkomponerandet av byggnadselementen men en histo-

risk utveckling i utformningen av dessa är klart märkbar. En uppbyggnad av huv, lanternin och huv eller spira, oftast avslutad med klot och kors och ibland även tupp, är det vanligen förekommande. Det äldsta av dessa verk, Gustafskyrkan i Luleå från 1790, fick en relativt stor, svängd huv med sidofönster och en avslutande mindre, ävendesles svängd huv. Hos de efterföljande verken blev utformningen stramare med en låg undre huv eller snarare takfall och en relativt hög lanternin.

Fredrika kyrka från 1797 har båda huvarna något svängda. Lycksele kyrka från 1799 står som ett inledande exempel på den sedan dominerande utformningen med ett lågt, rakt takfall, som i en del fall närmar sig formen av en altan, och en övre huv med ibland något svängt takfall (fig 14). En mer sammansatt och dekorativt utformad tornbyggnad visar Skellefteå landskyrka från år 1800 med altan, två lanterniner med mellanliggande svängd huv och en avslutande svängd huv. Den fick sedan tjäna som förebild för tornöverbyggnaden på Burträsk kyrka från 1829.

Omkring 1850 skedde en stiltförändring då den övre huvan ersattes av en spira, oftast fyrkantig eller åttkantig. Tornet i Älvsbyn från 1848 står här som det inledande exemplet. Även lanterninen fick här en ny form då den gjordes åttkantig med hörnlisener och fialer. Samma typ av lanternin återkom i Malå, Jörn och Överkalix. Nästan samtliga kyrkobyggnader från 1850-talet fick torn avslutat med spira. Undantag är klocktornet i Nederluleå samt kyrkorna i Tärna och Risbäck, som avslutades med en låg, pyramidformad huv.

De kyrkobyggnader som saknade torn fick ofta en takryttare. Hos de äldre korskyrkorna fick den en dekorativ utformning och placerades ovan korsmitten, t.ex. i Arjeplog och Karl Gustaf (Karungi). Även en del kapell fick takryttare, i synnerhet fiskekapellen där den fick tjänstgöra som sjömärke, t.ex. i Malören, eller för upphängning av klockor.

Interiör

Den ursprungliga utformningen av kyrkornas interiör uppvisade sannolikt större enhetlighet än vad exteriörerna gjorde. Ett par takformer förekom medan panelklädsel och färgsättning inte uppvisade några större variationer. De i regel kärva ekonomiska förhållandena återspeglades främst i interiörerna där dekorationerna koncentrerades till altaret och predikstolen medan utsmyckning i övrigt tillhörde undantagen. Vid förbättrade ekonomiska förhållanden är det därför interiören som i första hand förändrats. I många fall är den ursprungliga interiören därför inte känd, i andra möjlig att

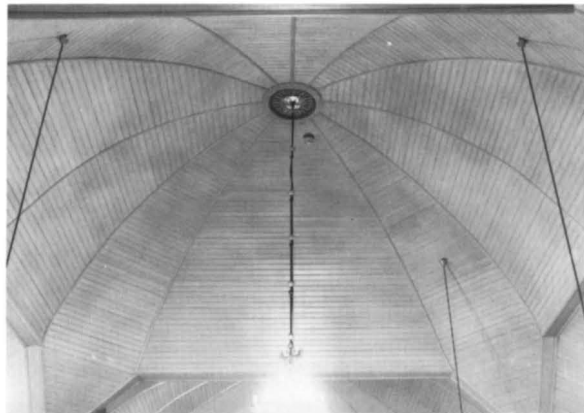

Fig 15. Arjeplogs kyrka. Byggt 1763–67. Valv i korsmitten, panel från 1899. Foto förf. 1989.

Arjeplog Church. Built 1763-67. The vault at the centre-point of the meeting of the cross-arms with timber panelling from 1899.

rekonstruera genom äldre beskrivningar eller fotografier.

Den dominerande takformen är, eller var, tunnvalvet och varierande mer eller mindre tryckta former av detta. Minst 19 av de 56 kyrkorna fick tunnvalv och åtta kyrkobyggnader gränsformer med plant eller nästan plant mittparti med välvda sidor eller breda hålkäl. En mer utvecklade takform med fem stjärnvalv uppfördes i Arjeplog (fig 15) och de treskeppiga kyrkorna i Råneå (fig 126) och Sorsele (fig 137) har tredingstak i mittskeppen. De helt plana taken tillhör snarast undantagen och återfinns t.ex. i Lycksele samt i sidoskeppen i de treskeppiga kyrkorna samt i mittskeppet i Åsele gamla kyrka. De små kapellen, både i fjällen och skärgården samt i ett par fall i inlandet, saknade i regel innertak. Takås, bjälkar och yttertak blev synliga i interiören och är det ännu i fiskekapellen samt Alkavare och Gillesnuole.

I likhet med exteriören försågs inte alla kyrkobyggnader med panel i interiören. Främst var det de små kapellen som stod, eller ännu står med bara timmerväggar. Även en del församlingskyrkor stod en kortare eller längre tid utan panelklädsel, t.ex. Karl Gustaf (Karungi) och Nedertorneå-Haparanda, som fick panel först på 1850-talet. Av allt att döma förekom panel endast i ett fåtal kyrkor före 1830-talet. Till dessa hör kyrkorna i Lycksele, Dorotea, Bjurholm och Karesuando, sannolikt Sävar och Hörnefors samt möjligen Fredrika kyrka. De kyrkobyggnader som uppfördes under 1840–50-talen fick troligen i de flesta fall panel i samband med uppförandet eller strax efter detta. I något fall, t.ex. Di-

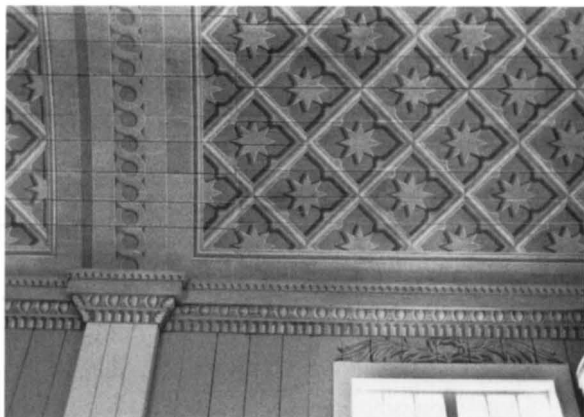

Fig 16. Örträsk kyrka. Byggt 1849. Tak och taklist i måleri, ursprungligen i limfärg, förnyat i oljefärg 1924. Foto förf. 1990.

Örträsk Church. Built in 1849. Painted ceiling and cornice mouldings. Originally whitewashed, painted with oil-paint in 1924.

kanäs, kom panel först på 1890-talet. Den panel som sattes upp var genomgående av samma typ, nämligen slät, vitlimmad brädpanel, d v s målad med vit limfärg. I flera inventarier från 1830-talet sägs kyrkans väggar vara vitlimmade utan att någon brädfodring omtalas. Sannolikt förekom det att målningen gjordes direkt på timmerväggen och kanske bara i en del av kyrkan. I t ex Volgsjö (Vilhelmina gamla kyrka) var endast östra korsarmen vitlimmad. De fåtal stenkyrkorna fick putsade och vitfärgade väggar. Reveterade väggar finns endast i Råneå kyrka.

Kyrkornas väggar gjordes i de flesta fall helt vita. Några försågs dock med dekorativ målning i form av pilasterindelning, fönsteromfattningar och markerade taklister. I Lycksele kyrka har påträffats rester av målade pilastrar från tidig tid. Dorotea kyrka från tidigt 1800-tal fick en rik utsmyckning av målade arkitekturdetaljer och draperier (fig 182). Även Vännäs kyrka fick draperier, som inramar predikstolen (fig 147). Jörns gamla kyrka försågs med målad äggstav på taklisten, senare förbättrad genom rekonstruktion. Ett flertal kyrkor har marmoreringsmålade pilastrar eller lisener och taklister, de flesta dock troligen sekundärt tillkomna, liksom väggmålningarna i t ex Överluleå (Boden) kyrka.

Den enda kända takmålningen av äldre datum återfinns i Örträsk kyrka från 1849. Det skenperspektiviskt framställda kasettaket här, som dominerar kyrkorummets, gjordes ursprungligen i limfärg men överfördes 1924 i oljefärg (fig 16). Korsmitten i Karl Gustaf (Ka-

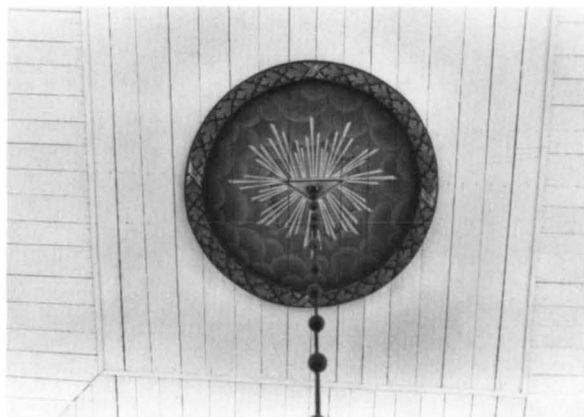

Fig 17. Karl Gustafs (Karungi) kyrka. Byggt 1795–96. Takmålning i korsmitten. Foto förf. 1989.

Karl Gustafs (Karungi) Church. Built 1795-96. Ceiling painting at the centre-point of the meeting of the cross-arms.

rungi) kyrka är dekorerad med en målad rundel bestående av ett öga inom en triangel omgiven av strålkran och molninformationer, inramat av en bladkran (fig 17). Målningen är en symbolisk framställning av Treenighetens närvaro i rummet med Guds allseende öga i centrum. Några kyrkor har senare, under slutet av 1800-talet och 1900-talet, försetts med dekorativa målningar på taket och taklisten, t ex Arjeplog, Korpilombolo och Lycksele (fig 111).

De rikaste, målade dekorationerna utfördes på alturväggen i ett flertal kyrkor. Då de är att betrakta som altarusmyckning behandlas de närmare nedan.

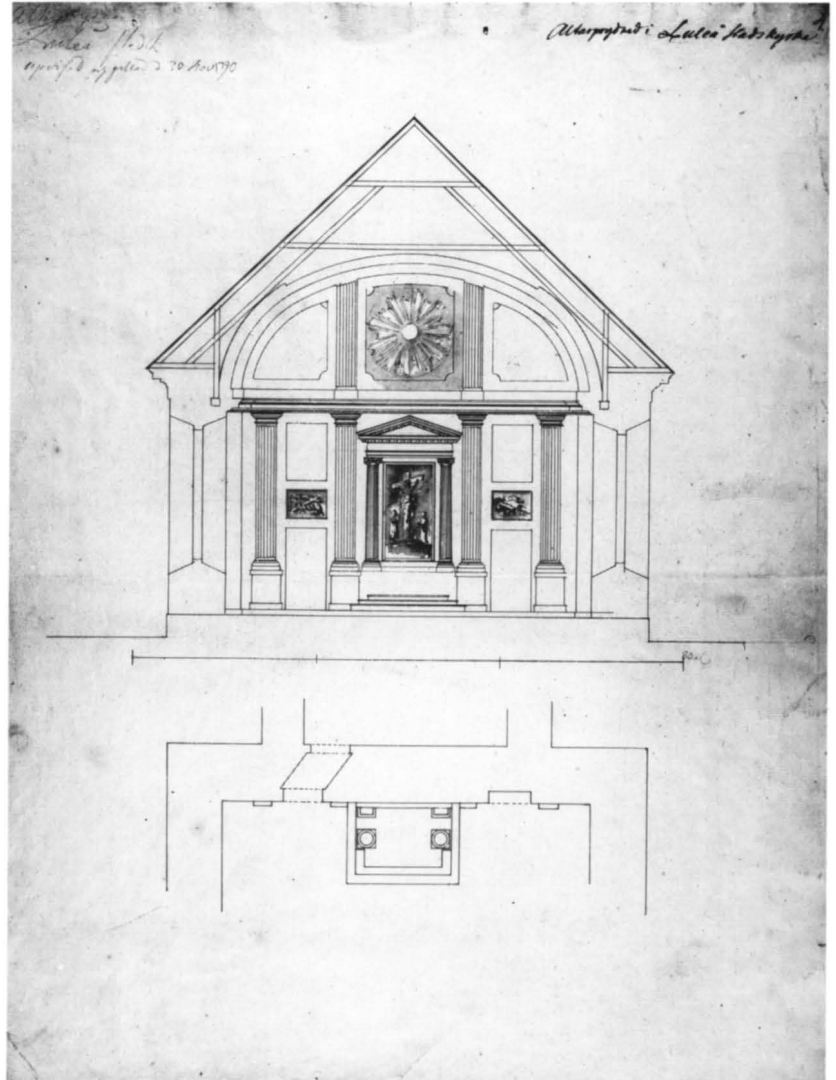
Altare och altarusmyckning

Den klart dominerande placeringen av altaret är, och har hela tiden varit, vid östra väggen, antingen kyrkans gavelvägg eller väggen mot den bakomliggande sakristian, då denna utgjort ett avdelat parti av kyrkorummets (fig 18). I fyra korskyrkor, Karl Gustaf (Karungi), Skellefteå, Älvsbyn (fig 19) och Jörn, placerades altaret ursprungligen vid sydöstra hörnet av korsmitten. I samtliga fall flyttades altaret senare till östra (i Älvsbyn norra) korsarmen. En likartad, centraliserad karaktär av kyrkorummets åstadkoms genom att altaret placerades mitt på norra långhusväggen, som var fallet i Kengis (Pajala), Nedertorneå-Haparanda, Överluleå (Boden) och Råneå kyrkor. Av dessa finns arrangemanget bevarat i Pajala (fig 166) och Råneå (fig 29 o 125).

Formen på altaret varierar och har varierat genom åren. Det rektangulära altaret, ibland med rundade el-

Fig 18. Luleå, Gustafskyrkan. Ritning till altarprydnad 1790. RA.

Gustafskyrkan Church in Luleå. Proposal drawing for the altar arrangement and decoration, 1790.

ler avfasade hörn, är den klart dominerande formen. I de ovan nämnda kyrkorna, där altaret placerades centralt, är det känt i ett par fall att altaret fick formen av ett cirkelsegment, tex i Jörns gamla kyrka och Råneå. Även långhuskyrkan i Hörnefors fick ett nästan runt altare, det enda av denna form som ännu finns bevarat (fig 20).

Formen på altarskranket, som i många fall bytts ut, är ännu mer varierande än altarformen. Ibland har det fått samma form som altaret men för det mesta utformats oberoende av detta. Såväl kvadratiska och rektangulära som rundade eller polygonala former förekommer, kanske med övervikt för rundade former. Den bäst bevarade och sannolikt även den mest konsekvent formmässigt

genomförda altaranordningen finns i Hörnefors brukskyrka, där den rundade formen återfinns inte bara hos altare och altarring utan även hos bänkinredningen närmast koret.

Den ursprungliga eller äldsta kända altarutsmyckningen bestod av främst två olika typer, målade tavlor eller snidade kors, de sistnämnda ofta med törnekrona och svepeduk. Båda typerna förekom ungefär lika ofta, 13 kors och 14 tavlor är kända. Det första korset av nämnda karaktär fanns i Gustafskyrkan i Luleå från 1790, men blev vanligt först omkring 1840. Ett kors av speciell karaktär är krucifixet från 1781 från Kvikkjokks gamla kapell (dep i SHM, fig 187) med sin rika detaljutsmyckning. Det äldsta bevarade korset på plats finns i

Fig 19. Älvsbyn, kyrkan. Byggd 1807-13. Interiör med altaret och predikstolen placerade vid korsmitten. Foto Anna Lind, Älvsbyn, 1931. Reprofoto ATA.

Älvsbyn Church. Built 1807-13. The interior, with the altar and the pulpit located at the junction of two of the cross-arms.

Fig 20. Hörnefors brukskyrka. Cirkelrunt altare med det äldsta bevarade, nyklassicistiska altarkorset i Övre Norrland. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. The rounded altar with the oldest still existing neo-Classical altar cross in Upper Norrland.

Hörnefors brukskyrka (fig 20). Andra bevarade kors tillhör Jörns gamla kyrka och Ytterstfors kyrka (num i Finnträsk), båda utförda omkr 1860 av prästen Johan Vesterberg.

De målade tavlorna sattes upp som altarprydnad främst under periodens första del fram till 1820-talet. I några fall var det altartavlor som överfördes från äldre kyrkobyggnader, antingen på platsen eller från annat håll. Altartavlan i Örträsk kyrka, daterad 1738 och sign P E Fiellström, hade ursprungligen sin plats i Lycksele

gamla kyrka, varifrån den överfördes till den nya kyrkan i Lycksele omkr 1800 och till Örträsk omkr 1850 (fig 21). I Rödkallens kapell från omkr 1800 finns två äldre tavlor, den ena broderad från 1681 (num i Norrbottens museum) och den andra målad från 1737. Den äldsta altarprydnaden är det medeltida altarskåpet i Skellefteå landskyrka, överfört från den rivna medeltidskyrkan, utbytt mot en målning 1851 men senare återuppsatt. En altartavla som vittnar om viljan att smycka trots begränsade ekonomisk medel är den i Degerfors gamla kyrka

Fig 21. Örrträsk kyrka. Altartavla från 1738 (tid. i Lycksele kyrka), omfattning i arkitekturmåleri från 1849. Foto förf. 1990.

Örrträsk Church. Altar painting from 1738 (earlier in Lycksele Church) set against a painted "architectural" background from 1849.

Fig 22. Vindeln, S:t Mikael's kapell (Degerfors gamla kyrka). Altartavla, 1700-talet, bestående av 19 st kopparstick, uppsatta på en pannå inom skulpterad, förgylld ram. Foto förf. 1990.

St Mikael's Chapel (Degerfors old Church). Altar painting from the 18th century consisting of 19 etchings mounted on a panel set in a carved, gilt frame.

med 19 uppklistrade kopparstick (fig 22). De målade altartavlorna utfördes i de flesta fall sannolikt av lokal konstnärer. Altartavlorna i Malå och Sorsele kyrkor från 1860-talet är kopior av Fredrik Westins målning från 1823 i Kungshoms kyrka, Stockholm, utförda av A Blombergsson resp L Ferlén.

Förutom målade, lösa tavlor gjordes altarutsmückning i form av målning direkt på östväggen, som är fallet i de relativt närbelägna kyrkorna i Fredrika (fig 94), Dorotea (fig 182) och Vilhelmina (fig 23). I de två förstnämnda utfördes målningen omkr 1800 av en målarmästare Asplund från Ström, Jämtland. Arkitekturelement och draperier, som hålls uppe av putti, inramar här ett mittparti, som i Fredrika upptogs av en altarpredikstol, i Dorotea bestod av ett målat kors. Även i Vilhelmina,

målat på 1840-talet, gjordes ett kors i mittpartiet, omramat av skenarkitektur, som täcker hela väggen. På flera håll gjordes altaruppsatsen i form av målade arkitektur som inramning till en lös altartavla, t ex i Lycksele (fig 24) och Örrträsk (fig 21), båda utförda omkr 1850 av en målare K E Holmström från Stockholm.

I åtta kyrkor var predikstolen placerad ovanför altaret och någon ursprunglig altarutsmückning är ej känd, förutom ett kors i Stensele kyrka och den ovan nämnda målade östväggen i Fredrika kyrka.

För en tredjedel av kyrkobyggnaderna, 19 st, saknas uppgift om altarutsmückning under den äldsta tiden, främst gäller detta kapellen och ett par mindre kyrkor. Många saknade sannolikt utsmyckning, möjligen kan det ha funnits ett enkelt kors på altaret.

Fig 23. Vilhelmina kyrka. Interiör mot öster. Hela alturväggen bestående av en skenperspektivisk målning på väv, omkr. 1840. Foto 1908. Reprofoto ATA.

Vilhelmina Church. The interior of the church looking east in 1908. The entire altar wall consists of an illusory perspective painting on canvas from around 1840.

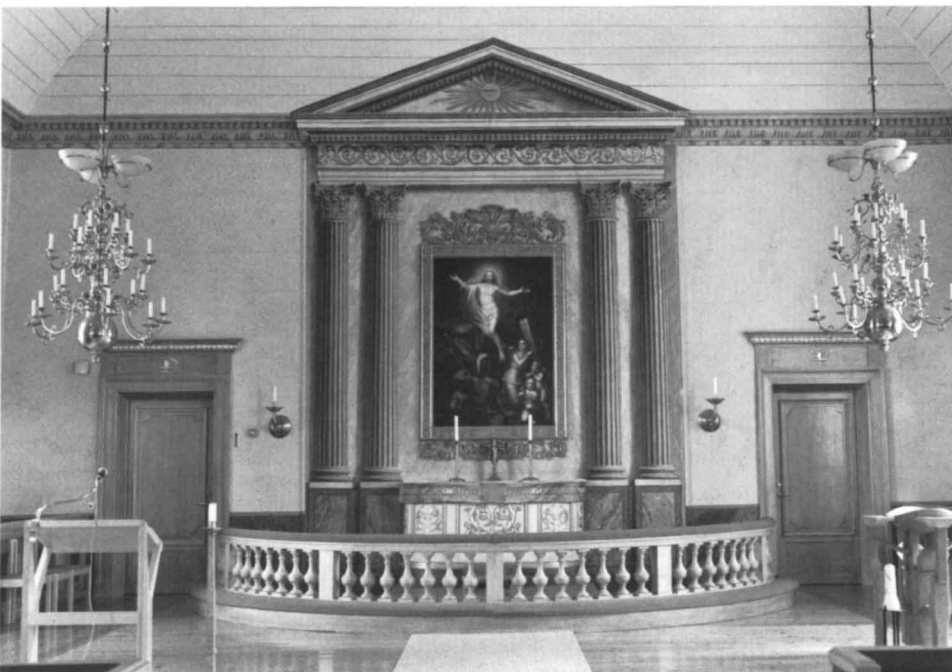

Fig 24. Lycksele kyrka. Altarprydnad med skenperspektivisk, målad omfattning, omkr. 1850. Foto förf. 1990.

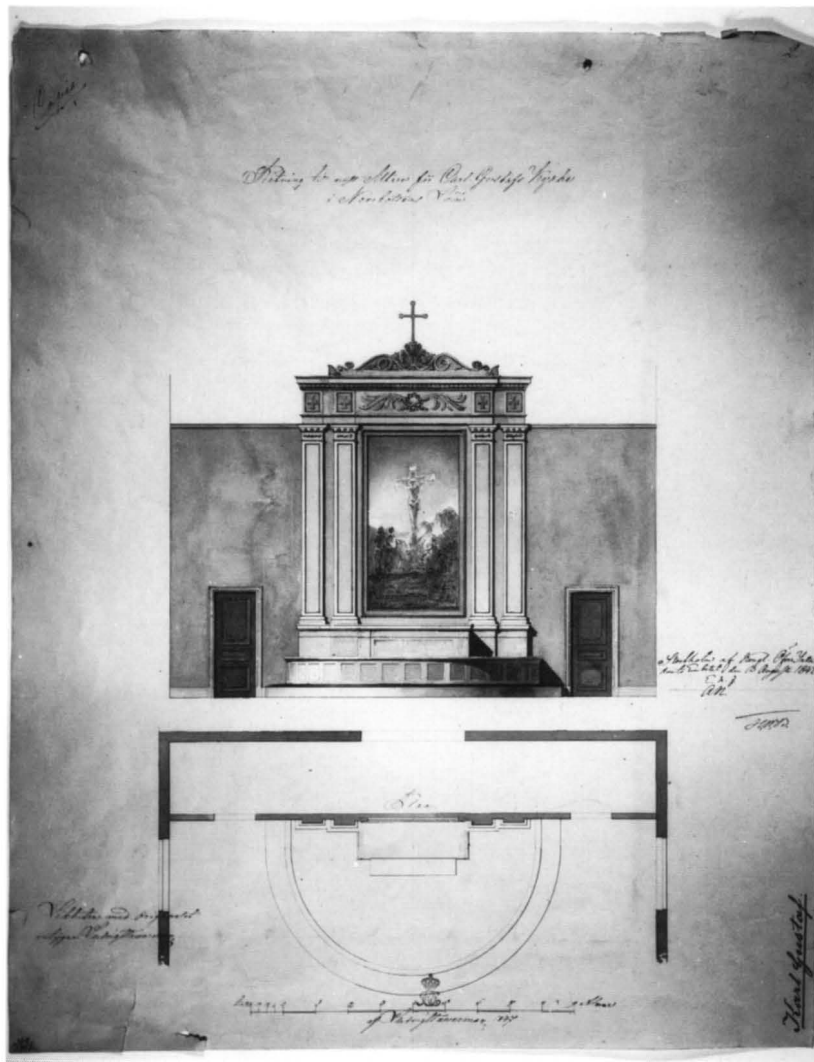
Lycksele Church. The altar arrangement with a painted "architectural" background from around 1850.

Altaranordning och altarutsmyckning har genomgått förändringar och förnyelse i de flesta av de här aktuella kyrkobyggnaderna. Endast ett fåtal har bevarat den ursprungliga utformningen, nämligen kyrkorna i Hörne-

fors, Örträsk, Malå och Sorsele samt Arjeplog och Degerfors gamla kyrka efter omflyttning och en viss rekonstruktion i det sistnämnda fallet. Även i fiskekapellen i Malören, Pite-Rönnskär och Rödkallen finns altartav-

Fig 25. Karl Gustafs (Karungi kyrka).
Ritning till altare och altarprydnad av
L Hawerman 1847. RA.

Karl Gustafs (Karungi) Church. Proposal drawing for the altar and altar decorations by L Hawerman, 1847.

lorna bevarade. Redan under perioden före 1860 gjordes en del förändringar och nyanskaffningar. I Karl Gustafs (Karungi) kyrka flyttades altaret från korsmitten till östra korsarmen omkr 1850, då skärmvägg och altaruppsats tillkom efter ritning av L Hawerman samt altartavla av E Svanberg (fig 25). Nya altartavlor anskaffades på 1850-talet till Lycksele, Skellefteå och Sävars kyrkor. Övriga förändringar eller nyanskaffningar har skett främst under 1900-talet.

Predikstolar

Placeringen av predikstolen eller predikoplatzen har skett efter i stort sett samma mönster med vissa variationer. I de flesta långhuskyrkor har predikstolen placerats

vid norra väggen i anknötning till koret eller i nordöstra hörnet av långhuset. I korskyrkorna fick predikstolen sin plats i nordöstra hörnet av korsmitten (fig 26-27). Åtta kyrkor fick altarpredikstol, dvs predikstolen placerades ovanför altaret, antingen på östväggen eller mitt på ena långsidan och uppgången gjordes från den bakom liggande sakristian (fig 28-29). I ett par långhuskyrkor, Lycksele och Överkalix (fig 30), placerades predikstolen ursprungligen mitt på ena långsidan med uppgång från den bakom liggande sakristian. Då bänkinredningen var orienterad mot koret kom hälften av församlingen att sitta med ryggen mot predikstolen. I båda kyrkorna flyttades denna senare till koret. Samtidigt sänktes predikstolarna, något som senare även

gjorts i ett flertal kyrkor. I de små kapellen fick predikstolen, där sådan tillkom, en varierande placering i koret.

Utformningen av predikstolarna visar stora variationer men vissa grupper går att särskilja. Den nästan fria korgen med ett mindre parti hopbyggt med väggen eller helt fristående korg är det vanliga. När det gäller korgens form är rund och polygonal planform ungefär lika ofta förekommande. Den raka formen på sidorna är det vanligaste, men flera exempel finns på en päronliknande form med konvexa och konkava partier, tex i Burträsk, Fredrika, Risbäck och Vilhelmina.

En indelning av korgens sidor i fält har ofta gjorts genom pilastrar eller kolonnetter. Hos en del av predikstolarna, främst från första delen av perioden eller från ännu äldre tid, har utformningen av dessa fältinledande element fått utgöra predikstolens dekoration, t ex

i Arjeplog, Volgsjö (num. i Dikanäs) och Hörnefors brukskyrka.

Förutom den dekorativt utformade indelningen av korgen försågs en del predikstolar med lister, girlander och ornament, ofta förgyllda. Som exempel på rikt utformade predikstolar kan nämnas Karl Gustaf (Karungi) och Skellefteå landskyrka, båda från omkr 1800 (fig 26–27). Förutom rika listverk och yppiga girlander finns skulpturala framställningar i sidofälten av kors och serafhuvud resp kors, lagens tavlor och palmkvistar. Dessa motiv kom att bli vanliga på senare predikstolar, jämsides med mera schablonartade dekorationer, såväl målade som skulpterade. Andra har fått en mera individuell utformning. Som exempel på återhållen dekor påminnande om gustaviansk möbelstil kan nämnas de mycket likartade predikstolarna i Norsjö och Malå kyrkor från 1850-talet, båda sannolikt utförda av samma lokala mästare.

Fig 26. Karl Gustafs (Karungi kyrka). Predikstol 1797. Foto förf. 1989.

Karl Gustafs (Karungi) Church. The pulpit, from 1797.

Fig 27. Skellefteå landskyrka. Predikstol 1800. Foto förf. 1990.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The pulpit, from 1800.

Fig 28. Fredrika kyrka. Altarpredikstol, gjord av kyrkans förste kyrkoherde omkr. 1800. Foto S H Wranér 1929. Reprofoto ATA.

Fredrika Church in 1929. The altar pulpit. The work of the first vicar of the church, around 1800.

Fig 29. Råneå kyrka. Altare med altarpredikstol, 1850-talet. Interiör före 1928. Foto Norrbottens museum.

Råneå Church. Interior view before 1928. The altar and the altar pulpit.

Predikstolarna förändrades och förbättrades efter hand. Förgyllning tillkom i flera fall först efter ett antal år, tex i Karl Gustaf (Karungi) och Burträsk. I andra kyrkor, tex i Arjeplog, försågs spegelfälten sekundärt med dekorationer.

Ljudtaken har i regel utformats på ett traditionellt sätt, dvs i samma form som predikstolskorgen och med likartad dekor. En mera fantasifull utformning fick det ursprungliga ljudtaket i Nedertorneå–Haparanda kyrka i form av en baldakin utgående från dekorativa vägg-

Fig 30. Överkalix gamla kyrka. Byggt 1856–58. Predikstolen uppsatt högt, mitt på norra långväggen. Foto E Lovén 1930. Foto ATA.

Överkalix old Church. Built 1856–58. The pulpit, placed high on the north, long wall of the church.

pelare och avslutad med krona och duva.

Draperimålning på väggen bakom och bredvid predikstolen är känd från ett flertal håll, t ex Vännäs, Lycksele, Örträsk, Burträsk, Dorotea, Åsele och Överkalix.

De åtta kyrkor som fick altarpredikstol var Fredrika som den första från 1797 (fig 28), Robertsfors brukskyrka, Sävar, Stensele, Nedertorneå-Haparanda, Överluleå (Boden), Ytterstfors brukskyrka och Råneå (fig 29) som den sista år 1857. Utformningen av dessa arrangemang uppvisar stora variationer. I Fredrika gjordes en inramning genom målning på östväggen, i Sävar uppställning av kopplade kolonner och överstycke, i Neder-

torneå-Haparanda omgivande väggpelare med baldakin, i Råneå en övergripande båge på flankerande kolonner och i Överluleå (Boden) placerades predikstolen i en nisch. För övriga nämnda kyrkor är utformningen inte känd, men torde ha varit enkel. I såväl Stensele som Ytterstfors brukskyrka återanvändes äldre predikstolar från andra kyrkor. Ingen av dessa åtta altarpredikstolar finns bevarad i ursprunglig utformning. I Nedertorneå-Haparanda försvunna kyrka flyttades predikstolen redan 1873, i Fredrika och Överluleå (Boden) 1931 till långhusets nordöstra hörn. I Råneå skedde flyttningen så sent som 1957 då predikstolen placerades fristående väster om altaret. Predikstolsaltaren har funnits på många håll i landet. De flesta har dock avlägsnats då det under senare delen av 1800-talet rådde en allmän uppfattning om att predikstolsaltaren var helt förkastliga "då predikanten föranleddes att likasom trampa det heligaste under fötterna" enl. en regelsamling för svensk luthersk kyrkobyggnation som Överintendenstämberet utkom med år 1887.

De flesta predikstolarna tillkom i samband med uppförandet av kyrkan eller strax efter detta och gjordes på platsen. I ett par fall, Arjeplog och Arvidsjaur, överfördes predikstolen från en äldre riven kyrka på samma plats. Degerfors, Stensele och Dikanäs kyrkor fick äldre predikstolar från andra kyrkor då dessa skaffade nya, moderna predikstolar. Endast beträffande Jörns gamla kyrka är det känt att predikstolen beställdes från annat håll, nämligen Stockholm.

Mästarna till predikstolarna är kända i ett tiotal fall. I ett par kyrkor har predikstolen utförts av dess byggmästare. Det gäller Karl Gustaf (Karungi) och Örträsk samt sannolikt även Råneå och Överkalix. I Fredrika var det församlingens första kyrkoherde som gjorde såväl predikstolen som hade uppsikt över kyrkobygget. Predikstolen och den övriga rika utsmyckningen i Burträsk kyrka gjordes av en bildhuggare från Utanö, Ångermanland. Namngivna personer från trakten utförde predikstolarna i Dorotea, Sävar, Vännäs, Vilhelmina och Malå. Ritningar till altarpredikstolen i Sävar gjordes av komminister J A Linder, Umeå. Arkitekturritade predikstolar tillhör undantagen i detta material och är känt endast från Skellefteå och Korpilombolo, där kyrkans arkitekter J Rijf resp A Törnqvist stod för utformningen. Möjligen kan detta ha gällt ytterligare ett par kyrkor till vilka ritningar gjordes av ÖIA, t ex Åsele och Sorsele.

De ursprungliga predikstolarna har ersatts av nya endast i ett par fall. Lycksele och Karesuando fick båda nya predikstol på 1850-talet, kyrkan i Älvsbyn i början av 1900-talet och den återuppförda Degerfors gamla kyrka

en ny 1962. Av de här aktuella kyrkorna, kapellen undantagna, finns predikstolar från perioden 1760–1860 bevarade i Fredrika, Karl Gustaf (Karungi), Pajala (tid Kengis) (fig 31), Hörnefors brukskyrka, Lycksele, Skellefteå landskyrka, Vännäs gamla kyrka, Överluleå (Boden), Dikanäs, Vilhelmina, Örträsk, Malå, Korpilombolo, Jörns gamla kyrka, Råneå och Ammarnäs.

Kapellen fick predikstolar med mycket enkel utformning. Dekorationer i form av lister, fältindelning, målning eller skulptural utformning förekom endast i undantagsfall och är känt från tex Malören, Ammarnäs och Kvikkjokk. En speciell typ av predikstol eller plats för textläsning finns i de flesta fiskekapellen där en pulpet byggts samman med altarskranket. I fjällkapellen fanns sannolikt i flera fall ingen predikstol utan bara en

Fig 31. Pajala kyrka. Flyttad och återuppbyggd 1869–71. Predikstolen ursprungligen uppsatt på norra långväggen, från 1971 fristående. Foto förf. 1989.

Pajala Church. Moved and re-erected 1869–71. The pulpit was originally hung on the north long wall of the church, but since 1971 it has been free-standing.

Fig 32. Skellefteå landskyrka. Predikstolsur, 1759, det första i sitt slag, som utgjorde förebild för ca 15 andra ur, samtliga i Övre Norrland. Foto förf. 1990.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The pulpit clock from 1759. It was the first of its type and was to act as a source of inspiration for the design of some 15 other pulpit clocks, all of them in churches in Upper Norrland.

enkel avskärmning eller en uppställning av lövkärvar som tex i Tärna äldsta kapell från 1762. Någon predikstol på ursprunglig plats finns ej bevarad här. I Kvikkjokk och Ammarnäs har de dock överförts till nya kapellbyggnader och i Jäkkvik (tid Lövmokk) återuppsatts efter flyttning samt försetts med panel.

Ett inventarium från denna tid med anknytning till

predikstolen är predikstolsuret, som av allt att döma förekommer på endast ett fåtal platser i Övre Norrland. Det äldsta, och första i sitt slag, är uret i Skellefteå landskyrka från 1759 (fig 32). Det är här frågan om ett tidur, som fick ersätta timglaset och ej en klocka för att visa tiden på dygnet. Ur av detta slag finns eller har funnits även i Arjeplog, Burträsk, Karl Gustaf (Karungi), Nedertorneå-Haparanda, Robertsfors, Råneå samt ytterligare några kyrkor uppförda tiden före 1760.⁵

Orglar

Orglarna tillhör den inredning eller de inventarier som i de flesta fall kom först efter många år, då församlingarna fått möjlighet till denna relativt dyrbara anskaffning. Endast ett fåtal kyrkor hade orgel att tillgå vid sin invigning. I Luleå, Skellefteå, Burträsk och Råneå, där äldre

kyrkor revs, flyttades orgeln över till den nya kyrkan. Av dessa ska orgeln i Luleå enl Abr. Hülphers ha inköpts från Danvikens kyrka. De övriga orglarna var från 1700-talet. Endast i Norsjö, Malå och Jörn anskaffade man redan från början, på 1850-talet, orgel från en orgelbyggare i trakten. Av dessa finns orgeln i Jörns gamla kyrka bevarad i kyrkorummet men är ej i bruk (fig 33). Även Sorsele fick tidigt orgel, byggd 1862 av J Forsberg, Lycksele.

Karl Gustaf (Karungi) kyrka fick orgel redan 1820, byggd av Pehr Strand. Det är inte känt att någon ombyggnad gjordes förrän 1932. Strands orgelfasad har bevarats och utgör den äldsta orgelfasaden i detta material. En stor del av orgelverket är magasinerat.

Förutom de ovan nämnda verken tillkom före 1860 nya orglar i Burträsk och Överluleå (Boden), båda av

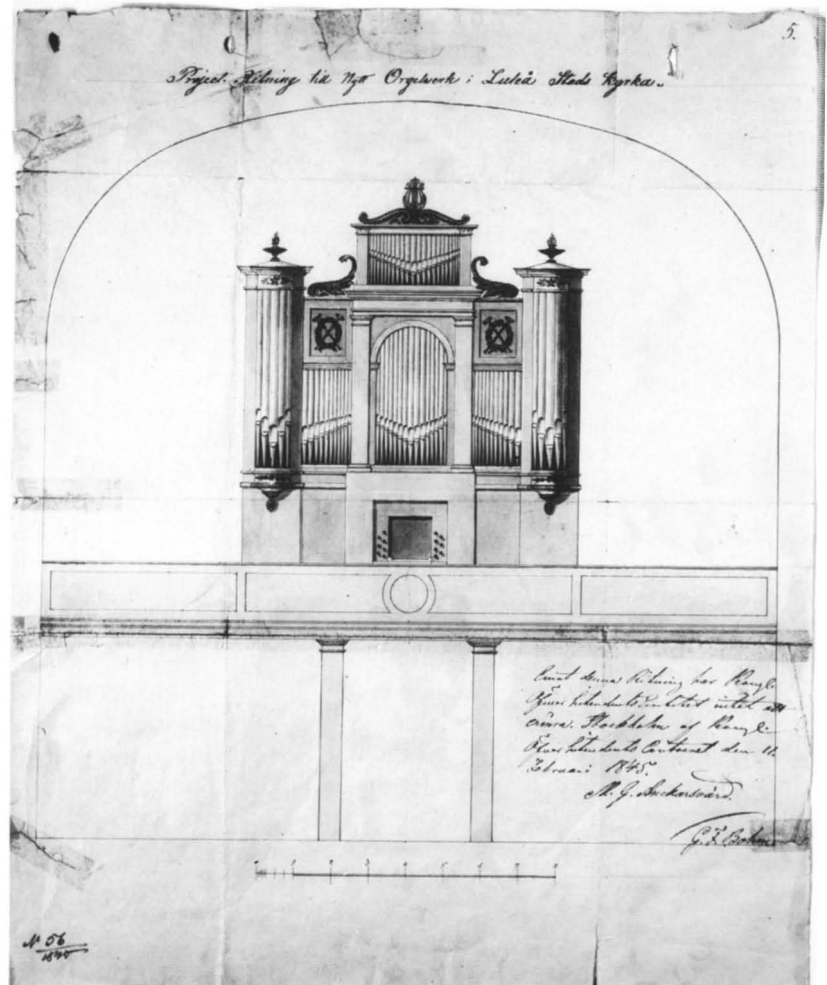
Fig 33. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Den äldsta orgeln, byggd 1857 av Olof Andersson, Bjurträsk. Ej längre i bruk. Foto förf. 1990.

Jörn old Church (Österjörn). The oldest organ, no longer in use, built in 1857 by Olof Andersson from Bjurträsk.

Fig 34. Luleå, Gustafskyrkan. Ritning till ny orgel 1845. RA.

The Gustafskyrkan Church in Luleå.
Drawing for a new organ, 1845.

P Z Strand (Burträskorgeln finns sedan 1903 i Kalvträsk kapell) samt till Gustafskyrkan i Luleå (fig 34) och Norderorneå-Haparanda av J G Ek. Även äldre orglar inköptes och överfördes från andra kyrkor. Kända exempel är Sävars kyrka, som 1844 övertog orgeln från Umeå landsförsamlings kyrka samt Bjurholm och Örträsk. Ytterligare ett par kyrkor, Robertsfors och Arvidsjaur, fick sannolikt orgel under denna period men närmare uppgifter är ej kända.

Under 1800-talets senare del anskaffades omkring femton orglar. Av dessa finns en bevarad, men ej i bruk, i Lycksele från 1880 av Åkerman & Lund. Delar av den orgel som fanns i kyrkan före 1880 finns magasinerade på kyrkans vind. Bland de kyrkor som fick en orgel som gåva kan nämnas Vittangi, dit drottning Viktoria skänkte en år 1897. Den orgelbyggare från äldre

tid som främst kan nämnas är N O Alm, Boden, som under 1800-talets senare del och 1900-talets början byggde eller byggde om ett tiotal orglar. I de flesta kyrkorna har nyanskaffning eller ombyggnad av orglarna gjorts ett flertal gånger, främst under 1900-talet. Av de orglar som är i bruk idag är ingen äldre än från 1930-talet. Flertalet av dessa är byggda av Grönlunds Orgelbyggeri i Gammelstad. Ett flertal äldre orgelfasader finns dock bevarade, tex i Skellefteå från 1872, i Överluleå (Boden) från 1895 samt de ovan nämnda i Karl Gustaf (Karungi) från 1820 och Lycksele från 1880.

Övrig inredning

Kyrkornas bänkinredning har i de flesta fall bytts ut, byggts om och målats om både en och flera gånger, så interiörbilden idag skiljer sig i detta avseende sannolikt

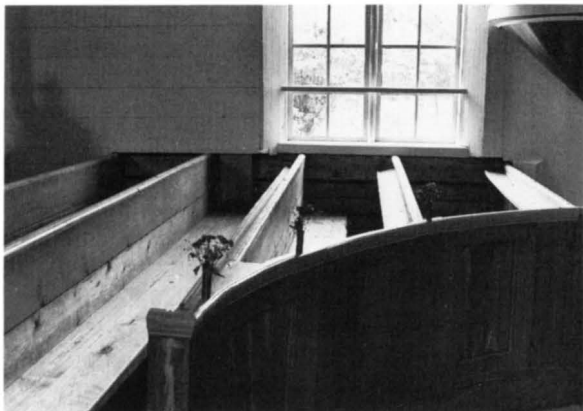

Fig 35. Hörnefors brukskyrka. Bänkinredning. Sittbräden och ryggstöd intappade i timmerväggen. Den rundade fronten anknäcker till altarringens form (jfr med fig 20). Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. The pews. The seats and the backs of the pews are tenon-jointed into the long walls. The rounded line of the centre ends of the two foremost rows of pews reflects the curve of the raised, rounded altar arrangement. See Fig. 20.

i regel väsentligt från den ursprungliga. Den kyrka, kanske den enda, som bevarat den gamla bänkinredningen på ett sätt som ger en stark känsla av ursprunglighet är Hörnefors brukskyrka (fig 35). De enkla sittbräderna och ryggstöden av breda plankor är omålade och intappade i timmerväggen. De främsta bänkarna är slutna med marmoreringsmålade spegeldörrar och front. Övriga bänkar saknar dörrar och det är ovisst om det funnits några. Som nämnts ovan i samband med altaret har avslutningen av de främre bänkraderna fått samma rundade form som altaret och altarskranket. Även på läktaren finns de enkla sittbräderna utan ryggstöd, troligen avsedda för pigor och drängar, bevarade. Bänkinredningen i Hörnefors med sin patina ger sannolikt en representativ bild av hur inredningen ursprungligen tedde sig i flertalet kyrkor.

Även fiskekapellen har bevarat den ursprungliga bänkinredningen, eller prägeln av denna, bestående av sittbräden av omålade plank, med eller utan enkla ryggstöd, hopfogade till kvarter genom liggande timmerstockar.

På de projektritningar som finns till kyrkorna var slutna bänkinredning helt dominerande. Endast konduktören Erik Hollströms förslag till kyrkorna i Nedertorneå-Haparanda och Överluleå (Boden) från 1820 resp 1824 har öppen bänkinredning. På ÖIA:s senare godkända förslag till dessa är dock bänkkvarteren slutna. De ur-

sprungligen slutna bänkarna, där sådana fanns, förändrades efter hand på de flesta håll till öppna genom att dörrarna togs bort eller nya bänkar tillverkades. En ombyggnad av bänkarna till större bekvämlighet har gjorts genomgående. En utglesning av bänkraderna har också skett på många håll.

Till den fasta inredningen hör även läktarna. I en del kyrkor tillkom dessa redan från början, i andra senare i samband med anskaffandet av orgel eller utökandet av antalet sittplatser. De kyrkor som försågs med läktare från början var främst de arkitektritade kyrkorna samt de från senare delen av perioden. Endast ett fåtal läktare fanns före 1820-talet.

Många läktare har bytts ut, byggts om, målats om eller försetts med dekor. Som exempel på en bevarad läktare av enkel utformning med skrank av vitmålad slätpanel och trappa upp från kyrkorummet kan även här nämnas Hörnefors brukskyrka (fig 36).

Större läktare gjordes vilande på pelare eller kolonner, ibland med framskjutna sidopartier, som tex i Fredrika kyrka. Korskyrkorna, utom de äldsta, försågs i regel med läktare i sidoarmarna, ibland i alla fyra armarna som tex i Burträsk och Älvsbyn. I treskeppiga kyrkor som Åsele och Sorsele gjordes läktare även över sidoskeppen. Även Råneå kyrka har läktare på tre sidor, ena långsidan och kortsidorna. Ursprungligen planerades läktare även på den fjärde sidan. Koret har här en central placering vid ena långsidan, liksom ursprungligen i Överluleå (Boden) som fick läktare över båda kortsidorna. På läktarna finns, och fanns, i regel plats

Fig 36. Hörnefors brukskyrka. Uppbyggt podium mitt på södra långväggen, tjänstgörande som orgelläktare. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. The raised podium at the middle of the south long wall which serves as an organ gallery.

för både orgeln och sittplatser. Särskilda, mindre orgelläktare har dock funnits i t ex Råneå och Överluleå (Boden). I Hörnefors brukskyrka är orgeln placerad på en mindre läktare eller ett podium i kyrkorummet.

Läktarskranket har ofta utformats i anknnytning till bänkinredningen med fältindelning och spegelpartier. Fronten har även dekorerats på olika sätt, t ex målade emblem av samma slag som på predikstolarna i Karl Gustaf (Karungi), skulpterade och förgyllda ornament i Burträsk, en kraftig metopfris i Överluleå (Boden) och sentida måleri av schablonkaraktär i Korpilombolo.

Läktarna hade på flera håll ursprungligen uppgång från själva kyrkorummet. Även här har förändringar skett så att uppgångarna förlagts utanför, t ex i västtornet, ett vindfång eller byggts in genom mellanväggar.

Arkitekter och byggmästare

För de här aktuella 56 kyrkobyggnaderna finns kända projektritningar för 21 kyrkor. De flesta av dessa ritningar är utförda vid Överintendentsämbetet och utgör omarbetningar av insända förslag eller nya förslag, ibland utförda på direkt uppdrag från församlingarna. Detta ritningsmaterial och tillämpningen av förslagen behandlas ingående i en särskild uppsats nedan, se ÖVERINTENDENTSÄMBETET OCH FÖRSAMLINGARNA – önskemål, förslag, föreskrifter och förverkligande. Följdaktligen var också de flesta arkitekterna i sammanhanget knutna till Överintendentsämbetet. Endast i ett fåtal fall kan lokalt utförda ritningar anses som arkitekturritningar.

Till de kyrkobyggnader som saknar kända ritningar fanns sannolikt i en del fall enkla ritningar, kanske utförda av kyrkans byggmästare. I något fall användes samma ritning till två kyrkor. Byggmästarna får säkert i flera sammanhang tillskrivas ett avgörande inflytande på kyrkornas utförande, både de arkitektritade och de som ej föregåtts av utförliga ritningsförslag, och ett likartat utförande förekom därför på olika håll. För kapellen, som var uppförda på samma sätt som de profana byggnaderna, krävdes inga egentliga eller endast mycket enkla ritningar med måttuppgifter. Sannolikt tillkom de i flera fall efter muntliga överenskommelser.

Nedan följer en sammanställning av arkitekter och byggmästare, i kronologisk ordning efter deras första uppträdande i sammanhanget. Gränsen mellan arkitekt och byggmästare kan ibland vara svår att dra. Till arkitekterna har hänförts de som är att betrakta som yrkesarkitekter, med ett par undantag, genom att utföra ritningar men ej deltaga i den praktiska byggnadsverksamheten.

Arkitekter:

Olof (Olaus) Samuel Tempelman (1745–1816), 1771 konduktör vid ÖIA, 1779 professor vid Konstakademien. 1779 förslag till Gustafskyrkan i Luleå, uppförd 1787–90.

Pehr Wilhelm Palmroth (1765–1825), konduktör vid ÖIA. 1793 förslag till kyrka i Lycksele, uppförd 1795–99. 1817 omarbetat förslag till Burträsk kyrka, uppförd 1817–23.

Lorenz Axel Fredrik Almfelt (1781–1844), konduktör vid ÖIA. 1812 omarbetat förslag till Sävars kyrka, uppförd 1812–22. Samma förslag kom till användning vid uppförandet av Vännäs kyrka 1817–25. 1834 och 1835 omarbetade förslag till Vilhelmina kyrka, uppförd 1835–40.

Carl Gustaf Blom-Carlsson (1799–1868), 1818 konduktör vid ÖIA, 1829 tf arkitekt vid ÖIA, 1841 professor vid Konstakademien, 1844 arkitekt vid ÖIA, 1862 intendent vid ÖIA. 1821 omarbetat förslag till Nederorneå-Haparanda kyrka, uppförd 1823–25. 1846 förslag (ej godkänt, omarbetat av J F Åbom) till kyrka i Åsele. 1847 omarbetat förslag till torn i Älvsbyn, uppfört 1848, samt förslag till klocktorn i Nederluleå. Endast nedre delen av detta torn uppfördes 1849 efter Blom-Carlssons ritning.

Jakob Wilhelm Gerst (1744–1844), arkitekt vid ÖIA, 1816 sekreterare i Konstakademien. 1824 förslag till kyrka i Överluleå (Boden), 1825 omarbetat förslag till samma kyrka, uppförd 1826–31.

J A Linder (1783–1877), 1811–22 kapellpredikant i Norsjö, 1822 komminister i Umeå lfs, från 1829 vicepastor där. 1824 förslag till förstärkande av väggarna i Burträsk nyuppförda kyrka samt senare förslag till västtorn där, uppfört 1829. 1820-talet förslag till inredningen i Sävars kyrka. Förslag till klockstapel i Vännäs, uppförd 1843. Förslag till utbyggnad av Hörnefors brukskyrka med nya fönster och västtorn, uppfört vid mitten av 1800-talet, samt ett icke utfört förslag till predikstol där.⁶

Robert Vilhelm Brouhn (1807–1882), konduktör vid ÖIA. 1841 förslag, 1842 omarbetat förslag till kyrka i Överkalix, uppförd 1856–58 med vissa detaljförändringar.

Johan Theodor Edberg (d 1843), 1839 konduktör vid ÖIA. 1842 förslag (ej bev), 1843 omarbetat förslag till kyrka i Vittangi, uppförd 1846–49.

Johan Fredrik Åbom (1817–1900), 1845 konduktör vid ÖIA, 1860 arkitekt vid ÖIA, 1880 intendent vid ÖIA för Kronans hus i landsorten. 1845 förslag till kyrka i Norsjö, uppförd 1848–50. 1846 omarbetat förslag till kyrka i Åsele, uppförd 1847–52. 1853 förslag till

kyrka i Råneå, uppförd 1855–57 efter vissa ändringar.

Erik Hollström, lantmätare, konduktör, från Sunderbyn, Luleå. 1820 två förslag (ej godkända) till kyrka i Nedertorneå-Haparanda. 1824 förslag (ej godkänt) till kyrka i Överluleå (Boden). 1850 omarbetat förslag (tills med *O G Alm*) till klocktorn i Nederluleå, uppfört 1849–51.

Ernst Edvard von Rothstein (1791–1890), 1845 arkitekt vid ÖIÄ, 1871 professor vid Konstakademien. 1854 förslag (ej bev), 1855 omarbetat förslag till kyrka i Jörn, uppförd 1855–57 med väsentliga avsteg från ritningarna.

Henrik Albert Törnqvist (1819–1898), 1855 konduktör vid ÖIÄ, 1860 vice professor vid Konstakademien. 1855 förslag till kyrka i Korpilombolo, uppförd 1856.

Abraham Ludvig Hedin (1826–1917), 1849 konduktör vid ÖIÄ, 1863 stadsarkitekt i Stockholm. 1857 förslag (ej bev) till kyrka i Sorsele.

Alfred Ludvig Hawerman (1821–1908), arkitekt vid ÖIÄ. 1856 omarbetat förslag till Råneå kyrka.

Som framgår ovan var samtliga arkitekter utom lantmätaren Erik Hollström och prästen J A Linder knutna till Överintendentsämbetet. De sistnämnda är dock inte att betrakta som yrkesarkitekter utan har utfört ritningar vid sidan av sin verksamhet inom andra områden.

Byggmästare:

Lars Ersson Sundström. 1761 ritning till kyrka i Arjeplog.⁷

Pehr Hagman (1745–1809), son till stiftsbyggmästaren *Daniel Hagman*. Uppförde 1764 grunden till Gustafskyrkan i Luleå.

Johan Tengmark, från Umeå. Uppförde 1763–67 kyrkan i Arjeplog.

Gurlic Bucht, byggmästare, handelsman, från Torneå. Svarade för uppförandet av Malörens fiskekapell 1769–70.

Jakob Rijf (1753–1808), från finska Österbotten, tillhörde en kyrkobyggarfamilj, 1783 elev vid Konstakademien, 1784 länsbyggmästare i Västerbotten.⁸ 1787–90 byggmästare vid uppförandet av Gustafskyrkan, Luleå. 1793 förslag till Skellefteå landskyrka.

Johan Edin, kronolänsman, från Åsele. Svarade för uppförandet av Volgsjö kapell 1783–94 tillsammans med Gabriel Nilsson och Fatmomakke andra kapell omkr 1790.

Gabriel Nilsson, svarade för uppförandet av Volgsjö kapell 1783–94 tillsammans med Johan Edin.

Eric Persson Wikman, byggmästare, från Råneå. Svarade för uppförandet av Alkavare kapell 1788.

Olof Alm (1757–1825), inspektor och byggmästare, från Nordmaling, senare bosatt i Skellefteå och Heden (nuv Boden).⁹ 1792 förslag (ej godkänt) till icke namngiven kyrka, troligen Lycksele, uppförd 1795–99 med Olof Alm som byggmästare. 1824 delaktigt i utarbetandet av förslag (av *E Hollström*) till kyrka i Överluleå. 1823–25 byggmästare vid uppförandet av Nedertorneå-Haparanda kyrka.

Hans Hansson Lohiniva, benämns dräng, från Tengeliö i Finland. Uppförde 1795–96 kyrkan i Karl Gustaf (Karungi) samt predikstolen där.

Erik Eriksson, bonde, från Holmträsk, Åsele sn. Uppförde 1796–97 Wiska kapell (Fredrika kyrka).

Erik Lanto, från Helsingbyn, Finland. Uppförde Kengis (sen. Pajala) kyrka, invigd 1797.

Abraham Lindahl, lantmätare, entreprenör, från Umeå. Svarade för uppförandet av Lycksele kyrka 1795–99.

Jon (Jonas) Mattsson, bonde, från Laiksjön. Uppförde Dorotea kyrka 1799–1800.

Asplund, murmästare, från Umeå. Ledde uppförandet av Skellefteå landskyrka, invigd 1800.

Olof Olofsson, bonde, från Nyby, Vännäs. Uppförde Bjurholms kyrka 1806–07.

Johan Andersson, bonde, från Byn (Älvsbyn). Uppförde tillsammans med *Olof Cartmo* kapellet i Älvsbyn 1807–13.

Olof Cartmo, soldat, från Muskus. Uppförde tillsammans med *Johan Andersson* kapellet i Älvsbyn 1807–13.

Johan Arendt Grape, sockenskrivare, Karesuando. Svarade för uppförandet av Karesuando kyrka 1813–1816 tillsammans med byggmästaren Carlström.

Carlström, byggmästare. Svarade för uppförandet av Karesuando kyrka 1813–1816 tillsammans med Johan Arendt Grape.

Johan Wincent, bruksinspektor, Sävar. 1812 förslag (ej godkänt) till kyrka i Sävar. Uppförde kyrkan i Sävar 1812–22.

Simon Geting (1754–1834), från Ångermanland. 1815 förslag (ej godkänt) till kyrka i Burträsk, uppförd 1817–23 med S Geting som byggmästare.

Erik Jonsson, bonde, från Vännäs by. Uppförde kyrkan i Vännäs 1817–25.

Jonas Ekström, brukspatron, från Mattila. Entreprenör för uppförandet av Nedertorneå-Haparanda kyrka 1823–25.

Olof Gustaf Alm (1803–1874), son till byggmästaren *Olof Alm* (se ovan), från Heden (Boden). Deltog 1823–25 i uppförandet av Nedertorneå-Haparanda kyrka. 1826 delaktigt i utarbetandet av ritningarna till Över-

luleå kyrka, uppförd 1826-31 av O G Alm och *I Rön-berg*. 1840 material-och kostnadsförslag till kyrka i Överkalix, utsedd till byggmästare där, men uppförandet uppsköts. 1843 material-och kostnadsförslag till kyrka i Norsjö. 1850 omarbetat förslag (tillsammans med *E Hollström*) till klocktornet i Nederluleå, uppfört av O G Alm 1849-51.

Israel Rönberg, från Piteå. Uppförde 1821-26 kyrkan i Arvidsjaur (tills m *N P Benzelius*), 1826-31 kyrkan i Överluleå (Boden) tillsammans med *O G Alm*.

Nils Petter Benzelius, från Luleå. Efterträdde *J P Rönberg* som byggmästare vid uppförandet av kyrkan i Arvidsjaur 1821-26. Uppförde västtornet i Burträsk 1828-29.

Elias och Samuel Edman, från Strömnäs by. Uppförde kapellet i Fatmomakke 1830-33.

Erik Jonsson, bonde, från Rissjö, Åsele sn. Son till Jon (Jonas) Mattsson från Laiksjön, se ovan. Uppförde kyrkan i Vilhelmina 1835-40 och kyrkan i Örträsk 1849.

N H W af Trolle. Uppförde Åsele kyrka 1847-52.

Johan Petter Rönberg, från Nybyn, Piteå. 1847 förslag (ej bev) till torn i Älvsbyn, uppfört av Rönberg 1848. Uppförde kyrkan i Norsjö 1848-50, kyrkan i Råneå 1855-57 och Överkalix kyrka 1856-58.

Johan Nilsson Rautio, från Karl Gustaf. Uppförde Vittangi kyrka 1846-49.

G Svensson, från Skellefteå. Uppförde Malå kapell 1851-52.

Nyman, bonde, byggmästare, från Degerfors sn. Svarade för uppförandet av Tärna gamla kyrka 1853-55.

Eleazar Rhen (1805-77), länsman i Dorotea, tillhörde prästsläkt, utförde 1856 ritningar till kyrkan i Risbäck.

Anders och Johan Nilsson, nybyggare, svarade för uppförandet av Ammarnäs gamla kapell 1858.

Jon Ersson, från Tandsjön, uppförde kyrkan i Risbäck 1859.

Johan Petter Lundberg, från Teg, Umeå. Uppförde Sorsele kyrka 1859.

Det relativt stora antalet byggmästare som är kända utgör en heterogen grupp. Liksom när det gäller arkitekterna finns en grupp yrkesmän som återkommer i flera sammanhang och andra som tillfälligt anförtrotts ledningen vid ett kyrkobygge.

Till den förstnämnda gruppen får i första hand räknas Pehr Hagmansson, Jakob Rijf, som även kan kallas arkitekt, Olof och Olof Gustaf Alm, Simon Geting, Israel och Johan Petter Rönberg samt *N P Benzelius*. Dessa är kända som byggmästare i flera sammanhang, både i

det här aktuella området och från andra delar av landet. För flera av dem är det också känt att de utfört ritningar. Av dessa är Jakob Rijf den mest namnkunnige och hans verksamhet behandlas mer utförligt på annan plats i denna volym.

Den andra och större gruppen "tillfällighetsbyggmästare" utgörs främst av bönder från trakten, någon gång en länsman, brukspatron eller soldat. Till denna grupp får även räknas de övriga, okända till namnet, som uppfört de kyrkobyggnader för vilka saknas uppgifter. Då flertalet kyrkobyggnader uppfördes av trä och med samma metoder som den profana bebyggelsens bostadshus, ekonomibyggnader och logar, var uppförandet av en mindre kyrka eller ett kapell ingen främmande uppgift för den i regel timringskunniga befolkningen på landsbygden. Många uppgifter finns också om att socknens bönder samlades för att uppföra en ny kyrkobyggnad, med någon av dem utsedd som byggmästare.

Även dessa byggmästare gjorde i flera kända fall ritningar eller använde ritningar från ett annat kyrkobygge, t ex i Vännäs och Örträsk, där ritningarna från Sävar resp Vilhelmina kom till användning. I andra fall gjorde de sannolikt enkla skisser, efter vilka det var fullt möjligt att bygga. Som exempel kan nämnas kyrkan i Risbäck till vilken länsmannen Eleazar Rhen gjorde skissartade ritningar, men ej gav sig tid att utföra dem i tusch, då "Byggmästaren Jon Ersson höres hafva god insikt att bygga efter denna enkla ritning". Den senare upprättade materialförslaget till kyrkobygget.

Kyrkostilar, påverkan från Överintendentsämbetet

Som framgått av beskrivningen av kyrkornas allmänna uppbyggnad, planlösning och detaljutformning går det inte applicera något enhetligt stilbegrepp på kyrkobyggnaderna från denna tid, 1760-1860. Strängt taget alla typer finns representerade, i förslag eller utförande. Här finns såväl långhuskyrkor, med ett eller flera skepp, som centralkyrkor i korsform och små, enrummiga kapell. Frågan är vad som kan betecknas som lokal tradition, inflytande från annat håll eller påverkan från Överintendentsämbetet genom den granskande verksamhet de större kyrkobyggnaderna utsattes för.

Strax före den aktuella periodens början 1760 hade uppförts några resliga träkyrkor i korsform eller polygonal form. Flertalet av dessa kyrkor ritades och uppfördes av den österbottniske byggmästaren Hans Biskop, som var den ledande kyrkobyggaren i dessa trakter under årtiondena närmast före 1700-talets mitt. Denna kyrkostil eller tradition fortsatte och kom att dominera kyrkobyggandet under senare delen av 1700-talet. Kyrkotypen får anses ha fått en fast förankrad, lokal tradi-

tion, ursprungligen tillkommen genom inflytande österifrån. Material och konstruktion spelade också en väsentlig roll vid utformningen av dessa kyrkor.

Vid sidan av dessa mer utvecklade kyrkobyggnader uppfördes en rad mindre kapell, som i litteraturen ibland betecknas som "ladliknande". Beskrivningen är inte bara träffande utan talar också för anknytningen till den lokala byggnadstraditionen.

Ett brott mot den rådande traditionen och en ny kyrkostil kom först med Gustafskyrkan i Luleå, ritad 1779 men invigd först 1790. Det var den första långhuskyrka med västtorn, av sten och vitfärgad, som uppfördes. Då ritningarna gjordes av arkitekten Olof Tempelman vid ÖIA var det intentionerna från denna myndighet som här gjorde sig gällande.

Överintendentsämbetets granskande verksamhet och de nya förslag eller förändringar den innebar behandlas mer ingående i en särskild uppsats, se ÖVERINTENDENTSÄMBETET OCH FÖRSAMLINGARNA – önskemål, förslag, föreskrifter och förverkligande. ÖIA:s verksamhet, och därmed inflytande, kom främst att gälla den senare delen av perioden, från 1820-talet och framåt, medan de tidigare förslagen inte åstadkom någon känd diskussion eller några konflikter.

Den nya kyrkotyp som Gustafskyrkan i Luleå representerade kom efter hand att dominera genom ett flertal efterföljare, främst i de södra delarna av Västerbotten och Lappland. Ritningarna till en del av dessa kyrkor granskades av ÖIA. De ändringar av förslagen eller nya ritningar som gjordes av ÖIA påverkade direkt utformningen av kyrkorna i tex Lycksele, Sävar och Vilhelmina. Hos de båda förstnämnda gällde det detaljer medan en annan kyrkotyp föreskrevs i Vilhelmina i stället för den lokala förebild som den nyuppförda kyrkan i Arvidsjaur sannolikt utgjorde i det insända förslaget. Kyrkotypens acceptering av församlingarna bekräftas av att ett flertal kyrkor av denna typ uppfördes utan insändande av ritningar till ÖIA men med nämnda kyrkor som troliga förebilder. För de senare långhuskyrkorna från 1840- och 50-talen kom primärritningarna att upprättas av ÖIA och de förändringar som gjordes, främst av vissa dekorativa detaljer, skedde vid uppförandet.

De tidigare omnämnda korskyrkorna från 1700-talet kom att få efterföljare även under 1800-talet men med förändrad utformning med lägre tak och centraltorn. Skellefteå landskyrka blev här det förebildliga monumentet. Några invändningar framfördes inte från ÖIA i detta sammanhang. Hos efterföljaren Burträsk accepterades kyrkotypen av ÖIA men inte den centrala placeringen av altaret. Församlingarnas självständiga handlande gentemot ÖIA kan exemplifieras av Jörn, som

fick sin begärda korskyrka med vid uppförandet frångick ÖIA:s ritningar i vissa väsentliga detaljer.

En kyrkotyp som framstår som en korskyrka i det yttre men är en långhuskyrka med tillbyggnader för vapenhus och sakristia på långsidorna finns representerad under hela perioden, både i mindre kapell och större församlingskyrkor, främst Nedertorneå-Haparanda, Överluleå (Boden) och Överkalix. Här var det församlingarnas bestämda vilja och förkastande av ÖIA:s första förslag som ledde fram till denna kyrkotyp och i slutskedet likartade ritningsförslag.

Slutsatsen måste bli att variationsrikedomen av kyrkorna och kyrkostilarna är resultatet av en lokal tradition, i stor utsträckning grundad på material och konstruktion, och påverkan från Överintendentsämbetet och dess estetiska värderingar samt en växelverkan mellan dessa riktningar.

Restaureringar och större förändringar

De förändringar som skedde under 1800-talets senare del kan i viss mån även betraktas som ett sent, men succesivt färdigställande av kyrkorna. En del byggnader, som en längre tid stått utan panel, försågs med brädfodring både utvändigt och invändigt samt målades. Även andra målades för första gången. För att öka bekvämligheten och trivseln tillkom eller utökades läktarna och värmeugnar sattes in. Möjligheterna att anskaffa inventarier som altartavlor och orglar kom efter hand och kyrkorummet berikades. I samband med dessa anskaffningar gjordes vissa förändringar av läktare och kor. Det sistnämnda flyttades redan på 1870-talet i Nedertorneå-Haparanda kyrka för att ge plats åt en större altartavla.

Under 1890-talet skedde en del förändringar där nya stilideal gjorde sig gällande. Arjeplogs kyrka byggdes om 1897-99 och försågs med torn, panel och dekorationer som helt förändrade dess karaktär, efter ritningar av arkitekten Gustaf Pettersson.¹⁰ Även andra kyrkor kläddes i interiören med den tidens vanliga panel, pärlspontpanel, tex Jäkkvik (fd Lövmökk), Dorotea, och Sävar, ibland dekorerade med schblonmålningar som i Korpilombolo.

Inte mindre än 16 av de här 56 aktuella kyrkobyggnaderna revs eller flyttades under senare delen av 1800-talet eller början av 1900-talet. Några invändningar mot rivningarna framfördes inte av ÖIA. I flertalet fall återanvändes virket i den nya kyrkan, som var orsak till rivningen, i andra fall flyttades kyrkobyggnaden och fick i några fall en annan funktion (fig 37). Degerfors gamla kyrka blev sockenstuga och Gillesnuole kapell blev loge liksom Holmöns gamla kyrka. Dessa har sena-

Fig 37. Ytterstfors brukskyrka. Byggd 1837-38. Exteriör 1875-1900. Kyrkan här ombyggd till skola med skolsal, torn-överbyggnaden riven (jfr fig 202). Koret utbyggt med en flygel innehållande lärarbostad. Foto Skellefteå museum.

Ytterstfors Brukskyrka Church, built 1837-38, as it looked between 1875-1900. Here the church has been converted into a school, the tower has been demolished, and a wing containing the teachers's house has been added to the chancel. See Fig. 202.

re flyttats igen och återuppförts till kyrkobyggnader. Ytterstfors brukskyrka blev skolhus en tid för att senare rivas. Kengis (Pajala) kyrka och Lövmokks (Jäkkvik) kapell flyttades och genomgick stora förändringar då de efter flyttningen återuppfördes efter nya stilideal.

Förändringarna av främst interiören fortsatte i början av 1900-talet med tex flyttningen av det centralt placerade koret i Älvsbyn och predikstolen i Nedertorneå-Haparanda. Ytterligare flyttningar av koret från korsmitten till östra korsarmen gjordes i Jörn (fig 38-39) och Skellefteå landskyrka på 1910-talet (fig 40-41). Det kom att innebära stora förändringar av korpartiet, i synnerhet i Skellefteå, gjort efter ritningar av arkitekten Fredrik Falkenberg.¹¹ Denne kom att stå för genomgripande förändringar i ett flertal kyrkor på 1910- och 20-talen. Norsjö fick en ny tornspira i samband med flyttning. En likartad tornspira uppfördes på Vilhelmina kyrka där även en ny sakristia uppfördes och interiören, främst korpartiet, ändrades. I Vännäs kyrka byggdes vapenhuset om och interiören, främst korpartiet, ändrade karaktär. Förändringarna av korpartierna var märkbara inte minst i ljusföringen. Från att ha varit ljusa delar av kyrkorummet blev de mörka genom igensättning av fönster eller insättande av glasmålningar.

I Lycksele kyrka gjordes vissa förändringar på 1920-

talet efter förslag av arkitekten L I Wahlman,¹² främst av sakristan, entrepartier och vapenhuset, där målningar av dekorationsmålaren Filip Månsson finns bevarade. Risbäckes kyrka ändrade karaktär på 1920-talet genom en allmän upprustning med bl a isolering, ny panel, nya tak, altarpriodnad och värmekaminer. Åtgärder av detta slag hade vidtagits långt tidigare hos flertalet kyrkor, men styrdes helt naturligt av de ekonomiska möjligheterna och kom sist hos de fattiga fjällförsamlingarna.

Åtgärderna på 1930-talet följde samma mönster som under de tidigare decennierna och medförde större förändringar för flera kyrkor. I Fredrika utvidgades korpartiet och en ny sakristia uppfördes. Korpilombolo fick ny tornspira, interiören omdanades och inredningen förnyades. I Överluleå (Boden) flyttades koret och predikstolen och ny inredning tillkom. I Nedertorneå-Haparanda kyrka sattes korfönstren igen och interiören kläddes med en typ av träfiberskivor, något som kom till användning på flera håll. I Överkalix senare nedbrunna kyrka förändrades både exteriören och interiören genom borttagandet av en rad dekorativa detaljer, rivning av sakristan, omdaning av koret med igensättning av fönster, ny inklädnad av interiören, flyttning av predikstolen och ny inredning. Samma typ av

Fig 38. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Byggt 1855-57. Interiör före 1913 med altare och predikstol vid korsmitten. Foto E Lagergren, Jörn. Reprofoto ATA.

Jörn old Church (Österjörn). Built 1855-57. The interior before 1913, with the pulpit and the altar located at the north and south junction of the cross-arms.

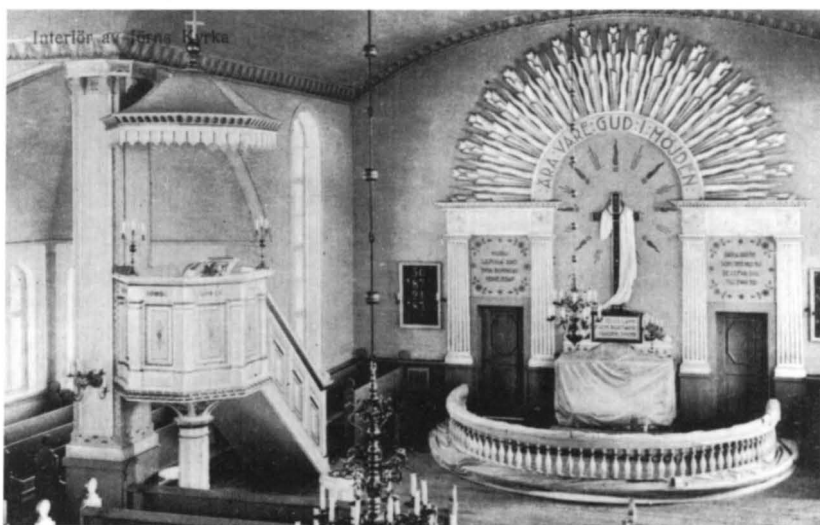

Fig 39. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Interiör 1913-54. Reprofoto ATA efter äldre foto.

Jörn old Church (Österjörn). The interior as it was between 1913-1954.

förändringar gjordes i Vittangi kyrka på 1940-talet. I Dorotea kyrka påbörjades 1931 en restaurering som innebar borttagandet av tillskottet från 1890-talets restaurering och en återgång till det ursprungliga utseendet, men kyrkan brann ned under arbetet.

På 1950-talet inleddes en förminskning av kyrkorummet då delar av det skärmades av genom nya innerväggar, t ex i korsarmarna i Råneå kyrka, i korpartiet i Överluleå (Boden) kyrka, borttagande av korsmittens utbyggnader i Jörn och läktarunderbyggnad i Karl Gus-

taf (Karungi). I Råneå kyrka flyttades 1957 predikstolen till en plats vid sidan av koret och därmed försvann den enda återstående altarpredikstolen i detta område.

Skellefteå landskyrka genomgick på 1960-talet en omfattande reparation som på ett återigen genomgripande sätt förändrade koret och inredningen i östra korsarmen, denna gång efter förslag av arkitekt Rolf Bergh.¹³ Denne svarade även för vissa förändringar i Lycksele kyrka på 1970-talet.

De senaste decennierna präglas av en allmän upprust-

ning, åtgärder för en ökad bekvämlighet, utbyggnader under läktarna med inredandet av rum för nya funktioner och anskaffandet av nya inventarier. Förändringarna har dock inte enbart inneburit förnyelse och nytänkande utan flera exempel finns på försök till återgång till tidigare skeden och respekt för äldre inredning. I Korpilombolo gjordes i princip en återgång till 1890-talets utseende med en del moderna tillägg, efter förslag av arkitekten Bertil Franklin,¹⁴ som svarat för ett flertal kyrkoupprustningar, t ex i Arjeplog och Överluleå (Boden). I Dikanäs har kyrkorummets ursprungliga dispo-

sition återställts. Hörnefors brukskyrka har renoverats på ett pietetsfullt sätt under överinseende av RAÄ. De flesta fiskekapellen och Alkavare fjällkapell har genomgått en allmän upprustning.

Bevarandegrad

Efter en redogörelse med ofta återkommande uppgifter om försvunna kyrkor och genomgripande förändringar kan det vara motiverat ställa frågan: ”Hur representativt för byggandet 1760-1860 är det bevarade materialet?” Första reflexionen måste bli att bevarandet i sig

Fig 40. Skellefteå landskyrka, invigd år 1800. Interiör före 1915 med altare och predikstol i korsmitten, orgelläktare i östra korsarmen. Reprofoto ATA efter äldre foto.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. Consecrated in 1800. The interior before 1915 with the pulpit and the altar located at the north and south junction of the cross-arms, and the organ gallery in the east cross-arm.

Fig 41. Skellefteå landskyrka. Interiör 1916–64. Altaret flyttat till östra korsarmen. Foto Skellefteå museum.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The interior between 1916–1924 (with the altar moved to the east cross-arm).

har ett stort värde med tanke på allt som försvunnit.

Någon helt orörd kyrkobyggnad från den tiden finns inte, men väl ett flertal välbevarade. Bland dessa kan främst nämnas Hörnefors brukskyrka samt kyrkorna i Karl Gustaf (Karungi), Örträsk och Sorsele. I dessa fall har varken exteriören eller interiören genomgått någon större förändring, frånsett den fräschör kyrkorna uppvisar genom ommålning och förnyande av viss inredning som bänkar o d. Den bäst bevarade interiören och inredningen har Hörnefors brukskyrka, som med sin patina får anses som en god representant för många kyrkor från denna tid. Klocktornet i Nederluleå har inte heller genomgått några förändringar utan behållit sin ursprunglighet.

Främst är det kyrkornas interiör och inredning som genomgått förändringar medan exteriören är välbevarad i betydligt fler fall. Ofta rör det som endast om underhåll i form av ny takbeläggning, delvis utbyte av panel och ommålning, i ett par fall förändring av tornspiran. Till de ovan nämnda kan fogas Skellefteå landskyrka, närmast att betrakta som ett riksmonument i sitt slag, samt kyrkorna i Lycksele, Överluleå (Boden), Vilhelmina, Malå, Korpilombolo, Jörn och Råneå.

Fiskekapellen har välbevarade interiörer medan uppbyggnaden främst gällt exteriörerna. Det för väder och vind utsatta läget har gjort det nödvändigt att i de flesta fall förnya tak och panel.

Bland fjällkapellen är Alkavare unikt, både genom sin utformning och sitt bevarande. Det återuppförda kapellet i Gillesnuole är en god representant för hur många, kanske de flesta mindre kapellen i fjällvärlden och inlandet tedde sig under tidig tid.

Även de återuppförda och delvis rekonstruerade Degerfors gamla kyrka och Holmöns gamla kyrka (Helena Elisabethkyrkan i Umeå) får sägas ha ett stort bevarandevärde då de representerar kyrkotyper som till stor del gått förlorade.

Källor och litteratur

Den bästa källan till kunskapen om en kyrkobyggnad och dess inventarier är i regel objektet självt. I hög grad har detta gällt de bevarade kyrkorna även i detta sammanhang. Samtliga behandlade kyrkobyggnader på fastlandet har besökts av förf. och katalogbeskrivningarna har gjorts genom självsyn på platsen. Endast de små fiskekapellen i skärgården har ej varit möjliga att komma till då öarna saknar allmänna kommunikationer. Beskrivningarna av de försvunna kyrkorna har gjorts genom sammanställning av äldre bildmaterial, arkivuppgifter och uppgifter i litteraturen.

Litteraturen om de här aktuella kyrkobyggnaderna är

mycket varierande. Vägledning eller kyrkoberivningar finns endast i ett fåtal fall. Några kyrkor har behandlats mera ingående i uppsatser i t.ex. årsböckerna utgivna av Luleå stift samt hembygdsförbunden i Västerbotten och Norrbotten. Här finns också en hel del spridda upplysningar. Andra kyrkor däremot har ej fått en egen behandling i litteraturen. Sedan föreliggande manuskript färdigställt har dock utkommit ett stort nummer av *Bebyggelsehistorisk tidskrift* (nr 22, 1991) med bl.a. katalog över samtliga kyrkor i Övre Norrland.

De otryckta källorna har gett historiska upplysningar om kyrkobyggnaderna och deras förändringar. Äldre bildmaterial, främst i ATA och hos länsmuseumerna i Umeå och Luleå berättar om tidigare byggnadsskeden och senare utbytta inredningar och inventarier. Genom restaureringsförslag och ämbets skrivelser av olika slag i ATA och Riksarkivet har ombyggnader och förändringar av olika slag i stor utsträckning kunnat rekonstrueras och fastställas.

Noter

1. Övre Norrlands historia har behandlats i olika avseenden i åtskilliga verk. Här kan nämnas Övre Norrlands historia 1962–1974; *Beskow* 1953 o 1954; Luleå stift i ord och bild 1953; Luleå stift 1904–1981. 1982; *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 22, 1921.
2. *Beskow* 1954 s 9 ff.
3. *Fogelmarck* 1957, s 168 ff.
4. HLA, Domkapitlets arkiv, protokoll 1761 den 18 nov. och 1762 den 4 maj.
5. Predikstolsuren behandlas närmare av förf. i en specialuppsats, se *Flodin* 1992.
6. Västerbotten 1977, nr 4, handlar i sin helhet om den mångkunnige *J A Linder*.
7. RA, Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverks arkiv, f 641.
8. *Möller* 1974. *Pettersson* 1978.
9. *Andersson* 1981, s 24 ff.
10. *Gustaf Pettersson* (1855–1933). 1882 arkitekt vid ÖIA, byggnadsråd. Genomförde en lång rad kyrkorestaureringar.
11. *Fredrik Falkenberg* (1865–1924). 1902 arkitekt vid ÖIA. Genomförde ett stort antal restaureringar och även nybyggnader.
12. *Lars Israel Wahlman* (1870–1952), arkitekt, professor vid Tekniska Högskolan, Stockholm, 1912–38. Har utfört ritningar till bl a Engelbrektskyrkan i Stockholm och kyrkan i Östersund samt kyrkorestaureringar.
13. *Rolfh Berg*, f 1919. Egen arkitektverksamhet, Stockholm.
14. *Bertil Franklin*, f 1927. Egen arkitektverksamhet, Luleå.

KÄLLOR OCH LITTERATUR**Otryckta källor***Stockholm**ATA*

- Actaarkivet
- Bildsamlingen
- Ekdahls saml. A 14 och II b

Riksarkivet

- Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl.Maj:t.
- Överintendentens skrivelser 1686–1840
- Direktionen för Lappmarkens Ecklesiastikverk till Kungl.Maj:t. 1739–1835
- Ecklesiastikdepartementets arkiv
- Konseljprotokoll (föredragningslistor)
- Konseljakter med handlingar och enstaka ritningar
- Kart-och planschavdelningen
- Ritningar
- Överintendentsämbetets arkiv
- Ritningar
- Skrivelser

Luleå, Norrbottens museum

- Bildarkivet

Umeå, Västerbottens museum

- Bildarkivet

Allmän litteratur

- Bebyggelsehistorisk Tidskrift nr 22, 1991. Övre Norrlands kyrkor. Stockholm 1992.
- Beskow, H, Bidrag till studiet av övre Norrlands kyrkor. Särtryck ur årsboken "Norrboten", årgång 1953 och 1954. Luleå 1955.
- Bygdén, H, Hernösands stifts herdaminne 1–4. Uppsala och Stockholm 1923–26.
- Från bygd och vildmark. Luleå stifts julbok 1910, 1915-. Luleå 1910, 1915-.
- Hedin, G – Skoglund, H, Redogörelse för de ecklesiastika boställena. IV. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift). Stockholm 1915.

Lamm, C J, C.J.F. Plagemanns resor i Norrland, Dalarna och Västmanland samt på Gotland åren 1833–1856. B 1–2. Lund 1942–1944.

Luleå stift 75 år. Luleå 1979.

Luleå stift 1904–1981. Församlingar och prästerskap. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar nr 25. Umeå 1982.

Luleå stift i ord och bild. Stockholm 1953.

Norrboten 1922–88. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok. Luleå 1922–88.

Pettersson, C A, Lappland. Dess natur och folk. Stockholm 1866.

Steckzén, B, Övre Norrland i tidningarna åren 1740–1810. Luleå 1958.

Tham, R, Lappland och Tornedalen i konsten. Landskapsvyer 1799–1910. Bothnica 9. Luleå 1989.

Vår svenska kyrka. Luleå stift. Göteborg 1950.

Västerboten 1920–1990. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok. Umeå 1920–1990.

Zetterstedt, J W, Resa genom Umeå lappmarker i Västerbottens Län, förrättad år 1832. Örebro 1833.

Övre Norrlands historia. Del I–IV. Umeå 1962–1974.

Annan litteratur

Andersson, E, Kyrkbyggaren Olof Gustaf Alm. i: Övre luleå 1831–1981. Boden 1981.

Flodin, B, Predikstolsur – ett unikt inventarium i Övre Norrland? i: Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson. Stockholm 1992.

Fogelmarck, C F, Carl Fredrik Adelcrantz. Arkitekt. Stockholm 1957.

Möller, A M, Skellefteå landskyrka och Jacob Rijf. Uppsats för konstvetenskapliga seminariet vid Umeå universitet 1974. Stencil.

Persson, U, Fiskekapell i Norrbottens skärgård. En byggnadsinventering med kulturhistorisk inriktning. Uppsats för konstvetenskapliga seminariet vid Umeå universitet, våren 1973. Stencil.

Pettersson, L, Om Rijfarnas bygghus. i: Kyrkobyggarläkten Rijf. Utställn.katalog. Arkitekturmuseet. Stockholm 1978.

samt litteratur angiven i katalogen

KRONOLOGISK SAMMANSTÄLLNING AV KYRKOR UPPFÖRDA 1760–1860 I ÖVRE NORRLAND

Kyrkans namn	färdig	bev	ri/br/fl återuppf	arkitekt/byggmästare
Tärna äldsta kap	1762		fl 1855 åu 1971 br 1986 rek 1991 ri 1906	
Kvikkjokks gamla kap Arjeplog	1763 1767	x		a L E Sundström b Johan Tengmark
Degerfors gamla kyrka	1769	(x)	fl 1904 åu 1962	
Malörens kap	1770	x		b Gurlic Bucht
Pite-Rönnskärs kap	1771	x		
Brändö-Uddskärs kap	1774	x		
Jäkkvik (tid Lövmökk)	1777	(x)	fl 1885 åu 1885	
Alkavare kap	1787	x		b E Persson Wikman
Fatmomakke andra kap	1790 o		ri 1830 t	b Johan Edin
Snöans kap	1790 t	x		
Luleå, Gustafskyrkan	1790		br 1887	a O Tempelman b Jakob Rijf
Strömbäcks gamla kap	1790 t		ri 1906	
Volgsjö (Vilh gamla ka)	1794		ri 1837	b J Edin/G Nilsson
Karl Gustaf (Karungi)	1797	x		b H Hansson Lohiniva
Fredrika	1797	x		b Erik Eriksson
Pajala (tid Kengis)	1797	(x)	fl 1869 åu 1871	b Erik Lanto
Gillesnuole kap	1798	(x)	fl 1867 åu 1940	
Hörnefors brukskyrka	1798	x		
Hörnefors, tornet	1850 o	x		a J A Linder
Robertsfors brukskyrka	1799		ri 1889	
Lycksele	1799	x		a P W Palmroth b Abr Lindahl/O Alm
Dorotea gamla kyrka	1800		br 1932	b Jonas Mattsson
Skellefteå landskyrka	1800	x		a Jakob Rijf b Asplund
Rödkallens kap	1800 o	x		
Holmöns gamla kyrka	1803	(x)	fl 1891 åu 1957	
Bjurholms äldsta kyrka	1806		ri 1874	b Olof Olofsson
Sandskärs kap	1809	x		
Norsjö äldsta kap	1811		ri 1850	
Älvsbyn	1813	x		b Andersson/Cartmo
Älvsbyn, tornet	1848	x		a Rönnberg/Blom-Carlsson
Karesuando gamla kyrka	1816		ri 1904	b Carlström/J A Grape
Sävars gamla kyrka	1822		br 1932	a A Almfeldt b J Wincent
Stensele gamla kyrka	1824		ri 1885	

Vännäs gamla kyrka	1825	x		a A Almfelt b Erik Jonsson
Vännäs, klockstapel	1843	x		a J A Linder
Nedertorneå-Haparanda	1825		br 1963	a C G Blom-Carlsson b J Ekström/O Alm
Arvidsjaurns gamla kyrka	1826		ri 1902	b I Rönnberg/ N P Benzelius
Burträsk gamla kyrka	1824		br 1945	a P W Palmroth b S Geting
Burträsk gamla kyrka, tornet	1829		br 1945	a J A Linder b N P Benzelius
Fatmomakke tredje kap	1830 t		ri 1883	b E o S Edman
Överluleå (Boden)	1831	x		a J W GerSS b I Rönnberg/O G Alm
Dikanäs	1833	x		
Jörns äldsta kap	1835 o		ri 1857	
Ytterstfors brukskyrka	1838		ri 1900	
Vilhelmina	1840	x		a A Almfeldt b Erik Jonsson
Örträsk	1849	x		b Erik Jonsson
Vittangi	1849	x		a Th Edberg b J Nilsson Rautio
Åsele gamla kyrka	1850		ör 1934	a Blom-Carlsson/Åbom b N H W af Trolle
Norsjö gamla kyrka	1850		br 1912	a J F Åbom b J P Rönnberg
Nederluleå, tornet	1851	x		a Blom-Carlsson/ E Hollström/O Alm b O G Alm
Malå	1852	x		b G Svensson
Tärna gamla kyrka	1855		ri 1920	b Nyman
Korpilombolo	1856	x		a Alb Törnqvist
Jörns gamla kyrka	1857	x		a E E v Rothstein
Råneå	1857	x		a J F Åbom b J P Rönnberg
Överkalix gamla kyrka	1858		br 1939	a R Brouhn b J P Rönnberg
Ammarnäs gamla kapell	1858		ri 1912	b A o J Nilsson
Risbäck	1859	x		a E Rhen b J Ersson
Sorsele	1859	x		a Ludvig Hedin b J P Lundberg

a	arkitekt	br	brunnen
b	byggmästare	fl	flyttad
(x)	bevarad efter flyttning och återuppförande	åu	återuppförd
ri	riven	rek	rekonstruerad

Summa 56 uppförda kyrkobyggnader.

32 bevarade kyrkobyggnader, därav 5 återuppförda.

24 försvunna kyrkobyggnader, därav 15 rivna på grund av nybygge och 9 nedbrunna.

Överintendentsämbetet och församlingarna

Önskemål, förslag, föreskrifter och förverkligande

av BARBRO FLODIN

Då man från statsmakternas sida under 1700-talet ville ha en central styrning vid byggandet av kyrkor och andra offentliga byggnader tillkom ett flertal kungliga förordningar. Av betydelse för kyrkobyggandet kan nämnas förordningar från åren 1752, 1759 och 1776. I dessa föreskrevs att inga kyrkor eller allmänna byggnader fick uppföras eller till någon betydande del repareras förrän "desseinerna" samt kostnadsförslagen granskats och godkänts av Överintendentsämbetet (ÖIÄ). Samma förhållande gällde för kyrkornas inredning med altare, predikstol och orgelverk. På de orter där någon förfaren byggmästare inte fanns att tillgå kunde församlingarna vända sig direkt till ÖIÄ med begäran om ritningar, med insändande av uppgifter på vilka ritningarna skulle grunda sig. Inga kyrkor fick uppföras av trä utan sten skulle användas om inte "någon gång omständigheter sig förete, som göra träbyggnad oundvikelig" då det krävdes särskilt tillstånd av ÖIÄ (se Bilagor).

Tillämpningen av dessa förordningar kom naturligtvis att vara av betydelse för kyrkornas utformning – i den mån föreskrifterna efterföljdes. De bevarade förslagen och den ofta mycket omfattande skriftväxlingen ger i många fall en god bild av ärendehantering, relationerna mellan församling och myndighet och graden av ömsesidigt hänsynstagande. Efterlevnaden eller anpassningen till verkligheten kan konstateras genom jämförelser med samtida eller senare uppgifter, avbildningar och uppmätningar.

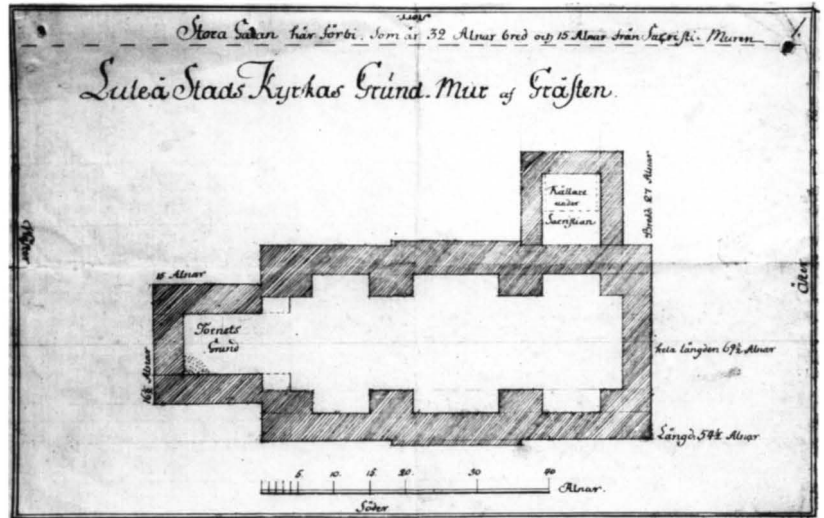
I det här aktuella området, dåtida svenska Västerboten och Lappmarken, insändes förslag till 20 av de 56 uppförda kyrkobyggnaderna under perioden 1760–1860. I regel omarbetades de insända ritningarna och förslagen och nya ritningar upprättades av ÖIÄ. Av de kyrkobyggnader som inte granskades av ÖIÄ, efter vad som är känt, var flertalet kapell i ytterområdena, skärgården och fjälltrakterna, i nybildade kapellförsamlingar eller tillhörande något bruk.

Förslag till följande kyrkobyggnader granskades av ÖIÄ:

Kyrkans namn	förslag	förslag/arkitekt	färdig
Luleå, Gustafskyrkan	1779	O Tempelman	1790
Karl Gustaf (Karungi)	1786	ÖIÄ, osign	1796
Kengis (nuv Pajala)	1783	ÖIÄ, osign	1797
Lycksele	1792	O Alm	
	1793	P W Palmroth	1799
Skellefteå landskyrka	1793	Jakob Rijf	1800
Sävars gamla kyrka	1812	Joh Wincent	
	1812	A Almfeldt	1822
Burträsk gamla kyrka	1815 o.	S Geting	
	1817	P W Palmroth	1823
Burträsk gamla, tornet	1824 o.	J A Linder	1829
Nedertorneå-	1820	E Hollström	
Haparanda			
	1820	E Hollström	
	1821	C G Blom-	1825
		Carlsson	
Överluleå	1824	E Hollström	
	1824	J W Gerss	
	1825	J W Gerss	1831
Vilhelmina	1833	insänt, församl.	
	1834	A Almfeldt	
	1835	A Almfeldt	1840
Älvsbyn, tornet	1847	J P Rönnerberg	
	1847	C G Blom-	1848
		Carlsson	
Vittangi	1841	insänt, församl.	
	1842	Th Edberg	
	1843	Th Edberg	1849
Åsele gamla kyrka	1846	C G Blom-	
		Carlsson	
	1846	J F Åbom	1850
Norsjö gamla kyrka	1845	J F Åbom	1850
Nederluleå, tornet	1847	C G Blom-	
		Carlsson	
	1850	E Hollström/	1851
		O G Alm	
Korpilombolo	1855	E Swanberg	
	1856	A Törnqvist	1856
Jörns gamla kyrka	1855	E E v Rothstein	1857

Fig 42. Luleå, Gustafskyrkan. Grundplan, uppmätn. ritn omkr 1770. RA.

Gustafskyrkan Church in Luleå. Foundation plan. Measured drawing from around 1770.

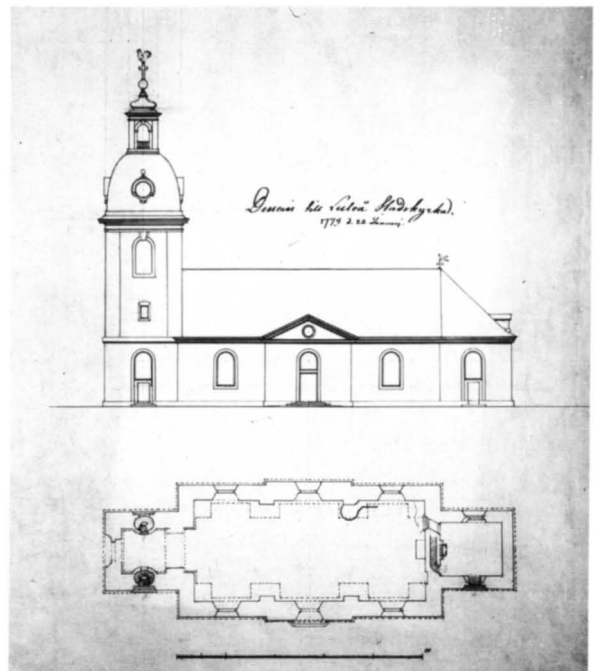

Råneå	1853	J F Åbom	1857
	1856	L Hawerman	
Överkalix gamla kyrka	1840	J Eliasson	
	1840	O G Alm	
	1841	R Brouhn	
	1842	R Brouhn	1858
Sorsele	1857	L Hedin	1860

Kyrkan uppfördes enl nämnda ritning. Utformningen av kyrkan, planen och i synnerhet den svängda tornhuv-ven anknöt till Adelcrantz kyrkor, t.ex. ombyggnaden

Fig 43. Luleå, Gustafskyrkan. Plan och fasad, förslag av O Tempelman 1779. RA.

Gustafskyrkan Church in Luleå. Proposal drawing by O Tempelman, 1779.

Dessa kyrkor behandlas nedan var för sig, i kronologisk ordning efter uppförandet. Källmaterialet utgörs i huvudsak av material i Riksarkivet bestående av ritningar, skriftväxling i ärendena, yttrande från församlingarna, utdrag ur sockenstämmoprotokoll, memorial till och från ÖIA samt andra handlingar som kunde ligga som underlag för beslut i Kungl. Maj:t. Då de godkända ritningarna i regel utvisar kyrkans ursprungliga utseende eller ligger nära detta och många kyrkor genomgått förändringar är det av intresse att återge dessa ritningar samt de förslag som föregått godkännandet.

Luleå, Gustafskyrkan

Olof Tempelmans ritning från 1779 till Gustafskyrkan i Luleå utgick från den redan 1764 lagda grunden (fig 42–43). Planen blev densamma förutom att sakristian placerades öster om långhuset istället för på norra sidan som ursprungligen planerats. Två mycket likartade förslag finns. De skiljer sig genom att på det senare och fastställda förslaget finns ingångar i söder till tornet och sakristian samt trappor i murverket till tornet och sakristians övre våning. Ritningen fastställdes av Gustaf III den 23 april 1779.

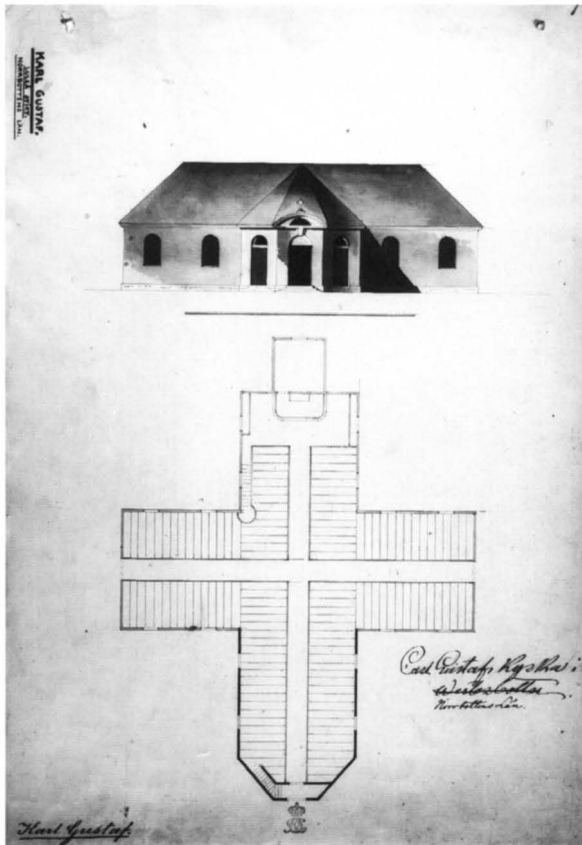

Fig 44. Karl Gustafs kyrka (Karungi). Plan och fasad, förslag till ombyggnad, omkr 1786. RA.

Karl Gustafs (Karungi) Church. Alteration proposal drawing from around 1786.

av Årsunda kyrka i Gästrikland.¹ Kanske bidrog det till att ritningen godkändes utan känd erinran från ÖIÄ. 1790 godkändes utformningen av altarparket. Denna fick dock av allt att döma ett betydligt enklare utförande.

Karl Gustaf (Karungi)

För den planerade utbyggnaden av kyrkan från 1740-talet gjordes 1786 en ritning vid ÖIÄ (fig 44). Förslaget innebar en utbyggnad med tre korsarmar till den tidigare åttkantiga långhuskyrkan, där denna skulle ingå som den fjärde och västra korsarmen. Även om den äldre kyrkan revs kom ritningen att vara av avgörande betydelse för den nya kyrka som uppfördes åren 1795–96. Endast vissa detaljer skiljde som flyttningen av sakristian till korsmitten, utformningen av västpartiet och tillkomsten av takryttaren.

Kengis (nuv Pajala)

1783 gjordes en ritning vid ÖIÄ till en ny kyrka i Kengis (fig 45). Den gamla kyrkan förstördes av våld 1787 och det ansågs då lämpligt att uppföra en ny träkyrka för Kengis Bruk och Pajala kapellförsamling efter den redan upprättade ritningen, enl en skrivelse under tecknad av Adelcrantz.² Kyrkan utfördes enl ritningen men med en förenklad exteriör utan lisener och takryttare.

Lycksele

Den 24 april 1793 insände landskansliet i Umeå en skrivelse med begäran om uppförandet av en ny kyrka i Lycksele då den gamla kyrkan var för liten för den ständigt ökande befolkningen och även i dåligt skick. En kyrka av sten skulle bli alltför dyrbar för den fattiga församlingen då material, t.ex. kalksten måste fraktas minst 13 mil och tillstånd önskades därför att få uppföra

Fig 45. Kengis brukskyrka (Pajala). Plan och fasad, förslag 1783. RA.

Kengis Brukskyrka (Pajala) Church. Proposal drawing from 1783.

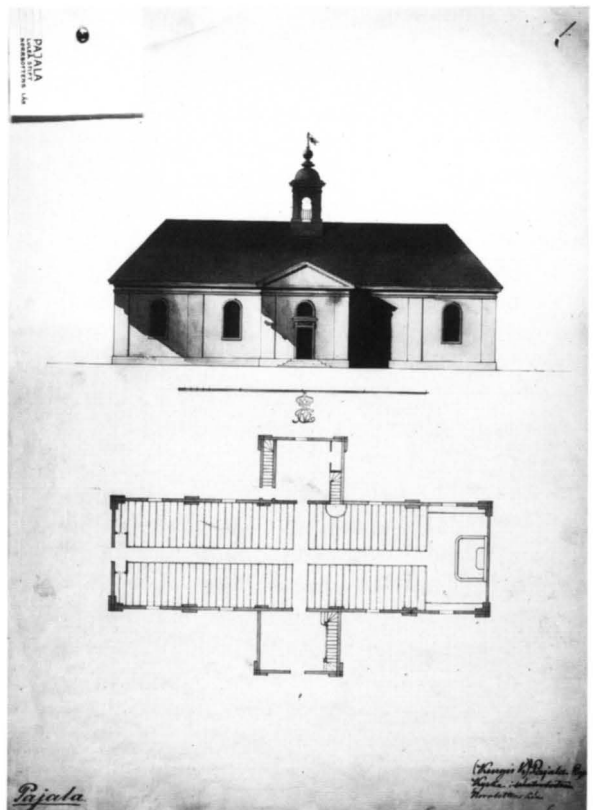

Fig 46. Lycksele kyrka. Plan och fasad, förslag av O Alm 1792. RA.

Lycksele Church. Proposal drawing by O Alm, 1792.

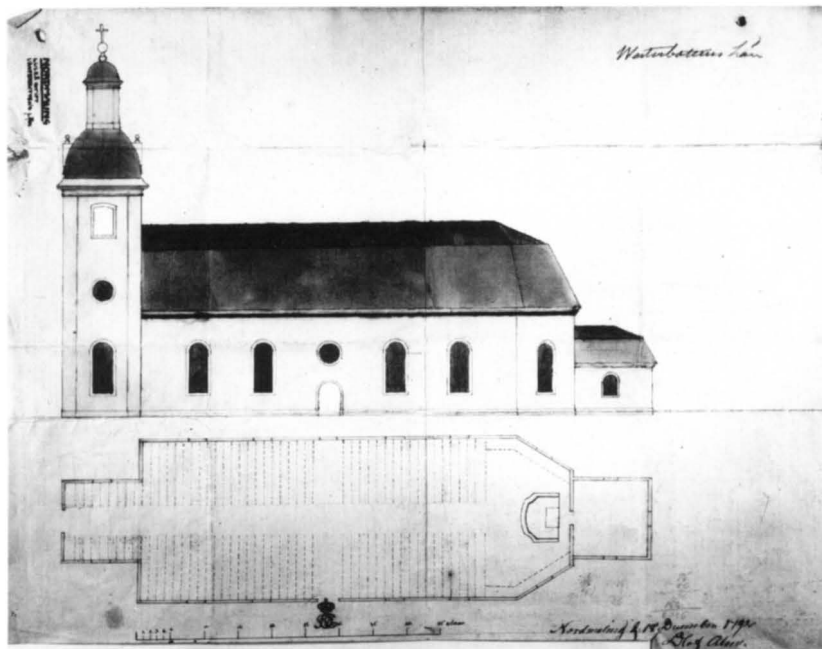
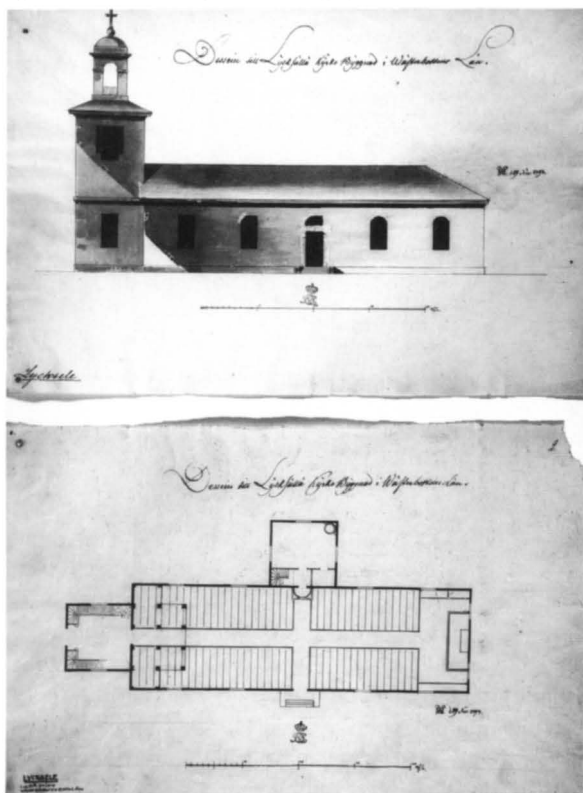

Fig 47. Lycksele kyrka. Plan och fasad, förslag av P W Palmroth 1793.

Lycksele Church. Proposal drawing by P W Palmroth, 1793.

kyrkan av trä. Samtidigt insändes en projektritning för att bli "öfwersedh och förbättrad" av ÖIÄ för att vinna "Approbation". Den ritning som här avses kan vara en ritning, daterad den 18 december 1792, av byggmästaren Olof Alm i Nordmaling till en icke angiven kyrka³ (fig 46). En ny ritning upprättades genom ÖIÄ:s försorg, sign PWP (=Per Wilhelm Palmroth) den 29 november 1793 och godkänd den 6 februari 1794 (fig 47). Kyrkan uppfördes enl denna ritning åren 1795–99.

Den nämnda ritningen av Olof Alm och P W Palmroths förslag till kyrka i Lycksele ligger varandra nära både när det gäller storleken på kyrkan och den allmänna uppbyggnaden. Detta och det faktum att ritningen kvarligger i ÖIÄ:s arkiv samt den lokala anknytning som Alm hade som ledande byggmästare i Västerbotten vid denna tid talar för att Alms ritning verkligen är ett förslag till ny kyrka i Lycksele. De förändringar som Palmroths förslag innebar gällde vissa detaljutföranden som koravslutningen, sakristians placering och utformningen av taket och tornöverbyggnaden. Olof Alms förslag med något ålderdomliga drag visar stora likheter, främst i planen och tornets utformning, med den relativt nyligen uppförda Gustafskyrkan i Luleå, den första kyrkan i sitt slag i dessa nordliga trakter (se ovan).

Skellefteå landskyrka

Förslaget till ombyggnaden av Skellefteå medeltida landskyrka till en stor nyklassicistisk kyrka är det för-

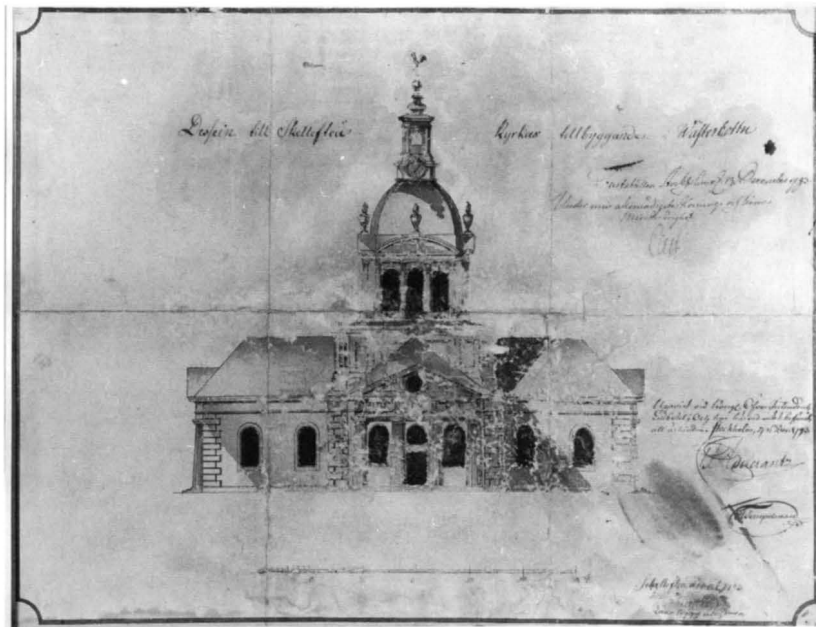

Fig 48. Skellefteå landskyrka. Fasad, förslag av J Rijf 1793. Kyrkans arkiv. Foto Skellefteå museum.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. Proposal drawing by J Rijf, 1793.

slag som från denna del av landet lättast vunnit ÖIÄ:s gillande. Förslaget, plan och fasad, hade upprättats 1793 av den finske bygmästaren och länsbygmästaren i Västerbotten, Jacob Rijf (fig 48–49). Ritningen uppvisades för ÖIÄ och godkändes omgående utan ändringar den 16 december 1793. Den 19 samma månad godkändes den av Kungl.Maj:t.⁴

Kyrkan uppfördes enl förslaget och stod klar år 1800. Murverket i den äldre kyrkan togs delvis tillvara och fick tjäna som utgångspunkt för en ny kyrka i helt annan anda. Som förebild tjänade, som ofta påpekats i litteraturen, Adolf Fredriks kyrka i Stockholm.⁵ I synnerhet kan nämnas Adelcrantz' sista förslag till ombyggnad av västfasaden, approberat 1787 men ej utfört. Den doriska kolonnportik som föreslås här återfinns i förminskad form i Skellefteå. Rijf var väl förtrogen med Adelcrantz arkitektur genom sina studier vid Konstakademien där Adelcrantz var presens. En stark anknytning till dennes verk banade också tydligen vägen för ett godkännande utan förbehåll.

Sävars gamla kyrka

Uppförandet av en kyrka i Sävar var en angelägenhet även för Sävars Bruk och en ritning till kyrkan upprättades av bruksinspektoren Johan Vincent (fig 50). Den insändes 1812 till ÖIÄ, som inte godkände förslaget utan lät göra en ny ritning med bibehållande av samma dimensioner.⁶

Den nya ritningen utfördes av konduktören Axel Almfelt (fig 51). Främsta skillnaden låg i utförandet av västtornet, som på första förslaget avsågs att vila på västpartiet och vara försert med svängda hugar och stora ljudöppningar av samma karaktär som på fristående klockstaplar. Almfelts förslag har ett kvadratisk torn av traditionell nyklassicistisk karaktär. Vidare slopades lisenerna i fasaden och fönstren ändrades till rundbågiga. I interiören tillkom en kolonnomfattning i altarpartiet. Predikstolen, en altarpredikstol, är angiven på Vincents ritning men saknas eller är mycket diffust återgiven på Almfelts ritning.

Kyrkan uppfördes enl Almfelts ritning, som även kom till användning, med undantag av västtornet, vid uppförandet av kyrkan i Vännäs (se denna).

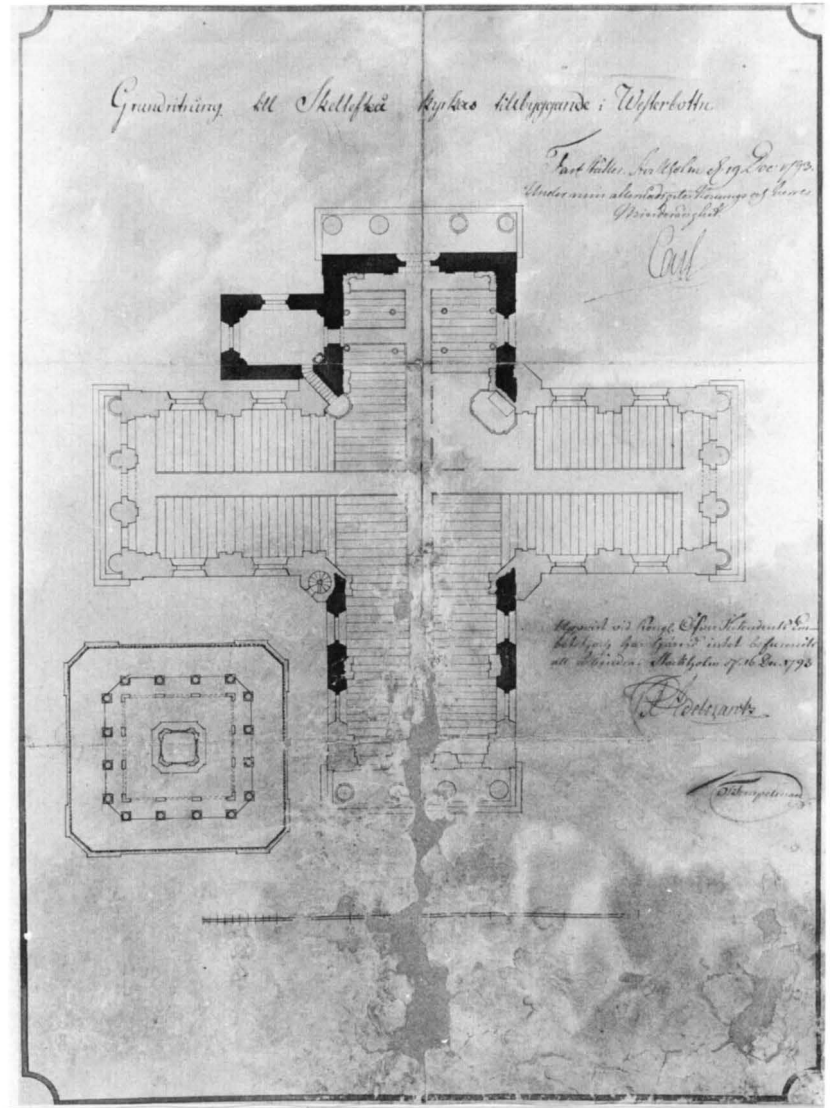
Burträsk gamla kyrka

1815 beslöt att en ny kyrka skulle uppföras i Burträsk och ett förslag upprättades av kyrkobygmästaren Simeon Geting efter församlingens önskemål (fig 52). Detta innebar en korskyrka av trä med utbyggt västtorn, altare och predikstol vid korsmitten liksom utbyggd sakristia. Ritningen godkändes dock inte av ÖIÄ utan ny gjordes av konduktören P W Palmroth (fig 53).

ÖIÄ:s förslag innebar en förenkling av exteriören utan lisener och med ett rakt torn utan indelning eller lanternin, hörnen i korsmitten gjordes avfasade och ko-

Fig 49. Skellefteå landskyrka. Plan, förslag av J Rijf 1793. Kyrkans arkiv. Foto Skellefteå museum.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka
Church. Proposal drawing by J Rijf,
1793.

ret med sakristian placerades i östra korsarmen. Ritningen förevisades församlingen, som i sitt yttrande framförde önskemål om att altaret skulle placeras i syd-östra korsarmen mitt emot predikstolen, som gjorts på det ursprungliga förslaget. Som skäl framfördes att bänkrummen i sidoarmarna skulle få mindre värde då altaret syntes bara på ena sidan och det var svårt att höra prästen. Vidare önskade församlingen att fönstren skulle förstöras en aln nedåt. ÖIÄ respekterade inte församlingens önskemål på den första punkten utan anförde i sitt memorial till Kungl. Maj:t att "Altarets uppställande på en annan plats, än uti fonden af kyrkan,

skulle altför mycket strida så väl emot allmänt bruk, som emot antagne regler uti Byggningskonsten.."7 Som förebild för församlingens önskemål att placera altaret vid korsmitten tjänade helt säkert den nyuppförda Skellefteå landsförsamlings kyrka.

Kyrkan uppfördes 1817-23 enl Palmroths ritning utom tornet som tillkom 1828-29. Redan 1824 höll den nybyggda kyrkans väggar på att pressas isär av tyngden från takstolarna. Den byggnadskunnige prästen J A Linder i Umeå anlätades då och på hans förslag förstärktes väggarna med s k följare, sammanskruvade vertikala stolpar, som kläddes in med bräder och utformades till

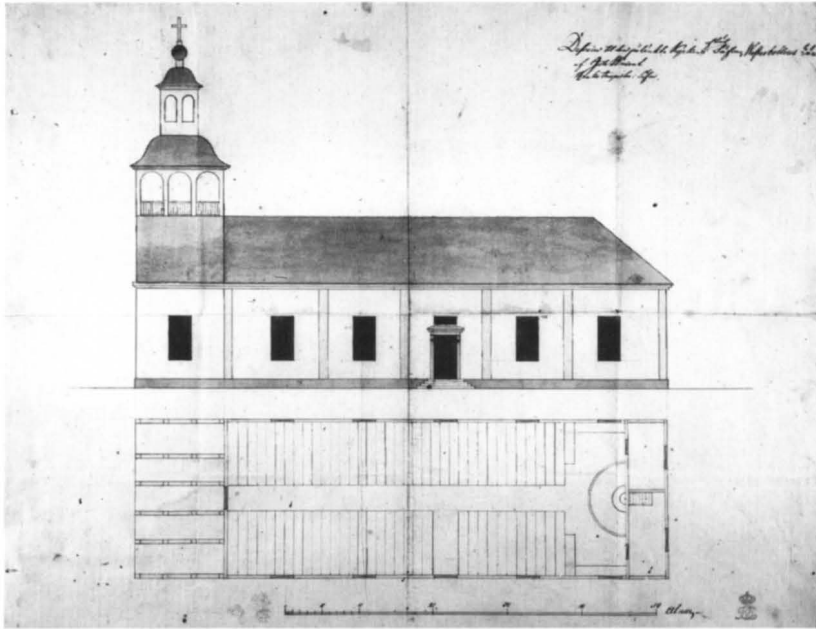

Fig 50. Sävars gamla kyrka. Plan och fasad, förslag av J Wincent 1810-talet. RA.

Sävar old Church. Proposal drawing by J Wincent from the 1810's.

dekorativa pilastrar, enl Linders ritning både utan och innan,⁸ men utförda endast i interiören enl äldre avbildningar. Nämnas kan att på Getings förslag fanns lisener i både exteriören och interiören, en byggnadstekniskt viktig åtgärd som saknas på Palmroths skrivbordsprodukt.

Senare fick Linder även i uppdrag att rita ett nytt västtorn till kyrkan. Två förslag finns, det första en kopia av tornet i Sävar, det andra ett rikt utformat torn i flera avsatser med gavelportik, altan, klockvåning och lanternin⁹ (fig 54). Det var sannolikt kyrkan i Skellefteå som stod förebild även denna gång. Vid utförandet förenklades portalen och fick överfönster och de kopplade ljudöppningarna reducerades till en på varje sida.

Nedertorneå-Haparanda gamla kyrka

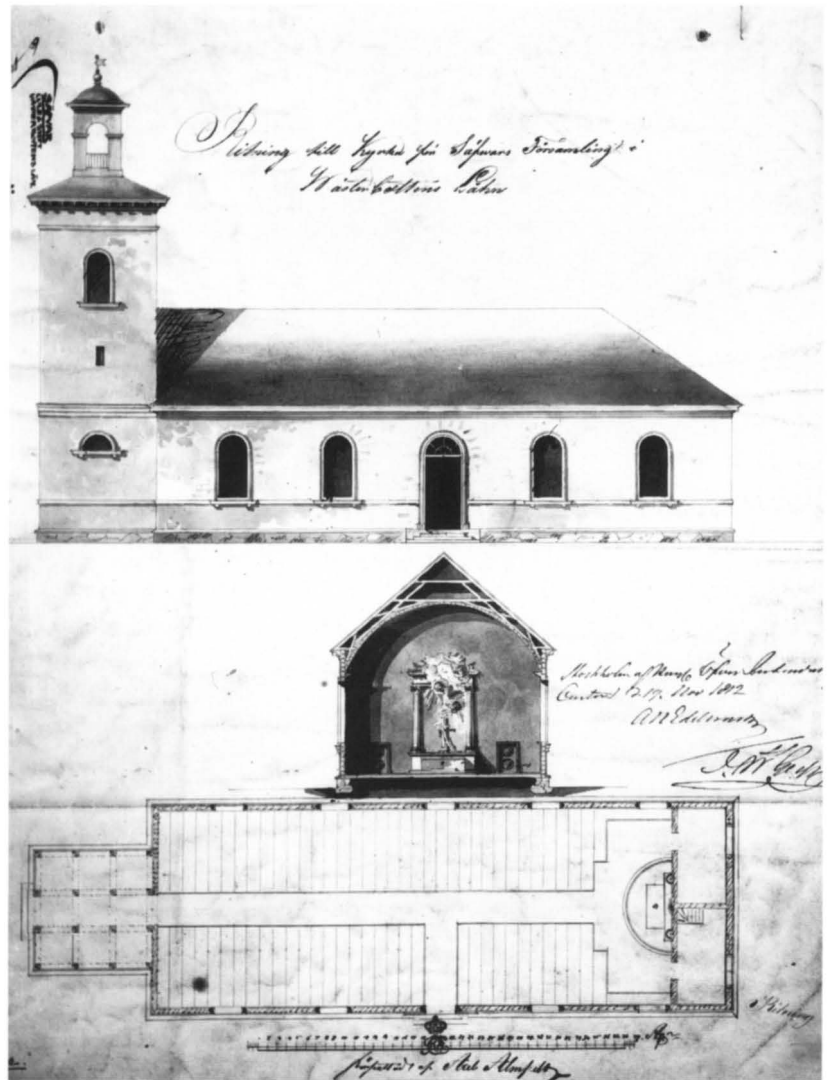
Sedan ett nytt pastorat bildats i det svenska Nedertorneå 1819 och beslut fattats om uppförandet av en kyrka diskuterades utformningen i sockenstämman. Efter föreskrifter från denna upprättade lantmätaren Erik Hollström i Luleå en ritning, daterad den 28 februari 1820, till en kyrka av sten samt materialförslag¹⁰ (fig 55). Den långhuskyrka med sakristia i öster och västtorn som föreslogs skulle få en mycket rikt artikulerad utformning. I exteriören indelas långhuset och tornet genom kopplade pilastrar och arkadbågar, sakristian och tornets bottenvåning rusticeras, portiker med tem-

pelgavlar och kolonner resp. pilastrar i väster och öster, trekantgavlar på tornet, vitputsad fasad och rött tak. I interiören tunnvalv med breda gördelbågar och i öster fristående altare mellan kopplade kolonner och bakom liggande absidformat sanctuarium. De höga kostnaderna för kyrkans uppförande kunde dock inte godkännas av sockenstämman utan Hollström fick i uppdrag att utföra en ny ritning till en kyrka av trä.

Den andra ritningen, från den 18 november 1820, visar en kyrka av annan karaktär (fig 56). Långhuset har förlängts med smalare utbyggnader vid gavlarna och sakristian är utbyggd mitt på ena långsidan och tornet vid motstående sida. Ingångarna till tornet och västra gaveln har fått samma utformning med tempelgavel och kopplade pilastrar som i det första förslaget, tornöverbyggnaden en fantasifull avslutning med låg, segmentformad huv med rund altan och smal lanternin avslutad med eldsurna, rödfärgad fasad med grå pilastrar, lister och omfattningar. Interiören fick en centraliserande karaktär då koret med altarpredikstol placerats mitt på ena långsidan. Förslaget sändes in till ÖIÅ, som dock inte godkände det då det ansågs vara nödvändigt med åtskilliga ändringar. Ett nytt förslag upprättades av konduktören C G Blom-Carlsson (fig 57). Det godkändes av församlingen den 15 juli 1821 och efter renritning av ÖIÅ den 30 oktober. Den prövade församlingen ansåg visserligen "en Trä-Kyrka såsom en föga motsvarande

Fig 51. Sävars gamla kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av A Almfelt 1812. RA.

Sävar old Church. Proposal drawing by A Almfelt, 1812.

ersättning för den genom sista fredsslutet med Ryssland förlorade nya och dyrbara Sten-Kyrkan” men accepterade ÖIÄ:s förslag då den gamla kyrkan ”för hela Rikets gemensamma bästa, blivit till Ryssland afträdd.”

Blom-Carlssons förslag till en träkyrka anknöt till Hollströms andra förslag med samma plan men utan gavelutbyggnader. Fasaden fick en stramare utformning utan indelning eller utsmyckning, tornet en klassicistisk utformning med stor, rundbågig öppning, altan och lanternin med förgyllt klot och stjärna som resterande motiv från Hollströms första förslag. Kyrkan uppfördes efter denna ritning, men med fasaden indelad genom lisenner, åren 1823–25.

Överluleå

Sedan beslut fattats om bildandet av Överluleå socken och uppförandet av en kyrka av sten fick konduktören och lantmätaren Erik Hollström i Sunderbyn, Luleå, i uppdrag att upprätta ritningar. Hans förslag från 1824, utfört enl kyrkobyggnadskommittens föreskrifter och under medverkan av byggmästaren Olof Alm, utgjordes av en långhuskyrka av centralicerad karaktär med kor och sakristia mitt på ena långsidan och utbyggt torn på motstående sida samt halvcirkelformigt avslutade kortsidor (fig 58-59). Förslaget rönste motstånd i sockenstämman då majoriteten ville ha räta vinklar i hörnen, men sändes vidare då församlingen ej ”velat aflemna ett

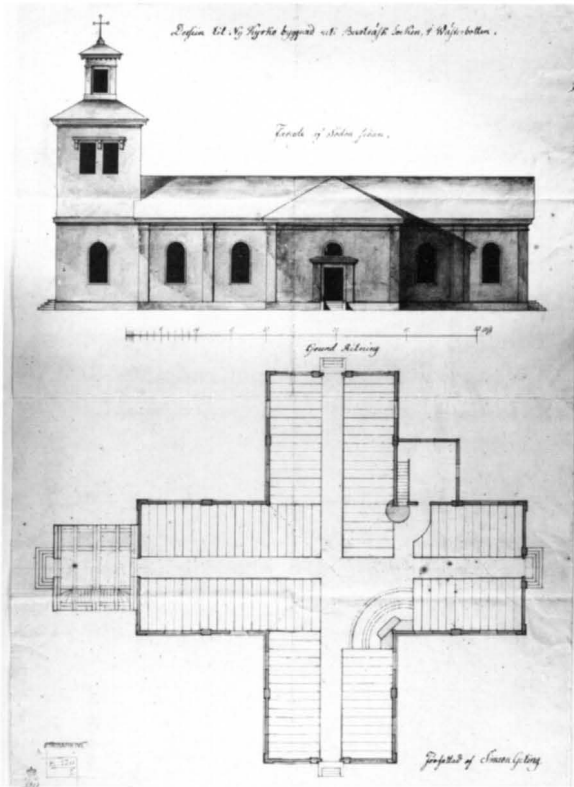

Fig 52. Burträsk gamla kyrka. Plan och fasad, förslag av S Geting omkr 1815. RA.

Burträsk old Church. Proposal drawing by S Geting from around 1815.

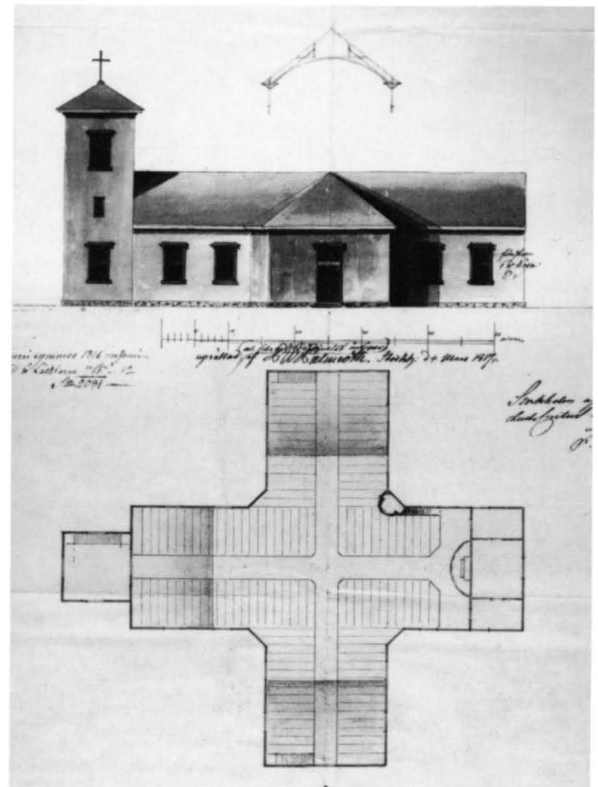

Fig 53. Burträsk gamla kyrka. Plan och fasad, förslag av P W Palmroth 1817. RA.

Burträsk old Church. Proposal drawing by P W Palmroth, 1817.

Fig 54. Burträsk gamla kyrka. Västtornet, förslag av J A Linder omkr 1824. RA.

Burträsk old Church. The west-tower, proposal drawing by J A Linder from around 1824.

sådant utlåtande i bestämda ordalag”. ÖIÄ godkände inte förslaget utan lät arkitekten J W Gerss göra nya ritningar, som sändes till församlingen för yttrande hösten 1824.

Gerss föreslog en treskeppig långhuskyrka med absidformat kor och västtorn med altan och lanternin (fig 60). Församlingen var starkt kritisk och godtog inte det-

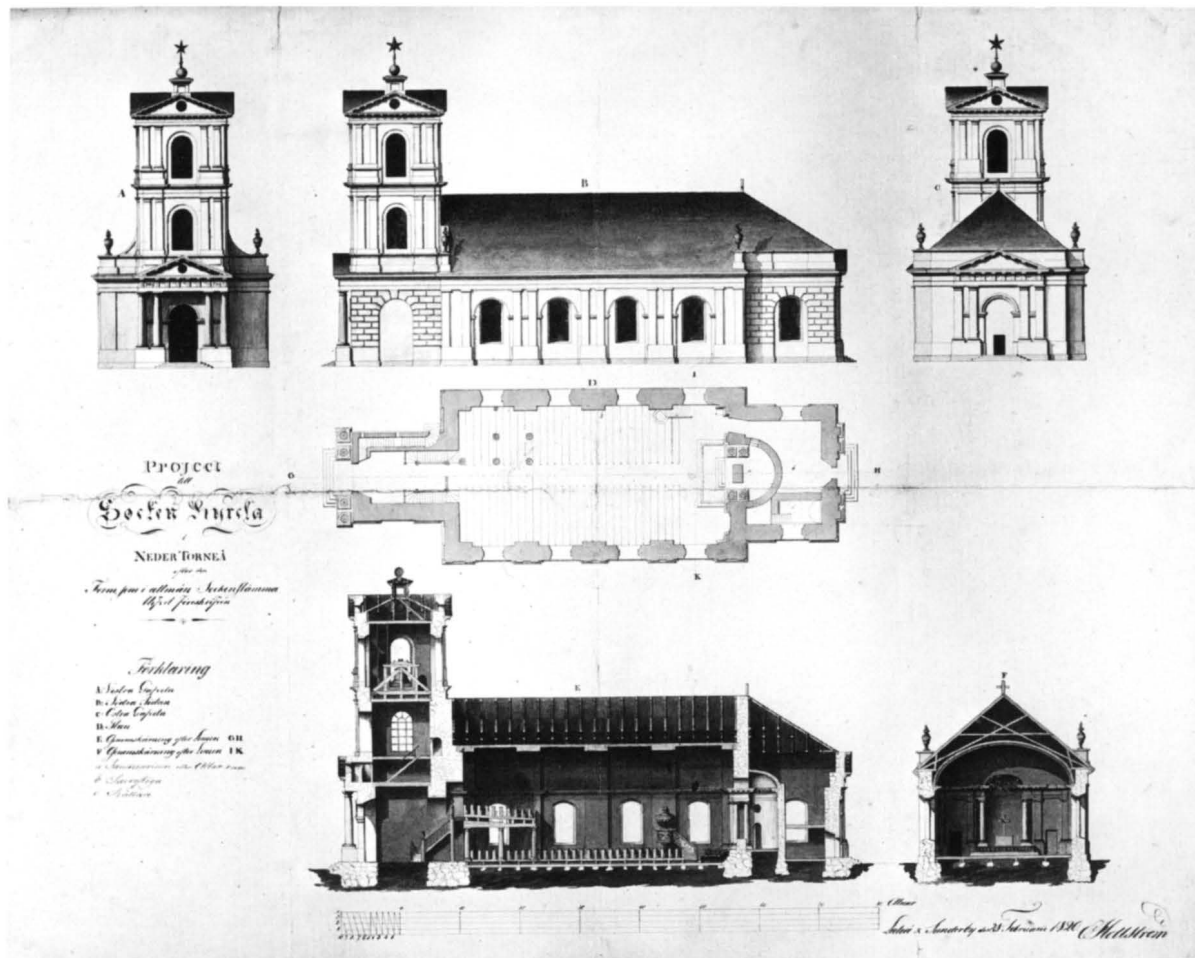

Fig 55. Nedertorneå-Haparanda gamla kyrka. Plan, fasader och sektioner, förslag (nr 1) av E Hollström 1820. RA.

Nedertorneå-Haparanda old Church. Plan, elevations and sections. Proposal drawing (No 1) by E Hollström, 1820.

ta förslag utan vidhöll sina önskemål när det gällde koret och tornets placering. I ett långt och indignerat svar från byggnadskommitten till ÖIÄ påpekades att den önskade placeringen av tornet var densamma som ÖIÄ godkänt för den under byggnad varande kyrkan i Nedertorneå. Vidare ansågs pelarna eller kolonnerna vara till nackdel då de försvårade sikten för åhörarna och gjorde kyrkorummet mörkare samt fördyrade kyrkobygget. Församlingen ville inte heller ha stenvalv då ras inträffat i Skellefteå och Nedertorneå (i Finland) och vållat ”kostnad och olyckshändelser.”

Gerss utarbetade en ny ritning som blev en kompro-

miss mellan Hollströms förslag och Gerss första förslag (fig 61). Planen gjordes enl Hollströms förslag men med rakt avslutade kortsidor och altarpredikstolen placerad i en nisch och tornet enl Gerss första förslag.¹¹ Församlingen godtog Gerss andra förslag, som godkändes den 30 augusti 1825, och kyrkan uppfördes efter detta åren 1826–31.

Hollströms förslag låg i flera avseenden nära det förslag han gjorde 1820 till en träkyrka i Nedertorneå (se ovan). Placeringen av sakristian och tornet, utformningen av koret och indragen läktare i tornet är densamma i båda förslagen liksom liksom utformningen av torn-

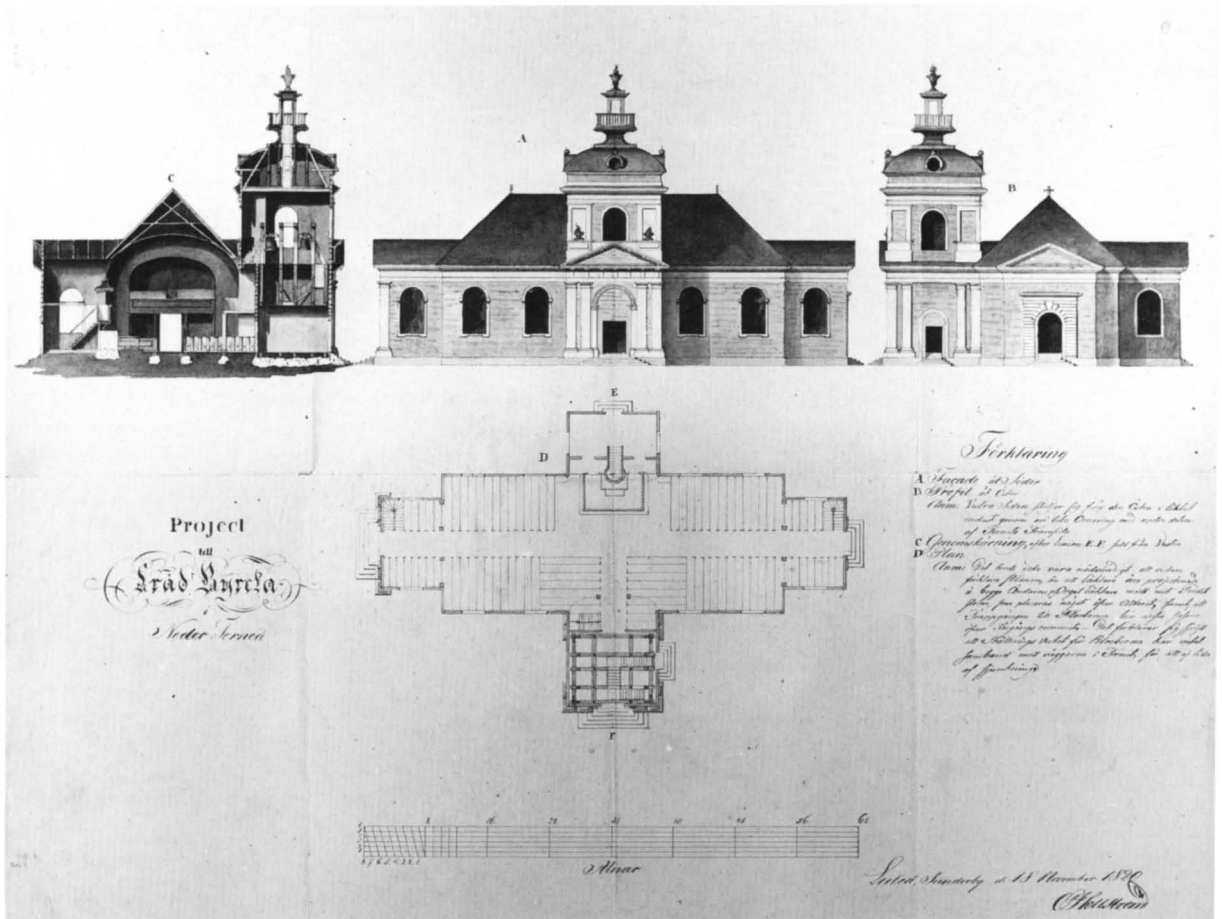

Fig 56. Nedertorneå-Haparanda gamla kyrka. Plan, fasader och sektioner, förslag (nr 2) av E Hollström 1820. RA.

Nedertorneå-Haparanda old Church. Plan, elevations and sections. Proposal drawing (No 2) by E Hollström, 1820.

överbyggnaden, den senare dock med mera tryckt kupol i Nedertorneå. Gerss slutliga förslag och utförandet av Överluleå kyrka låg ytterligare ett steg närmare Nedertorneå kyrka och i synnerhet Blom-Carlssons ritning i både planlösningen och tornets utformning. Samme byggmästare, O G Alm från Boden, var också verksam på båda platserna.

Vilhelmina

Sedan beslut fattats på sockenstämma hösten 1832 om uppförandet av en ny kyrka i Vilhelmina anskaffade pastorn där en ritning med kostnadsförslag och sände till domkapitlet, som vidarebefordrade handlingarna till

ÖiÄ.¹² Det är ej känt vem som svarat för ritningen men sannolikt har den gjorts av någon byggmästare (fig 62). Det medföljande materialförslaget är gjort av Erik Jonsson från Rissjön, som senare skulle svara för kyrkans uppförande, men av handstilen att döma har ritningen sannolikt upprättats av någon annan. Förslaget innebar en långhuskyrka av trä med centraltorn med altan av samma bredd som kyrkan, indelning genom lisener, fönster i två våningar på gavlarna och rödfärgad med vita snickerier. Förslaget liknar mycket den kyrka som åren 1821–26 uppfördes i Arvidsjaur och möjligen kan någon av byggmästarna härifrån ha svarat för ritningen.

Fig 57. Nedertorneå-Haparanda gamla kyrka. Plan och fasad, förslag av C G Blom-Carlsson 1821. RA.

Nedertorneå-Haparanda old Church. Proposal drawing by C G Blom-Carlsson, 1821.

ÖIÄ godkände inte förslaget utan remitterade ärendet i oktober 1833 till konduktören Axel Almfelt, som den 28 juni 1834 inkom med en ny ritning, som översändes till domkapitlet och församlingen (fig 63). Förslaget innebar stora förändringar med utbyggd sakristia vid östra gaveln, västtorn och mer betonad fasadindelning genom kraftiga pilastrar. Församlingen reagerade mycket negativt på dessa förändringar och framförde sin kritik i tre punkter i sockenstämmoprotokoll från den 14 september 1834: 1. Platsen var inte lämplig för att placera sakristian och tornet vid gavlarna då marken med underliggande berg sluttade åt sydväst och stenfoten skulle bli 6 à 7 alnar hög för att få en horisontell byggnad. 2. Det rådde brist på timmerskog och stockar med de dimensioner som föreskrevs i materialförslaget för västtornet var svåra att få tag på. 3. Förslaget innebar en fördyring som var omöjlig att klara av för församlingen.

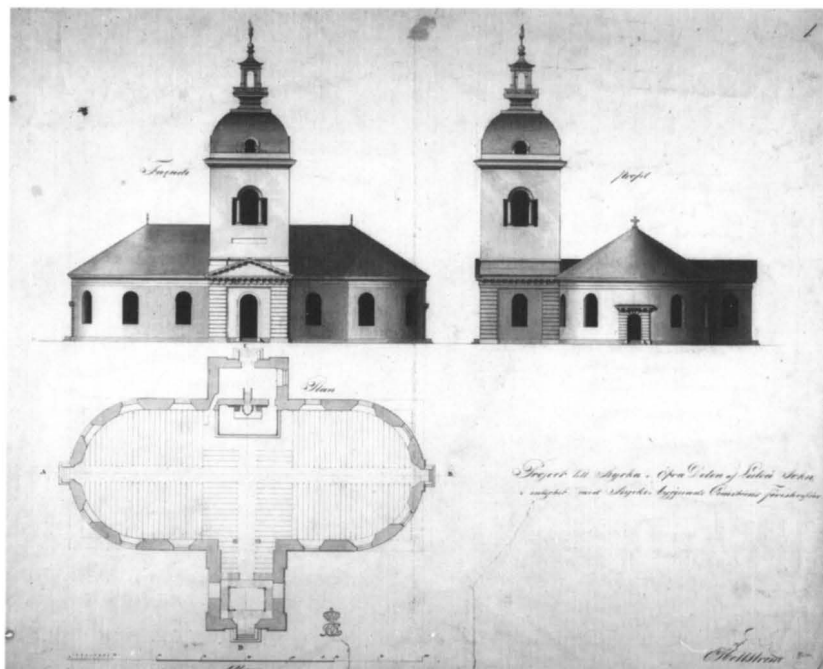
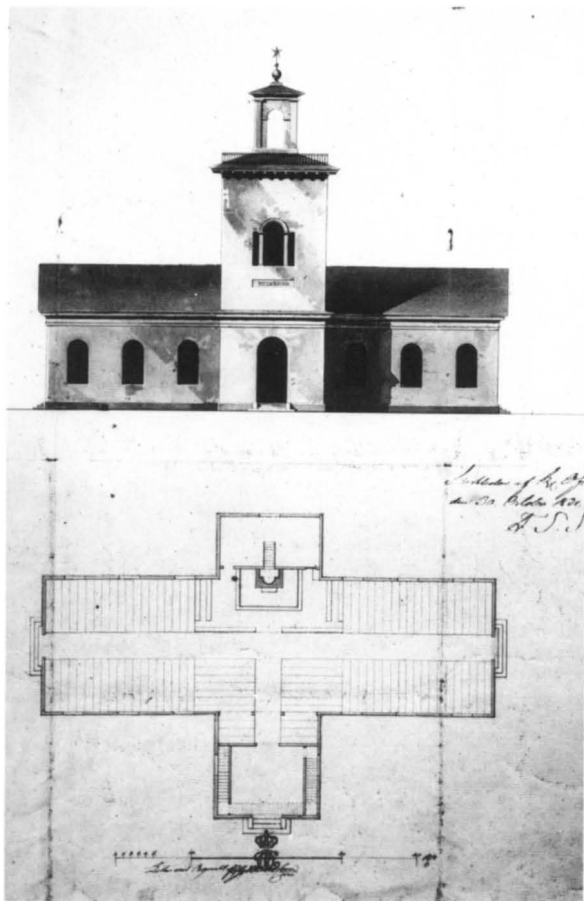

Fig 58. Överluleå kyrka. Plan och fasader, förslag av E Hollström 1824. RA.

Överluleå Church. Proposal drawing by E Hollström, 1824.

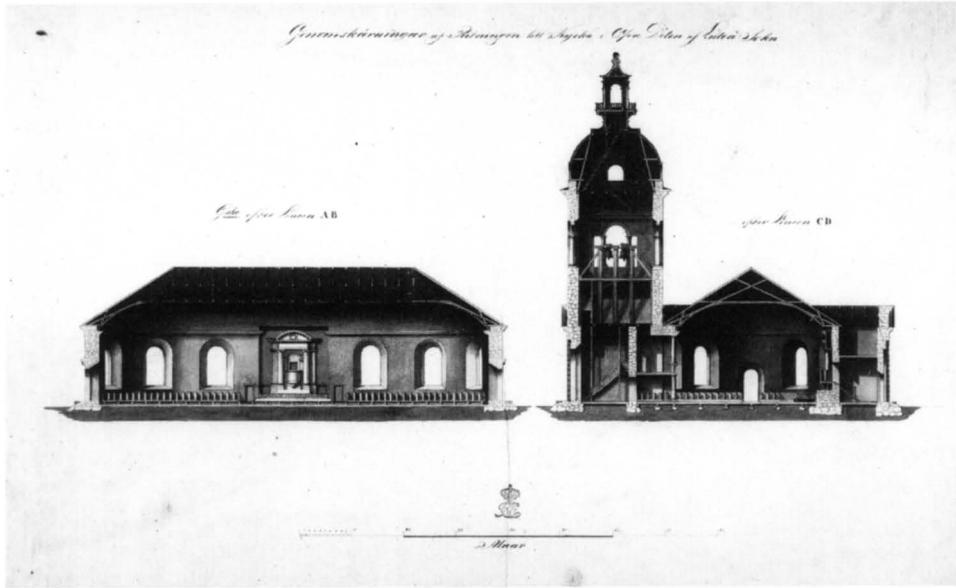

Fig 59. Överluleå kyrka. Sektioner, förslag av E Hollström 1824. RA.

Överluleå Church. Proposal drawing by E Hollström, 1824.

Fig 60. Överluleå kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av J W Gerss 1824. RA.

Överluleå Church. Proposal drawing by J W Gerss, 1824.

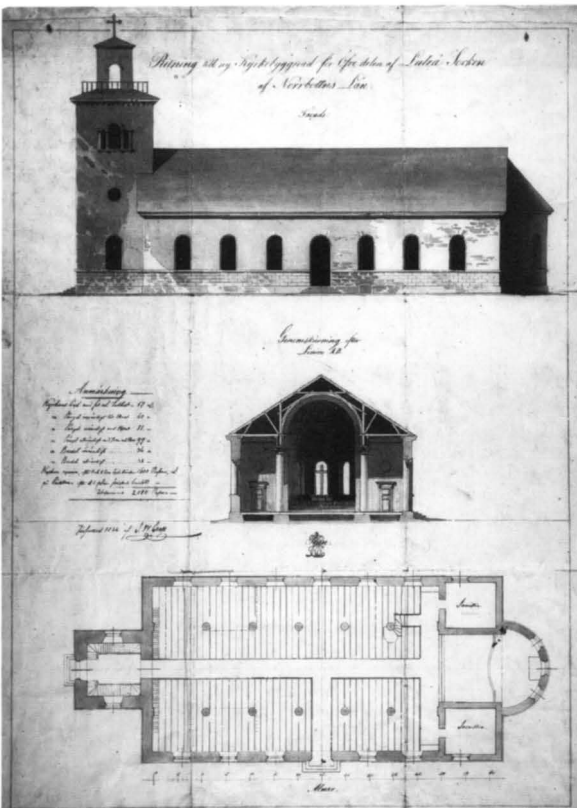
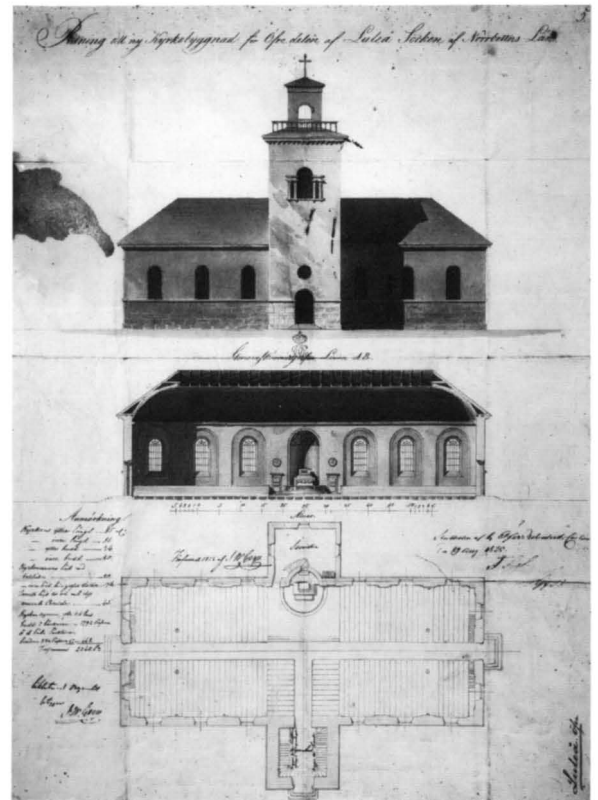

Fig 61. Överluleå kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av J W Gerss 1825. RA.

Överluleå Church. Proposal drawing by J W Gerss, 1825.

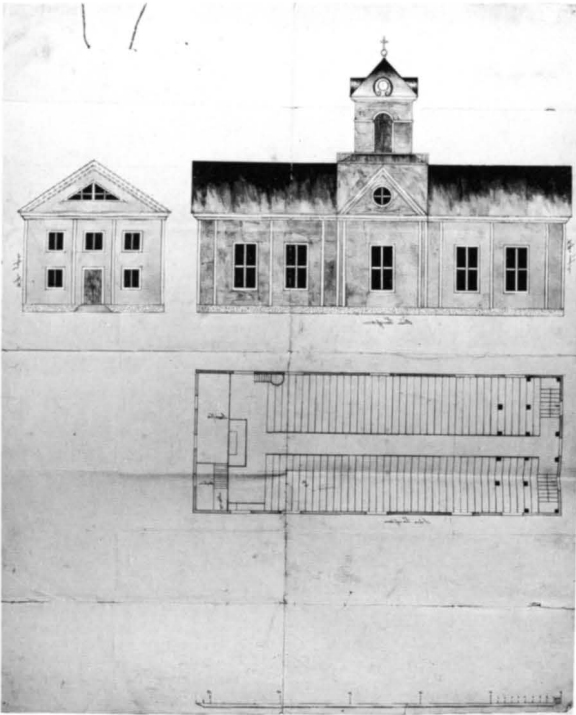

Fig 62. Vilhelmina kyrka. Plan och fasader, förslag från församlingen 1833. RA.

Vilhelmina Church. Proposal drawing from the representatives of the parish, 1833.

Den antagne byggmästaren instämde i kritiken och underströk att någon annan lämplig plats med säker grund för en kyrka fanns inte samt att det redan huggna timret skulle bli delvis obrukbart om en del måste huggas av och nytt anskaffas för att passa det nya förslaget. Vidare ansåg han att bänkarna kunde ställas tätare då "här i orten folket i allmenhet är kort och spädt." Församlingen instämde i detta och framförde även att koret fått en vacker utformning som de ville antaga men ansåg det vara lämpligare att placera dörrarna till sakristian utanför altardisken.

Consistoriet återsände ritningen tillsammans med församlingens skrivelse till ÖIÄ den 22 oktober 1834 och önskade att "den erforderliga Ritningen kunde med första erhållas" då det huggna timret skulle ta skada av att ligga längre. Grundstenarna hade lagts i juni 1834. Almfelt fick ärendet till "ytterligare handläggning" den 11 november och gjorde ett nytt förslag (fig 64). En del av församlingens önskemål tillgodosågs då sakristian förlades vid östra gaveln, dörrarna till den utanför al-

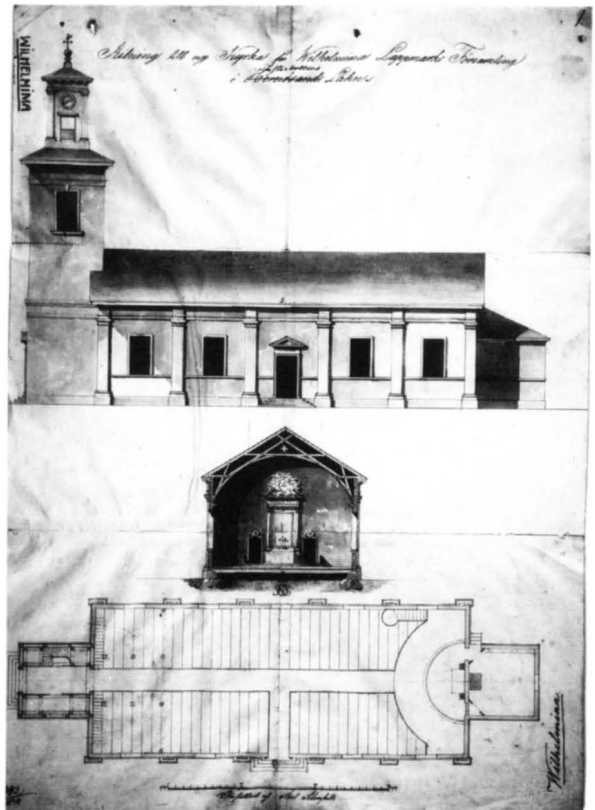
tarskranket och bänkarna ställdes tätare medan västtor-net kvarstod.

Den 18 februari skrev konsistoriet, på begäran av församlingen, till ÖIÄ och begärde tillbaka den insända ritningen, då det var angeläget för sockenmännen att uppföra kyrkobyggnaden instundande vår på grund av det anskaffade materialet. Då församlingen inte yttrat sig över det sistnämnda förslaget och ÖIÄ ansåg att det inte fanns tid för församlingens hörande anhöll ÖIÄ i sitt memorial till Kungl Maj:t om fastställande av ritningen, vilket också skedde den 6 maj 1835.

Kyrkan uppfördes åren 1835–40 efter Almfelts andra förslag, men med något slankare pilastrar i exteriören. Sannolikt vann kyrkobyggnaden församlingens gillande då någon ytterligare opposition ej är känd. För detta talar också det förhållandet att kyrkans byggmästare Erik Jonsson senare, 1849, uppförde en likadan kyrka i Örträsk (se denna), troligen efter samma ritningar.

Fig 63. Vilhelmina kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag (nr 1) av A Almfelt 1834. RA.

Vilhelmina Church. Proposal drawing (No 1) by A Almfelt, 1834.

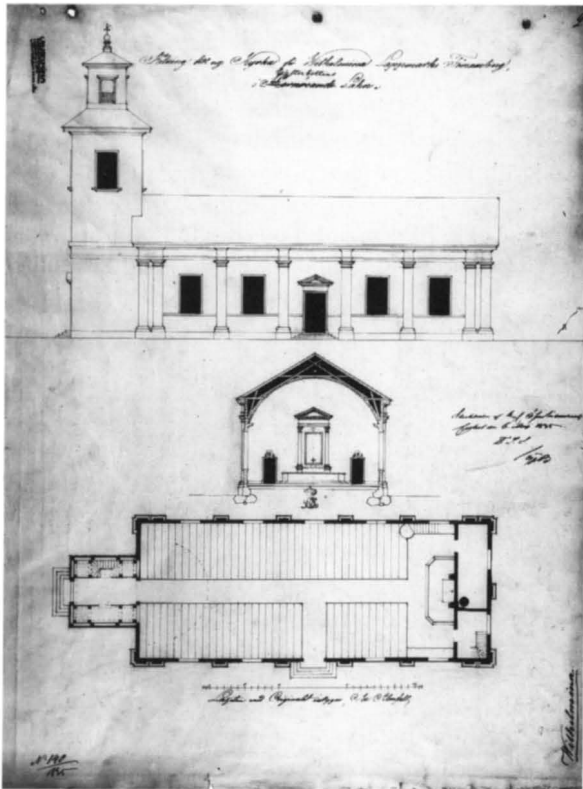

Fig 64. Vilhelmina kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag (nr 2) av A Almfelt 1835. RA.

Vilhelmina Church. Proposal drawing (No 2) by A Almfelt, 1835.

Älvsbyn, tornet

Åren 1807-1813 uppfördes ett korsformigt kapell utan torn. Begäran om att få uppföra en klockstapel eller ett torn av trä sändes från församlingen tillsammans med en ritning av byggmästaren Rönnberg (troligen J P Rönnberg) till ÖIÄ genom landskansliet i Piteå den 4 februari 1847. Konduktören C G Blom-Carlsson fick hand om ärendet och hade ingen annan anmärkning mot ritningen, som utvisade hur "tornet är ämnadt att hoptimras", än att "Lanterninen bör erhålla en mera passande form". Med anledning av detta upprättade han en ny ritning, som godkändes den 29 april samma år¹³ (fig 65).

Tornet uppfördes 1848 efter Blom-Carlssons ritning med, efter vad som är känt, endast smärre förenklingar av ett par detaljer; trefönstergrupperna i andra avsatsen gjordes utan indelning och ingången fick en mer klassi-

cistisk utformning med flankerande kolonner och triangelformat gavelfält.

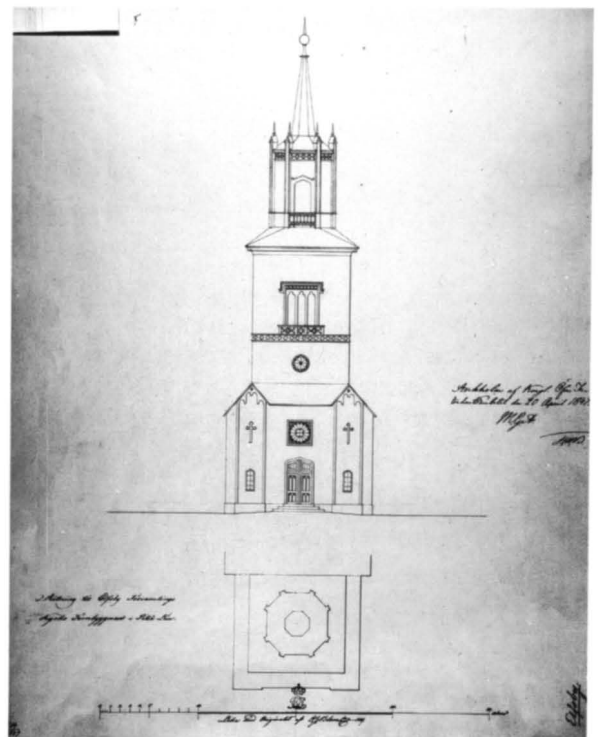
Vittangi

Den 25 januari 1841 fattade Kungl.Maj:t beslut om flyttningen av pastorsbostaden i Jukkasjärvi till Vittangi by och uppförandet av en ny kyrka där. Samtidigt utlovades ekonomiskt bidrag, av församlingen beräknat till 2.989 rdr banco, och församlingen uppmanades inkomma med en förslagsritning till den nya kyrkobyggnaden.¹⁴

En enkel förslagsritning insändes i september 1841 till ÖIÄ, som lät konduktören Theodor Edberg upprätta nya ritningar samt kostnadsförslag. Dessa presenterades för församlingen, som på sockenstämma den 11 september 1842 avgav ett långt, upprört men vördsamt yttrande. Församlingens förvåning och bestörtning var stor och "Obegripelig för Menigheten är detta nya förslags tillkomst." Edbergs förslag var en kyrka av sten, dimen-

Fig 65. Älvsby kyrka, tornbyggnad. Plan och fasad, förslag (omarbetat) av C G Blom-Carlsson 1847. RA.

Älvsby Church. Proposal drawing (revised) for the tower by C G Blom-Carlsson, 1847.

sionerad ”efter dubbelt så stor personal, som någonsin kan per Medium påräknas wara i kyrkan samlad”, till en beräknad kostnad av 22.832 rdr banco. Det påpekades att det insända förslaget avsåg en kyrka av trä och att en del material redan anskaffats, en del påtingats.

En ny kostnadsberäkning gjordes av ÖIÄ:s förslag, då hänsyn inte tagits till de mycket höga transportkostnaderna. Vittangi ligger ca 34 mil från närmaste sjöstad och främst stenmaterial och kalk måste fraktas lång väg samt en del hantverkare måste anlitas från annat håll. Församlingens beräkning slutade på 43.387 rdr banco, med tillägget att reskostnaderna var beräknade för vintertiden men blev betydligt högre sommartid samt att tegel av ”pålitlig beskaffenhet” inte fanns på orten utan måste köpas från Haparanda. De verkliga kostnaderna kunde därför bli närmare 50.000 rdr banco. Denna ”enorma summa”, jämfört med församlingens först beräknade ca 3.000 rdr banco, ledde till att ”Wid betraktande deraf, undanbeder sig Allmogen wördsammast detta

Fig 66. Vittangi kyrka. Plan, fasader och sektion, förslag av Th Edberg 1843. RA.

Vittangi Church. Proposal drawing by Th Edberg, 1843.

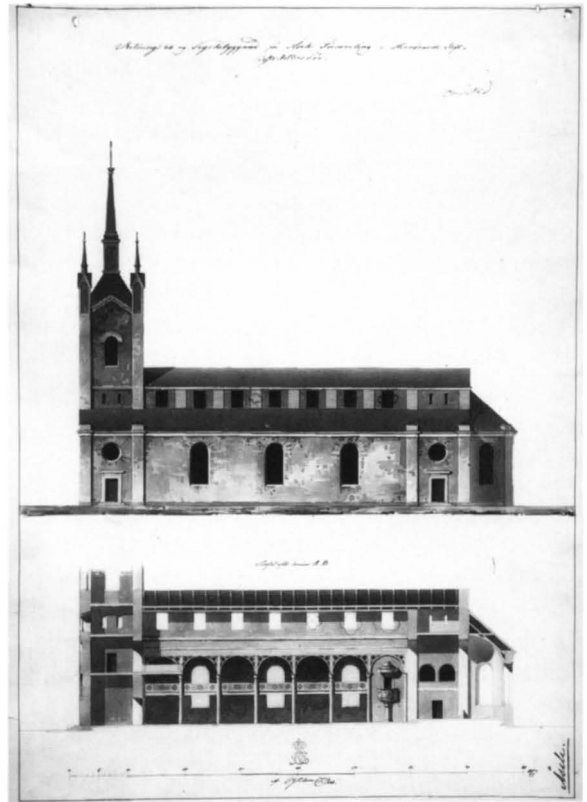
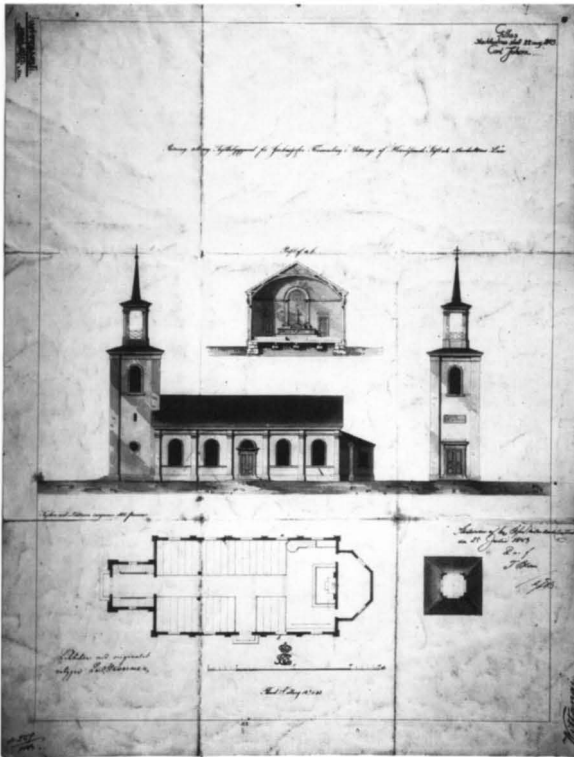

Fig 67. Åsele gamla kyrka. Fasad och sektion, förslag av C G Blom-Carlsson 1846. RA.

Åsele old Church. Proposal drawing by C G Blom-Carlsson, 1846.

förslag.” Dessutom påpekades att alla kyrkor i Lappmarken var uppförda av trä och allmogen framförde en ”underdånig anhållan om Nådigst beviljande av dylik ynnest.” I ett långt och vältaligt eget yttrande understödde pastor Ingemar Lindstedt i Jukkasjärvi dessa synpunkter.

I sin remisskrivelse den 22 februari 1843 framhöll domkapitlet i Härnösand den bristande realismen i ÖIÄ:s förslag och att man ”nära nog nödgas studsa för blotta vestibulen af det tempel, Intendents-Embetet tror erforderligt.” ÖIÄ uppmanades rätta sitt misstag och komma med ett ”lämpeligt ritnings-projekt” anpassat till socknens folkmängd.

Efter inkomna skrivelser gjorde Theodor Edberg ett nytt förslag, daterat den 2 mars 1843 (fig 66). Församlingen godkände förslaget utan kommentarer och det stadfästes i konseljen den 15 augusti 1843. Renritningen

hade gjorts av konduktören Ludvig Hawerman då Edberg avlidit under mellanperioden. I sitt memorial framhöll ÖIÄ att församlingen vid insändandet av de första handlingarna saknade tillstånd att uppföra kyrkan av trä och ÖIÄ därför trodde att ritningen hörde till en kyrkobyggnad av sten, något som ÖIÄ insåg vara ett misstag.

Det första förslaget av Theodor Edberg har tyvärr inte påträffats. Dennes andra och godkända ritning visar stora principiella likheter med församlingens skissartade förslag. Kyrkan uppfördes efter Edbergs ritning åren 1846-49. Församlingens önskemål blev till sist tillgodosedda efter en upprörd och omfattande skriftväxling grundad på misstag från den bestämmande myndigheten.

Åsele gamla kyrka

Då den gamla kyrkan från 1750 ännu var brukbar men blivit alltför trång beslöts på sockenstämma den 4 februari 1844 att en ny kyrka av sten skulle uppföras. Material skulle börja anskaffas instundande vår och kyrkan stå klar inom tio år "men skulle Herren under den tiden straffa med ett eller flera svaga år, så skulle der under intet arbete eller omkostnader detta eller dessa år företagas, utan må då tiden för kyrkans färdigbyggnad förlängas."¹⁵

Församlingen vände sig hösten 1845 till ÖIÄ med begäran om en "Sanktionerad Ritning och Materialförslag." Den starkt växande församlingen gjorde att det

krävdes en stor kyrka, men då tillgångarna var små ville församlingen göra kyrkan "så enkel och litet kostsam som möjligt" och med innertak av trä. För att kunna upprätta en ritning gjorde ÖIÄ en förfrågan om stentmaterial och huruvida kyrkan skulle ha torn med ringklockor. Svaret blev att stenen bestod av lättkliven med svårtuktad skiffer och att församlingen ville ha torn med klockor över västra ingången.

En ritning gjordes av konduktören C G Blom-Carlsson (fig 67-68) och i sitt ämbetsmemorial från den 7 juli 1846 säger denne att med hänsyn till folkmängden och de små tillgångarna har kyrkan försetts med läktare och för att ge dessa ljus föreslås fönster i två våningar. Uppenbarligen godkändes inte ritningarna av ÖIÄ utan omarbetades omgående av J F Åbom, som överlämnade sitt förslag den 8 augusti 1846 (fig 69). Planlösningen var densamma i båda fallen men i Åboms förslag fick kyrkan fler fönster och ett annat formspråk i exteriören i utformningen av torn, gavlar och lister.

Sedan ritningen granskats av församlingen, som även inhämtat byggmästarens synpunkter, förklarades den i protokoll den 6 februari 1847 vara "både vacker och antaglig" men önskemål framfördes om att få ändra det tilltänkta taktäckningsmaterialet papp till spån då detta material kunde erhållas kostnadsfritt inom församlingen. Denna begäran bifölls och en erforderlig förhöjning av taket gjordes. Åboms ritning godkändes i konseljen den 9 april 1847.

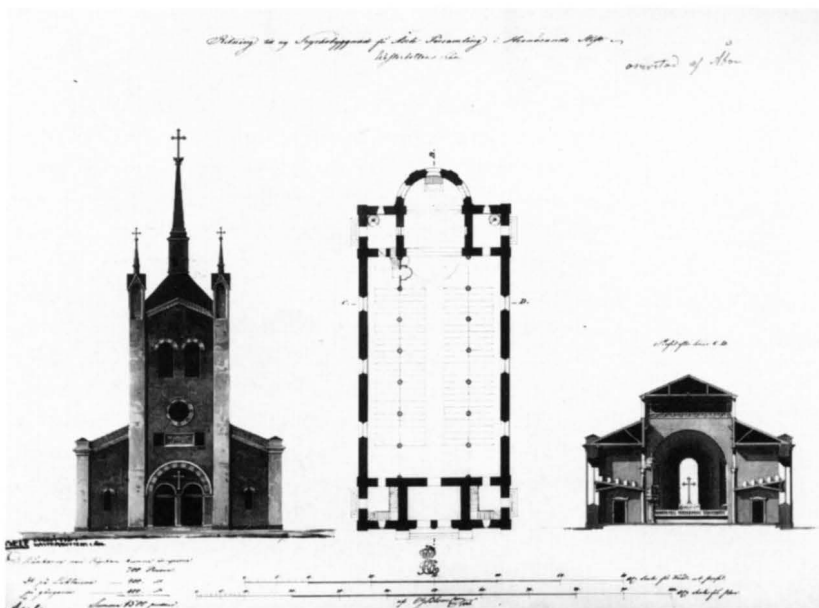

Fig 68. Åsele gamla kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av C G Blom-Carlsson 1846. RA.

Åsele old Church. Proposal drawing by C G Blom-Carlsson, 1846.

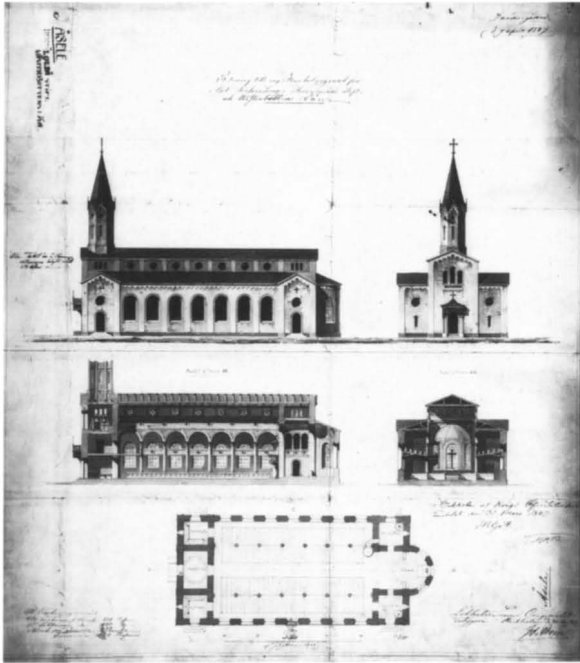

Fig 69. Åsele gamla kyrka. Plan, fasader och sektioner, förslag av J F Åbom 1846. RA.

Åsele old Church. Proposal drawing by J F Åbom, 1845.

Kyrkan uppfördes efter Åboms ritningar med uteslutande av, efter vad som är känt från äldre avbildningar, den dekorativa rundbågefrisen under taklisten och lisenerna i exteriören av det förhöjda mittpartiet.

Norsjö gamla kyrka

Den 18 september 1842 beslöt Norsjö sockenmän uppföra en ny kyrka som ersättning för kapellet från 1811. Tillstånd om en byggnad av trä gavs av Kungl.Maj:t den 11 mars 1843. Material- och kostnadsförslag hade då redan upprättats av byggmästaren O G Alm, men då denne inte ville åtaga sig göra en ritning begärde församlingen den 17 mars 1845 hos ÖIÄ om utarbetande av en ritning enl det upprättade materialförslaget. I det senare gjordes tillägget: "Det timmer som erhålles af den gamla kyrkan är tillräckligt till korsverket i den nya, hvarför detta inte är uptaget i förslaget." Även om det i de bevarade handlingarna inte finns någon uttalad önskan om kyrkans utformning talar yttrandet för att det var en korsformig kyrka man ville ha.¹⁶

I juni 1845 var arkitekten Johan Fredrik Åbom vid ÖIÄ färdig med en ritning till kyrkan, som förelades församlingen och godkändes den 6 juli (fig 70). Några önskemål om ändringar är ej kända och förslaget godkändes i konseljen den 24 september 1845.

Kyrkan uppfördes åren 1848-50 enl Åboms ritningar utom när det gällde placeringen av sakristian, som gjor-

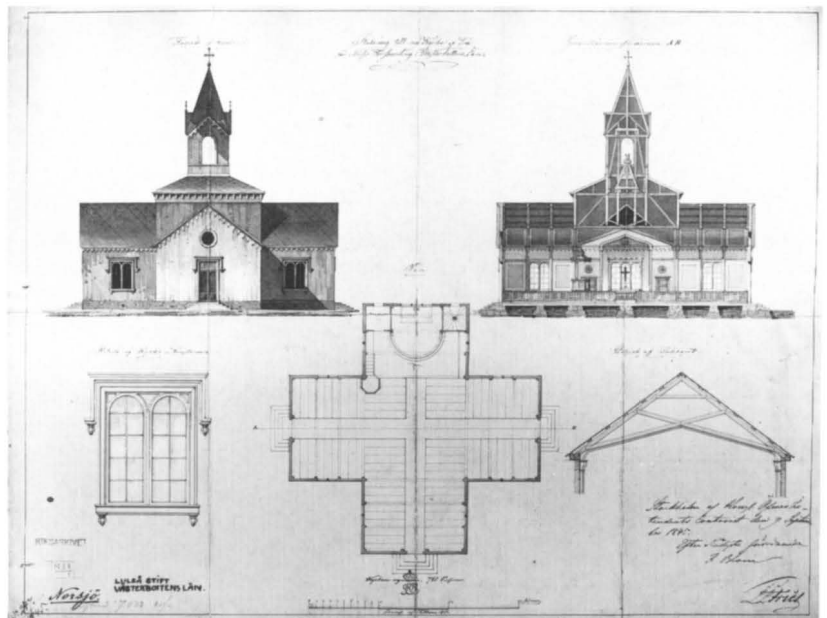

Fig 70. Norsjö gamla kyrka. Plan, fasad, sektion och detaljer, förslag av J F Åbom 1845. RA.

Norsjö old Church. Proposal drawing by J F Åbom, 1845.

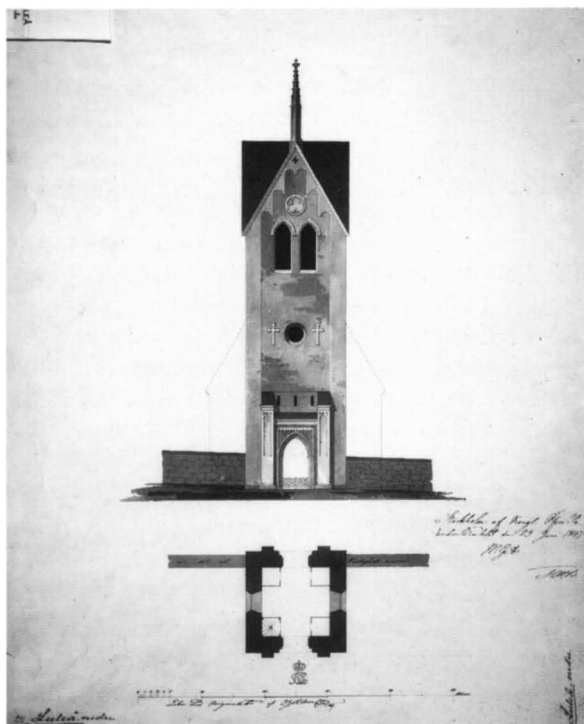

Fig 71. Nederluleå, klocktornet. Plan och fasad, förslag av C G Blom-Carlsson 1847. RA.

Nederluleå Church. Proposal drawing for the bell-tower by C G Blom-Carlsson, 1847.

des utbyggd vid nordöstra hörnet av korsmitten. Åbom hade föreslagit avbalkade sidorum vid koret.

Nederluleå, tornet

Det fristående klocktornet i Nederluleå uppfördes 1849–51 efter många och långa diskussioner inom socknen. Kyrkan saknar tillbyggt torn och flera klockstaplar av trä har ersatt varandra under årens lopp. Den yngsta före klocktornets tillkomst var placerad nordväst om kyrkan. De protokollförda diskussionerna rörande den nya klockstapeln påbörjades i februari 1847 och kom att gälla både utformningen och läget.¹⁷ Två läger utbildade sig, det ena som ville ha tornet på den gamla stapelns plats och det andra som förordade en placering väster om kyrkan på platsen för en port i bogårdsmuren. Till de som ville ha det första alternativet hörde lantmätaren Erik Hollström, Luleå, och byggmästaren Olof Gustaf Alm, Boden, vilka gjort en ritning och beräkningar av nödvändig höjd på tornet.

Ärendet insändes till ÖIÄ där det handlades av kon-

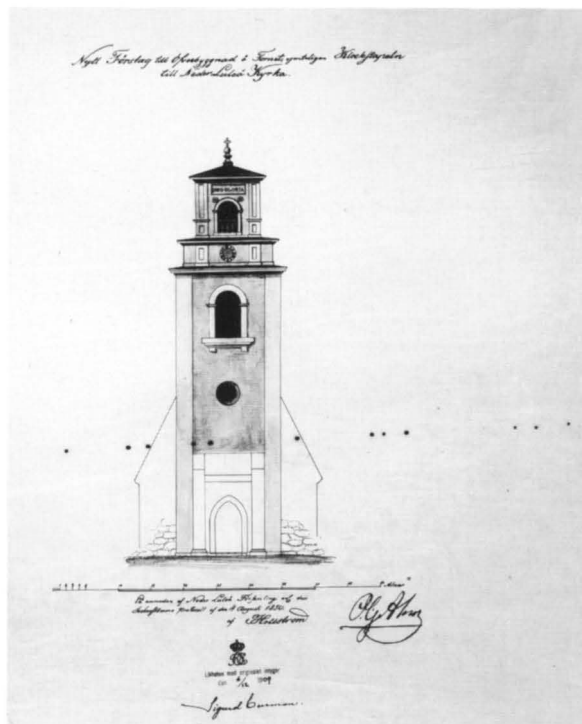

Fig 72. Nederluleå, klocktornet. Fasad, förslag av E Hollström och O G Alm 1850. RA.

Nederluleå Church. Proposal drawing for the bell-tower by E Hollström and O G Alm, 1850.

duktören C G Blom-Carlsson.¹⁸ Denne förordade bestämt en placering av tornet väster om kyrkan i anknäring till bogården. Det insända tornförslaget, som ej påträffats, hade en höjd av 66 alnar samt lanternin och balustrad, som Blom-Carlsson i sitt memorial ansåg skulle uteslutas och tornets höjd sänkas till 40 alnar. Han gjorde en ny ritning till ett lägre torn med en annan utformning för att "erhålla lika stil med kyrkan" (fig 71). Förslaget antogs av ÖIÄ den 23 juni 1847 och av sockenstämman den 23 april 1848.

Kontrakt slöts med O G Alm den 25 mars om uppförandet av tornet och detta påbörjades efter Blom-Carlssons ritning. Församlingen var uppenbarligen inte nöjd med utformningen av tornet utan gav den 4 augusti 1850 Hollström och Alm i uppdrag att göra ett nytt förslag till överbyggnad på tornet. Som skäl för ändring anförde sockenstämman att kostnaden för tornet skulle öka betydligt genom antagandet av ÖIÄ:s ritning samt att överbyggnaden "ingalunda överensstämmer med tidens byggnadssätt". Hollström och Alm gjorde en ny ritning

efter vilken tornet färdigställdes (fig 72). Av allt att döma, då några handlingar inte påträffats, gjordes ändringen utan prövning av ÖIÄ.

Korpilombolo

Sedan ett kapellag bildats 1855 och beslut fattats om uppförandet av en kyrka i Korpilombolo lät församlingen lantmätaren Esaias Swanberg i Haparanda göra en kopia av Theodor Edbergs ritning från 1843 till kyrkan i Vittangi (se denna). Församlingens anhållan om att få ritningen (fig 73) godkänd avlogs av ÖIÄ, som "funnit byggnadens föreslagna construction sakna all character af det slags material, hvaraf den är ämnat att uppföras".¹⁹

En ny ritning gjordes av arkitekten Albert Törnqvist (fig 74). I sitt memorial påpekar denne att den insända ritningen genom sina "arkitektoniska anordningar" var uppgjord för en byggnad i sten medan användandet av trä krävde ett helt annat konstruktionssätt. Han förändrade därför ritningen beträffande torn, takstolar och fönsteröppningar samt gav konstruktionen större fasthet genom att anbringa styrbjälkar för att hålla samman torn och väggar. Byggnaden gavs även en annan "karakter" och stil då den skulle bli "behagligare till sitt utseende härigenom än om den vore påklädd en form uteslutande tillhörande stenkonstruktionen, ty då stode konstruktion och form i kontrast med varandra."

ÖIÄ:s ritning presenterades vid sockenstämman den 9 mars 1856 och församlingen avgav ett yttrande där den förklarade sig hellre önska en kyrka utförd efter den från orten insända ritningen, men förklarade sig nöjd med den nya ritningen om den "i något fall anses ändamålsenligare." Ritningen fastställdes den 20 juni 1856.

Den uppförda kyrkan, färdig 1856 och invigd 1859, blev en kompromiss mellan de båda förslagen. Planen och vissa detaljer som styrbjälkar och tornets konstruktion utfördes enl Törnqvists ritning medan utformningen av fönstren, tornspiran och innertaket, och därmed det arkitektoniska uttrycket, närmast följde mönstret från Vittangi.

Jörns gamla kyrka (Österjörn)

Vid sockenstämma den 28 september 1845 diskuterades uppförandet av en ny kyrka och det beslöts att denna skulle vara av trä. Begäran om detta beviljades av Kungl.Maj:t den 19 februari 1846. Det dröjde dock till 1854 innan församlingen vände sig till ÖIÄ med begäran om en ritning till en korskyrka av trä, med 12 alnar långa och 16 alnar breda armar.

En ritning upprättades 1854 av konduktören Ernst Edvard von Rothstein.²⁰ Församlingen var dock inte helt nöjd med förslaget, som innebar att ena korsar-

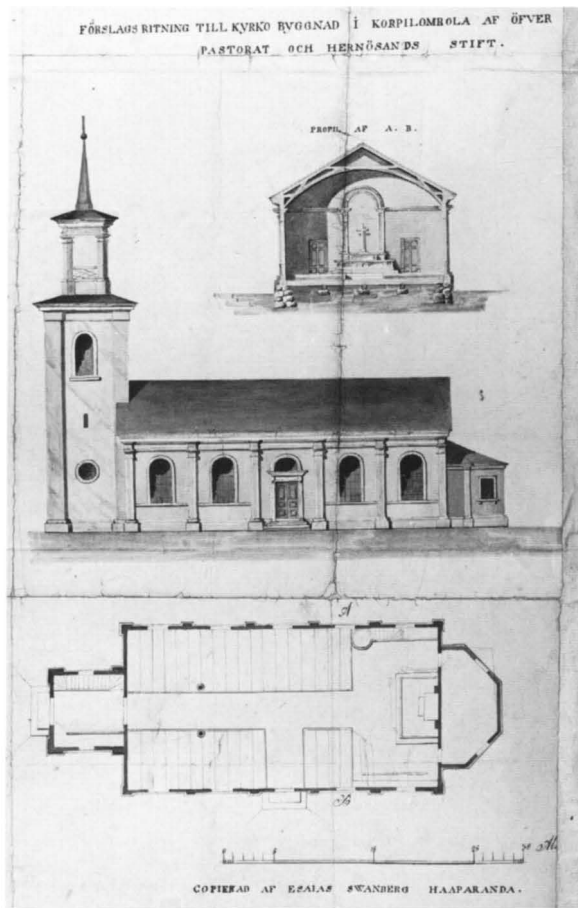

Fig 73. Korpilombolo kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag (kopia av Vittangi kyrka) av E Swanberg 1855. RA.

Korpilombolo Church. Proposal drawing (a copy of Vittangi Church) by E Swanberg, 1855.

men, sannolikt den västra, förlängts med 15 alnar till 27 alnar för att få fler platser. Församlingen begärde ändring av detta till lika långa korsarmar med försäkran om att antalet kyrkobesökare skulle få plats ändå med tanke på de långa avstånden till kyrkan och svårigheterna att besöka denna.

En ny ritning, med fyra lika långa korsarmar och förlängning av den västra för uppgång till läktaren, gjordes av Rothstein 1855 (fig 75). Ritningen godkändes den 6 mars 1855.

Vid uppförandet 1855-57 gjordes några viktiga förändringar. Altaret förlades till sydöstra hörnet av korsmitten, mitt emot predikstolen, och kyrkan fick därmed centralkyrkokaraktär. Det var sannolikt Skellefteå

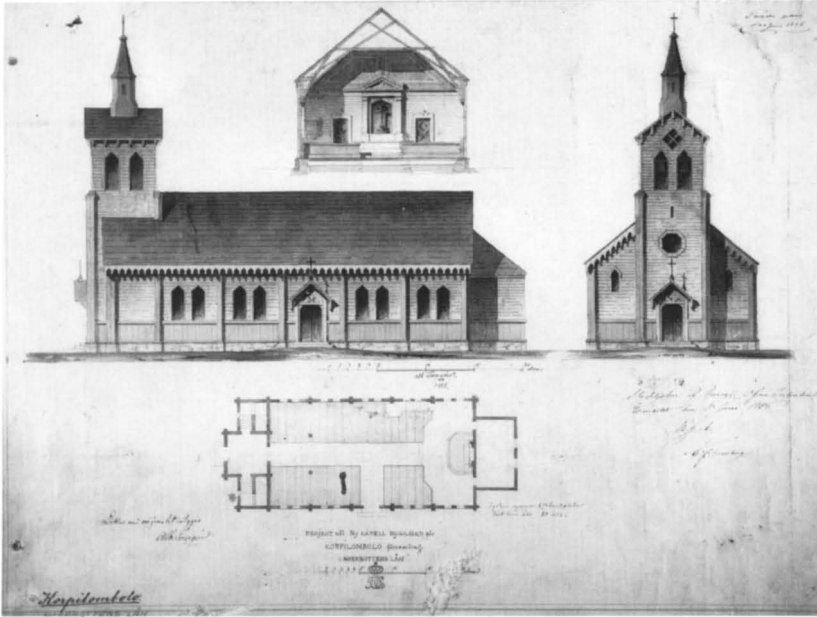

Fig 74. Korpilombolo kyrka. Plan, fasader och sektion, förslag av A Törnquist 1855. RA.

Korpilombolo Church. Proposal drawing by A Törnquist, 1855.

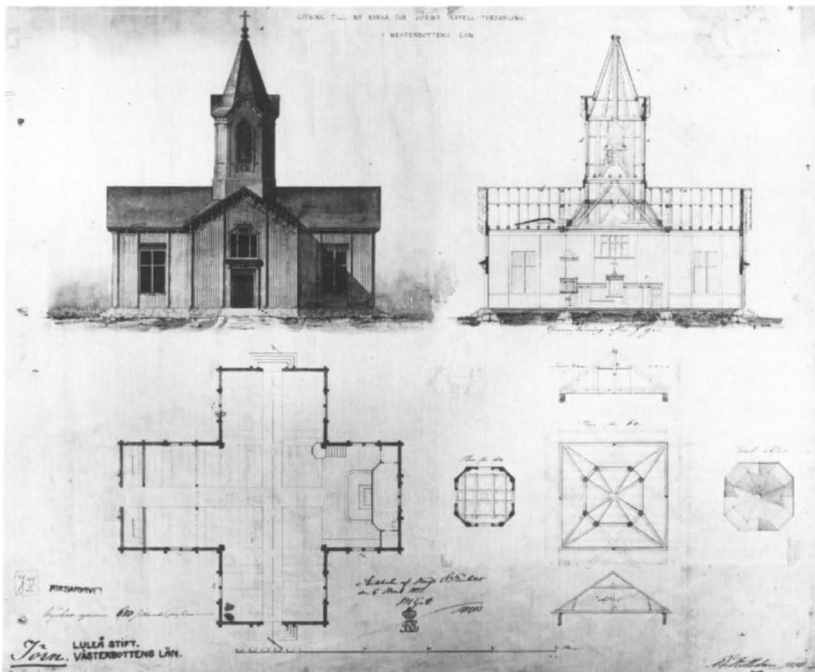

Fig 75. Jöns gamla kyrka (Österjörn). Plan, fasad, sektion och detaljer, förslag av E E von Rothstein 1855. RA.

Jörn old Church (Österjörn). Proposal drawing by E E von Rothstein, 1855.

landsförsamlings kyrka som utgjorde förebild för detta. Vidare gjordes fönstren rundbågiga, ingång även i öster, sakristian placerades vid nordöstra hörnet av korsmitten och styrbjälkarna i exteriören utslöts. Av allt att döma gjordes dessa förändringar utan att ytterligare kontakt togs med ÖIÄ.

Råneå

På 1790-talet påyrkades genom kunglig resolution att en ny kyrkobyggnad skulle uppföras då kapellet från 1640-talet var för litet och i dåligt skick. Trots upprepade påminnelser dröjde det till i december 1850 innan beslut fattades om det nya bygget. Sockenmännen ville ha en

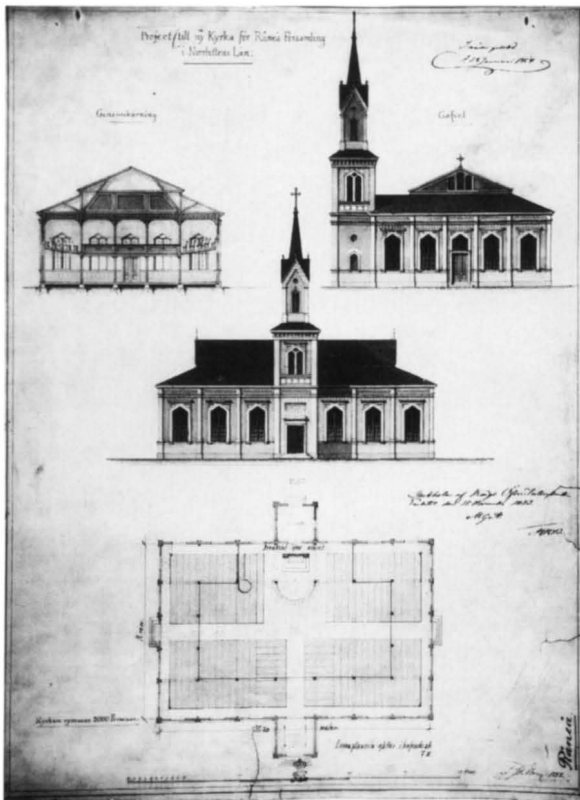

Fig 76. Råneå kyrka. Plan, fasader och sektion, förslag av J F Åbom 1853. RA.

Råneå Church. Proposal drawing by J F Åbom, 1853.

kyrka av trä, ett beslut som kyrkoherden reserverade sig emot.²¹ En ritning till kyrkan upprättades 1853 vid ÖIÄ av konduktören Johan Fredrik Åbom och fastställdes i januari 1854 (fig 76).

Arbetet påbörjades hösten 1854 med flyttning av den gamla kyrkan sedan kontrakt slutits med byggmästaren J P Rönnerberg från Piteå. Grunden till den nya kyrkan lades hösten 1855 och då 10 alnar längre än vad Åboms ritning utvisar, och enl mått som församlingen framfört önskemål om redan 1851. Även tornets ytstorlek ökades då byggmästaren förklarar att det planerade tornet var för smalt för klockorna. Församlingen ville även placera predikstolen ovanför altaret och med direkt uppgång från sakristian, dels för att nedbringa kostnaderna men främst för att alla kyrkobesökare skulle ha större möjlighet att se och höra predikanten, som i "t.ex. Öfver-Luleå och flera kyrkor med lika facon." Begäran om dessa förändringar samt en ritning av byggmästaren Rönnerberg, utvisande den gjorda grundlägg-

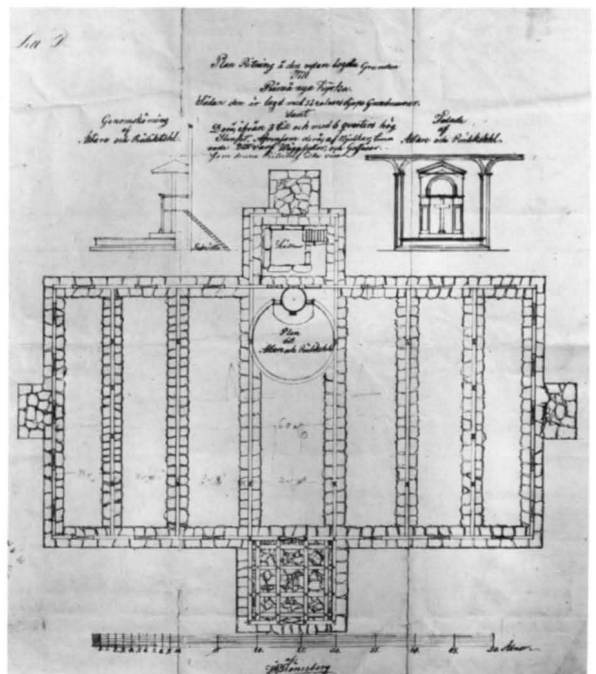
ningen samt altarpredikstolens utformning, insändes till ÖIÄ i januari 1856 (fig 77).

Ett nytt förslag utarbetades av arkitekten Ludvig Hawerman i april 1856 (fig 78). Detta skiljde sig från Åboms ritning främst i utformningen av tornet och fönstren, förutom måtten. Hawerman tog hänsyn till församlingens önskemål i dessa fall men ej när det gällde placeringen av predikstolen då denna begäran avsågs av "Herr Öfwer Intendenten och Commendören". Den nya ritningen förevisades sockenstämman samtidigt som ÖIÄ:s memorial lästes upp den 18 maj 1856. Sockenmännen förklarade sig "tacksamt förnöjde" och anhöll om ritningens godkännande med undantag av landsfiskal Ekstedt, som i en promemoria yrkade att predikstolen ej skulle sättas över altaret och att kyrkan skulle byggas av sten. Hawermans ritning fastställdes den 20 juni 1856.²²

Trots godkännandet av den nya ritningen var det Åboms förslag som följdes när det gäller kyrkans arkitektoniska gestaltning och dekorativa utformning. Även när det gällde predikstolen visade byggmästaren och församlingen sin självständighet genom att placera den

Fig 77. Råneå kyrka. Ritning av grunden och förslag till altaranordning, av J P Rönnerberg 1855. RA.

Råneå Church. Foundation plan and proposal for the altar arrangement by J P Rönnerberg, 1855.

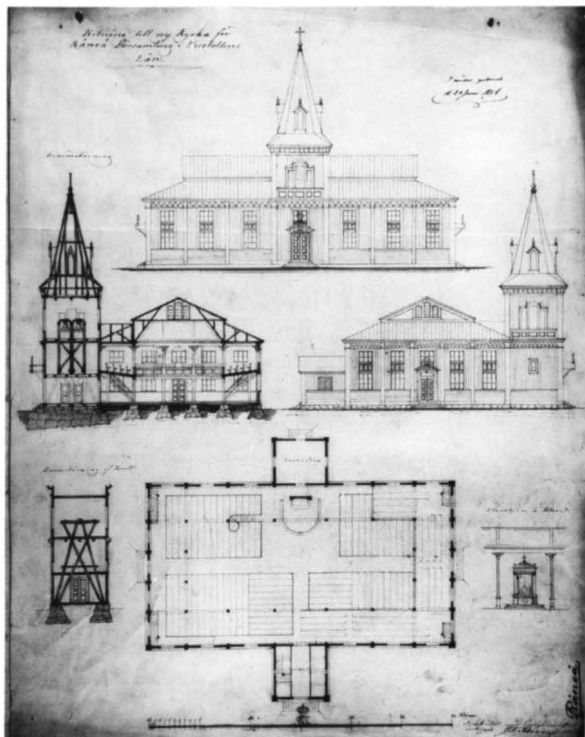

Fig 78. Råneå kyrka. Plan, fasader och sektion, förslag av L Hawerman 1856. RA.

Råneå Church. Proposal drawing by L Hawerman, 1856.

ovan altaret. Altaruppsatsen fick dock en något annan utformning än vad Rönnebergs ritning utvisar, om den inte senare ersattes av en ny. De begärda ändringarna och självständigheten, kanske självvårdigheten, vid utförandet visar att församlingens och byggmästarens starka vilja var av avgörande betydelse för utformningen av kyrkan, som stod klar 1857.

Överkalix gamla kyrka

Den kyrkobyggnad som fanns från 1690-talet var i början av 1800-talet för liten och i dåligt skick. Den 19 juli 1839 gavs tillstånd om uppförandet av en ny kyrka av trä. Diskussionen kom den första tiden att främst gälla placeringen av den nya kyrkan, då befintliga kyrkstugor och stallar ansågs ligga för nära och utgöra en brandfara.²³ Slutligen beslöts att förlägga kyrkan direkt norr om den gamla kyrkan och flytta kyrkstugorna.

Oenighet rådde också om utformningen av kyrkan. Församlingen ville ha en långhuskyrka med torn. O G Alm från Boden, som antagits som byggmästare, uppmanades göra ett material- och kostnadsförslag till en sådan. Samtidigt inlämnades till sockenstämman den 9 maj 1840 en ritning gjord av nämndemannen Jöns Eliasson (fig 79). Denne föreslog en polygonal kyrka med fyra korsarmar och brett avfasade hörn mot korsmitten samt anförde att en kyrka med denna form skulle bli billigare då kortare virke kunde användas. Alms kostnadsförslag löd på 11.604 rdr banco medan Eliasson

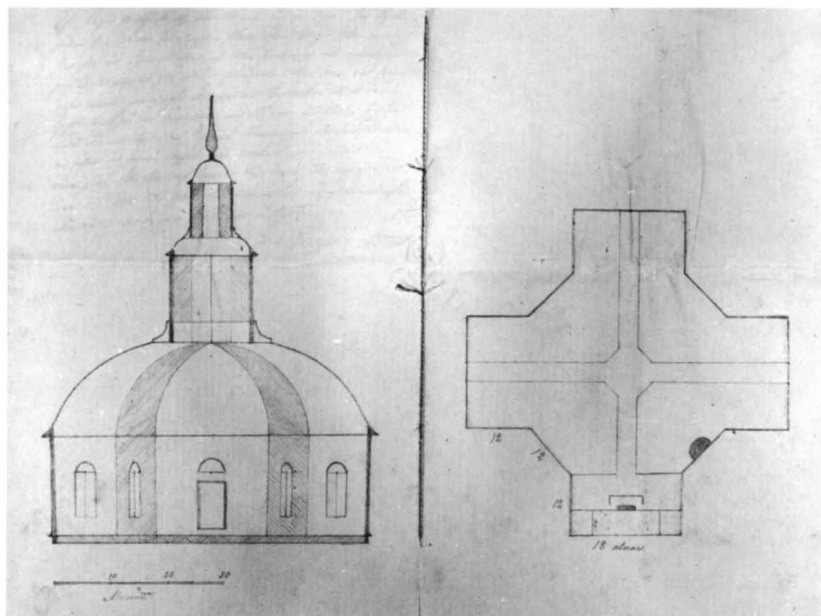

Fig 79. Överkalix gamla kyrka. Plan och fasad, förslag av J Eliasson 1840. RA.

Överkalix old Church. Proposal drawing by J Eliasson, 1840.

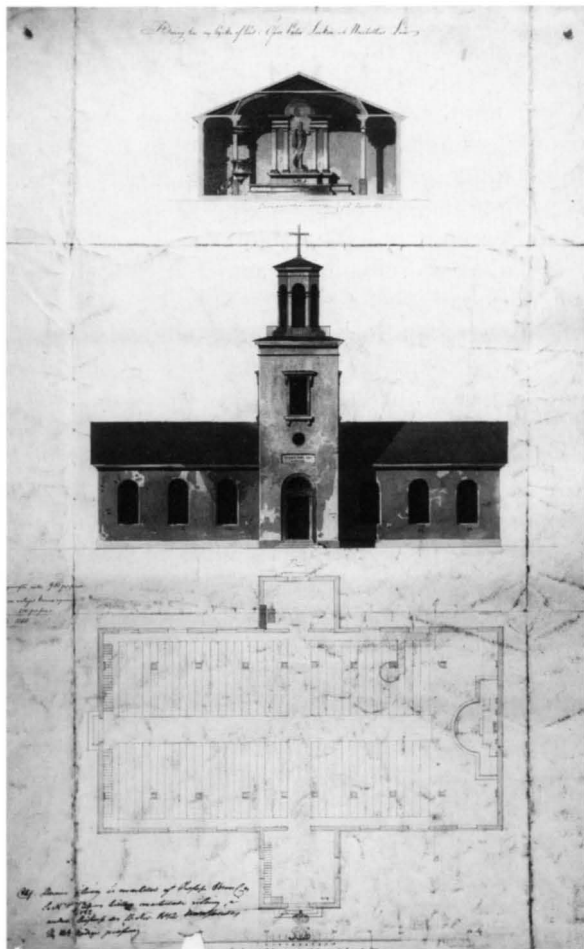

Fig 80. Överkalix gamla kyrka. Plan och fasad, förslag (nr 1) av R Brouhn 1841. RA.

Överkalix old Church. Proposal drawing (No 1) by R Brouhn, 1841.

räknade med 3.107 rdr banco för sitt förslag och besparingen låg främst i virkeskostnaderna. Då sockenstämman inte ville fatta ett avgörande beslut sändes båda förslagen till ÖIÄ för granskning. I sin remisskrivelse till ÖIÄ framförde landshövdingen vikten av att spara på skogen och bygga kyrkan med "hushållning" samt påpekade att Alms förslag var det kostsammare. ÖIÄ fann dock Eliassons ritning "vara så beskaffad att den ej kunde tillstyrkas" utan en ny ritning gjordes av konduktören Richard Brouhn 1841 efter O G Alms kostnadsförslag men något bredare än vad som sagts (fig 80).

Församlingen godkände ritningen men yrkade på vissa ändringar och en omarbetning gjordes av Brouhn (fig

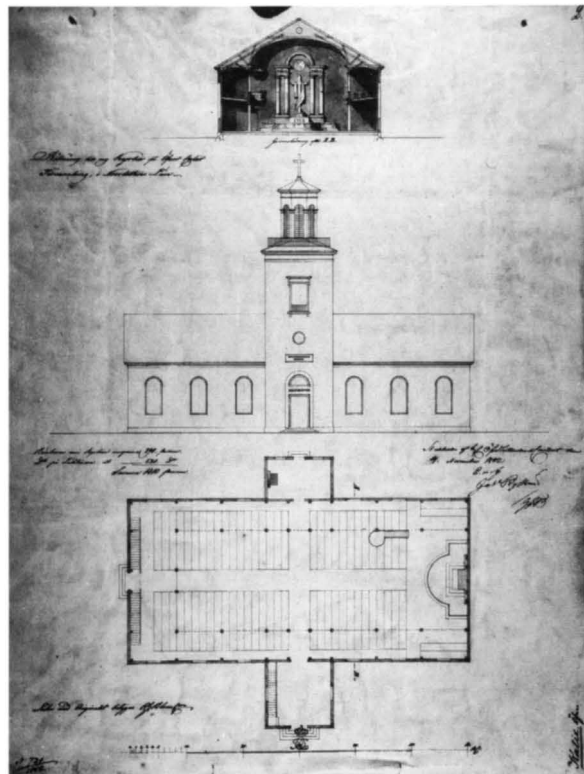

Fig 81. Överkalix gamla kyrka. Plan och fasad, förslag (nr 2) av R Brouhn 1842. RA.

Överkalix old Church. Proposal drawing (No 2) by R Brouhn, 1841.

81). På församlingens begäran fick kyrkan högre takresning, dels för utseendets skull och dels av praktiska skäl för att få plats för läktare på tre sidor samt för avrinningsens skull. Inga invändningar gjordes mot kostnadsförslaget på 12.307 rdr banco. Ritningen fastställdes den 3 december 1842.²⁴

Sockenens ekonomiska resurser var dock mycket begränsade och det dröjde innan kyrkobygget kom igång. Planen för byggnaden stakades först i november 1852 och kyrkan uppfördes åren 1856-58 med byggmästaren Johan Petter Rönnberg från Piteå som huvudentreprenör.

Kyrkan uppfördes efter 1842 års ritning när det gäller planen utom att tornet och sakristian bytte plats. Förändringar gjordes främst av det dekorativa formspråket i exteriören. Fönstren försågs med rakt avslutade överstycken och de profilerade listerna med figursågade frisbrädor. Dessa detaljer var av samma karaktär som mot-

svarande i Råneå kyrka (se denna), uppförd samtidigt, åren 1855-57, av samme byggmästare Rönnerberg. Lanterninen gjordes åttkantig med hörnlisener och fialer och fick i stort samma utformning som lanterninen på tornet i Älvsbyn (se denna), uppfört 1848 av Rönnerberg. Dessa detaljförändringar får ses som en följd av den långa tid som förflöt mellan ritningens tillkomst och kyrkans uppförande samt det inflytande som byggmästaren av allt att döma hade. Hans kontakter med nya stilideal och erfarenheter från andra kyrkobyggen fick här göra sig gällande.

Sorsele

Efter besiktning 1856 fattades beslut om uppförandet av en ny kyrka då den gamla från 1744 sades vara förfallen. Begäran om att denna skulle uppföras av trä insändes till Kungl. Maj:t i november 1856 och ritning och kostnadsförslag upprättades våren 1857 av arkitekten Ludvig Hedin, ÖiÄ. Ritningen förevisades för församlingen den 8 mars samma år då ”Socknemännen enhälligt förklarade, att de till alla delar woro på det högsta belåtna med denna för dem nu förelagda project-ritning och önskade intet högre än att den med det aldra första måtte vinna Kungl. Maj:ts nådiga stadsfästelse.” Ritningen godkändes i konselj den 25 maj samma år.²⁵

Enl besiktningsprotokoll från den 12 december 1859 var kyrkan då färdig och uppförd efter ritningarna, endast målning av exteriören och interiören samt anskaffning av orgel återstod.²⁶ Det stora problemet gällde finansieringen av kyrkobygget för den fåtaliga och fattiga församlingen. Som hjälp beviljades bidrag från Lappmarkens eklestiasverks fond samt stambokskollekt över hela riket, sedan det bekräftats att kyrkan uppförts efter ritningarna.

Då Ludvig Hedins ritning ej påträffats (försvunnen före 1928) men kyrkobyggnaden ej genomgått några kända förändringar torde senare ritningar stämma väl överens med den ursprungliga utformningen.

Sammanfattning

Hantering av kyrkoärenden inom ÖiÄ genomgick under perioden 1760-1860 en utveckling i flera avseenden. Handlingarna är i regel mycket sparsamma under de första årtiondena och några omfattande diskussioner har inte redovisats. Ritningar kunde godkännas omgående utan invändning, t.ex. den stora kyrkan i Skellefteå landsförsamling. I andra fall gjordes ritningar av ÖiÄ som församlingarna tacksamt tog emot men gjorde vissa förändringar vid uppförandet, anpassade till de egna önskemålen eller möjligheterna, t.ex. Karl Gustaf (Karungi) och Kengis. Det första kända fall där en rit-

ning sänts in men ÖiÄ upprättat en ny gäller Lycksele kyrka på 1790-talet, men inte heller här tycks ha rått några större motsättningar.

Med tiden blev rutinerna fastare och skriftväxlingen alltmer omfattande. ÖiÄ:s granskning av de inkomna förslagsritningarna ledde i regel till att nya ritningar upprättades av konduktörerna eller arkitekterna inom ÖiÄ. Förutom den redan nämnda ritningen till Skellefteå landskyrka godtogs inte något av de övriga insända elva förslagen. Skälen till detta varierade, i vissa fall ÖiÄ:s underkännande, t.ex. Nedertorneå-Haparanda, Överluleå, Vilhelmina, Korpilombolo och Överkalix, i andra fall var de insända ritningarna enkla byggmästarritningar, som fick utgöra grund för ÖiÄ:s upprättande av nya ritningar, t.ex. Sävar, Burträsk, Vittangi och tornet i Älvsbyn. I samtliga dessa fall presenterade ÖiÄ nya förslag, som församlingarna fick ta ställning till.

I andra fall insändes endast kostnadsförslag samt vissa grundläggande uppgifter som befolkningsmängd, önskemål om en träkyrka, t.ex. i korsform, samt begäran om upprättande av ritningar inom ÖiÄ, något som alltid beviljades. Som exempel här kan nämnas Åsele, Norsjö, Jörn, Råneå och Sorsele.

Av de ofta likartade förslagen från ÖiÄ att döma var det estetiska synpunkter och en strävan efter likriktning inom kyrkobygget genom betoning av vissa stildrag som gjorde sig gällande. Mottagandet varierade från tacksamhet och ödmjuk underkastelse till protester och krav på förändringar. Några svarsskrivelser har en ironisk överton med påpekande om det stora geografiska avståndet mellan ÖiÄ och dessa nordliga trakter och den misstro om kunnande som kunde bli följden. När Överluleå församling fått sitt insända förslag underkänt och en ny ritning av helt skiljaktig karaktär upprättats av ÖiÄ resulterade det i en lång svarsskrivelse den 5 mars 1825, där församlingens syn på det som uppfattades som ÖiÄ:s förmyndarattityd inte är att ta miste på. Här står bl.a.:

Då den Man, som har sig anförtrodd vården om Skönhet och smak i den ädla Byggnadskonsten inom vårt Fädernesland förklarar, att ifrågavarande ritning är formad efter konstens skönaste Mönster, så torde vi endast böra tro på en så tillförlitlig Auktoritet och af denna ärfarenhet öfvertygas, att skönhets-sinnet är en blomma, som intet lärer kunna utveckla sig i vårt sträfva klimat. Likväl, fastän vår konstkännedom kan vara ofullständig och vårt tycke osmakligt, så hafva dock – äfven vi – någon förmåga att se och bedömma. Och detta om-döme hafva vi flere gånger tillförne yttrat, då vi

alltid förklarat oss vara mäst nöjda med den ritning, som församlingen låtit upprätta; dock att någon mindre förändring deruti torde vara lämpelig och nyttig. Detta, likväl intet för att envisas med en fattad tanke – utan det är för det, att hvad som emot denna Ritning blivit anmärkt, intet efter våra afsikter synes oss innefatta nog verkliga anledning- ar för att ändra den.

Som framgår av redogörelsen för Överluleå kyrka ovan ledde skrivelsen till en ny ritning från ÖIÄ, där församlingens önskemål respekterades bättre.

De arkitektoniska formerna hos förslagsritningarna, både de insända och de som utfördes av ÖIÄ, var under större delen av perioden främst anpassade för kyrkobyggnader av sten. Rundbågiga fönster och släta väggar, påminnande om putsat murverk, var vanligt, t.ex i Karl Gustaf (Karungi), Lycksele och Sävar. Där pilasterindelning förekom hade formerna hämtats från stenarkitekturen, t.ex. i Vilhelmina och Vittangi.

Senare under perioden hade de arkitektoniska formerna ändrat karaktär mot mera nygotiska stildrag, mer anpassade för träarkitekturen, t.ex. Råneå och tornet i Älvsbyn. Det enda fall där ÖIÄ opponerade sig mot att den insända ritningen var avsedd för en stenkyrka och därför utförde en ny ritning avsedd för en kyrka av trä, med andra konstruktiva och dekorativa detaljer, var Korpilombolo. Påpekas kan att den insända ritningen var en kopia av den ritning som ÖIÄ tidigare utfört till kyrkan i Vittangi, så även inom ÖIÄ ändrades såväl åsikter som kunnande. Vid uppförandet var det dock stenkyrkans former som mest tilltalade församlingen. Ett annat fall där ÖIÄ utfört en ritning direkt avsedd för byggande i trä men där den uppförda kyrkan lånade sina former från stenkyrkorna är Jörn.

I de kungliga förordningarna ingick krav på att kyrkorna skulle uppföras av sten, om det inte fanns anledning till undantag. De allra flesta kyrkobyggnaderna inom detta område uppfördes av trä. Anledningen till detta var bristen på kalk, tegel och lämpligt stenmaterial samt de stora kostnaderna för att bryta detta, i synnerhet jämfört med kostnaderna för att anskaffa virke. Ett belysande exempel på detta är beräkningarna inför uppförandet av kyrkan i Vittangi. Samtliga kända fall av begäran om tillstånd för en kyrka av trä beviljades också utan invändning. I de fall där kyrkorna uppfördes av sten, nämligen Gustafskyrkan i Luleå, Skellefteå, Överluleå, Åsele och klocktornet i Nederluleå, var detta församlingens önskemål och beslut. Trots de omarbetningar som gjordes av ÖIÄ utvecklades med tiden en dialog med församlingarna och önskemålen härifrån

var i stor utsträckning vägledande för ÖIÄ:s arbete. De avsteg som gjordes vid uppförandet från de fastställda ritningarna blev därför inte särskilt stora. Främst gällde de utformningen av fönster, fasadindelning och placeringen av altare och predikstol. Förändringarna får ses som ett uttryck för den egna viljan och självständigheten. Det kan också ha legat taktik i att inte försätta en dialog med ÖIÄ. Slutsatsen måste bli att de här aktuella kyrkornas utformning var resultatet av ett samarbete mellan församlingarna och ÖIÄ mer än ett diktat från en auktoritär myndighet. Den likriktning som delvis blev följden tillkom genom initiativ från centralt håll, men modererades när mottagandet inte var välvilligt.

Noter

1. *Fogelmarck* 1957, s 138 ff. Den genomgripande förändringen av kyrkan genomfördes åren 1770-74 av byggmästaren *Daniel Hagman* och dennes son *Per Hagmansson*. En ritning till ombyggnaden hade gjorts av *Daniel Hagman* (se *Hellner* 1936 och *Karlsson* 1983) men godkändes inte av ÖIÄ, utan ritningen omarbetades troligen av *Carl Fredrik Adelcrantz*.
2. RA, Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl. Maj:t, vol 328.
3. *Ibidem*, vol 331 o 450. *Olof Alms* ritning förvaras i ÖIÄ:s ritningsarkiv tillsammans med andra ritningar avseende Nordmalings kyrka, sannolikt på grund av att ritningen daterats "Nordmaling d. 18 December 1792."
4. *Ibidem*, vol 331.
5. *Fogelmarck* 1957, s 168 ff; *Möller* 1974, s 21 ff.
6. RA, Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl. Maj:t, vol 345.
7. *Ibidem*, vol 348. Församlingens svar, utdrag ur sockenstämmoprotokoll, finns i RA, ÖIÄ:s arkiv, F II aab:1.
8. *Eriksson* 1977; Umeå univ, forskn.arkivet, J A Linders saml, ritn av *J A Linder*.
9. *Ibidem*.
10. RA, Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl. Maj:t, vol 351; ÖIÄ:s arkiv, F II aab:2. *Hollströms* ritningar förvaras i Kartavd. m. format.
11. RA, Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl. Maj:t, vol 354; ÖIÄ:s arkiv, F II aab:4; *von Ahn* 1931, s 42 ff; *Larsson* 1961.
12. RA, Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl. Maj:t, vol 364; *Pettersson* 1946, s 294 ff.
13. RA, ÖIÄ:s arkiv, F II aab:10; ED, konseljakt 1847 den 29 april.
14. RA, ED, konseljakt 1843 den 14 augusti.
15. RA, ÖIÄ:s arkiv, F II aab:10; ED, konseljakt 1847 den 9 april.
16. RA, ED, konseljakt 1845 den 24 september.
17. *Nordberg, A*, Klocktornet vid Nederluleå kyrka. i: *Norr-botten* 1939.
18. RA, ÖIÄ:s arkiv, F II aab:10.

19. RA, ED, konseljakt 1856 den 20 juni, nr 32. Ritningen av *E Swanberg* förvaras i akten.
20. RA, ED, konseljakt 1846 den 19 februari och 1855 den 16 mars, nr 15.
21. *Byström* 1955, s 26.
22. RA, ED, konseljakt 1856 den 20 juni, nr 31.
23. *Hederyd* 1986, s 99 ff.
24. RA, ED, konseljakt 1842 den 3 december.
25. RA, ED, konseljakt 1857 den 10 juli, nr 3.
26. RA, ED, konseljakt 1860 den 25 maj .

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Stockholm, Riksarkivet

Allmänna verks och direktioners skrivelser till Kungl.

Maj:t

Kart-och planschavdelningen

Ritningar

Överintendentsämbetets arkiv

Ritningar

Skrivelser

Umeå universitet

J A Linders samling

Litteratur

von Ahn, J, Överluleå kyrka 1831-1931. Ett bidrag till Överluleå församlings historia. Luleå 1931.

Byström, E, Kyrkobyggnaden. i: Råneå socken 1654–1954. Luleå 1955.

Eriksson, K, Komministern som var arkitekt, byggmästare och träsnidare. i: Västerbotten 1977.

Fogelmarck, S, Carl Fredrik Adelcrantz. Arkitekt. Stockholm 1957.

Hederyd, O, Kyrkobygget 1856–58. i: Överkalix, del 2. Luleå 1986.

Hellner, B, Årsunda kyrka. i: SvK, vol 44. Stockholm 1936.

Larsson, L, Överluleå kyrka och dess restaureringar. Uppsats i konsthistoria vid Stockholms universitet, hösten 1961. Stencil.

Karlsson, AM, Årsunda kyrka. i: GäK. Uppsala 1983.

Möller, A–M, Skellefteå landskyrka och Jacob Riif. Uppsats i konstvetenskap vid Umeå universitet, våren 1974. Stencil.

Nordberg, A, Klocktornet vid Nederluleå kyrka. i: Norrbotten 1939.

Pettersson, O P, Gamla byar i Vilhelmina, del 3. Stockholm 1946.

KATALOG

Utarbetad av BARBRO FLODIN

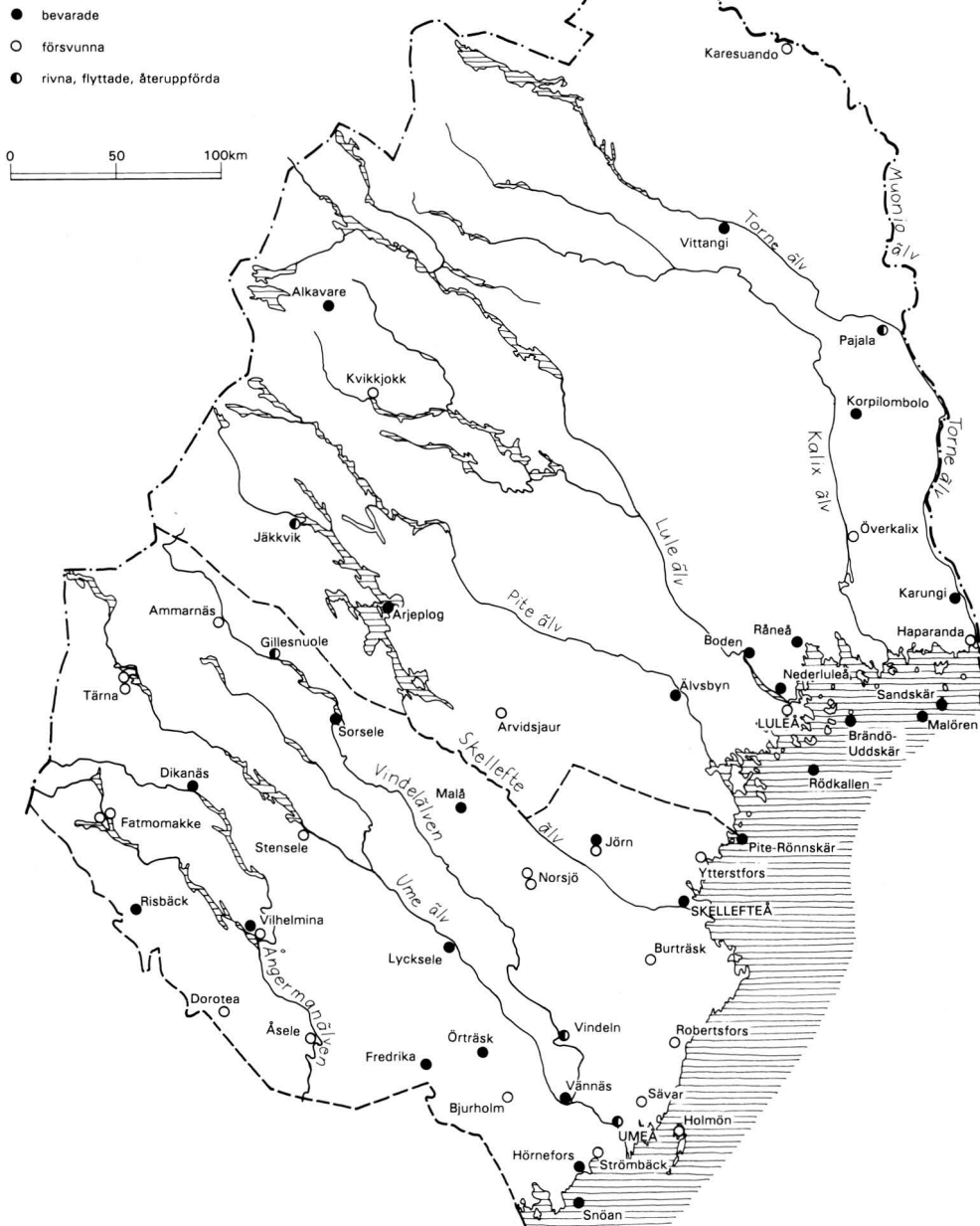

Fig 82. Karta över Övre Norrland med kyrkobyggnader från perioden 1760–1860 markerade.

Map of Upper Norrland showing the location of the churches and chapels that were built during the period 1760–1860.

Katalogen omfattar de kyrkobyggnader som uppfördes i Övre Norrland under perioden 1760–1860. För redogörelsen för kyrkornas bygnads- och renoveringshistoria har arkivgenomgång skett i antikvarisk-topografiska arkivet vid Riksantikvarieämbetet (ATA) samt Riksarkivet (RA). Förtecknade "Äldre ritningar" ingår, om inte annat anges, i Riksarkivet. Genomgång har gjorts av bildarkiven vid Västerbottens läns museum i Umeå, Norrbottens museum i Luleå samt forskningsar-

ketivet, Umeå universitet. En del bilder har också hämtats från dessa samlingar. För merparten av de nytagna fotografierna av de bevarade kyrkorna svarar förf, Barbro Flodin. Kopieringen har utförts av Gabriel Hildebrand, Raå. Vidare har genomgång skett av redovisad litteratur. Kyrkornas planform och storlek redovisas i fig 208. För periodens kyrkobyggnade se även fig 1–3.

BEVARADE KYRKOR

Alkavare kapell

I de avlägsna trakterna i västra Sarek upptäcktes 1657 en silverfyndighet i Alkavare. Sedan ytterligare fyndigheter gjorts i trakten kom malm kom att brytas här under senare delen av 1600-talet och några år in på 1700-talet. Under denna tid hölls gudstjänster i det fria och även i fortsättningen under de årliga predikoturer som prästerna företog i fjälltrakterna. Behovet av en byggnad som skydd för vädrets makter var dock stor och 1785 gjordes en framställning till Direktionen för Lappmarkens Ecklesiastikverk om pengar för uppförandet av ett kapell. Kostnadsförslaget på 117 riksdaler godkändes. Kapellet uppfördes 1788 av byggmästaren Eric Persson Wikman från Råneå. Då kapellet ligger på kalfjället fick en hel del byggnadsmaterial fraktas hit lång väg (fig 7). Sedan de mödosamma predikoresorna

Fig 83. Alkavare kapell. Byggt 1788. Exteriör från sydväst. Foto Bert Persson, Luleå, 1967.

Alkavare Chapel, built in 1788, seen from the south-west.

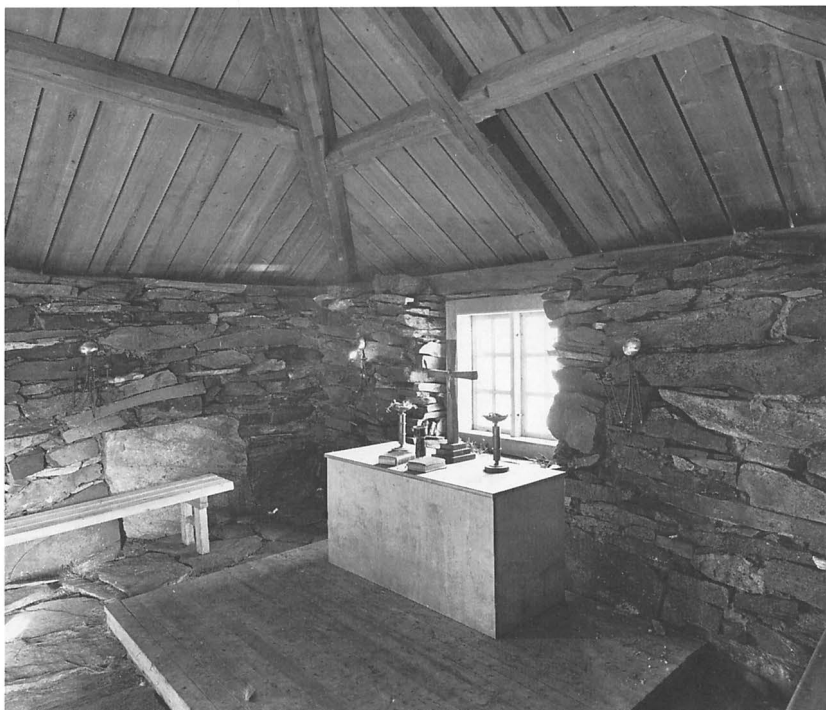

Fig 84. Alkavare kapell. Interiör mot nordöst. Foto Bert Persson, Luleå, 1967.

Alkavare Chapel. The interior looking north-east.

upphört omkr 1860 kom kapellet att förfalla. 1960 gjordes en genomgripande restaurering och kapellet återinvigdes den 23 juli 1961.

Plan och material

Rektangulär, något skev plan med kor i öster. Ingång i söder.

Uppförd av otuktad sten, sprängsten från omgivningen, i kallmur. Takbeklädnad bräder.

Exteriör

De bara stenväggarna uppförda utan murbruk och i oregelbunden skiftgång. Djupt liggande fönster med luckor. Valmat, lågt sadeltak belagt med lockpanel av bräder, tjärstruket, urspr även rödfärgat. Mitt på taket fanns urspr ett utskuret kors. – Fristående, hopfällbar klockstapel.

Interiör

Innertak saknas. Stenväggarna utan ytbeklädnad. Golvet belagt med plana, oregelbundna stenar, urspr jordgolv med torv. Sparsam inredning med enbart altare och enkla sittbänkar. Altarbord vid östra fönstret på ett

upphöjt golvparti av bräder, som altarprydnad ett kors. Inredningen härrör från 1960 och framåt, ursprungligen fanns endast ett altare av bräder med ett mindre altarskrank samt ett par pallar, inga bänkar.

Äldre ritningar

1928 (kompl 1961) plan, fasader, sektion, detaljer, rekonstr.ritn (*E Lovén*).

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1960 (ark E Lovén) Kapellet återställs, nytt tak, nya snickerier.

1970 Väggarna tätas med jord.

1975 Klockstapel uppförs.

1988 Bänkinredning tillkommer.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Fjellström, Ph, Kapellet på Alkavare. i: Norrbotten 1966; *Hamberg, A*, Alkavare lappkapell. i: Svenska Turistföreningens årsskrift 1926. Stockholm 1926; *Kring Alkavare lappkapell*. Studio Laplandica 9. Stockholm 1988. – ATA, bildsaml, ext 1911; Luleå, Norrbottens Museum, ext före och efter rest 1960.

Arjeplog

Arjeplogs pastorat inrättades 1640 genom kungligt plakat och en kyrka av timmer uppfördes året därpå. Den ersattes på 1760-talet av en ny kyrka, uppförd 1763–67 och invigd nyårsdagen 1768. Kyrkan fick namnet Sofia Magdalena efter dåvarande kronprinsessan. Byggmästaren Lars Ersson Sundström hade gjort en ritning till kyrkan, godkänd den 4 mars 1761, och för uppförandet svarade byggmästaren Johan Tengmark från Umeå. Åren 1897–99 gjordes en omfattande om- och tillbyggnad av kyrkan då den fick sin nuvarande prägel.

Plan och material

Korsformig plan med koret ursprungligen i öster och sakristian som en avskärmad del av östra korsarmen, ingång i söder med ett litet, tillbyggt vapenhus. 1897–99 byggdes ett torn med ingång till i öster och koret flyttades till västra korsarmen där en sakristia byggdes till, vapenhuset i söder utvidgades och tillbyggnader vid korsmitten med öppning mot kyrkan tillkom. 1970 breddades sakristian och en ny ingång tillkom här.

Uppförd av trä, liggtimmer, på sockel av natursten, panelklädd. Takbeklädnad svartbrun kopparplåt, ursprån på kyrkobyggnaden.

Exteriör

Fasaden urspr. klädd med stående, rödfärgad brädpanel. Den nuv. fasadbeklädnaden, från 1897–99, består av fjällpanel, målad med rosa oljefärg. De urspr. stora, rakt avslutade fönstren förändrades helt vid ombyggnaden. Sadeltaget är valmat över korsarmarnas gavlar, dock förändrat mot tornet vid tillkomsten av detta. Ovan korsmitten en rikt utformad takryttare av trä med flöjel av järn i form av ett drak huvud med årtalet 1765 och AFRS (=Adolf Fredrik Rex Svecie). Huvudingången numera genom tornet i öster, från landvägen, men var urspr. i söder mot sjön och den naturliga färdvägen. – En fristående, panelklädd klockstapel med portluder har funnits öster om kyrkan, uppförd 1650 men riven i slutet av 1800-talet.

Interiör

Taket i korsarmarna och mitten utgörs av fem stjärnvalv, klädda med panel och utformade genom lister (fig 15). Kyrkans timmerväggar var ursprungligen bara på insidan samt omålade. Yttersta delen av östra korsarmen var avskärmad genom en ca 2 meter hög vägg över vars mittparti altaruppsatsen höjde sig. Två dörrar, på ömse sidor om altaret, ledde in till den bakomliggande sakristian. Predikstolen var placerad i n.ö. hörnet av korsmitten. 1897–99 kläddes hela interiören med pärl-

Fig 85. Arjeplogs kyrka. Byggt 1763-67 och 1897-99. Exteriör från öster. Foto förf. 1989.

Arjeplog Church, built 1763-76 and 1897-99, seen from the east.

spontpanel, indelad i fält genom lister och rundstavar. Väggarna vitmålade och dekorerade med schablonmålningar och inskrifter, valven blåmålade.

Altarprydnaden, gjord av snickaren Jonas Blank, består av en fristående uppsats uppbyggd av blåmarmorade kolonner på höga postament, förgyllda kapital och segmentformat överstycke, flankerat av förgyllda urnor. I centrum oljemålning på duk föreställande Nattvarden. Under denna rokokokartusch med inskrift, av vilken framgår att tavlan är målad 1770 av And. Hellberg.

Den femsidiga predikstolen, numera i kyrkans n.v. hörn, är ett rikt skulpterat och bemålade verk, överflyttad från den äldre kyrkan och troligen ett verk av bildsnidaren Nils Jacobsson Fluor från omkr 1700. Den försågs år 1800 med snidade och förgyllda emblem av nyklassicistisk karaktär i sidpartiernas då tomma spegelfält.

Fig 86. Arjeplogs kyrka. Interiör mot (koret i) öster. Foto före 1897. Reprofoto ATA.

Arjeplog Church. The interior, before 1897, looking east towards the chancel.

Fig 87. Arjeplogs kyrka. Interiör mot (koret i) väster. Foto B Franklin 1970.

Arjeplog Church. The interior, in 1970, looking west towards the chancel.

Vid ombyggnaden 1897-99 hade kyrkan läktare i väster med liten orgel, numera finns orgelläktare i öster och läktare i norr. Av den urspr enkla bänkinredningen finns två snidade bänköverstycken från 1765 bevarade samt två förgyllda urnor med facklor, tillsammans utgörande korskrank.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1897-99 (ark Gustaf Pettersson) Tillbyggnad av torn i öster, koret flyttas till västra korsarmen, utbyggnad av sakristia i väster, vapenhuset i söder byggs ut, utbyggnader vid korsmitten med borttagande av väggpartier mot kyrkorummet, nya fönster, hela exteriören kläds med rosafärgad fjällpanel, interiören kläds med pärlspontpanel, väggar vitmålas och valv blåmålas, predikstolen

Fig 88. Arjeplogs kyrka. Interiör mot öster. Foto förf 1989.

Arjeplog Church. The interior looking east.

flyttas, altare och predikstol målas vita, ny bänkinredning, läktare i norr och öster, ny orgel av N O Alm, Boden, orgelfasad av Gustaf Pettersson.

1929 Ommålning av interiören, återinsättande av nummertavlor från 1770.

1948 Elektrisk uppvärmning.

1955 Spåntaket ersätts av koppertak.

1960 Ny orgel av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad. Orgelfasaden förändras.

1969–70 (ark Bertil Franklin, Luleå) Isolering av kyrkan, ommålning av exteriör, interiör och inredning, restaurering av altare och predikstol till gammal färgsättning av konservator Alf Hedman, Gävle, utbyggnad av sakristian med ingång, toalett och skrudkammare.

Äldre ritningar

1894 plan, fasad, sektioner, klockstapel, uppmätn ritn (*E G Kristiansson*); 1895 plan, fasader, sektioner, förslag till rest (*Gustaf Pettersson*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Beskow, H, Bidrag till studiet av övre Norrlands kyrkor. Luleå 1953 och 1954; Arjeplogs kyrka. i: Från bygd och vildmark 1970; *Wallquist, E*, Arjeplog fordomtida. Arjeplog 1983; *D:e*, Arjeplogs kyrkor. Arjeplog u.å. – Privat ägo, Likfärd i Lappland, målning av *J F Höckert* ca 1856; Arjeplog, silvermuséet, ext o int före 1897; ATA, fotosaml, int före 1897 (repro), ext 1900, 1914, 1926, int 1926.

Brändö–Uddskärs fiskekapell

Vid yttersta randen av Lule skärgård ligger Brändöskäret tillhörande Nederluleå socken. Ett kapell uppfördes av sockenborna här 1774 enl en inhuggning på kapellets innervägg. En del av den omgivande äldre bebyggelsen i fiskeläget finns bevarad.

Plan och material

Rektangulär, nästan kvadratisk plan med kor i öster, ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklätt på utsidan. Takbeklädnad bräder, lagda som lockpanel, urspr spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående locklistpanel, rödfärgad med vita knutar. Små, rakt avslutade fönster med vita omfattningar. Lågt sadeltak med takryttare och klocka på västra nocken, tidigare fanns en fristående klockstapel.

Interiör

Innertak saknas. Bara, omålade timmerväggar. Altarbord framför östfönstret, ovanför fönstret en tavla föreställande Petri fiskafänge, skänkt 1930, samt enkelt kors av trä. Predikstol från 1928 i n.ö. hörnet, bestående av firsidig korg med hörnlisener och marmorerade spegelfält, sexkantigt ljudtak. Den ursprungliga predikstolen bestod av en enkel pulpet framför altaret. Sittbänkar av omålad plank.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1927–28 (ark E Lovén) Allmän upprustning, ny panel, nytt spåntak, klockstapeln ersätts av en takryttare, förändringar i koret, ny predikstol, kors tillkommer på alturväggen.

1930 Altartavla tillkommer genom gåva.

Fig 89. Brändö-Uddskärs kapell. Byggt 1774. Exteriör från norr. Foto Kjell Lundholm 1992.

Brändö-Uddskär Chapel, built 1832–33, seen from the north.

1969 Renovering av exteriören, ny panel på sydsidan, nytt tak av bräder.

Äldre ritningar

1927 plan, fasader, sektioner, uppmätn ritn (*E Lovén*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Bergbom, J, De gamla fiskarkapellen vid Bottenhavet. i: Från bygd och vildmark 1948; *Isaksson, O*, Fiskekapell. i: Levande skärgård. Luleå 1964; *Lundholm, Kj*, Skärgård i norr. Luleå 1970; *Persson, U*, Fiskekapell i Norrbottens skärgård. Stencil. Umeå 1963. – ATA, bildsaml, ext 1921, ext o int 1927; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext 1926.

Dikanäs

Den fasta bebyggelsen inom Vilhelmina sockens fjälltrakter går tillbaka till början av 1800-talet. För invånarna här var dock avstånden långa och färdvägarna besvärliga till kyrkan i Vilhelmina. Tretton nybyggare, som slagit sig ned i Vojmsjödalen, fick 1829 tillstånd att uppföra ett kapell i Dikanäs och fick för detta 200 riksdaler i penningbidrag från Lappmarkens Ecklesiastikfond. Kapellet uppfördes åren 1832–1833 (fig 6). Efter att i många år ha använts endast sommartid fick kapellet en fast predikanttjänst 1901, som 1923 ombildades till komministratur.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i öster och västtorn med sidoutrymmen. I den urspr planen var sakristian mindre och asymmetriskt belägen. En breddning gjordes 1933–34, då även västtornet breddades genom tillbyggnader. Ingång genom västtornet och till sakristian från norr.

Uppförd av liggtimmer på sockel av betong, urspr av skiffer, panelklädd. Takbeklädnad spån, urspr näver och takved.

Exteriör

Hela kyrkan klädd med vitmålad locklistpanel. Knutarna inklädda och gråmålade, fönstren rakt avslutade. Dörrar, luckor och fönsterbågar brunröda. Västtornet uppfört i tre avsatser och avslutat med klot och kors av kopparplåt. Kyrkan skiljer sig från den urspr utformningen genom breddningen av sakristian och tornets nederparti. Även tornets översta avsats är troligen sekundär. Panelen är från 1933–34. Urspr stod kyrkan troligen en längre tid utan panel, på 1890-talet var den rödfärgad, 1917 vitmålad, 1934 ockragul, från 1950-talet åter vitmålad.

Interiör

Plant innertak, välvt vid sidorna. Väggar och tak klädda med slät brädpanel, stående på väggarna. Väggarnas sockelparti gråmålat, väggarna gulvita, taket vitt, mittbandslist och fönsteromfattningar marmorerade i grått.

Altare vid östra väggen. Altartavla på väggen med motivet ”Den gode herden”, gjord av konstnären Torsten Nordberg 1933. Den äldsta kända altarmålningen, en Kristusgestalt med utsträckta armar, togs bort samma år.

Fig 90. Dikanäs kyrka. Byggd 1832-33. Exteriör från sydväst. Foto förf. 1990.

Dikanäs Church, built 1832–33, seen from the south-west.

Fig 91. Dikanäs kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Dikanäs Church. The interior looking east.

Fig 92. Dikanäs kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Dikanäs Church. The interior looking west.

Predikstol vid norra väggen bestående av en femsidig korg med skulpterade, rödfärgade hörnkolonnetter, sidofält med marmorerade spegelpartier inom listverk, överliggare och underrede marmorerade i gråblått-rött. Predikstolen är daterad 1786 och flyttades hit, tillsammans med altarbordet, från den gamla kyrkan i Volgsjö (se denna), som revs på 1830-talet.

Kyrkans urspr interiör och inredning var troligen mycket enkel med bara timmerväggar och sparsam inredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1890o. Kyrkan kläds med panel.

1932–34 (ark K M Westerberg) Ny betongsockel, ny locklistpanel på ytterväggarna, nytt spåntak, sakristian breddas, väggen mot kyrkan tas bort, koret flyttas till f d sakristian, predikstolen restaureras av konstnären Nordberg och flyttas, tillbyggnader vid tornet för vapenhus med ingång från söder, sakristia byggs till i norr och orgelläktare i centrala västpartiet, i interiören ny spontad slätpanel, total ommålning, ny altartavla av T

Nordberg, nytt altarbord, ny altarring, ny bänkinredning, nytt golv.

1945 Orgel från Åkerman & Lund.

1982 (ark B Lidström, VAB) Upprustning av exteriören, nytt spåntak. Återställande av kyrkorummet till urspr disposition, vägg uppförs mellan kor och långhus. Kor, sakristia, predikstol och vapenhus till urspr plats, den sekundära sakristian rivs, ingången flyttas i väster, ny ingång till sakristian, västläktaren tas bort, sidoutrymmen vid tornet inreds till väntrum m m, total ommålning, ny orgel från Johannes Menzel Orgelbyggeri AB, Härnösand.

Fredrika

I östra delen av Åsele lappmarksförsamling, vid sjön Wiska, uppfördes åren 1796–97 ett kapell, som fick namnet Wiska kapell. Redan 1799 förvandlades kapellaget till eget pastorat och ändrade namn till Fredrika efter den dåvarande drottningen. Kyrkobyggnaden uppfördes under ledning av bonden Erik Eriksson från Holmträsk, Åsele sn, under uppsikt av kyrkoherden Jonas Ångman. Den togs i bruk 1797 men invigdes först 1810.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med urspr tillbyggd sakristia i öster samt västtorn. 1930–31 gjordes sakristian om till kor och en ny sakristia byggdes till vid norra sidan. Ingång i väster och till sakristian.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, brädfodrad ut- och invändigt. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela kyrkan klädd med stående, vitmålad slätpanel. Rundbågiga fönster utan omfattning, profilerad taklist. Ovan ingången i väster fronton samt överfönster. Taket ovan långhuset brutet och valmat, ovan koret och sakristian valmat sadeltak. Västtornet uppfört i två avsatser med svagt kupade takfall, svartmålade tornluckor, genombruten lanternin samt klot och kors av koppar. Byggnaden skiljer sig från det ursprungliga utseendet främst genom tillbyggnaden av den nya sakristian samt färgen på kyrkan. Denna var urspr rödfärgad.

Interiör

Innertak plant med välvda sidor, klätt med vitmålad brädpanel, smal taklist med marmoreringsmålning i blått. På väggarna liggande slätpanel, vitmålad med ek-

Äldre ritningar

1929 plan, uppmätn ritn (*K M Westerberg*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Hasselbrink, K G, Dikanäs kyrka. i: Från bygd och vildmark 1935; *Linder, J A*, Åsele lappmark. i: Läsnings för folket af Sällskapet för nyttiga Kunskapers spridande, 1852, tredje häftet. Stockholm 1852; *Pettersson, O P*, Gamla byar i Vilhelmina, del II, s 278 ff. Stockholm 1944; – ATA, bildsaml, ext 1890-t, ext o int 1917 o 1929.

Fig 93. Fredrika kyrka. Byggd 1796–97. Exteriör från nordväst. Foto förf. 1990.

Fredrika Church, built 1796–97, seen from the north-west.

marmorerat sockelparti. På östra långhusväggen (f d korväggen) framtagna rester av en större målning, som till vissa delar försvunnit vid genombrytningen av väggen vid flyttningen av koret. Målningen i blått och brunt består av arkitekturmotiv som omramar mittpartiet. Detta flankeras av kolonner med mellanliggande nisch under en profilerad taklist, allt omgärdat av ett draperi, som hålls uppe av en putto i vardera hörnet. Målningen, från kyrkans äldsta tid, är gjord av målarmästare Asp-lund från Ström, som även målade altarpredikstolen i Dorotea kyrka (se Dorotea gamla kyrka). Målningen för-

svann när väggen vitlimmades 1877 men togs fram 1966.

Kyrkan hade ursprungligen altarpredikstol vid östväggen med uppgång från den bakom liggande sakristian, placerad mitt på väggen och omgiven av väggmålningen (fig 28). Altarbordet var placerat under predikstolen, som finns bevarad och nu har sin plats i långhusets n ö hörn. Den femsidiga korgen är genom lisener och profilerade lister uppdelad i fält, konkava i huvudpartiet och konvexa nedtill, i mittfälten skulpterade och förgyllda emblem, i centrum kors med svepeduk, omgivet av ankare resp hjärta, korgen gråmålad, lister blå-

Fig 94. Fredrika kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Fredrika Church. The interior looking east.

Fig 95. Fredrika kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Fredrika Church. The interior looking west.

marmorerade, femkantigt ljudtak med skulpterade tofsar och draperi, upptill avslutning med strålsol. Predikstolen är gjord av församlingens förste präst, Jonas Ångman, kyrkoherde i Fredrika 1799–1810.

Den nuv altarprydnaden består av en triptyk i päronträ med målad relief, "Jesus välsignar barnen", gjord 1931 av konstnären David Wretling, Umeå. Sluten bänkinredning och i väster läktare på åtta kolonner. Samma typ av fältindelning och blågrå stänkmarmorering samt blåmarmorerade lister på bänksidor, altarskrank och läktare.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1873 Yttre reparation, ny brädfodring, målning, glob med kors av koppar sätts upp på tornet.

1874 Omläggning av golvet, reparation av bänkarna.

1876 Ett gammalt obrukbart orgelverk skänks till kyrkan och repareras av orgelbyggaren Olof Carlsson, Lycksele.

1877 Reparation av interiören, vitlimning av väggarna, västläktare uppfördes, nytt altarbord och ny altarring, målning av bänkarna med oljefärg och ornament i guld.

Hörnefors brukskyrka

På 1770-talet anlades Hörnefors järnbruk vid Hörneån inom Umeå socken. Bland de byggnader som uppfördes tidigt och ännu finns bevarade märks kyrkan. 1796 uppfördes en brukskyrka, som enl en karta från 1807–08 låg på den nuvarande kyrkans plats, men var orienterad i norr–söder, mera kvadratisk till formen och försedd med utbyggd sakristia och vapenhus på långsidorna. Troligen togs den ner omkr 1820 för att återuppföras i något förändrad form. Vid mitten av 1800-talet gjordes en utbyggnad i öster och västtornet uppfördes efter ritning av pastor J A Linder, Umeå. Kyrkan är en av de bäst, om inte den bäst bevarade från denna tid inom Luleå stift, i synnerhet när det gäller interiören. Järnbruket lades ned 1902. Brukskyrkan ägs och förvaltas av stiftelsen Hörnefors Bruk och används sommartid. 1983 förklarades den som byggnadsminne.

Plan och material

Långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia öster om koret, blinda sidorum vid sakristian. Torn med ingång i väster.

Uppförd av liggtimmer på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad hyvlad spån, urspr bräder.

1882 Värmeugn sätts in.

1930–31 (ark S Wranér) Genomgripande reparation och vissa förändringar: östra väggen tas upp, sakristian görs om till kor, nytt fönster på korets sydsida, ny sakristia byggs till i norr, predikstolen flyttas till n ö hörnet, ny altartavla, ny altarring (delar av den gamla förvaras på vinden), ny orgel av Åkerman & Lund, ommålning av interiören till urspr färgskala, mindre ombyggnad i vapenhuset, eluppvärmning, målning av exteriören, delvis ny spån på taket.

1965 (ark B Lidström) Vissa förändr i vapenhuset med bl a installation av toalett.

1966 Framtagning och konservering av målningen på altarcapellen av konservator Albert Eriksson, Arlööv.

Källor, litteratur och äldre utbildningar

Ericsson, O, Fredrika kyrka. Dess byggnadshistoria och restaurering. i: Västerbotten 1932; Fredrika kyrka. i: Från bygd och vildmark 1931; *Lamm, C J.*; C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I-II. Lund 1942–44. – *Plagemann*, ext, teckn 1835-39; ATA, bildsaml, ext o int 1929.

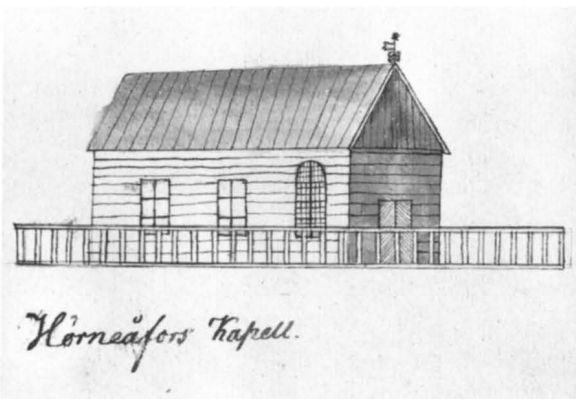

Fig 96. Hörnefors kapell. Byggt 1796. Exteriör från nordväst. Teckning av N J Ekdahl 1827, Ekdahls saml. ATA. Foto ATA.

Hörnefors Chapel, built in 1796, seen from the north-west. Drawing by N J Ekdahl, 1827.

Exteriör

Hela kyrkan klädd med omväxlande liggande och stående fasspontpanel med listverk som avgränsar fälten och

Fig 97. Hörnefors brukskyrka. Byggt 1796-omkr 1850. Exteriör från väster. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church, built between 1796 to around 1850, seen from the west.

Fig 98. Hörnefors brukskyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. The interior looking east.

följer de tresidigt avslutade fönstren (fig 11), inklädda knutar, målad med gulvit oljefärg. Panelen troligen från slutet av 1800-talet, dessförinnan var kyrkan klädd med slät brädpanel, liggande på långhuset och stående på tornet, ljusmålad. På 1830-talet sägs byggnaden vara klädd med hyvlade och spåntade bräder och målad med ljusröd oljefärg. Taket valmat i öster. Västtornet uppfört i två avsatser med täckt överbyggnad och firsidig, kort, spetsig spira med klot och kors.

Interiör

Taket svagt välvt och klätt med slät brädpanel. Väggar-na klädda med liggande slät brädpanel, utom i sockelpartiet inom bänkkvarteren där panel saknas. Panelen målad med vit limfärg.

Cirkelformat altare vid östväggen. Som altarprydnad ett enkelt kors av trä, vitmålat med avfasade, guldfärgade kanter. Cirkelformat altarskrank med balusterdockor (fig 20).

Predikstol i nordöstra hörnet bestående av rund, grönmarmorerad korg med smala, guldfärgade halvkolonner, vita och bronsfärgade lister, nedtill bronsfärgad kula.

Bänkinredningen ursprungligen sluten men endast ett par dörrar finns bevarade. Bänkkvarterens front i öster halvcirkelformad, anslutande till formen på altaret och altarskranket. Bänkarna intappade i timmerväggen, något som talar för att de är ursprungliga. Fronten och dörrarna marmorerade, i övrigt omålade bänkar. Skur-

Fig 99. Hörnefors brukskyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. The interior looking west.

Fig 100. Hörnefors brukskyrka. Ljuskrona, från Strömbäcks glasbruk, 1700-talet. Foto förf. 1990.

Hörnefors Brukskyrka Church. Chandelier from Strömbäck's glassworks, 18th century.

golv av breda plankor. Västläktare med uppgång från kyrkorummet, med bänkinredning av omålade plankor. Mitt på södra sidan, insprängd i bänkinredningen, orgelläktare med tramporgel. Kamin vid norra väggen. Kyrkans främsta inventarium är en ljuskrona av glas från Strömbäcks glasbruk från 1700-talet eller tidigt 1800-tal.

Den välbevarade interiören ger en stark prägel av ålderdomlighet och ursprunglighet och har av allt att döma inte genomgått några större förändringar sedan 1820-talet.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1820ö. Den urspr byggnaden monteras troligen ned och sätts upp med utbyggd sakristia i öster, fönstren börjar förnyas.

1850ö. (ark. J A Linder) Västtornet uppförs, rak avslutning i öster, sidorum vid sakristian.

1800-t sl. Ny panel i exteriören, kamin.

1960 Nytt spåntak, exteriören målas vit.

1982–83 Renovering av exteriören, nytt spåntak, målning av panelen.

1986–87 Renovering av interiören, målning av väggar och tak.

Äldre ritningar

Umeå univ, forskn.arkivet, J A Linders saml, u å (omkr 1850) plan, fasad, sektion, förslag t tillbyggn, förslag t predikstol (ej utförd) (J A Linder).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Ahnlund, M, Hörnefors brukskyrka. i: Västerbottens-Kuriren den 19 april 1980; *Olofsson, S I*, Hörnefors historia. Umeå 1964. – ATA, Ekdahls saml II b, ext,

teckn 1827; HLA, domkapitlets arkiv, FVa:l, ext, teckn 1832 av *Th Linder*; ATA, bildsaml, ext och int 1928; Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext före rest 1800-t slut.

Jörns gamla kyrka (Österjörn)

Jörns äldsta kapell från omkring 1835 (se detta) ersattes 1857 av en ny kyrka, uppförd åren 1855–57. Ritningar till denna hade gjorts 1855 av Emil Edvard von Rothstein, arkitekt vid ÖIÄ (fig 75). Dessa frångicks dock i några avseenden. Sedan utbyggnaden av norra stambanan nått hit på 1890-talet växte ett stationssamhälle upp någon mil väster om kyrkplatsen. Gudstjänsterna hölls då främst i en kyrksal från 1913 till 1960 då en ny församlingskyrka invigdes. Kyrkan i Österjörn intar dock numera åter en central ställning.

Plan och material

Grekisk korsform med kor i öster, sekundära utbyggnader i öster och väster för sakristia resp vapenhus samt n.ö. och s.ö. om korsmitten för brudkammare och förråd, centraltorn. Ingångar i söder, väster och norr samt till sakristian och brudkammaren. På Rothsteins plan-

ritning från 1855 är västarmen förlängd med vindfång, även innehållande uppgång till läktaren, och sakristian är avskärmad i öster bakom koret, utbyggnader saknas. Den uppförda kyrkan fick dock lika långa korsarmar, kor vid korsmitten, utbyggd sakristia n.ö. om korsmitten och ingångar från alla fyra håll.

Uppförd av trä, resvirke, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad tvåkupigt tegel på kyrkan, kopparplåt på tornspiran, urspr spån på hela kyrkan.

Exteriör

Hela kyrkan klädd med vitmålad lockpanel. Kraftig, profilerad taklist med sågad fris runt den ursprungliga korsbyggnaden, rundbågig i väster och norr, spetsbågig i söder och öster. Åttkantigt centraltorn med triangulär avslutning över korsarmarna, hörnpilastrar och dekorationer av listverk. De sekundära utbyggnaderna i öster

Fig 101. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Byggt 1855–57. Exteriör från öster. Foto förf. 1990.

Jörn old Church (Österjörn), built 1855–57, seen from the east.

försedda med rundbågiga trefönstergrupper. Enl 1855 års ritning skulle kyrkan ha markerade knutar och lisenner, rakt avslutade fönster och takfris med konsoler. Den uppförda kyrkan fick dolda, inklädda knutar och rundbågiga fönster.

Interiör

Tak av tryckt tunnvalv, klätt med vitgrå slätpanel, i mitten korsformigt spegelparti, markerat genom påsatta lister. Taklist med målad äggstav i grått, utgörande re-

konstruktion av den ursprungliga målningen, gjord av församlingens förste präst, Johan Vesterberg. Väggarna klädda med liggande slätpanel, målade vitgrå med mörkare sockelparti, mot korsmitten hörnpelare med kraftiga kapital.

Altare vid östväggen, uppställt inom rundbågig nisch mot blåmålad fond, flankerat av dubbla pilastrar med mellanliggande dörrar, ovan dessa änglahuvuden inom fyrpass. Altarprydnad i form av kors med törnekrona och svepeduk. Korset brunmålade med förgyllda kanter,

Fig 102. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Jörn old Church (Österjörn), the interior looking east.

Fig 103. Jörns gamla kyrka (Österjörn). Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Jörn old Church (Österjörn), the interior looking west.

på fundament med målad kalk och omgivande voluter. Korset ursprungligt, skulpterat av prästen Johan Vesterberg. Altarväggens utformning är från 1913–14, då försedd även med målad strålkranz ovan rundbågen samt inskrifter (fig 39). Altaret var ursprungligen placerat vid s.ö. hörnet av korsmitten (fig 38).

Predikstol vid n.ö. hörnet av korsmitten, åttkantig korg med hörnpilastrar, målad i grått och grågrönt, fält med förgyllda lister och ornament, åttkantigt ljudtak med lambrequin och palmettbård. Predikstolen ursprunglig, beställd från Stockholm.

Västläktare med svängd front och ornament av samma typ som på predikstolen. Den äldsta orgeln, byggd 1857 av hem.äg. Olof Andersson i Bjurträsk, Norsjö sn, är från 1956 ur bruk och uppställd i södra korsarmen (fig 33). Öppen bänkinredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1890 Värmekamin installeras.

1913–14 (ark G A Nilsson) Ny sakristia byggs till i öster, den äldre sakristian och en ny utbyggnad s.ö. om korsmitten införlivas med kyrkorummet, ny panel med sågspånsfyllnad ovanpå den gamla i interiören, altaret flyttas till östra korsarmen, ny altarfattning, ny uppgång till predikstolen, ny bänkinredning, läktare till-

kommer i norra och södra korsarmarna, vindfång, ny takbeklädnad av papp.

1920 Elektrisk belysning.

1935–36 Ny takbeklädnad av tegel, tornspiran kläds med kopparplåt.

1954–55 (ark S Fridén) Utbyggnaderna i korsvinklarna mot koret avskiljs från kyrkorummet, inreds till förråd och brudkammare, ny ingång från öster, norra och södra läktarna rivs, nya vindfång, ommålning av exteriören och interiören, elektrisk uppvärmning.

1956 Ny orgel av Grönlunds, Gammelstad, orgelfasad efter ritn av B Dahlberg, Skellefteå.

1969 (ark G Rudner) Vapenhus med kapprum byggs till i väster.

1987 Nytt taktegel.

Äldre ritningar

1855 plan, fasad, sektion, förslag (*E E von Rothstein*);

1912 plan, fasad, sektion, uppmätn ritn (*J Nordfelth*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Malmström, K, Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820–1920. Stockholm 1990; *Södergren, V*, En sockenbild från Västerbottens skogsbygd. i: Från bygd och vildmark 1915; – ATA, bildsaml, int före rest 1913–14, ext och int efter rest 1913–14.

Karl Gustaf (Karungi)

Norra delen av Nedertorneå församling bildade 1745 eget kapellag under namn Karungi och ett kapell uppfördes här. 1782 blev det eget pastorat och fick namnet Karl Gustav efter Gustav III:s andre son, som avled i spädd ålder. Ett förslag till utvidgning av kyrkan gjordes av ÖIA 1786 (fig 44). Detta genomfördes dock inte utan kapellet revs och återuppfördes som bostadshus och en ny kyrka uppfördes på samma plats åren 1795–96, i stort sett efter den föreslagna planen. Som byggmästare verkade drängen Hans Hansson Lohiniva från Tengeliö i Finland. Öster om kyrkan ligger en klockstapel med portgenomgång från 1745. Den är orienterad mot älven, som var den normala färdvägen under äldre tid. Kyrkan tillhör de bäst bevarade i övre Norrland från denna tid.

Plan och material

Korsformig plan med kor i öster, utbyggd sakristia n.ö. om korsmitten, skärmvägg i östra korsarmen bakom altaret. Ingångar till alla fyra korsarmarna samt sakristian, vapenhus i väster. Enl det första förslaget skulle kyrkan ha korsformig plan med utbyggd sakristia i öster och tresidig avslutning av västra korsarmen. Den sistnämnda utgjordes troligen av det äldsta kapellet, som sannolikt hade åttasidig plan.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, vitmålad locklistpanel. Knutar brädfodrade, målade i ljusgrått. Rundbågiga fönster med profilerade, mörkgrå omfattningar. Vid ingångarna kannelerade sidoposter, rakt överstycke samt överfönster. Sadeltak med avvalmade gavlar och spånbeklädnaden lagd i triangelformat mönster. Ovan korsmitten lökformig, spånklädd takryttare med hög spira och kors. Panelen är troligen den urspr släta brädpanelen, som senare försetts med lister över springorna. Kyrkan skiljer sig från den nämnda utbyggnadsplanen genom placeringen av sakristian, tillkomsten av takryttaren och den raka avslutningen av västra korsarmen.

Interiör

Taket i korsarmarna har plant mittparti och välvda sidopartier, klädda med slät brädpanel, i centrum målning inom rundel (fig 17). Väggarna klädda med stående, slät brädpanel, på sockelpartiet träfiberskivor, allt målat i ljusgrått liksom taket. I öster skärmvägg bakom altarpopsatsen med dörrar på ömse sidor om altaret.

Fig 104. Karl Gustafs (Karungi) kyrka. Byggd 1795–96. Exteriör från sydväst. Foto förf. 1989.

Karl Gustafs (Karungi) Church, built 1795–96, seen from the southwest.

Fig 105. Karl Gustafs (Karungi) kyrka.
Interiör mot öster. Foto förf. 1989.

Karl Gustafs (Karungi) Church. The interior looking east.

Fig 106. Karl Gustafs (Karungi) kyrka.
Interiör mot väster. Foto förf. 1989.

Karl Gustafs (Karungi) Church. The interior looking west.

Altaruppsats bestående av en arkitektonisk ram av kopplade pilastrar på höga postament, rakt överstycke och krönande ornament, grönmarmorerad med förgyllda lister och ornament. I centrum oljemålning föreställande Korsfästelsen, sign. "Esaias Svanberg. Haparanda 1845." Altaruppsatsen och skärmväggen uppfördes omkr 1850 efter ritning av arkitekten Ludwig Hawerman, ÖIÄ (fig 25). Dessförinnan var altaret placerat i s.ö. hörnan av korsmitten och saknade utsmyckning.

Predikstol vid n.ö. hörnet av korsmitten (fig 26). Rund korg, indelad i fält, rikt skulpterad, omväxlande kannelerade partier med girlander och bildfält innehå-

lande kors resp. serafhuvuden, varierande listverk, målade i ljusgrått med förgyllda ornament. Runt ljudtak med lambrequin, avslutat med klot och kors. På predikstolen två bokstöd, det ena riktat mot korsmitten, det andra mot norra korsarmen. Predikstolen utförd av Hans Hansson Lohiniva, som även nämnts som kyrkans byggmästare.

Västläktare med svängd front, klädd med liggande brädpanel, dekorerad med målade, nyklassicistiska ornament. Även orgelfasaden från 1820 har en nyklassicistisk prägel. Öppen bänkinredning från 1949.

Kyrkans inre stod fram till omkr 1850 med bara, omå-

lade väggar. Endast predikstolen, altarbordet, dörrar, fönster och läktarens framsida var målade. Tillkomsten av brädpanelen och altarpupsatsen gav kyrkan den prägel den välbevarade interiören ännu har.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1820 Orgel av Pehr Strand, Stockholm.

1821 Orgelläktare uppförs.

1829 Predikstolen målas och förgylls.

1848–52 Interiören brädfodras och målas, altaret flyttas, altarpupsats och altartavla tillkommer.

1900 o. Klockstapeln målas om, troligen även kyrkan, värmeugnar sätts in.

1922 (ark Olof Lundgren) Målning av exteriören och interiören, bänkinredningen görs om, vapenhus i väster, vindfång i söder, innanfönster.

1932 Orgeln byggs om av orgelbyggare G Alm, Boden.

1949 (ark Hj Olsson) Isolering mellan vägg och ytterpanel, vindfång i norr, ingång till sakristian, ny trappa

till läktaren, brudkammare inreds i väster, målning av exteriören och interiören. Klockstapeln restaureras.

1952 Orgeln byggs om av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad.

1976 Klockstapeln restaureras.

Äldre ritningar

1786 plan, fasad, förslag till utbyggnad av kyrkan (osign); 1847 altare, förslag (*L Hawerman*); ATA: 1921 plan, fasader, sektioner, uppmätn ritn (*O Lundgren och T Pettersson*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Lamm, C J, C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942–44; Lindfors, G W, Karl Gustavs sockens historia 1543–1934. Haparanda 1941. – ATA, Ekdahls saml, II b, ext, teckn 1827; Plagemann, ext, teckn 1839; ATA, bildsaml, int 1901 o 1908, ext o int 1921, ext 1928.

Korpilombolo

1855 inrättades ett kapellag i Korpilombolo, tillhörande Övertorneå pastorat, bestående av 22 byar inom Övertorneå, Överkalix och Pajala socknar. En ritning, utgörande en kopia av den tidigare vid ÖIÄ utförda

ritningen till Vittangi kyrka (se denna), insändes från församlingen (fig 73). ÖIÄ godkände dock inte ritningen denna gång utan en ny ritning gjordes av arkitekten Albert Törnqvist, ÖIÄ (fig 74). Kyrkobyggnaden upp-

Fig 107. Korpilombolo kyrka. Byggt 1856. Exteriör från sydöst. Foto förf. 1989.

Korpilombolo Church, built in 1856, seen from the south-east.

Fig 108. Korpilombolo kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1989.

Korpilombolo Church, the interior looking east.

fördes 1856 och invigdes 1859. Kapellaget blev eget pastorat 1920.

Plan och material

Långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i öster, inbyggt västtorn med sidorum. Ingångar i söder och väster samt, sekundärt upptagen, till sakristian från norr.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad svartmålad plåt, urspr spån. Tornspiran kopparklädd.

Exteriör

Fasaden klädd med liggande, spontad slätpanel, målad ljusgrågrön. Knutarna inklädda med slätpanel, grönmålade liksom de släta fönsteromfattningarna. Ovan ingången i väster förgyllt kors, som varit den urspr altarpnydnaden. Kyrkan stod utan panel till 1878. Tornet uppfört i två avsatser, avslutade med små konsoler, smal spira samt kors av koppar. Det nuv tornet skiljer sig från det urspr genom en höjning och ombyggnad av översta partiet.

Den uppförda kyrkan blev en kompromiss mellan de båda förslagsritningarna. Planen och det indragna tornet gjordes enl Törnqvists ritning medan de rundbågiga fönstren och tornspirans utformning gjordes enl församlingens ursprungliga önskemål.

Interiör

Tak tunnvalvt, enl den insända ritningen från församlingen, klätt med slät brädpanel, målat ljusblått. Väg-

garna klädda med rosafärgad pärlspontpanel, sockelparti med gråmålad slätpanel, knutar inklädda med pärlspontpanel, utformade som lisener med gulbruna kapital. Bred taklist med schablonmålningar på väv, bestående av änglahuvuden med dekorativ inramning, samt gördelbågar med målade vinlövsrankor.

Altarpupsatsen består av en målning med arkitektonisk ram av kraftiga lisener, rakt överstycke, triangelformad gavel, allt målat i klara, kraftiga färger med lisener och gavel marmorerade i blått. Målningen i mitten består av ett kors med fem rosor och törnekvistar på ett grönskande och blommande markparti och med en röd aftonhimmel som bakgrund, gjord 1974 av konstnären Pär Andersson liksom ommålningen av ramverket. Altarpupsatsen, ritad av Albert Törnqvist, hade enl ritningen urspr även ett dekorativt utformat krön på gaveln. I mitten stod ett kors av trä på en hög, profilerad sockel. Det ersattes 1894 av en målning och korset placerades ovan västra ingången.

Predikstol vid norra väggen bestående av en sexsidig korg med profilerat underrede. På sidorna spegelfält med förgyllda ornament inom förgyllda lister. Åttkantigt ljudtak med lambrequin och förgyllt kors. Predikstolen ritad av Albert Törnqvist, ommålade i klara färger 1974.

Västläktare med rak front, indelad i spegelpartier dekorerade med apostlafigurer och lövverk. Öppen bänkredning.

Både sakristia och vapenhus har väggar klädda med pärlspontpanel samt sockelparti med slätpanel.

Fig 109. Korpilombolo kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1989.

Korpilombolo Church, the interior looking west.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1878 Brädfodring av exteriören.
- 1894 Interiören kläds med pärlspontpanel. Ny altartavla föreställande Kristus och Petrus på vattnet, gjord av J Norén från Kalix.
- 1909 Renovering av interiören, orgel anskaffas, värmeugn.
- 1913 Ommålning av exteriören.
- 1936 (ark B Höök) Omfattande åtgärder: tornets översta del byggs om, ny tornspira, nytt plåttak, delvis ny panel i exteriören, interiören kläds med träfiberskivor, nytt golv, nya fönster, ny altartavla av Hilda Herslov, ny bänkinredning, ommålning av hela kyrkan.
- 1938 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.
- 1952 Orgeln byggs om av Grönlunds, Gammelstad.
- 1955 Målning av interiören, elvärme.
- 1974 (ark B Franklin) Omfattande restaurering, i princip en återgång till 1894 års utseende. Den äldre

panelen i interiören tas fram och målningarna restaureras av konservator Gunnar Lindberg, Töre. Ny altarmålning och målningar på västläktaren av konstnären Pär Andersson. Ombyggnad i sakristian, ny ingång dit, ommålning av kyrkan, nytt plåttak.

1985 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Äldre ritningar

1855 plan, fasad, sektion, förslag (*E Swanberg*, kopia av Vittangi kyrka, ED konseljakt 1856 den 20 juni, nr 32); 1855 plan, fasader, sektion, förslag (*Albert Törnquist*); 1855 altarpuss och predikstol, förslag (*Albert Törnquist*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Franklin, B, Restaurering av kyrkan i Korpilombolo. i: Arkitektur 1975:4. – ATA, bildsaml, int 1913, ext o int 1925.

Fig 110. Lycksele kyrka. Byggt 1795–99. Exteriör från sydväst. Foto förf. 1990.

Lycksele Church, built 1795–99, seen from the south-west.

Lycksele

1607 uppfördes efter beslut av Carl IX en kyrka i Lycksele inom Umeå lappmark och därmed lades grunden till en kyrkplats på det som tidigare varit en lägerplats för samerna. Det lilla kapellet ersattes 1736 av en ny kyrka. 1787 beslöts att en större kyrka skulle uppföras på en ny kyrkplats, ca en kilometer väster om den gamla kyrkan. Samtidigt med begäran om att få uppföra den nya kyrkan av trä insändes en förslagsritning till ÖIÄ den 24 april 1793. Troligen var denna ritning identisk med den bevarade ritningen till en icke namngiven kyrka, utförd av byggmästaren Olof Alm, Nordmaling, och daterad den 18 december 1792 (fig 46). En ny ritning upprättades vid ÖIÄ, sign PWP, sannolikt av Per Wilhelm Palmroth (fig 47). Kyrkan uppfördes efter denna ritning åren 1795–99 på entreprenad av lantmätaren Abraham Lindahl och enl traditionen med Olof Alm som byggmästare. Kyrkan invigdes den 5 oktober 1799.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, sekundärt utbyggd, polygonal sakristia i öster, västtorn, sekundärt vapenhus mitt på norra sidan. Ingångar i väster och norr samt till sakristian. Kyrkan hade ursprungligen utbyggd

sakristia mitt på norra sidan och ingång även mitt på södra sidan.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån, på norra vapenhuset kopparplåt.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, slät, vitmålad brädpanel. Rundbågiga fönster med släta omfattningar, profilerad taklist. Ingången i väster med profilerad omfattning, litet baldakintak och halvrunt överfönster. Lågt sadeltak, avvalmat i öster. Västtornet indelat i tre avsnitt, med profilerade lister och genombruten lanternin, avslutat med förgyllt klot och kors (fig 14). Den befintliga kyrkan skiljer sig från den ursprungliga främst genom utbyggnaden av sakristian och borttagandet av ingången i söder. Det sekundära vapenhuset i norr har uppförts på platsen för den ursprungliga sakristian. Kyrkan var ursprungligen rosafärgad, möjligen direkt på timret, då panelen kan ha tillkommit senare.

Interiör

Tak plant med välvda sidor, klätt med vitmålad slätpanel. Profilerad taklist med listverk målade i grått, röd-

Fig 111. Lycksele kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Lycksele Church. The interior looking east.

brunt och brunt. Väggarna klädda med liggande, slät, vitmålad brädpanel. I taket tre rektangulära målningar, utförda 1950 av konstnären Gunnar Torhamn.

Altare med rundade hörn och förgyllda ornament. Altartavla med motivet "Jesu uppståndelse" inom skulpterad, förgylld ram, utförd 1842 av konstnären Carl Johan Sjöstrand (fig 24). Den ursprungliga altartavlan, föreställande Korsfästelsen och sign "P.E. Fiellström pinxit ao 1738" var sannolikt överförd från den äldre kyrkan (fig 21). Det är troligt att målningen gjorts av den mångkunnige Pehr Fjellström, som 1718 utsågs till skolmästare i Lycksele och 1739 blev kyrkoherde här. 1849 flyttades altartavlan över till Örträsk kyrka (se denna). Altaret och altartavlan omges av en målad, skenperspektivisk framställning på duk av en altaruppsats bestående av kopplade, korintiska kolonner i gulbrun färgskala med rik förgyllning på högt, grönmarmorerat postament, avslutat upptill med gesims och fronton. Målningen utförd 1850 av en målare Holmström från Stockholm, troligen identisk med Karl Erik Holmström, som samtidigt var verksam i Örträsk kyrka (se denna).

Predikstol på norra väggen från 1850. Rund korg, indelad i fält genom lisener, marmorerad i grått och blått, förgyllda ornament, karnisformad nederdel. Runt ljudtak med lambrequin, klot och kors. Draperimålning på väggen bakom predikstolen. Den ursprungliga predikstolen, en halvrund, målad korg utan dekoration, var placerad mitt på norra väggen med direkt uppgång från sakristian.

Sekundärt utbygg, stor västläktare, som helt upptas av den nya orgeln från 1978. Bakom denna finns den gamla orgelfasaden från 1880 bevarad. Delar av den orgel som fanns i kyrkan före 1880 finns magasinerade på kyrkans vind. Öppen bänkinredning.

I vapenhuset är interiören från 1920-talets restaurering med målningar av Filip Månsson bevarade och i sakristian finns ett par obelisker, trol från 1850-talet, som haft sin plats nedanför koret.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1850 Ny sakristia vid östra gaveln, korfönstren blir dörröppningar. Södra ingången blir fönster, ny panel. Kyrkan målas ljusgrå med vita knutar. Ny altarutsmückning (tavla och väggmålning), ny altarring, ny predikstol med placering närmare koret. Invändig dekoration av målaren Holmström från Stockholm.

1880 Ny orgel från Åkerman & Lund, orgelfasad av P L Åkerman, Stockholm.

1922–23 (ark L I Wahlman) Nytt tak på sakristian, nya éntrepartier, fönster ovan västportalen. Vapenhuset byggs om, läktaren byggs om, nya trappor till läktaren. Målning av exteriören och interiören, dekorativa målningar av Filip Månsson.

1950–51 (ark K Nordenskjöld) Kyrkan isoleras och målas. Ny bänkinredning, takmålningar av Gunnar Torhamn.

1976 Kororgel från Magnussons Orgelbyggeri, Göteborg.

1978 (ark R Bergh) Vapenhus byggs ut i norr. Om-

Fig 112. Lycksele kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Lycksele Church. The interior looking west.

målning av exteriören och interiören. Läktaren byggs om, ny orgel från Magnussons Orgelbyggeri, Göteborg. 1984 Delvis nytt spåntak.

Äldre ritningar

1792 plan och fasad, förslag (*O Alm*); 1793 plan och fasad, förslag (*P W Palmroth*); 1879 (godk) orgelfasad (*P L Åkerman*);

Malå

1848 gavs tillstånd till uppförandet av ett kapell i Malå by i södra delen av Arvidsjaur lappmarksförsamling. Kapellet uppfördes åren 1851–52 och den förste kapellpredikanten anställdes 1862. Malå blev eget pastorat 1880 efter vissa gränsförändringar till omgivande socknar. Kapellet, som senare blev kyrka, uppfördes under ledning av byggmästaren G Svensson från Skellefteå, som även gjort en planritning till kyrkan.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i öster, västtorn. Ingångar i väster och, sekundärt upptagen, till sakristian från söder.

Uppförd av trä, liggtimmer, på putsad stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Berlin, H, En lappmarkskyrkas öden genom ett och ett halft sekel. i: Från bygd och vildmark 1951; *Lamm, C J*, C.J.F.Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942–44. – *Plagemann*, teckn 1840, ext; ATA, bildsaml, ext o int 1917.

Exteriör

Fasaden klädd med vitmålad panel, indelad i fält genom tunna lister. Större delen av väggytan har stående locklistpanel med profilerade lister, avslutad med rundbågefris av figursågad bräda, som återkommer i förhöjda partier ovan fönstren. Överparti av liggande slätpanel, övre delen av tornet med stående lockpanel. Kopplade rundbågiga fönster inom släta, rakt avslutade omfattningar. Västra ingången flankeras av halvkolonner och trekantsgavel (fig 12). Västtornet uppbyggt i tre avsatser, två kvadratiska samt åttkantig lanternin med fialförsedda hörnpelare och kort, spetsig spira avslutad med klot och vimpel med årtal 1851 (fig 10). Panelen härrör från 1888, dessförinnan var endast tornet klätt med stående, slät brädpanel (fig 9). Lågt sadeltak, avvalmat i öster, både på långhuset och sakristian.

Fig 113. Malå kyrka.
Byggd 1851–52. Exteriör från nordöst. Foto förf. 1990.

Malå Church, built 1851–52, seen from the north-east.

Interiör

Tak med tryckt tunnvalv, avvalmat i både öster och väster, klätt med slät brädpanel, indelat i rutor genom diagonalt påspikade lister, vitgrå målning. Väggar klädda med liggande, vitgrå slätpanel, indelade genom halvkolonner på höga postament, tunn, profilerad taklist.

Kolonner marmorerade i grårosa, kapitäl och taklist i grårosa och gråblått.

Altarbord vid östväggen och ovan detta altartavla föreställande Uppståndelsen, gjord 1865 av konstnären Albert Blombergsson. Målningen är en kopia av konstnären Fredrik Westins altartavla från 1823 i Kungs-

Fig 114. Malå kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Malå Church. The interior looking east.

Fig 115. Malå kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Malå Church. The interior looking west.

holms kyrka, Stockholm. Den rundbågiga altartavlan flankeras av kopplade pilastrar med kraftigt profilerat överstycke och trekantsgavel, målade i olika grå och rosa färger. Ingångar till sakristian på ömse sidor om altaret.

Predikstol vid norra väggen bestående av rund korg, indelad i fält genom tunna halvkolonner, i fälten girlander, upptill och nedtill dekorativa lister och ornament i gustaviansk stil, målade i rosa med blågrå och förgyllda lister och ornament. Runt ljudtak med förgylld girland, krönt av kors. Predikstolen gjord av Per Erik Lundmark från Brännträsk och Nils Sjulsson Lundmark, Brännäs.

Västläktare med framskjutande mittparti på sex kraftiga kolonner, front indelad i spegelfält, rosafärgad orgelfasad. Öppen bänkinredning, blågrå med rosa sidospeglar.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1888 Fasaden kläds med panel, målning av exteriör och interiör, ny bänkinredning, kamin insättes.

1889 Ny orgel från orgelbyggaren N O Alm, Boden. Den gamla orgeln, som anskaffats från Norsjö, säljs.

1924 (ark Edv Lundqvist) Isolering av golvet, målning av interiören och inredningen, predikstolen vit med gula dekorationer, altarringen byggs om, ingång till sakristian, nytt värmesystem, elbelysning.

1950–51 (ark Kj Wretling) Isolering under ytterpanelen, nytt spåntak, ny yttertrappa, nya fönster, målning av exteriör, interiör och inredning, ny bänkinredning, ny altarring.

1952 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Äldre ritningar

HLA, Malå kyrkoarkiv, st prot 1852, plan, förslag (*G Svensson*)

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Muntliga upplysning av fil mag Yvonne Ehlers, Stockholm (altartavlan) – *Dahlström, C*, Malå kyrkas historia. i: Norra Västerbotten den 16 okt 1951. – ATA, bildsaml, ext, före 1888; ext o int 1921.

Malörens fiskekapell

Ute i nordligaste Bottenviken ligger den lilla, steniga ön Malören. Under äldre tid låg det största norrbottniska fiskeläget här, besökt av fiskare från främst Torneå och Karlö i Finland. Det var också dessa som 1769–70 uppförde ett kapell, som fick namnet "Printz Carl". Torneå stad bekostade kapellet och virket fraktades hit från fastlandet. Uppförandet skedde under ledning av handelsmannen och byggmästaren Gurlic Bucht. Kapellet fick genom sin resliga utformning ensamt tjäna som sjömärke fram till 1851 då en fyr uppfördes på ön. Efter att ha tillhört Nedertorneå socken överfördes Malören 1974 till Nederkalix.

Plan och material

Åttkantig långhusplan med kor i öster, tillbyggt vapenhus i väster, ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklätt på utsidan. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående locklistpanel, rödfärgad. Små, rakt avslutade fönster med vita omfattningar. Högt, valmat sadeltak med spira och vindflöjel med år-

talet 1769 mitt pånocken. Takryttare med klocka på vapenhuset.

Interiör

Välvt innertak, klätt med slät brädpanel. Bara, omålade timmerväggar. Altare vid östra väggen, ovan detta altartavla som tidigare täckt östfönstret, nu placerad på väggen. Altartavlan utgörs av en målning föreställande Jesu födelse, gjord 1793 av målaren Petter Bergström från Luleå. Runt tavlan rikt snidat lövverk som ram. Under en mellanperiod har dessa delar tjänat som korskrank. Predikstol vid sidan av altaret, norr om detta, sammanbyggd med altarskranket, bestående av firsidig korg med hörnlisener, kraftigt profilerade lister och marmorerade spegelfält. Öppen bänkinredning av omålade plank.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1958 Allmän upprustning. Borttagande av vit färg på korinredningen, återställande av ramverket till altartavlan och urspr färgsättningen på predikstol och altarskrank av konservator Fridthiof Erichson. Ny orgel.

1962 Nytt spåntak.

Fig 116. Malörens kapell. Byggt 1769–70. Exteriör från sydöst. I förgrunden sjömärke, i bakgrunden fyrorn. Foto Rothfjell 1958. ATA.

Malören Chapel, built 1769–70, seen from the south-east. In the foreground a navigation mark, in the background a small lighthouse.

1963 Nytt korfönster, rekonstruktion av äldre fönster med delar från detta, av konservator Fr. Erichson.

1988 Målning av exteriören.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Beskow, H, Två fiskekapell i Norrbottens skärgård. i: Norrbotten 1958; *Isaksson, O*, Fiskekapell. i: Levande skärgård. Luleå 1964; *Lundholm, Kj*, Skärgård i norr. Luleå 1970; *Persson, U*, Fiskekapell i Norrbotten skärgård. Stencil. Umeå 1973; *Stenudd, S*, Nordanskärs, Malörens och Sandskärs kapell. i: Från bygd och vildmark 1948. – ATA, bildsaml, ext o int 1921.

Fig 117. Malörens kapell. Interiör mot öster. Foto Gunnar Jacobsson 1962, Norrbottens museum.

Malören Chapel. The interior looking east.

Nederluleå, tornet

Den medeltida kyrkan i Nederluleå saknar tillbyggt torn och flera fristående klockstaplar har ersatt varandra under årens lopp. Den äldsta kända var från 1650-talet. På 1740-talet uppfördes en ny av trä nordväst om kyrkan. Den ersattes 1851 av ett klocktorn av sten, förbundet med bogårdsmuren strax väster om kyrkan. Ritningar hade upprättats av lantmätaren Erik Hollström, Luleå. De godkändes dock inte av ÖIÄ, utan nya ritningar gjordes av C G Blom-Carlsson 1847 (fig 71). Tornet påbörjades 1849 efter dennes ritning men under uppförandet, som skedde under ledning av byggmästaren Olof Gustaf Alm från Heden (Boden), fick Hollström och Alm i uppdrag av sockenstämman att utforma ett nytt förslag till överbyggnad av tornet. 1850 presenterade dessa en ny ritning till tornet (fig 72), som innebar en nyklassicistisk utformning av tornets övre del i stället för den nygotiska utformning som Blom-Carlsson föreslagit. Tornet färdigställdes enl Hollströms och Alms förslag och stod klart 1851.

Plan och material

Kvadratisk plan. Ingångar i öster och väster.

Uppfört av granit, putsat, med överbyggnad av trä. Takbeklädnad svartmålad plåt.

Exteriör

Det höga stentornet är vitputsat med en grov väggyta och slätare hörnlisener, på sockel av otuktad granit. I

Fig 118. Nederluleå, klocktornet. Byggt 1849–51. Exteriör från söder. Foto förf. 1989.

The bell-tower of Nederluleå Church, built 1849–51, seen from the south.

öster och väster ingångar med spetsbågiga, avtrappade portaler, flankerade av lisener. Rundbågiga ljudöppningar. Tornöverbyggnaden avtrappad i två avsatser, klädda med gulmålad panel, som indelats genom lisener. Runt den övre avsatsen inskriften SOLI DEO GLORIA. Lågt pyramidtak med förgyllt klot och kors.

Interiör

Tornet indelat i sju våningar med genomgång i bottenvåningen och klockorna placerade i fjärde våningen, bjälklag och trappor av trä.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1945 Omputsning.

1969 Omputsning.

Äldre ritningar

1847 plan, fasad, förslag (*C G Blom-Carlsson*); 1850 plan, fasad, förslag (*E Hollström och O G Alm*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Nordberg, A, Klocktornet vid Nederluleå kyrka. i: Norrbotten 1939. – ATA, bildsaml, ext 1915.

Pite-Rönnskärs fiskekapell

Ön Rönnskär eller Pite-Rönnskär, som den även kallas, ligger i Västerbotten och Byske socken men tillhör Piteå landsförsamling, som på 1600-talet fick privilegium på fisket här. Ett kapell uppfördes troligen 1771, enl ett par inskriptioner på ytterväggen.

Plan och material

Rektangulär, nästan kvadratisk plan med kor i öster, ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklätt på utsidan. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående lockpanel, vitmålad, urspr rödfärgad. Små, rakt avslutade fönster med släta omfattningar. Dörr klädd med profilerade, diagonalställda bräder. Lågt sadeltak med takryttare och klocka från 1844 över västra gaveln. Urspr fanns spiror med flöjlar över båda gavelröstena och en fristående klockstapel.

Interiör

Innertak saknas. Bara, omålade timmerväggar. Altarbord vid östra fönstret med pulpetformad, vitmålad pre-

Fig 119. Pite-Rönnskärs kapell. Byggt 1771. Exteriör från väster. Foto H Lundström, Skellefteå museum.

Pite-Rönnskär Chapel, built in 1771, seen from the west.

Fig 120. Pite-Rönnskärs kapell. Interiör mot öster. Foto H Lundström, Skellefteå museum.

Pite-Rönnskär Chapel. The interior looking east.

Risbäck

För att förkorta fjällbornas färder vid kyrkohögtider och förrättningar inom Doroteå sockens västra del beslöts 1856 om uppförandet av ett kapell i Risbäck, 8 mil väster om Dorotea. Ritningar till kyrkan, påträffade 1991, gjordes samma år av länsmannen Eleazar Rhen i Dorotea. Kyrkan uppfördes under ledning av byggmästaren Jon Ersson från Tandsjön och stod färdig att tagas i bruk 1859 medan tornet färdigställdes 1865. Risbäck blev kapellförsamling med egen predikant 1901 och 1927 annexförsamling inom Dorotea pastorat.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i norr och västtorn. Ingångar från norr i västtornet och från väster till sakristian, båda sekundära, urspr endast i söder till tornet.

Uppförd av trä, resvirke, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, vitgrå slätpanel. Långhusets fasad indelas genom pilastrar och tornets hörn markeras med lisener. Profilerad taklist, som även inramar östfasadens gavelfält. Rakt avslutade fönster med tunna omfattningar. Lågt sadeltak med rak avslutning i öster. Ovan östgaveln vindflöjel med årtalet 1859.

dikstol framför. Ovanför fönstret målning föreställande Korsfästelsen, signerad av O L Sondell 1780. Öppen bänkinredning av omålade plank.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1934 Renovering av exteriören. Nytt tak, nya fönstersnickerier, ny panel som vitmålas, takryttare tillkommer.

1970 Altartavlan restaureras av konservator Frithiof Erichson.

1986 Upprustning av exteriören, nytt spåntak.

Äldre ritningar

I kapellet, 1860, plan, uppmätn ritn (osign).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Isaksson, O, Fiskekapell. i: Levande skärgård. Luleå 1964; *Lundholm, Kj*, Skärgård i norr. Luleå 1970; *Strömgren, C V*, Rönnskärs kapell. i: Från bygd och vildmark 1948. – ATA, bildsaml, ext o int 1928.

Västtornet har låg lanternin, som avslutas med förgyllt klot och kors.

Exteriören skiljer sig något från den ursprungliga genom tillkomsten av den nuv panelen på 1920-talet. Kyrkan hade ursprungligen liggande, ospontad brädpanel på långhuset, som indelades genom tunna lisener, och stående panel på tornet. Långhuset och sakristian var rödfärgade med vita knutar, lisener och fönsteromfattningar, tornet omålat. Ingången var genom tornet från söder.

Den ursprungliga exteriören skiljde sig från Rhens ritning endast i ett par detaljer. De tilltänkta pilastrarna krymptes till smala lisener och ingången placerades på södra sidan av tornet i stället för den västra.

Interiör

Plant tak, klätt med slät, vitmålad brädpanel. Väggarna klädda med slät brädpanel, liggande i sockelpartiet och stående i övrigt, mörkare grå målning på sockeln och ljusare på väggarna, som indelas genom pilastrar av brädpanel med profilerade kapital. Profilerad taklist.

Altare vid östväggen med altartavla på väggen av Gerda Höglund från 1931 föreställande Kristus i Getsemane. Ursprunglig, halvrund altarring av slätpanel med halvkolonetter.

Fig 121. Risbäcks kyrka. Byggd 1859. Exteriör från nordväst. Foto förf. 1990.

Risbäck Church, built in 1859, seen from the north-west.

Predikstol ett stycke från norra väggen. Pärnonformad, sexkantig korg med konkava sidor, marmorerade fält och kantlister. Västläktare med skrank indelat i fält.

Sluten bänkinredning.

Interiören fick sin nuv prägel i huvudsak på 1920-talet. Kyrkan hade ursprungligen tunnvalvt tak, klätt

Fig 122. Risbäcks kyrka. Interiör mot öster. Foto Sune Jonsson 1991.

Risbäck Church. The interior looking east.

Fig 123. Risbäcks kyrka. Interiör mot väster. Foto Sune Jonsson 1991.

Risbäck Church. The interior looking west.

med brädpanel och väggarna var klädda med liggande brädpanel utan indelning. Altarbordet (bevarat på vinden) var av liggande plank, vitmålat med målad tandsnittslist i vitt och gult. Altarprydnad saknades. Predikstolen vid norra väggen (sen. omgjord, en sektion bevarad på vinden) var vitmålad med skulpterad äggstavslis i gult och vitt. Sluten bänkinredning. Västläktare med rak front.

På Rhens ritning från 1856 var långsidorna indelade genom pilastrar, något som inte utfördes av äldre uppmättningsritningar att döma.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1890o. Orgel i koret av A C A Schuster.

1922–25 (ark O Hökerberg) Omfattande upprustning: tätning och isolering av väggarna, ny panel i interiören och interiören ovanpå de gamla panelen, nytt spåntak, ingången flyttas till norra sidan av tornet, ny ingång till sakristian, plant innertak tillkommer, nya dörrar och fönster, nytt altarbord, altarprydnad i form

av kors inom rundbågig nisch, predikstolen görs om och flyttas ut från väggen, västläktare uppförs, vindfång i väster, kaminer i koret och sakristian.

1931 Altartavla av Gerda Höglund.

1950 Nytt spåntak, östfönstren sätts igen på insidan. Ommålning av interiören och inredningen, nytt värmesystem. Ny orgel på västläktaren från Grönlunds, Gammelstad.

Äldre ritningar

Umeå, Västerbottens läns museum, 1856 fasader och plan, förslag (*Eleazar Rhen*), u å orgelfasad, förslag (*Eleazar Rhen*); 1920 plan, fasader, sektioner, uppmätn ritn (*O Hökerberg*);

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Skimutis, A, Risbäcks kyrka. 1959, omarb. 1983. – Från bygd och vildmark 1915, ext före 1915; ATA, bildsaml, ext o int 1928.

Råneå

Råneå tillhörde ursprungligen Nederluleå socken. På 1640-talet inrättades ett kapellag i Råneå men redan 1654 blev det eget pastorat. En kyrkobyggnad, S:t Pers kapell, uppfördes åren 1642–46. Med en betydande befolkningsökning inom socknen kom kravet på en större kyrka. Efter många års diskussioner beslöts 1850 om uppförandet av en ny kyrka. Denna påbörjades 1855 på platsen för den gamla kyrkan, som först flyttades åt sidan och sedan revs. Den nya kyrkan invigdes 1857. Ritningar till denna hade gjorts 1853 av Johan Fredrik Åbom, arkitekt vid ÖIA (fig 76). Vid grundläggningen hösten 1855 gjordes dock kyrkan, på församlingens begäran, större än vad som avsetts. Tillstånd till vissa förändringar gavs 1856 samtidigt som nya ritningar upprättade av arkitekten Ludvig Hawerman, ÖIA, godkändes (fig 78). Kyrkan kom dock att i uppbyggnaden utföras i huvudsak enl Åboms förslag. För uppförandet svarade byggmästaren Johan Petter Rönberg från Piteå.

Plan och material

Långhuskyrka av central karaktär med koret mitt på norra långsidan, utbyggd sakristia i norr och tillbyggt torn mitt på södra väggen. Ingångar från alla fyra håll.

Uppförd av trä på sockel av putsad sten, panelkädd på utsidan, reveterad och putsad på insidan. Takbeklädnad svartmålad plåt.

Exteriör

Fasaden klädd med gulmålad lockpanel, liggande under fönstren, i övrigt stående, indelad genom vitmålade lister. Profilerad taklist och vitmålade, figursågade takfotsbräder. Fönster tresidigt avslutade med rakt avslutade, vitmålade omfattningar, gråmålade dörrar och stentrappor vid ingångarna. Taket har brutet, förhöjt mittparti, närmast att beteckna som ett lågt säteritak med trefönstergupper på gavlarna. Det kvadratiska sydornet är indelat i tre avsatser och avslutat med kort spira och förgyllt kors. Kyrkans exteriör har behållit sin ursprungliga utformning.

Interiör

Treskeppigt långhus med tredingstak i mittpartiet i östvästlig riktning. Runt mittpartiet en omgång pelare, som bär upp läktare på tre sidor. Väggar och tak reveterade, putsade och färgade vitgrå. Profilerade, mörkare grå taklister.

Koret mitt på norra väggen upphöjt två steg. Fristående altarbord och altaruppsats ett stycke framför norra väggen och ingången till sakristian. Ursprunglig, arkitektonisk altaromramning bestående av kolonner, grön-

Fig 124. Råneå kyrka. Byggd 1855–57. Exteriör från sydöst. Foto förf. 1989.

Råneå Church, built 1855–57, seen from the south-east.

marmorerade med förgyllda kapitäl, mellan vilka reser sig en halvcirkelformad båge, dekorerad med bevingade, förgyllda änglahuvuden. I mitten av altaruppsatsen en skulpterad kalvariegrupp i omålat trä, utförda 1957 av skulptören Erik Sand, Strängnäs.

Predikstolen placerad väster om altaret. Rund korg, indelad i fält genom lister och lister, grönmarmorerad och dekorerad med förgyllda ornament, bokstöd med förgyllt änglahuvud. Runt ljudtak med lambrequin, klot och kors samt hängande duva. På predikstolen klocka från 1700-talet.

Ursprungligen var predikstolen placerad ovanför det nästan runda altarbordet, med uppgång från sakristian, och inramad av altaruppsatsens båge och kolonner (fig 29). Både predikstolen och bågen var målade i vitt med förgyllda ornament och på bågen fanns även texten: ÄRA VARE GUD I HÖJDEN! På altaret en kopia av Thorvaldsens Kristus och altarringen var i det närmaste cirkelformad. Genom denna samordning av altare och predikstol frångicks Åboms ritningar, där altare och predikstol var fristående ifrån varandra på samma sätt som idag. Detta skedde på begäran av församlingen under byggnadstiden, dock utan godkännande av ÖIA.

Från den äldre kyrkan finns bevarade och uppsatta ett par snidade obelisker och korskrank från 1700-talets första del.

Läktare i söder, öster och väster. Orgel på västläktaren, ursprungligen på södra läktaren mitt emot altaret. Under läktarna i öster och väster sekundära skärmväggar, som avgränsar för sidorum, i öster vapenhus och ett

Fig 125. Råneå kyrka. Interiör mot nordöst. Foto förf. 1989.

Råneå Church. The interior looking north-east.

Fig 126. Råneå kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1989.

Råneå Church. The interior looking west.

litet kapell, i väster vapenhus, WC och skrub. Öppen bänkinredning, målad i ljusbrunt.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1873 Reparation av kyrkan

1894 Ny orgel från N O Alm, Boden. Denna fick ersätta orgeln som flyttats över från den äldre kyrkan, byggd 1763–64 av Jonas Gran och Petter Stråle. Värmekaminer.

1928 (ark E Lovén) Ny altarring, ommålning av interiören, nytt värmesystem.

1957 (ark Einar Lundberg och B Romare) Förändring av altare-predikstol, predikstolen flyttas, nya skulpturer i altaruppsatsen, koret höjs, nytt altarskrank, skärm-

väggar och sidorum under läktarna i öster och väster, ommålning av exteriören och interiören, ny orgel från Grönlunds, Gammelstad, västläktaren blir orgelläktare.

Äldre ritningar

1853 plan, sektion, fasader, förslag (*J F Åbom*); 1855 grund, uppmåtn ritn (*J P Rönnberg*); 1856 plan, sektion, fasader, omarb förslag (*L Hawerman*); 1894 orgelfasad, förslag, (trol *N O Alm*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Byström, E, Råneå socken. i: Råneå socken 1654–1954. Luleå 1955; – ATA, bildsaml, ext o int 1928 o 1939; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, int f rest 1928.

Rödkallens fiskekapell

Längst ute i Lule skärgård ligger ön Rödkallen, som under äldre tid var fiskeplats för Luleåborna men även besöktes av fiskare från Karlö i Finland. Omkr 1800, kanske tidigare, uppfördes ett kapell på ön. Sedan lotsverket fått säte på ön kom kapellet i dess ägo 1846, men överlämnades 1974 till Nederluleå församling. Kapellet har även tjänat som sjömärke och utsiktsplats, i synnerhet före 1874 då Rödkallen blev fyrplats.

Plan och material

Rektangulär plan med kor i öster, ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på hörnstenar, panelklätt på utsidan. Takbeklädnad bräder.

Exteriör

Fasaden klädd med liggande förvandringspanel och klädda knutar, rödfärgad. Små, rakt avslutade fönster med vita omfattningar. Dörr med profilerad, diagonalställd brädpanel. Lågt sadeltak med takryttare och klocka över västra gaveln. På norra sidan trappa upp till östra gaveln och sjömärke på gavelröstet.

Interiör

Innertak saknas. Bara, omålade timmerväggar. Altarbord i form av en väggfast skiva under östfönstret. Ovanför östfönstret altarskåp i två våningar med corpus och flygeldörrar. I corpus fyra scener ur Kristi historia: Korsfästelsen (kalvariegrupp), Getsemane, Uppståndelsen och Himmelsfärden, flankerade av basunblåsande änglar. De fyra scenerna är ursprungligen utförda som broderi i guld, silver och ylletråd på ursprungligen rött, senare starkt blekt siden, övriga delar är målade på trä. Flyglarnas baksidor målade med grå, grovmaskig marmorering. Altarskåpet är daterat 1681 och troligen av finskt ursprung. Vid restaurering 1957 ersattes broderierna av målade kopior med den ursprungliga färgsättningen.

Ytterligare en altartavla, oljemålning på duk, finns på södra väggen, föreställande Korsfästelsen och gjord 1787 av målaren Petter Bergström, Luleå. Förekomsten av två altartavlor från äldre tid talar för att fiskarna från Luleå och Karlö troligen hade anskaffat varsin altartavla.

Predikstolen, placerad framför altaret och sammanbyggd med altarskranket, består av en femsidig, pulpetliknande korg med släta sidor och koniskt nederparti. Bänkinredning av omålade plank.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1848 Lotsignalstång sätts upp på taket.

Fig 127. Rödkallens kapell. Byggt omkr 1800. Exteriör från nordöst. Foto Norrbottens museum.

Rödkallen Chapel, built around 1800, seen from the north-east.

Fig 128. Rödkallens kapell. Interiör mot öster. Foto Olov Isaksson 1958, Norrbottens museum.

Rödkallen Chapel. The interior looking east.

1954 Målning av exteriören, nytt tak av papp.

1957 Altarskåpet och altartavlan restaureras av konservator Frithiof Erichson.

1970 Nytt tak av bräder.

Äldre ritningar

1857 plan, fasader, uppmätn ritn (*H H Krutmeijer*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Bergbom, J, De gamla fiskekapellen vid Bottenhavet. i:

Sandskärs fiskekapell

I den yttersta skärgården sydväst om Haparanda ligger Sandskär, tillhörande Nedertorneå socken. 1789 omtalas ett kapell här, som ersattes av det nuvarande kapellet i början av 1800-talet. Detta var ursprungligen kronomagasin på Björkönen i Torneå, men flyttades senast 1809 till Sandskär för att användas som kapell. På den numera fridlysta ön finns en äldre fiskeby bevarad.

Plan och material

Rektangulär, nästan kvadratisk plan med kor i öster, ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklätt på utsidan. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Den resliga byggnadens fasad klädd med stående lockpanel, rödfärgad med vita knutar och stöpelare. På vardera sidan ett litet, segmentbågigt fönster med rak, vitmålad omfattning. Rakt avslutad ingång, dörr med liggande brädpanel. Ovan västra ingången två vitmålade kors av bräder. Högt, brutet tak med takryttare och klocka ovan västra gaveln.

Interiör

Innertak saknas. Bara, omålade timmerväggar. Altarbord i form av en väggfast skiva framför östra fönstret. På väggen bl.a. porträtt av Oscar II och drottning Sofia samt ett par oljetryckstavlor med bilder ur Jesu liv. Framför altaret femsidigt altarskrank med högre, pulpformat mittparti med bokbräda, tjänstgörande som predikstol. Enkla sittbänkar av omålade plankor.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1963 Allmän upprustning. Ny panel, fönster tas upp i exteriören ovanför ingången.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Isaksson, O, Fiskekapell. i: Levande skärgård. Luleå 1964; *Lundholm, Kj*, Skärgård i norr. Luleå 1970; *Persson, U*, Fiskekapell i Norrbottens skärgård. Stencil. Umeå 1973; *Stenudd, S*, Nordanskärs, Malörens och Sandskärs kapell. i: Från bygd och vildmark 1948. – ATA, bildsaml, ext före 1963.

Från bygd och vildmark 1948; *Beskow, H*, Två fiskekapell i Norrbottens skärgård. i: Norrbotten 1958; *Isaksson, O*, Fiskekapell. i: Levande skärgård. Luleå 1964; *Lundholm, Kj*, Skärgård i norr. Luleå 1970. – ATA, bildsaml, ext 1893 o 1921.

Fig 129. Sandskärs kapell. Byggt i 1800-talets början. Exteriör från nordväst. Foto Norrbottens museum 1967.

Sandskär Chapel, built at the beginning of the 19th century, seen from the north-west.

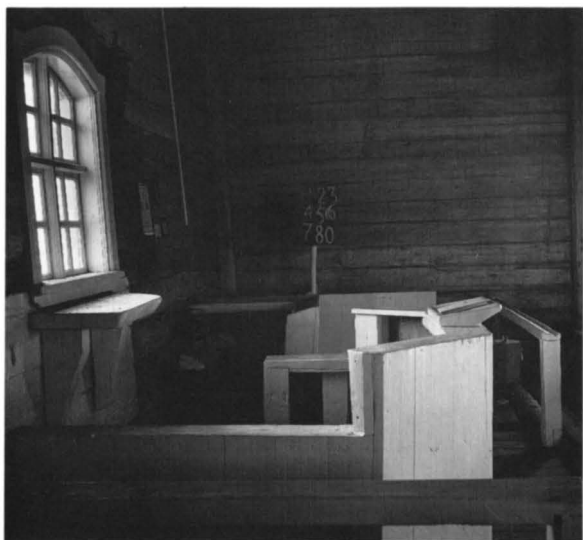

Fig 130. Sandskärs kapell. Interiör mot sydöst. Foto Norrbottens museum 1967.

Sandskär Chapel. The interior looking south-east.

Skellefteå landskyrka

Sockennamnet Skellefteå är känt från 1327. Kolonisationen av de norra kusttrakterna hade då nått hit. Den första träkyrkan uppfördes troligen på 1330-talet, men ersattes 1386 av en större. 1485 lades grunden till en ny stenkyrka, som invigdes 1507 av ärkebiskop Jakob Ulfsson. Den stadigt ökande befolkningen och återkommande förändringar i kyrkan ledde fram till en genomgripande ombyggnad, som i praktiken innebar uppförandet av en ny kyrka med bevarande av sakristian och delar av det äldre murverket. Ritningar gjordes av byggmästaren Jakob Rijf 1793 och de godkändes omgående utan ändringar av ÖIA (fig 46–47). Kyrkan uppfördes under ledning av murmästaren Asplund från Umeå och invigdes år 1800. Den till det yttre välbevarade kyrkan framstår som ett av de främsta exemplen på nyklassicistiska kyrkobyggnader i Sverige i en till stor del välbevarad miljö (fig 4).

Jakob Rijf (1753-1808) kom från en kyrkobyggarfamilj i finska Österbotten. 1783 antogs han som elev vid

Konstakademien i Stockholm. 1784 utnämndes han till länsbyggmästare i Västerbotten. Hans många verk återfinns dock främst på den finska sidan av Bottenviken.

Plan och material

Korsformig plan med östra armen kortare än de övriga. Utbyggd sakristia norr om östra korsarmen. Ingångar från alla fyra håll.

Uppförd av marksten och tegel, putsad. Sakristian, merparten av murverket i östpartiet och delar av murverket i västra korsarmen härrör från den medeltida kyrkan. Centraltorn av trä. Takbeklädnad kopparplåt, urspr. rödfärgad spån.

Exteriör

Hela kyrkan är slätputsad och vitfärgad, hörnen rusticerade. Korsarmarna avslutas med doriska kolonnportiker av varierande utformningar under metopfriser och triangulära gavelfält. I öster släta kolonner, ställda ett

Fig 131. Skellefteå landskyrka. Byggd 1793–1800. Exteriör från nordöst. Foto B Berthelsson 1944.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church, built 1793–1800, seen from the north-east.

Fig 132. Skellefteå landskyrka. Interiör mot öster. Foto Krister Hägglund, Skellefteå museum 1992.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The interior looking east.

stycke från väggen för att visuellt öka längden av korsarmen, i norr och söder kannelerade trekvartskolonner, i väster kannelerade kolonner (fig 13). Centraltornet uppbyggt i avsatser bestående av altan med järnräcke, bred lanternin, firsidig kupol med avfasade hörn, liten lanternin, klot, kors och tupp. Valmat tak på korsarmarna. Rundbågiga fönster. Dörrar av brunmålat trä med snidad, nyklassicistisk dekor.

Interiör

Hela kyrkan välvd, i korsmitten kryssvalv, i korsarmarna tunnvalv, indelade genom gördelbågar som svarar mot pilastrar på väggarna. Kraftig, rikt profilerad takgesims. Väggar och valv putsade och vitfärgade.

I östra korsarmen koret med altaret framför ett avdelat parti inrymmande ett sanctuarium med medeltida skulpturer. På altaret ett nordtyskt altarskåp från 1400-talets senare del, återplacerat här vid renoveringen 1964. Det tjänade som altarprydnad i den nyuppförda kyrkan fram till 1851 då det ersattes av en altartavla föreställande Kristi himmelsfärd, målad av C Th Staaf. Tavlan sitter kvar på sin ursprungliga plats i s.ö. hörnan av korsmitten, som nu är dopplats.

Predikstol i n.ö. hörnan av korsmitten, bestående av rund korg, gråmålad med rik, förgylld ornamentik i nyklassicistisk stil, runt ljudtak med lambrequin, avslutat med klot och kors (fig 27). Predikstolen ritad av Rijf och tillkommen i sambang med kyrkans uppförande men målad och förgylld först omkr 1840. Den visar

stora likheter med Riifs ritning från 1802 till predikstol i Torneå kyrka.

Läktare i väster med orgel från 1954 och orgelfasad från 1872. Fram till 1916 var orgeln placerad på dåvarande östläktaren. Den första orgeln, byggd 1783 av orgelbyggaren P Qvarnström, Sundsvall, flyttades över från den äldre kyrkan, senare ersatt av nya orglar. Öppen, blåmålad bänkinredning.

Kyrkans interiör har ändrat karaktär på ett genomgripande sätt vid ett flertal tillfällen. Framst gäller det orienteringen i rummet. Altaret var ursprungligen placerat vid s.ö. hörnet av korsmitten, mitt emot predikstolen och hela bänkinredningen riktad mot mitten (fig 40). Den centrala karaktären har ersatts av en betoning av längdriktningen genom korets flyttning till östra armen och utformningen med varierande dekor (fig 41), numera ett stort rundfönster med modern glasmålning, som dominerande faktor i fonden.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1835 Vitlimning av kyrkans exteriör och interiör.
- 1839–41 Ändring av stegen kring altarringen, förgyllning av predikstolen.
- 1851 Altartavla, målad av C Th Staaf, skänks till kyrkan. Ram efter ritning av L Hawerman.
- 1872 Ny orgel av orgelbyggaren P L Åkerman, Stockholm.
- 1876 Ny bänkinredning.
- 1878 Läktare uppförs i västra korsarmen.

- 1881 Värmeugnar installeras.
 1901 Kopparplåt läggs på kupolen, järnplåt på korsarmarna.
 1904 Rappning och kalkstrykning av exteriören, kyrktaket målas mörkbrunt.
 1915–16 (ark Fr Falkenberg) Genomgripande omgestaltning av interiören: östra korsarmen omdanas till kor, östra delen av korpartiet byggs upp ovan värmekammare, höga trappor leder till detta korparti, som begränsas av pelare och halvcirkelformad kolonnad av trä, på korväggen dekorativa molnformationer av stucc runt de båda förminskade fönstren, altaret placeras framför det upphöjda korpartiet, det medeltida altarskåpet placeras på altaret, altarringen flyttas men görs öppen, orgeln byggs om av Åkerman & Lund och flyttas till västläktaren liksom läktarskranket, bänkinredningen ändras, vindfång tillkommer, förbindelsegången mellan koret och sakristian ändras, interiören vitkalkas.
 1935 Allmän upprustning, kopparplåt på kyrkan och sakristian.
 1954 Ny orgel av A Mårtensson, Lund.
 1964 (ark Rolf Bergh) Genomgripande reparation. Total omgestaltning av koret: överbyggnaden med kolonnad avlägsnas, östra korsarmen avdelas genom ett skrank av järnsmide och mässing, längst i öster anordnas sanctuarium med uppställning av medeltida skulpturer, bl.a. en romansk madonna, ett stort fönster tas upp i öster och förses med glasmålning i olika blå toner av konstnärinnan Britta Reich-Eriksson, altarringen återställs till sin ursprungliga form, det medeltida altarskåpet placeras på altaret, det medeltida triumfkrucifixet sätts upp i gördelbågen ovanför altaret, dopplats med ny dopfunt anordnas framför den äldre altartavlan i korsmitten, bänkinredningen ändras, sakristian återställs till sitt medeltida utseende, vapenhus och vindfång omdanas, avskärmning under läktaren för bl.a. brudkammare, ommålning av interiören, nya entréplan och trappor, socklar av marmor på gavelpartierna, ny utvändig puts, ommålning av exteriören och interiören, ny värmeanläggning.
 1977 Ombyggnad av orgeln.
 1980 Kororgel från Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad.
 1988 Renovering av exteriören.

Äldre ritningar

PÄ, kyrkans arkiv, 1793 plan och fasad, förslag (*Jakob*

Fig 133. Skellefteå landskyrka. Interiör mot väster. Foto Skellefteå museum.

Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church. The interior looking west.

Rijf). – 1850 ram till altartavla (*L Hawerman*); 1872 orgelfasad (*P L Åkerman*);

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Boström, A, Kyrkan i Skellefteå landsförsamling restaurerad. I: Från bygd och vildmark 1964; *Lamm, C J*: C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942–44. *Möller, A-M*, Skellefteå landskyrka och Jacob Rijf. Uppsats för konstvetenskapliga seminariet vid Umeå universitet 1974. Stencil. – ATA, N J Ekdahls saml, II b, ext, teckn 1827; *Plagemann*, ext, teckn 1838–40.

Snöans fiskekapell

Längst ut i havsbandet söder om Hörnefors ligger den lilla ön Snöan. Den var fram till 1877 kronoskär och det var främst fiskare från Umeå och Nordmaling som hade sitt fiske här. Ett fiskeläge växte upp och ett kapell uppfördes här, troligen i början av 1800-talet. 1912 brann större delen av bebyggelsen ned och yrkesfisket upphörde. Snöan tillhörde Nordmalings församling fram till 1913 då området överfördes till Hörnefors socken.

Fig 134. Snöans kapell. Byggt omkr 1800. Exteriör från sydväst. Foto Bo Sundin 1987, Västerbottens museum.

Snöan Chapel, built around 1800, seen from the south-west.

Plan och material

Rektangulär plan med kor i öster, utbyggt vapenhus med ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, panelklätt. Takbeklädnad papp på långhuset, urspr troligen spån, på vapenhuset bräder.

Exteriör

Fasaden klädd med stående locklistpanel, rödfärgad.

Fönster på östra och södra väggen, rakt avslutade med vita omfattningar. Lågt sadeltak med kors på gavlarnas nock.

Interiör

Innertak saknas, bara timmerväggar. Framför östfönstret altarbord med rundad skiva på fyra ben, vitmålat. Ovan altarfönstret en tavla föreställande Korsfästelsen, skänkt på 1880-talet.

Predikstol i n.ö. hörnet i form av en rundad skärm av stående plank. Öppen bänkinredning av släta plankor.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1923 Nytt yttertak, nya fönster.

1934 Ny panel, målning av exteriören.

1960-t Allmän upprustning.

1971 Predikstol och bänkar förstörs genom vandalisering, återställande.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Råde, A, Snöans kapell. i: från Bygd och vildmark 1948; *D:e*, Nordmalings kyrka och församling. 1988. – ATA, bildsaml, ext 1928.

Fig 135. Snöans kapell. Interiör mot nordöst. Foto Bo Sundin 1987, Västerbottens museum.

Snöan Chapel. The interior looking north-east.

Sorsele

Sorsele kapellförsamling bildades 1673 och ett litet, rektangulärt kapell uppfördes. Det ersattes 1744 av en ny, rektangulär kyrka med fristående klockstapel, som genomgick en omfattande reparation 1788–92 men revs när den nuvarande kyrkan uppfördes 1859 och invigdes i december 1860. Ritningar och materialförslag till denna hade gjorts 1857 av arkitekten Ludvig Hedin, intendent vid ÖIÄ. Enl traditionen är kyrkan uppförd av byggmästaren Johan Petter Lundberg från Teg i Umeå socken.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster. Tillbyggd, tresidigt avslutad sakristia i öster, västtorn. Ingångar i söder (ej i bruk) och väster samt till sakristian från öster.

Uppförd av trä, resvirke, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med vitmålad brädpanel, indelad i fält genom lisener och profilerade lister. Huvudparten av väggarna klädda med stående locklistpanel, avslutad med rundbågsfris, lisenerna krönta med listverk. Nederparti med liggande slätpanel med fältindelning av påspikade bräder, gesims av slätpanel och profilerad taklist. Rundbågiga dörr- och fönsteröppningar med tunna omfattningar. Västtornet uppfört i två avsatser

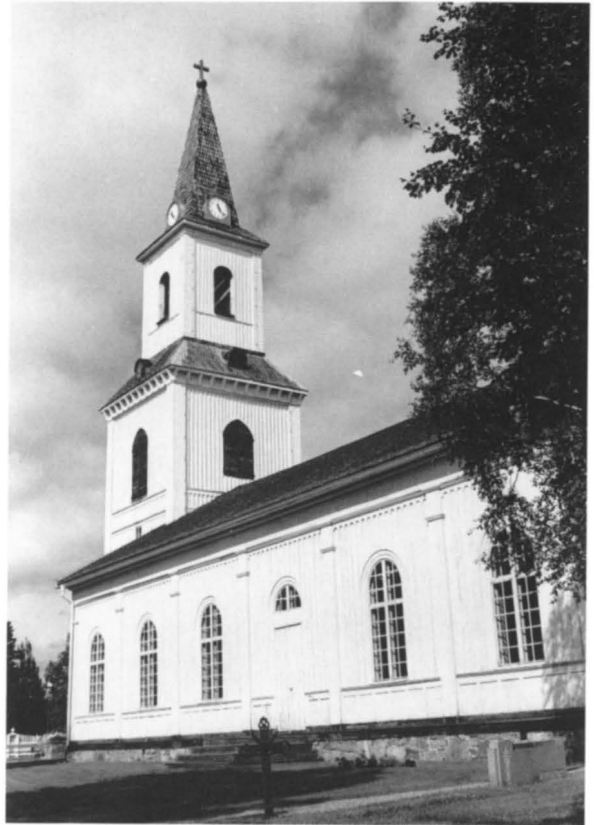

Fig 136. Sorsele kyrka. Byggd 1859–60. Exteriör från sydöst. Foto förf. 1990.

Sorsele Church, built 1859–60, seen from the south-east.

Fig 137. Sorsele kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Sorsele Church. The interior looking east.

Fig 138. Sorsele kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Sorsele Church. The interior looking west.

med genombruten lanternin, pyramidformig spira med förgyllt klot och kors. Lågt sadeltak, rakt avslutat i öster.

Interiör

Långhuset indelat i tre skepp genom fyrkantiga, smäckra pelare. Mittpartiet täckt av tredingstak, i sidopartierna plant tak, klätt med slät brädpanel, runt mittpartiet profilerad taklist med tandsnittsfris. Mittpartiet målat blågrått, sidopartierna ljusblå. Huvudparten av väggarna klädda med stående brädpanel, sockel- och överparti med liggande slätpanel, vitgrå målning med mörkare sockel.

Ovan altaret tavla föreställande Uppståndelsen, sign "L Ferlén 1867", flankerad av kopplade, marmorerade pilastrar med rakt överstycke, tillkomna 1908, men angivna redan på den ursprungliga ritningen. Altartavlan är en kopia av konstnären Fredrik Westins målning från 1823 i Kungsholms kyrka, Stockholm.

Predikstol vid norra pelarraden i östra delen av kyrkan. Rund korg, indelat i fält genom tunna pilastrar, målade i grågrönt med spegelfält i gul marmorering, lister i gult, rött och förgyllning, konisk nederdel med förgyllt knopp. Runt ljudtak med lambrequin och kors.

Västläktare med framskjuten front. Sluten bänkinredning med cirkelformad front mot koret, anknytande till altarringens rundning, dörrar och sidostycken med marmorerade spegelfält.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1862 Orgel anskaffas, byggd av J Forsberg, Lycksele.
- 1900 Ny orgel från N O Alm, Boden.
- 1908 Isolering av väggar, tak och golv genom spånfyllnad. Interiören målas med ljusa väggar och pelare, blått tak i mittpartiet, altaromfattningen tillkommer.
- 1924 Ny orgel från E Alm, Norsjö, orgelfasad av Edv. Lundquist.
- 1929 (ark Kj Wretling) Väggarna fyllnadsisoleras, ingång till sakristian, målning av exteriören, taket tjäras, ombyggnad av läktare, bänkar, målning av interiören, blått tak i mittpartiet, väggar och pelare marmorerade, ornamentalt fris på väggpartiet ovan pelarna av konstnären Sten Flemming.
- 1940 Målning av exteriören.
- 1953 Målning av exteriören.
- 1954 Målning av interiören, tid. dekorationer försvinner, dopplats anordnas vid norra väggen med målat fönster av konstnären Torsten Nordberg, elvärme, orgeln byggs om av Grönlunds, Gammelstad.
- 1972 Nytt spåntak på södra delen av kyrkan.
- 1989 Målning av exteriören med vit oljefärg, taket tjäras, målning av interiören i vapenhuset.

Äldre ritningar

- 1922 orgelfasad, förslag (*Edv Lundquist*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Muntliga upplysning av fil mag Yvonne Ehlers, Stockholm (altartavlan) – *Alner, Hj*, I kamp mot nödåret. i: Från

bygd och vildmark 1927; *Myrin, K*, Ur gamla protokoll. Ett bidrag till Sorsele sockens krönika. i: Från bygd och vildmark 1910; *Myrin, K*, Ur en lappmarkssockens krö-

nika. i: Från bygd och vildmark 1915; *Waernér, O*, Sorsele – en presentation. i: Från bygd och vildmark 1958. – ATA, bildsaml, ext o int 1922 o 1928.

Vilhelmina

Då den gamla kyrkan i Vilhelmina (se Volgsjö) var förfallen och otillräcklig beslöts 1832 att en ny kyrka skulle uppföras. 1833 sände pastorn P O Grönlund in ritningar till en ny kyrka (fig 62). Det insända förslaget var i sin utformning så nära den nyligen uppförda kyrkan i Arvidsjaur att ett samband är sannolikt (se Arvidsjaur gamla kyrka). Ritningarna godkändes inte av ÖIÅ utan konstruktören Axel Almfeldt fick i uppdrag att upprätta nya ritningar. Församlingen ville dock inte godtaga det förslag Almfeldt gjorde 1834 (fig 63) varför denne gjorde ett nytt förslag, som godkändes 1835 (fig 64). Kyrkan uppfördes åren 1835-40 med bonden Erik Jonsson från Rissjö, Åsele socken, som byggmästare. Invigningen skedde först 1846.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster och sekundärt tillbyggt sakristia i norr, urspr sakristian bakom koret, västtorn. Ingångar i söder och väster samt till sakristian från norr.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, slät brädpanel, indelad genom lisener, vitmålad. Gesims av liggande bräder mellan listverk, kraftigt profilerad taklist. Långhusets gavlar spånklädda i sina övre partier. Rakt avslutade fönster med släta omfattningar och överstycken med små konsoler. Sekundärt vindfång i söder med svarvade hörnstolpar, spånklädd gavel och svängt tak. Dörren till sakristian härrör från den äldre, rivna kyrkan (se Volgsjö). Lågt sadeltak med dubbla lager spåntak. Kvadratisk västtorn med spånklädd överbyggnad i tre avsatser, den översta lökformad. Den nuv exteriören skiljer sig från den ursprungliga främst genom utbyggnaden av sakristian, tillkomsten av vindfånget i söder samt ny överbyggnad på tornet.

Interiör

Tak tunnvalvt, klätt med vitmålad, slät brädpanel. Vägarna klädda med stående, vitmålad, slät brädpanel. Långsidorna indelas genom pilastrar, gråmarmorerade

Fig 139. Vilhelmina kyrka. Byggd 1835-40. Exteriör från nordöst. Foto förf. 1990.

Vilhelmina Church, built 1835-40, seen from the north-east.

liksom den profilerade taklisten. Hela altarpväggen är vävspänd och målad på duken, genombruten av de två östfönstren med glasmålningar i de små rutorna.

Altarpväggen indelas arkitektoniskt med ett tredelat nederparti med åtskiljande kolonner, draperier vid sidorna och skenperspektiv i mittpartiet, kraftig gesims samt överparti med absid med framställning av Agnes Dei, omgiven av molnformation och strålar. I mittpartiet leder en gång mellan kolonner fram till en trappa och ett podium med ett kors (fig 23). Kormålningen utfördes i samband med kyrkans uppförande av målaren Marcus Jonsson Blomqvist från Östernoret, Åsele. Denne hade tidigare målat korbägen i Björna kyrka, Ångermanland, som fick tjäna som förebild. Sedan 1924 är en fristående altarprydnad placerad framför mittpartiet, bestående av en trärelief med motivet "Jesus välsignar de arbetande och betungade", gjord av konstnären Gunnar Torhamn, inom en ram med målade, kopplade pilastrar och svängt överstycke. Samma år tillkom de målade glasfönstren.

Predikstol vid norra vägen bestående av korg indelad i fem konkava fält och päronformad, marmorerad ne-

Fig 140. Vilhelmina kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Vilhelmina Church. The interior looking east.

Fig 141. Vilhelmina kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Vilhelmina Church. The interior looking west.

derdel. Mellan fälten pilastrar och förgyllda lister, i fälten målade framställningar av nyklassicistisk karaktär. Åttkantigt ljudtak med lambrequin, avslutat med knapp och blommor. Predikstolen gjord 1840 av K O Winberg och Johan Hansson.

Västläktare med insvängd front. Under läktaren sekundära utrymmen för sidokapell, dop- och brudkammare m m. Sluten bänkinredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1912 Första orgeln anskaffas.

1924–26 (ark Fr Falkenberg) Genomgripande reparation, ny tornspira, ny sakristia med insättande av äldre dörr, vindfång i söder och väster, fönster ovan västra ingången, väggen till den urspr sakristian tas bort, den vävspända målningen på korväggen flyttas till östväggen, ny altarprydnad, glasmålningar i östfönstren, eluppvärmning, bänkinredningen byggs om, ny orgel från Åkerman & Lund.

- 1960 Ny orgel från Åkerman & Lund.
 1970 (ark S Gumaelius) Inredning under läktaren av vapenhus, sidokapell, dop- och brudkammare, kapp- rum, förråd i tornrummet, vissa förändringar i sakristi- an, fönstret ovan västra ingången tas bort.
 1975 Nytt spåntak ovan det gamla.

Äldre ritningar

u å plan, fasader, förslag (osign, akt ÖIÄ, brev till K

Vittangi

1843 blev byn Vittangi centralort inom Jukkasjärvi socken. Kyrkoherden flyttade hit och kom att ha sitt säte här till 1912 då Kiruna blivit centrum. Vittangi blev då kapellförsamling till Kiruna och 1949 eget pastorat. Efter förslag från församlingen upprättades ritningar 1843 av konduktören Theodor Edberg vid ÖIÄ (fig 66). Kyrkan uppfördes åren 1846-49 och invigdes den 5 mars 1854. Som byggmästare verkade snickaren Johan Nilsson Rautio från Karl Gustaf (Karungi).

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med utbyggd, kvadratisk sakristia i öster, urspr med femsidig avslutning, väst- torn. Ingång i väster samt, sekundärt tillkommen, i sö- der till sakristian, urspr även i söder till långhuset.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panel- klädd. Takbeklädnad grågrön bandplåt, urspr spån, lan- terninen klädd med kopparplåt, tornspiran spånklädd.

Exteriör

Hela fasaden klädd med panel, på långsidorna indelad genom pilastrar, hörnpilastrar på torn och långhus. På sockelpartiet under fönstren liggande fasspontpanel, stående locklistpanel på resten av väggarna och hela tornet, pilastrar av slätpanel, profilerad taklist. Väggar svagt gulfärgade, pilastrar och lister gråmålade. Panelen förnyad på norra och södra långsidorna samt delvis på sakristian. Fönster rundbågiga med profilerad omfatt- ning. Västtornet har genombruten lanternin med profi- lerade, kopparklädda hörnpilastrar och gesims, förgyllt klot och kors.

Fasadutformningen överensstämmer med Th.Ed- bergs ritning från 1843 men kyrkan kläddes troligen inte med panel förrän i mitten av 1880-talet och stod tills dess med bart, rödfärgat timmer. Exteriören har för- ändrats något genom att södra ingången satts igen och

Maj:t 1833); 1834 plan, fasad, sektion, förslag (*Axel Almfelt*); 1835 plan, fasad, sektion, omarb förslag (*Axel Almfelt*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Pettersson, O P, Gamla byar i Vilhelmina, del 3, s 294 ff. Stockholm 1946. – ATA, bildsaml, ext o int 1908, ext o int 1923, gammal dörr 1923; Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext o int 1890-talet.

Fig 142. Vittangi kyrka. Byggd 1846–49. Exteriör från nord- väst. Foto förf. 1989.

Vittangi Church, built 1846–49, seen from the north-west.

omvandlats till ett fönster och sakristian förstorats och fått ny utformning.

Interiör

Tak av tryckt tunnvalv, klätt med masonitskivor liksom väggarna, vars långsidor indelas genom pilastrar. Under skivorna finns troligen den urspr beklädnaden av lock- panel i taket och slätpanel på väggarna. Tak målat i ljusblått, väggar ljusgula, pilastrar marmorerade i gul- brunt, profilerad, vitmålad taklist.

Altare vid östväggen, inramat av halvkolonner på hö- ga postament, marmorerade i gulbrunt och med förgyll- da baser och kapital och halvcirkelformat, profilerat överstycke. I mittpartiet stod urspr ett kors av trä, först svartmålat, senare förgyllt (nu i vapenhuset). 1948 er-

Fig 143. Vittangi kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1989.

Vittangi Church. The interior looking east.

Fig 144. Vittangi kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1989.

Vittangi Church. The interior looking west.

sattes det av en altartavla målad av Gerda Höglund med motivet "Låten barnen komma till mig".

Predikstolen vid norra väggen har rund korg, målad i grågrönt med förgyllda och försilvrade dekorationer bestående av ornament, kannelurer, girlander och lister med stiliserade blad- och blomverk. Runt ljudtak med girlander och blommotiv, upptill kraftiga voluter samt klot och kors. Öppen bänkinredning och läktare i väster.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1880-t Exteriören brädfodras.

1896–97 Nytt tak av plåt, trappa framför södra ingången, nytt golv i hela kyrkan, ny altarring, uppgångar till läktaren från kyrkan, ny bänkinredning, in- och utvändig ommålning, dekorationsmålning av Karl Lundgren från Luleå, värmeugn. Orgel, kyrkans första, skänktes av drottning Sofia.

1912 Ny orgel.

1918 Genomgripande reparation, tornspiran förändras.

1920-t Ny orgel.

1948–49 (ark E Lovén) Tornspiran återställs till sin urspr utformning, interiören kläds med masonitskivor, södra ingången sätts igen, ny altartavla, ny bänkinredning, ny orgel från Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad.

1968 (ark J Thurfjell) Sakristian byggs om.

1971 Nytt plåttak.

1981 Ommålning av interiören.

1986 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Äldre ritningar

1841 plan, fasad, förslag (osign, RA, ED, konseljakt 1843 ^{14/8}); 1843 planer, fasader, sektion, förslag (*Theodor Edberg*);

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Johansson, J-E, Vittangi kyrka. i: Vittangi – en bok om en livskraftig bygd. Vittangi 1977. – ATA, bildsaml, ext 1924, int f rest 1949.

Vännäs gamla kyrka (Vännäsby)

I Vännäs by inom Umeå pastorat påbörjades år 1817 ett kapell som togs i bruk 1825 men färdigställdes åren därpå. 1822 blev kapellet annex under Umeå och 1834 bildade det eget pastorat samt utvidgades. Kapellet uppfördes, enl uppgift från 1832, efter samma "dessein" som kyrkan i Sävar (se Sävars gamla kyrka), vilken ritats av Axel Almfelt, konduktör vid ÖIÄ, efter ett förslag av bruksinspektoren Johan Wincent i Sävar. Som byggmästare vid uppförandet verkade bonden Erik Jonsson från Vännäs by. Kyrkan fick dock inget västtorn utan en fristående klockstapel uppfördes 1843 efter ritning av pastor J A Linder i Umeå.

Fig 146. Vännäs gamla kyrka, klockstapeln. Byggd 1843. Exteriör från öster. Foto förf. 1990.

Vännäs old Church. The bell-tower, built in 1843, seen from the east.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i norr, vapenhus mitt på södra långsidan. Ingångar i söder och väster samt till sakristian från väster.

Uppförd av liggtimmer på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden indelas genom pilastrar på långsidorna och hörnen och hela kyrkan är klädd med liggande fasspontpanel, även på pilastrarna. Väggarna vitmålade, pi-

Fig 145. Vännäs gamla kyrka. Byggd 1817–25. Exteriör från sydväst. Foto förf. 1990.

Vännäs old Church, built 1817–25, seen from the south-west.

Fig 147. Vännäs gamla kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Vännäs old Church. The interior looking east.

lastrar och lister gråmålade. Panelen troligen tillkommen vid restaurering 1889. Kyrkans ursprungliga brädfodring, från 1827, torde ha varit slätpanel. Fönstren rundbågiga med profilerade omfattningar, östra fönstret igensatt. Ovan den södra ingången en relief av trä med oljelampa och bladverk och ovan den västra en inskriftstavla med årtal för kyrkans restaureringar. Taket är valmat över östpartiet medan västgaveln är rakt avslutad. Detta talar för att det ursprungligen avsågs att

uppföras ett västtorn, i likhet med Sävars kyrka, som var förebild. Vapenhuset, troligen tillkommet 1889, hade före 1920 platt tak med balustrad, då ersatt med spetsigt sadeltak.

Interiör

Kyrkorummet tunnvalvt med avvalmning i öster. Väggar och tak klädda med liggande slätpanel och vitmålade. Väggarna indelas genom lisener på långsidorna.

Fig 148. Vännäs gamla kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Vännäs old Church. The interior looking west.

Sockeln grå med stänkmålning, lisener och taklist marmorerade i gult och brunt.

Altartavlan, gjord 1833 av Carl Johan Sjöstrand och föreställande Konungarnas tillbedjan, inramas av tre kvartskolonner under ett svängt överstycke från 1920, grönmarmorerat med förgyllda ornament liksom altaret. Den äldsta kända altarprydnaden bestod av ett kors med svepeduk framför fönstret, flankerat av dubbla kolonner och rakt överstycke. Altartavlan var fram till 1920 placerad på östväggen söder om altaret.

Predikstol vid norra väggen, från byggnadstiden, gjord av Mathias Edström från Nysätra. Fyrsidig korg, grönmarmorerad med förgyllda ornament samt ljudtak med lambrequin. På väggen bakom predikstolen blå draperimålning.

Västläktare i två våningar. Orgelfasaden målad i grönt med förgyllda ornament. Öppen bänkinredning.

Klockstapel

Ett stycke väster om kyrkan står en klockstapel, uppförd i två våningar med kvadratisk plan. Den nedre, täckta delen är klädd med locklistpanel. Lanterninen har tre öppna arkadbågar på vardera sidan och överpartiet med lockpanel. Panelen är vitmålade, hörnlisener, pelare och bågar gråmålade. Taket av svartmålade plåt och på nocken en flöjel med året 1843.

Linders ritning till klockstapeln anknuter i vissa detaljer, de tre ljudöppningarna på sidorna, till Vincents ritning till västtornet i Sävar. Klockstapeln stod ursprungligen ett stycke norr om kyrkan, men flyttades 1969 till sin nuvarande plats. Innan den uppfördes satt klockorna i en provisorisk stapel av korsvirke norr om kyrkan.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1849 Tavla, sign "CARL JOHAN SJÖSTRAND

1833", anskaffas och sätts upp på östväggen.

1864 Orgel anskaffas, byggd av Johan Gustaf Ek, Torp, Medelpad.

1889 Vapenhuset tillkommer, ny panel på kyrkans ytter- och innerväggar.

1920 (ark Fr Falkenberg) Vapenhuset byggs om, värmeanläggning (kalorifer) installeras här. Sidoposter och fronton vid västra ingången tas bort. Nytt spåntak. I interiören kläds väggar och tak med råspont som reveteras, putsas och vitkalkas. Östfönstret sätts igen, altarpuppats och altarring förändras, målningen från 1833 placeras på östväggen ovan altaret.

1924 Ny orgel av E A Setterquist & Son, Örebro.

1936 Renovering och kalkstrykning av interiören, elvärme och belysning.

1944 Förändringar i sakristian, ny ingång.

1966 Ny orgel av Grönlunds, Gammelstad.

1967 (ark G Rudner) Målning av exteriören, nytt spåntak. Reveteringen i interiören tas bort, äldre dekormålning återställs, ny bänkinredning, rum inreds under läktaren, förändringar i vapenhuset, ny värmeanläggning.

Äldre ritningar

Umeå univ, forskn.arkivet, J A Linders saml, u å, torn, förslag (*J A Linder*); ATA, 1919 plan, fasader, sektioner, uppmätn ritn (*Fr Falkenberg*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Schiller, G F, Vännäs kyrka. Altartavlan och dess målare. i: Årsskrift, Vännäs församling 1963. – HLA, domkapitlets arkiv, FVa:1, ext, teckn av *Th Linder* 1832; ATA, bildsaml, ext och int 1919.

Älvsbyn

1781 beslöts att ett kapellag skulle bildas i Piteå sockens nordvästra del. Det dröjde dock till 1807 innan någon kyrkobyggnad började uppföras i Byn, som Älvsbyn då kallades. Kapellet uppfördes med moderkyrkan i Öjebyn, Piteå landsförsamlings kyrka, som förebild. Det stod färdigt 1813 och för uppförandet svarade bonden Johan Andersson från Byn och soldaten Olof Cartmo från Muskus. Tornet tillkom 1848 under ledning av byggmästaren Rönberg (trol J P Rönberg från Piteå). Denne hade även gjort ritningarna, som dock omarbetades av ÖIA när det gällde lanterninen (fig 65). Klockorna hade dessförinnan varit placerade i en enkel träställning. Kapellaget bildade eget pastorat 1894.

Plan och material

Korsformig plan med kor i norra korsarmen, utbyggd sakristia n.ö. om korsmitten och tillbyggt torn i söder. Ingångar i söder, öster och väster samt till sakristian i norr, urspr även till norra korsarmen.

Uppförd av trä, liggtimmer, på sekundär sockel av betong, panelklädd. Takbeklädnad plåt, urspr bräder, senare spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, gulmålad locklistpanel. Panelen i tornets övre del troligen äldre, i övrigt sekundär. Knutarna inklädda med stående, vitmålade bräder, kyrkans hörnlisener har markerade baspartier. Vita dörr- och fönsteromfattningar med bågformiga överstycken. Rundfönster på gavlarna. Tornet uppfört i tre avsatser med åttkantig lanternin, försett med små, gavelkrönta hörnlisener och låg spira med förgyllt klot och kors. Ingången på tornets sydsida flankeras av breda lisener med spetsgavlar. På tornet dekorativa lister och fönsterunderstycken av figursågade, vitmålade bräder. Samtliga tak och spiran täckta med gråmålad plåt.

Trots omfattande restaureringar har exteriören behållit sin prägel från 1860-talet då den kläddes med panel. Kyrkobyggnaden hade urspr bara timmerväggar, inklädda knutar och brädtak.

Interiör

Tunnvälvda korsarmar, klädda med vitmålad brädpanel, korsmitten markerad genom diagonala bågar. Väggar klädda med stående, vitmålad brädpanel, lisener vid fönstren, profilerad taklist.

Altare i norra korsarmen, på framsidan av altarbordet tre rundlar med reliefer från omkr 1900. På väggen altartavla i form av triptyk med "Uppståndelsen" i mittpartiet och "Kvinnorna vid graven" samt "Marias möte

Fig 149. Älvsby kyrka. Byggt 1807–13, tornet 1848. Exteriör från söder. Foto förf. 1989.

Älvsby Church, built 1807–13 and the tower in 1848, seen from the south.

med den Uppståndne" på ömse sidor, målad 1961 av konstnären Torsten Nordberg. På väggarna i koret sitter uppsatta några skulpturer bestående av Kristus på korset samt Petrus och Paulus, som utgjort en tidigare altarprydnad från 1907.

Predikstol vid n.ö. hörnet av korsmitten. Sexkantig korg, indelad i konkava fält, dekorerad med förgyllda ornament på blåmålade speglar. Predikstolen gjord omkr 1900 efter ritningar av Gustaf Hermansson, arkitekt vid ÖIA.

Läktare i söder, öster och väster. Öppen bänkinredning.

En väsentlig ändring av kyrkans interiör från den ursprungliga har skett både genom förnyande av inred-

ning och inventarier och genom förvandlingen från centralkyrka till långkyrka då koret flyttats. Altaret var urspr placerat mot s.ö. hörnet av korsmitten och omgivet av en rund altarring (fig 19). Altartavlan, en oljemålning föreställande "Lazarus hos den rike mannen", skänktes 1809. Predikstolen, en rund korg utan utsmyckning, var placerad mot n.v. hörnet av korsmitten med uppgång direkt från sakristian. Väggarna var sannolikt utan panel och omålade, de enkla bänkarna riktade mot korsmitten.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1848 (ark C G Blom-Carlsson) Tornet uppförs.
- 1865 Nytt spåntak, utvändig brädfodring.
- 1880o. Orgelläktare uppförs, orgel anskaffas.
- 1889 Nytt plåttak, reparation av innertaket, värmeugn.
- 1900-t.b. (ark G Hermansson) Läktare i korsarmarna, nytt altare, ny altarutsmyckning, ny predikstol, ny bänkinredning.
- 1931 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Fig 150. Älvsby kyrka. Interiör mot koret i norr. Foto förf. 1989.

Älvsby Church. The interior looking north towards the chancel.

Fig 151. Älvsby kyrka. Interiör mot söder. Foto förf. 1989.

Älvsby Church. The interior looking south.

1938–40 Koret flyttas till norra korsarmen, interiören kläds med träfiberplattor, sakristian utvidgas och får ingång, målning av exteriören och interiören, nytt värmesystem.

1961 Ny altartavla av Torsten Nordberg.

1960 Orgeln byggs om.

1969–70 (ark Å Franzén) Omfattande ombyggnad, kyrkan upplyft på ny, gjuten betonggrund, ny panel i exteriören och interiören, altaret flyttas fram, ny bänkinredning, sakristia under koret.

1972 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Örträsk

Örträsk, som tidigare tillhört Lycksele församling, fick 1842 tillstånd att uppföra en kapellkyrka. Sedan en predikant anställts uppfördes 1849 en kyrka med bonden Erik Jonsson från Rissjö, Åsele sn, som byggmästare. Denne hade tidigare uppfört kyrkan i Vilhelmina (se denna). De stora likheterna talar för att samma ritningar kom till användning i båda fallen. 1887 blev Örträsk kapellag egen församling och pastorat.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, utbyggd sakristia i öster, västtorn. Ingång i väster och, sekundärt upptagen, till sakristian från söder.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående, slät brädpanel, vitmålad. Långhuset indelas genom lisener och avslutas av gesims av liggande bräder mellan listverk, profilerad taklist. Gavlarna spånklädda i sina övre partier. Rakt avslutade fönster med släta omfattningar och överstycken med små konsoler. Västtorn i två avsatser, taklist med konsoler, genombruten lanternin, avslutad med förgyllt klot och kors.

Interiör

Tak med tryckt tunnvalv, klätt med slät brädpanel, helt bemålat med perspektiviska fält med kvadratiska kasetter, innehållande stjärnmönster i blått, vitt och grått (fig 16). Profilerad taklist med målade tandsnitt och äggstav. Väggarna klädda med stående, slät brädpanel, målade ljusgrå med marmorerat sockelparti. Långsidorna

Äldre ritningar

1847 tornbyggnad, omarb förslag (*C G Blom-Carlsson*); 1899 altare, predikstol, läktare, bänkinredning, förslag (*G Hermansson*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Hedlund, L, Älvsby kyrkas tillkomst och historia. i: *Norrbottnens Allehanda* 1923, nr 126 b; *Kyrkan i Älvsby församling*. Vägledning. 1981; *Takkel, V*, Älvsby kyrka, kort historik. Älvsbyn 1965; *Älvsby kapellförsamlings bildande och kyrkans byggande*. i: *Vår bygd Älvsbyn*. Piteå 1973; *Öberg, S F*, Älvsbybygden. Älvsbyn 1961. – ATA, bildsaml, int omkr 1900, före rest; ext o int 1931.

Fig 152. Örträsk kyrka. Byggt 1849. Exteriör från sydöst. Foto förf. 1990.

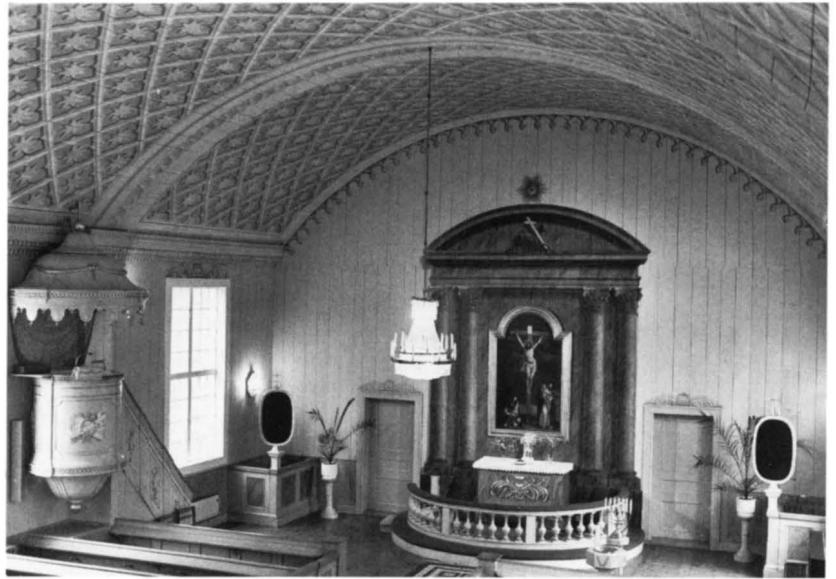
Örträsk Church, built in 1849, seen from the south-east.

indelas genom vitmålade pilastrar. De dekorativa målningarna ursprungligen utförda i limfärg, 1924 ommålade i oljefärg.

Altarbord grönmarmorerat med förgyllda ornament. På alturväggen målade uppställning av kopplade korintiska kolonner, marmorerade med förgyllda baser och kapital, mot grå-grön-gul marmorerad bakgrund, segmentformat överparti med Agnes Dei. Altartavla föreställande Korsfästelsen, sign "P. E. Fiellström pinxit ao 1738" (fig 21). Tavlan härrör från Lycksele kyrka (se denna), varifrån den överfördes 1849. Målningen på al-

Fig 153. Örträsk kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1990.

Örträsk Church. The interior looking east.

tarväggen och troligen även den övriga dekorativa målningen utförd av målaren Karl Erik Holmström, verk-sam även vid Lycksele kyrka (se denna).

Predikstol vid norra väggen, bestående av rund korg, indelad i fält genom pilastrar, vitgrå med förgyllda ornament. Runt ljudtak med lambrequin, draperimålning på väggen bakom predikstolen. Gjord 1849 av kyrkans byggmästare Erik Jonsson.

Västläktare med orgel målad i vitt med förgyllda ornament. Sluten bänkinredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1885 Kyrkan renoveras, värme införs. Orgel anskaffas, inköpt från Lekeryds kyrka.

1909 (ark T Grut) Ny orgelläktare. Ny orgel från P Alm, Norsjö.

1924 (ark Edw Lundqvist) Ommålning av kyrkan, in-
nertaket målning i limfärg rekonstrueras i oljefärg, bänkinredningen byggs om, ingång till sakristian, el-belysning.

1947 Nytt värmesystem.

1948 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

1949 Målning av exteriören.

1967 (ark Bengt Lidström) Allmän upprustning, in-
byggd under läktaren för brudkammare resp ungdomslokal, rest av altartavlan, målningarna på altarpå-

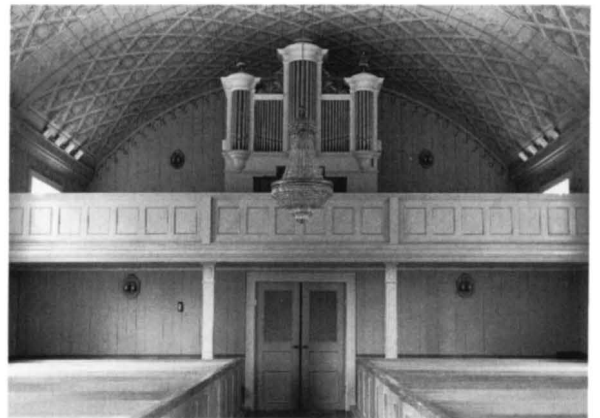

Fig 154. Örträsk kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1990.

Örträsk Church. The interior looking west.

gen och innertaket av konservator Albert Eriksson, el-värme.

1986 Nytt spåntak, vissa förändringar i vapenhuset.

Äldre ritningar

1909 plan, uppmåtn ritn (T Grut); 1909 orgel och läk-
tare, förslag (T Grut).

Överluleå (Boden)

Efter närmare femtio års diskussioner och utredningar bildades 1826 Överluleå socken genom en delning av Luleå socken. Den andra delen kom att kallas Nederluleå. Samtidigt fattades beslut om uppförandet av en kyrka i Bodens by (fig 5). Förberedelserna för kyrkobygget hade påbörjats redan 1824 genom anskaffande av ritningar. Ett förslag gjordes av konduktören och lantmätaren Erik Hollström i Sunderbyn, Luleå (fig 58–59). ÖIÄ godkände dock inte förslaget utan ett nytt förslag gjordes av arkitekten J W Gerss vid ÖIÄ (fig 60). Församlingen godtog dock inte detta förslag så Gerss utarbetade ett nytt (fig 61), som låg nära Hollströms men med vissa förändringar. Förslaget godkändes 1825 och kyrkan uppfördes åren 1826–31 under ledning av byggmästarna Olof Gustaf Alm från Heden (Boden) och Israel Rönnberg, Piteå.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, urspr i norr, utbyggnad i norr för urspr sakristia och torn i söder. Sekundära avdelningar i öster för sakristia och förråd samt i väster för vapenhus, brudkammare m.m. Ingångar i söder, öster och väster.

Uppförd av sten, i huvudsak granit, samt putsad. Takbeklädnad spån, lanterninen klädd med kopparplåt.

Exteriör

Hela fasaden putsad, sockelparti med spritputs och kvaderindelning, väggar slätputsade, tunna fönsteromfattningar av spritputs. I tornet bågformiga ljudöppningar, flankerade av kopplade pelare med kraftiga kapitäl. Profilerad taklist, på tornet och lanterninen försedd med tandsnitt och konsoler. Putsen färgad vitgul. Rundbågiga dörr- och fönsteröppningar, dörrarna kopparklädda. Det låga sadeltaket valmat i öster och väster. Klot och kors av koppar. Exteriören är bevarad i sin urspr utformning.

Interiör

Taket svagt tunnvalvt med plant mittparti, klätt med slät, gråmålad brädpanel. Väggar putsade, vitkalkade, försedda med draperimålning i sockelpartiet. Kor i öster, indraget i stor nisch mellan sidorum, i n.ö. sakristian. Altaret placerat i rundbågig nisch, ovan detta altarskåp av predellatyp, målat 1980 av konstnären Pär Andersson, på väggen ett krucifix av trä från 1932, gjort av bildhuggaren Tore Strindberg.

Predikstol i kyrkans n.ö. hörn med uppgång direkt från sakristian. Rund korg, indelad i omväxlande kanelerade och släta spegelfält, målad ljusgrå med förgyllda lister och ornament, runt ljudtak.

Fig 155. Överluleå kyrka. Byggt 1826–31. Exteriör från sydöst. Foto förf. 1989.

Överluleå Church, built 1826–31, seen from the south-east.

Fig 156. Överluleå kyrka. Interiör mot öster. Foto förf. 1989.

Överluleå Church. The interior looking east.

Mitt på norra sidan stor, absidformad nisch. Ursprungligen var predikstolen placerad här med uppgång direkt från den bakomliggande sakristian. Altaret stod framför predikstolen och bänkarna var orienterade mot kyrkans mitt. Partiet framför nischen har omdanats till lillkyrka, kallat Mariakoret, med litet altare i nischen och dopfont framför denna. I nischen kalkmålning från 1954, "Jesus välsignar barnen", av konstnären Simon Sörman. Samme konstnär gjorde 1938 den stora kalkmålningen mitt på södra väggen med motiv ur Lukas evangelium.

I väster orgelläktare på rödmarmorade kolonner, skrank med metopfris, tandsnittslist och kraftig gesims, målad i röd och grå marmorering, orgelfasad från 1895. Ursprungligen fanns läktare även i öster och orgelläktare i söder. Det nuv. läktarskranket härrör från den östra läktaren. Öppen bänkinredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1842 Orgel av Pehr Zackarias Strand, Stockholm.
- 1880-t. Värmeugnar installeras.
- 1895 Ny orgel på västläktaren av N O Alm, Boden.

Fig 157. Överluleå kyrka. Interiör mot väster. Foto förf. 1899.

Överluleå Church. The interior looking west.

Södra läktaren rivs. Ny bänkinredning.

1922 (ark F Falkenberg) Reparation av kyrkan.

1931 (ark T Grut) Koret flyttas till östra delen, ny altartavla med motiv ur Jesu bergspredikan, målad av konstnären Harald Lindberg. På ömse sidor om altaret skärmväggar som avgränsar för sakristia och klädkammare, krönta av tolv apostlfigurer av skulptören Bror Marklund. Predikstolen flyttas till n.ö. hörnet av kyrkan. Nischen i norra muren inrättas till dopplats, kalkmålning av Harald Lindberg. Ny bänkinredning, orienterad mot öster. Östläktarens skrank flyttas till västläktaren. Ny orgel från Åkerman & Lund, Stockholm.

1938 Kalkmålning på södra väggen av Simon Sörman. 1951–52 (ark K Nordenskjöld och G Rudner) Korpartiet omdanas, murad vägg med pelare mellan kor och långhus, sidorum för sakristia och klädkammare, apostlaskulpturerna placeras i sidonischer i koret, altartavlan ersätts av krucifixet från 1932. Ljudtak till predikstolen, uppgång från sakristian. Orgeln byggs om av Åkerman & Lund. Den urspr sakristian inreds till kolumbarium. Kalkmålning i norra absiden av Simon Sörman.

1972 Kororgel från Grönlunds, Gammelstad.

1980 (ark B Franklin) Allmän upprustning och omålning, värmeisolering, nytt elsystem. I centrum av kyrkan inrättas en lillkyrka. Nytt altarskåp på högalt-

ret av Pär Andersson, som även svarade för färgsättning av kyrkan.

1983 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad. Orgelfasaden från 1895 behålls.

1987 Omfärgning av exteriören.

Äldre ritningar

1824 plan, fasader, sektioner, förslag (*E Hollström*); 1824 plan, fasad, sektion, förslag (*J W Gerss*); 1825 plan, fasad, sektion, förslag (*J W Gerss*); 1894 plan, fasad, sektioner, förslag till orgel och ny orgelläktare (osign).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

von Ahn, J, Överluleå kyrka 1831–1931. Ett bidrag till Överluleå församlings historia. Luleå 1931; *Grönlund, B*, Överluleå kyrka och församling. i: Bodens kommun. Från Forntid till Nutid. Luleå 1980; *Lamm, C J*, C.J.F.Plagemanns resor åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942–44; *Larsson, L*, Överluleå kyrka och dess restaureringar. Uppsats i konsthistoria vid Stockholms universitet, hösten 1961, Stencil; Överluleå 1831–1981. En jubileumskronika. – Ext, teckn av *E Hollström* 1831 (von Ahn, s 62); *Plagemann*, ext, teckn 1834; ATA, bildsaml, ext o int 1926, ext o int efter rest 1931; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, int före och efter rest 1931.

ÅTERUPPFÖRDA KYRKOR

I detta avsnitt behandlas fem kyrkobyggnader som monterats ned och flyttats till annan plats. I tre fall har de under en mellanperiod haft en profan funktion men

senare återförts till sin ursprungliga plats för att åter tjäna som kyrkobyggnader.

Gillesnuole kapell

När Sorsele kapellförsamling bildades 1674 uppfördes, förutom i Sorsele, ett kapell även i Allesnuole (nuv Gillesnuole) och församlingens förste präst stationerades här. Det ersattes av ett nytt kapell 1750 men på 1790-talet var det i så dåligt skick att ett nytt uppfördes, som stod klart 1798. Kapellet användes endast sommartid av samerna och då dessa dragit sig närmare norska gränsen och ett nytt kapell uppförts i Ammarnäs 1858 hade kapellet i Gillesnuole spelat ut sin roll. Det såldes 1867 och sattes upp som loge i Granåkers by. 1937 skänktes byggnaden till Sorsele församling och återuppsattes på sin gamla plats. Återinvigningen skedde sommaren 1940. En fristående klockstapel uppfördes också.

Plan och material

Rektangulärt rum utan indelning. Ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, knuttimrad. Takbeklädnad rundvirke.

Exteriör

De bara väggarna är tjärade och åstaket lagt med nytt virke. Tre fönster, försedda med luckor. Dörren dekorerad med inskuret, geometriskt mönster.

Interiör

Interiören är enkel med bara timmerväggar och synliga takåsar. Den ursprungliga inredningen, som sannolikt

Fig 158. Gillesnuole kapell. Byggt 1798, återuppsatt 1940. Exteriör från nordväst. Foto förf. 1990.

Gillesnuole Chapel, built in 1798 and re-erected in 1940, seen from the north-west.

var mycket enkel, finns ej bevarad utan den befintliga är tillkommen 1940.

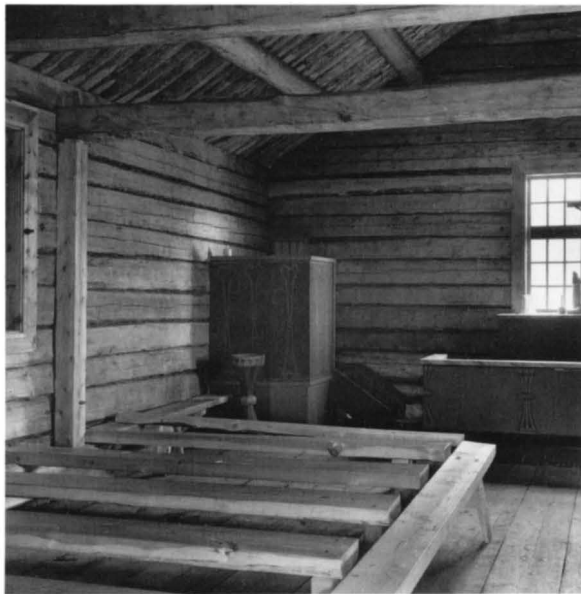
Altarbord under östfönstret, som har ett kraftigt mittkors. På altaret krucifixgrupp. Predikstol i n.ö. hörnet, sexkantig korg, målad gråbrun. Bänkinredning av plankor utan ryggstöd och orgel i s.ö. hörnet.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Haglund, G, En lappmarkskyrkas öden. i: Från bygd och vildmark 1940; *Myrin, K*, Ur gamla protokoll. Ett bidrag till Sorsele sockens krönika. i: Från bygd och vildmark 1910; *Wahlqvist, B*, Övre Vindeldalens kyrkors historia. i: Umebladet den 16 dec. 1940.

Fig 159. Gillesnuole kapell. Interiör mot nordöst. Foto Gunnar Westin 1948, Västerbottens museum.

Gillesnuole Chapel. The interior looking north-east.

Jäkkviks kapell (tid. Lövmokk)

I Lövmokk vid Hornavans översta vik uppfördes 1777 ett kapell, som fick ersätta den år 1747 nedbrända kyrkan i Silbojokk, tillkommen i samband med gruvdriften i Nasafjällsområdet. Kapellet i Lövmokk, som efter gruvdriftens nedläggande endast besöktes av de noma-

diserande samerna, flyttades 1885 ca 6 km söderut till en mer central plats i Jäkkvik inom Arjeplogs socken. Samtidigt flyttades en timrad prästkammare från Lövmokk och sattes upp ett stycke väster om kapellet i Jäkkvik.

Fig 160. Jäkkviks (tid. Lövmokks) kapell. Byggt 1777, flyttat 1885. Exteriör från söder. Foto förf. 1989.

Jäkkvik (earlier Lövmokk) Chapel, built in 1777 and moved in 1885, seen from the south.

Plan och material

Rektangulär plan, orienterad i öster-väster, med kor mitt på norra sidan, utbyggd sakristia mitt på norra väggen och motstående vapenhus mitt på södra väggen, ingång i söder.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån, på mittornet papp.

Exteriör

Hela fasaden klädd med liggande fasspontpanel, på gav-larnas överpartier bred pärlspontpanel med tandad nederkant, tandade vindskidor, inklädda knutar, allt gulmålat. Lågt sadeltak med litet centraltorn i två avsatser, avslutat med ringkors av trä. Panelen tillkommen 1897. Samtidigt förstorades eller tillkom de rakt avslutade fönstren. – Strax söder om kapellet finns en fristående, panelklädd klockstapel från 1933.

Interiör

Den ursprungliga interiören är känd genom en teckning och en målning av C F Höckert från 1850 resp 1855. Av dessa framgår att koret låg vid ena gaveln, sannolikt i öster, och predikstolen stod i n.ö. hörnet. Timmerväggarna saknade beklädnad, takbjälkarna var synliga och den mycket enkla bänkinredningen utförd av plank. Det enkla altarbordet var placerat under ett fönster och någon altarutsmückning är ej angiven. Den femkantiga predikstolen på pelare var slät liksom det fyrkantiga altarskranket.

Det nuv kapellet har tredingstak, klätt med bred, vit-

målad pärlspontpanel. Väggarna klädda med stående, gulmålad pärlspontpanel, liggande i det brunmålade sockelpartiet. Koret fick troligen sin placering mitt på norra sidan framför ingången till sakristian i samband med flyttningen 1885. På det fristående altaret finns en uppsats, sannolikt från 1880-90-talet, bestående av vitmålade lisener med förgyllda kannelurer och kraftigt profilerat överstycke, prytt med tre urnor. På den mellanliggande, klarblå fondväggen sitter en konsol på vilken står en kopia av Thorvaldsens Kristus.

Predikstolen i n.v. hörnet är sannolikt den ursprungliga, en femsidig korg av stående plank, på utsidan sekundärt klädd med slät panel bestående av vita spegelfält samt grå lisener och omfattningar. Även altarskranket är troligen det ursprungliga, klätt med likartad, sekundär panel. I n.ö. hörnet orgel från N O Alms orgelfabrik, Boden.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1885 Kapellet flyttas från Lövmokk till Jäkkvik. Nödortföreg reparation, inredningen förnyas delvis.

1897 (byggm E G Kristiansson) Panel tillkommer på ut- och insidorna, målning av exteriör, interiör och inredning.

1908 Ny stensockel, ny trappa, nytt spåntak, sågspånsfyllning i undertaket, innanfönster, värmeugn.

1933 Fristående klockstapel uppförs.

1956 Omläggning av tak och golv, målning av exteriör och interiör, ny kamin.

Fig 161. Lövmokks kapell. Interiör mot nordöst. Teckning av C F Höckert 1850. Foto Nordiska museets arkiv.

Lövmokk Chapel. The interior looking north-east. Drawing by C F Höckert 1850.

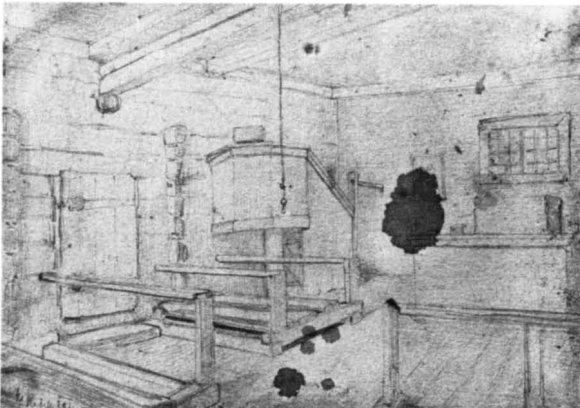

Fig 162. Jäkkviks (tid. Lövmokks) kapell. Interiör mot nordväst. Foto förf. 1989.

Jäkkvik (earlier Lövmokk) Chapel. The interior looking north-west.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Borelius, A, Johan Fredrik Höckert 1826-1866. Stockholm 1927; *Wallquist, E*, Arjeplog fordomtida. Arjeplog 1983; *D:e*, Arjeploguogs kyrkor. Arjeplog u.å. – Nord

Mus, bildsaml, int av Lövmokks kapell, teckn av *C F Höckert* 1850; Norrköpings museum, Gudstjänst i Lövmokks fjällkapell. Målning av *C F Höckert* 1855; ATA, bildsaml, ext 1919.

Pajala (tid. Kengis)

I närheten av sammanflödet mellan Torne- och Muoni älvar anlades i mitten av 1600-talet Kengis bruk med egen kyrka och predikant. 1725 ersattes brukskyrkan av en ny träkyrka, Fredriks kapell, uppförd tillsammans med byborna i Pajala, som bildade eget kapellag. 1787 brann denna kyrka ned, men ersattes av en ny, invigd hösten 1797. Ritningar till den nya kyrkan hade upprättats redan 1783 vid ÖIÄ (fig 45). Denna uppfördes under ledning av byggmästaren Erik Lanto från Helsingby, Finland. 1860 sades kyrkan vara mycket förfallen och 1869 flyttades den 6 km västerut till Pajala by. Vid återuppförandet gjordes förändringar som helt ändrade dess karaktär. Ritningar till dessa förändringar med bl a en ny klockstapel hade gjorts 1865 av arkitekten Ludvig Hedin, ÖIÄ. I spetsen för uppförandet stod byggmästaren August Jonsson. Den återuppförda kyrkan invigdes 1871.

Plan och material

Den urspr kyrkan var en långhuskyrka med kor i öster och utbyggd sakristia mitt på norra sidan samt motstående vapenhus mitt på södra sidan. Vid förändringen 1869–71 flyttades koret mitt på norra sidan och en ny sakristia uppfördes på platsen för den gamla. En tillbyggnad gjordes mot söder, på platsen för det gamla vapenhuset, förenad genom en gång med den strax intill uppförda klockstapeln. Ingång genom klockstapeln i söder, i väster samt till sakristian i norr.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad svartmålad plåt, urspr spån.

Exteriör

Den uppförda kyrkan fick en enklare fasadutformning än vad ÖIÄ:s ritning utvisar. Enl en teckning från 1827–30 samt visitationsprotokoll från 1850 var fasaden klädd med stående, omålad brädpanel utan indelning. Takryttare saknades, i stället fanns en fristående klockstapel. Rundbågiga fönster och valmat sadeltak med mönsterlagd spån.

Den nuv kyrkan har fasaden indelad genom kraftiga lisener, klädda med slätpanel, som försetts med kanne-

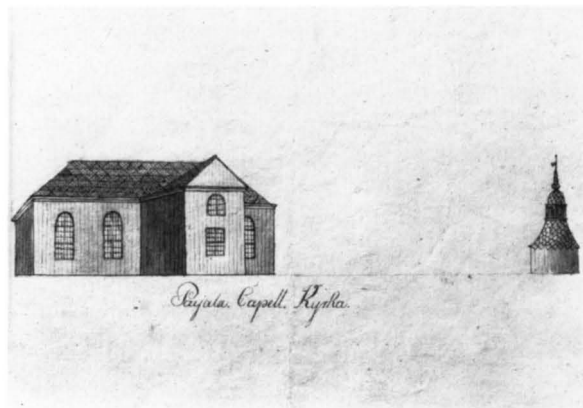

Fig 163. Pajala (tid. Kengis) kyrka. Byggd 1797. Exteriör från sydväst. Teckning av N J Ekdahl 1827–30, Ekdahls saml. ATA. Foto ATA.

Pajala (earlier Kengis) Church, built in 1797. Drawing by N J Ekdahl 1827–30.

lurer. Väggarna är klädda med fasspontpanel, liggande under fönstren och stående i överpartierna. Klockstapeln är uppförd i avsats, försedd med strävpelare, sammanbyggd med kyrkan och panelklädd på samma sätt som denna. Rakt avslutade fönster med överstycken av figursågade bräder. Fönsteromfattningar, lisener och lister vitmålade, väggarna gulmålade. Kyrkan stod med bara timmerväggar till 1888-89 då den kläddes med panel.

Interiör

Den urspr kyrkan hade bara, omålade timmerväggar. Endast altarväggen och predikstolen var målade. Av den troligen enkla inredningen finns altartavlan, ej i bruk, samt predikstolen bevarade. Den äldsta kända altarutsmäckningen är en oljemålning föreställande Korsfästelsen, enl inskrift på baksidan skänkt till Pajala kapell 1837 av fältkamreraren Carl Petter Humble i Stockholm.

Den nuv kyrkan har tunnvalv i de tre korsarmarna,

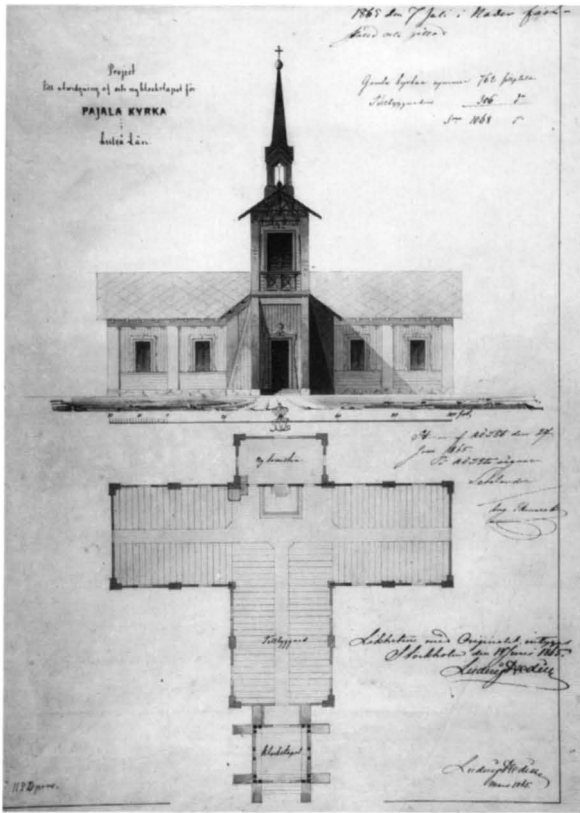

Fig 164. Pajala (tid. Kengis) kyrka. Plan och fasad, förslag till ombyggnad av L Hedin 1865. RA.

Pajala (earlier Kengis) Church. Alteration proposal by L Hedin, 1865.

vilka möts i ett kryssvalv i korsmitten. Tak och väggar klädda med slät brädpanel, målad i grått, mörkare i taket och ljusare på väggarna, sockelparti med marmoreringsmålade spegelpanel. Väggarna indelas genom kraftiga lisener, som har sin motsvarighet i exteriören. De östra och västra korsarmarna har avkortats till hälften genom sekundärt insatta mellanväggar så att sidorum bildats, innehållande utställningsrum resp. vapenhus. Öppen bänkinredning, gråmålad. Läktare med orgel i södra korsarmen.

Altare mitt på norra väggen, flankerat av pilastrar med förgyllda kapital. Ovan altaret en oljemålning, "Jesus välsignar barnen", gjord 1944 av konstnären Torsten Nordberg. Den ersatte då en tidigare målning från 1888 föreställande Den välsignande Kristus, gjord av målaren Norén, trol J Norén från Kalix, och utgörande en kopia av konstnären C H Blocks målning i Hörups kyrka i Skåne.

På ritningen till den urspr kyrkan var predikstolen placerad direkt vid norra väggen med uppgång från sakristian. Efter att ha förvarats i den nya klockstapeln sattes den urspr predikstolen upp 1939 i den ombyggda kyrkan, på den urspr avsedda platsen. Från 1971 är den fristående i rummet (fig 31). Rund korg, målad mörkgrå, med förgyllda bladlister och girlander, mitt fram förgyllt, bevingat änglahuvud (seraf), runt ljudtak med kraftiga bladvoluter och facklor, på krönet fackla, stiliserad lambrequin med förgyllda ornament. Änglahuvudet var till 1939 placerat ovanför altaruppsatsen.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1837 Altartavla skänks till kyrkan.

1861–69 (ark L Hedin) Kyrkan flyttas och återuppförs på annan plats i förändrad form.

Fig 165. Pajala (tid. Kengis) kyrka. Återuppbyggnad och torn 1869–71. Exteriör från söder. Foto förf. 1989.

Pajala (earlier Kengis) Church. Moved and then re-erected together with a new bell-tower 1869–71. Seen from the south.

Fig 166. Pajala (tid. Kengis) kyrka. Interiör mot nordväst. Foto förf. 1989.

Pajala (earlier Kengis) Church. The interior looking north-west.

1873 Kammarorgel anskaffas.

1888–89 Kyrkan kläds med panel ut- och invändigt, målning av hela kyrkan, nytt yttertak av plåt, ny ingång i västra gaveln, vindfång, altaret byggs om, ny altartavla av Norén (kopia av C H Block), läktare uppförs, ny bänkinredning, värmeugnar.

1938–39 (ark E Lovén) Innertaket isoleras, träfiberskivor på väggar och innertak, överstycke till altarpopsatsen tillkommer, nytt golv, den äldre predikstolen restaureras och återinsätts till höger om altaret, dörrarna till sakristian förminskas, fyra obelisker i mittkvadraten, nya dubbelfönster, centralvärme, ommålning av exteriören och interiören, nytt plåttak, ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

1944 Ny altartavla av Th Nordberg, Stockholm.

1970–71 (ark G Lehtipalo) Borttagning av träfiberskivor i interiören, ny tak- och vägghpanel, nytt golv,

nya fönster, överstycket till altarpopsatsen och obeliskerna borttages, predikstolen flyttas, sidoarmarna indelas genom mellanväggar, ommålning av hela kyrkan.

1982 Ny orgel från Grönlunds, Gammelstad.

Äldre ritningar

1783 plan, fasad, förslag (osign); 1865 plan, fasad, förslag t utvidgning av kyrkan och ny klockstapel (*L Hedin*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Snell, W, Ur Pajala kyrkans byggnadshistoria. i: Torne-dalen 1937. Haparanda 1937. – ATA, Ekdahls saml, II b, ext, teckn 1827; Ext, teckn 1860, i: *Pettersson, C A*, Lappland. Dess natur och folk. Stockholm 1866; ATA, bildsaml, ext o int 1904.

Umeå (tid. Holmön), Helena Elisabethkyrkan

Holmön i västra Kvarken tillhörde från början Umeå församling men 1802 bildades här ett eget kapellag. Ett litet kapell uppfördes samma år och invigdes till mid-sommar året därpå. Kyrkan fick namnet Helena Elisabeth efter brukspatron Mårten Grans hustru, då paret gjort en del donationer till kyrkan. 1822 fick ön egen präst och 1834 blev Holmön annex under det nybildade Sävars pastorat. 1891 ersattes den lilla kyrkan av en större kyrka och såldes 1895 på auktion, tillsammans med en del inventarier, och sattes upp på annan plats i förenklad form för att tjäna som tröskloge. 1954 förvärvades den av Västerbottens läns hembygdsförening och revs 1956. Kyrkan återuppfördes och delvis rekonstruerades 1957-58 på museiområdet Gammlia i Umeå efter ritningar av arkitekterna Bengt Lidström och Åke

Fig 168. Umeå, Helena Elisabethkyrkan (tid. Holmöns gamla kyrka). Återuppförd 1957–58. Exteriör från sydöst. Foto Stellan Wengelin, Västerbottens museum 1992.

Umeå, Helena Elisabethkyrkan Church (earlier Holmön old Church), re-erected 1957–58, seen from the south-east.

Lundberg, grundade på äldre avbildningar och muntliga uppgifter.

Plan och material

Åttkantig plan med kor ursprungligen i öster, utbyggd sakristia i nordöst och vapenhus och ingång i väster. Vid återuppförandet fick kyrkan en annan orientering med koret i väster och vapenhuset i öster.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad bräder.

Exteriör

Fasaden klädd med stående, rödfärgad lockpanel. Rakt avslutade fönster med släta omfattningar. Ingången omges av pilastrar på höga socklar, överfönster och profilerat överstycke. Det höga sadeltaket uppfört i två avdelningar och avvalmat i öster och väster. Över västra taknocken ett åttkantigt klocktorn med toppformigt tak och vimpel. Från den ursprungliga kyrkan återstår timmerstommen till själva kyrkorummet medan vapenhuset och sakristian är rekonstruerade liksom panel, tak och övriga detaljer.

Fig 167. Holmöns gamla kyrka. Byggd 1802. Exteriör från nordöst. Teckning av N J Ekdahl 1827, Ekdahls saml. ATA. Foto ATA.

Holmön old Church, built in 1802, seen from the north-east. Drawing by N J Ekdahl, 1827.

Interiör

Om den ursprungliga interiören vet man att taket troligen var plant och vitlimmat och väggarna klädda med slät panel, försedda med målningar med pilastrar i hörnen, utförda 1811 av målaren Oscar Hultgren från Stockholm. Altarprydnaden är okänd liksom predikstolens utformning. Denna var gjord 1820 av Jon.Löf från Umeå.

Den rekonstruerade interiören överensstämmer så långt det varit möjligt med den beskrivna. Plant tak av slät brädpanel och väggarna klädda med stående slätpanel, helt bemålade med grovådrig marmorering i gult, grått och rödbrunt, i hörnen pilastrar, sockelparti stänk-målat. Väggmålningarna, gjorda av konservator Evert Larsson, är en kopia av målningarna i salen i en gård på Holmön, utförda av Hultgren samtidigt med arbetet i kyrkan.

Av de ursprungliga inventarierna finns endast ett litet bord och ett bokbräde bevarat. Altarbord framför östfönstret med ett nytt krucifix av trä, gjort av skulptören Alois Linder från Salzburg. Bakom altaret en vävnad av textilkonstnärinnan Clara Salander, Robertsfors, föreställande "Den heliga staden".

Den nygjorda predikstolen i n.ö. hörnet har firsidig korg. Altarringen, indelad i spegelfält, är gjord enl en beskrivning av den ursprungliga. Den slutna bänkinredningen härrör från Bygdeå kyrka. Orgeln, byggd i Norsjö, är deponerad från Västerbottens läns museum.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1822 Sakristian och vapenhuset tillkommer.

1895 Kyrkan monteras ned, uppförs som tröskloge.

1956 Trösklogen (f d kyrkobyggnaden) monteras ned.

1957–58 (ark B Lidström o Å Lundberg) Kyrkan återuppförs och delvis rekonstrueras på ny plats.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Forsberg, H, Helena Elisabeth – Holmöns kapellkyrka. Uppsats i konstvetenskap. Stencil. Konstvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet 1991; *Landin, S*, Holmö församling. i: Från bygd och vildmark 1951; *Linder, J A*, Holmö kyrka och dess tillhörigheter. Beskrivning upprättad år 1832. i: Västerbotten 1956; *Vikström, E*, Helena Elisabeth. Vägledning utg av Västerbottens museum. Umeå 1986. – ATA, Ekdahls saml II b, ext, teckn 1827; HLA, Domkapitlets arkiv, vol FVa:1, ext, teckn av *Th Linder* 1832.

Fig 169. Umeå, Helena Elisabethkyrkan (tid. Holmöns gamla kyrka). Interiör mot koret i väster. Foto förf. 1990.

Umeå, Helena Elisabethkyrkan Church (earlier Holmön old Church). The interior looking west towards the chancel.

Vindeln, S:t Mikael's kapell (Degerfors gamla kyrka)

Degerfors socken bildades 1799 genom utbrytning av ett antal byar i den nordligaste delen av Umeå socken. Dessförinnan hade dock ett kapellag bildats 1738 och beslut fattats om uppförandet av ett kapell i Degerfors. Då bygden var glest befolkad och fattig dröjde det trettio år innan arbetet kom igång. 1768–69 uppfördes kyrkobyggnaden samt en fristående klockstapel. 1794 skedde en ombildning till annexförsamling och 1800 till eget pastorat. Sedan utbyggnaden av stambanan nått hit 1892 växte en tätort fram, municipalsamhället Vindeln, och en ny kyrka i nygotisk stil uppfördes 1903–04. Den gamla kyrkan revs och delar av den återuppfördes till sockenstuga vid kyrkvägen. 1955 beslöts att den gamla kyrkan skulle återställas och användas som gravkapell och för mindre förrättningar. Sockenstugan revs och kyrkan återuppfördes åren 1961–62 efter gamla fotografier, något nordöst om den urspr platsen samt fick namnet S:t Mikael's kapell. Detta tillsammans med den nya kyrkan från 1904 bildar Norrlands enda ensemble av gammal och ny kyrka på samma kyrkplats.

Plan och material

Grekisk korsform med utbyggd sakristia vid korsmitten. Urspr var kyrkan orienterad med koret i öster och sakristian nordöst om korsmitten. Den återuppbyggda kyrkan har koret i norr och sakristian nordöst om korsmitten. Ingångar i söder och väster, både i den urspr och den nuv kyrkan, samt till sakristian.

Uppförd av trä, liggtimmer, på sockel av sten, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående panel, lockpanel i nederpartierna och slätpanel på gavelröstena, målade med falu rödfärg. Segmentbågiga fönster, även ovan ingångarna. Högt, spetsigt tak med liten, delvis urspr takryttare av trä i genombrutet arbete samt flöjel.

Interiör

Taket i korsarmarna har plant mittparti och välvda sidopartier i två konkav-konvexa avsatser, klädda med vit-

Fig 170. Degerfors gamla kyrka. Byggd 1768–69. Exteriör från sydväst med klockstapeln öster om kyrkan. Foto från 1890-talet. Reprofoto ATA.

Degerfors old Church, built 1768–69, seen from the south-west, with the bell-tower to the east of the church.

Fig 171. Degerfors gamla kyrka. Interiör mot öster. Predikstolen ursprungligen från Umeå landsförsamlings kyrka, 1600-talet. Foto från 1890-talet. Reprofoto Västerbottens museum.

Degerfors old Church in the 1890's. The interior looking east. The pulpit, from the 17th century, was originally in Umeå Landsförsamlingskyrka Church.

målad slätpanel. Väggarna klädda med stående, vitmålad slätpanel. I hörnorna mot korsmitten marmorerade trekvartskolonner. Altarväggen indelas genom fyra marmoreringsmålade pilastrar.

Altartavlan, som bevarats från den ursprungliga kyrkobyggnaden, består av 19 st svart-vita kopparstick, vilka klistrats upp och sammanfogats till en enhet inom en

Fig 172. Vindeln, S:t Mikael's kapell (tid. Degerfors gamla kyrka). Återuppört 1961–62. Exteriör från sydväst. Klockstapeln längre väster om kyrkan (utanför bilden). Foto förf. 1990.

St Mikael's Chapel (earlier Degerfors old Church), re-erected 1961–62, seen from the south-west. The free-standing bell-tower is outside of the photograph.

ram med brutet krön (fig 22). Motivet är Jesu korsfästelse med Maria och Johannes samt evangelisterna och apostlarna.

Den äldsta kända predikstolen, ett skulpterat verk från 1600-talet, skänktes från Umeå sockenkyrka år 1800. Den överfördes till den nyuppförda kyrkan 1904. Den nuvarande predikstolen liksom den övriga inred-

Fig 173. Vindeln, S:t Mikael's kapell (tid. Degerfors gamla kyrka). Interiör mot koret i norr. Foto förf. 1990.

St Mikael's Chapel (earlier Degerfors old Church). The interior looking north towards the chancel.

Fig 174. Vindeln, S:t Mikael's kapell (tid. Degerfors gamla kyrka). Interiör mot söder. Foto förf. 1990.

St Mikael's Chapel (earlier Degerfors old Church). The interior looking south.

ningen är nytillverkad, utom dörren till predikstolen, som är från 1600-talet.

Klockstapel

Ett stycke väster om kyrkan står en klockstapel, uppförd i tre avsatser med ett stort portluder i bottenvåningen. Den rödfärgade brädpanelen är stående i bottenvåningen och liggande i mellanvåningen och stolpkonstruktionen svartmålad. De svängda taken och den avslutande lökkupolen är klädda med tjärad spån. Klockstapelns stod ursprungligen något längre söderut. I samband med återuppförandet av kyrkan 1961-62 restaurerades klockstapelns och flyttades till sin nuvarande plats.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1820–21 Ny sakristia, större fönster, ommålning.
- 1845 Läktare uppförs i södra och norra korsarmarna.
- 1850 Kyrkan brädfodrades.
- 1888 Värmeugn installerades.
- 1903–04 Predikstolen flyttades till nya kyrkan, ny

provisorisk predikstol av stående bräder.

1904 Kyrkan nedtagen och återuppförd som sockens-tuga längre österut, utan ena korsarmen och med lägre tak.

1961–62 (ark Åke Lundberg) Kyrkan återuppfördes, med urspr stomme och ny panel samt försågs med underliggande bisättningsrum och moderna sanitetsutrymmen.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Fastborg, G, S:t Mikael's kapell. Degerfors gamla kyrka. Umeå 1964; *Lamm, C J*, C.J.F. Plagemanns resor. Åren 1833–1856. Del I–II. Lund 1942–44; *Palmgren, H M-n*, Om Degerfors socken. En översikt i ord och bild. i: Västerbotten 1934; -*Plagemann*, ext, teckn 1840; Umeå univ, *J A Linders saml*, ext, teckn av *J A Linder* omkr 1850; Nord Mus, bildsaml, ext, teckn av *Fritz von Dardel* 1858; ATA, bildsaml, ext fr 1800-t slut, int o 1904; Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext o int före 1904.

FÖRSVUNNA KYRKOR

Ammarnäs gamla kapell

Samernas flyttning sommartid högre upp i fjälltrakterna gjorde att kapellet i Gillesnuole (se detta) spelat ut sin roll och ett lämpligare läge ansågs vara i Ammarnäs vid Tjulträsket. Ett nytt kapell uppfördes här 1858 av Anders och Johan Nilsson, söner till en av Ammarnäs första nybyggare. Sedan bofast bebyggelse vuxit upp i trakten gjordes 1910–12 en omfattande om- och tillbyggnad av kapellet till en ny kyrkobyggnad, där material från det gamla kapellet ingår.

Plan och material

Rektangulär långhusbyggnad med kor i öster, utbyggd sakristia i öster, vapenhus i väster. Ingång i väster.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel. Takbeklädnad spån, ursprungligen takved.

Exteriör

Rödfärgade timmerväggar med klädda, vitmålade knutar. Rakt avslutade fönster med vitmålade fönsterom-

fattningar. Lågt sadeltak. Liten takryttare på stolpar ovan sakristian. Kyrkklockan var ursprungligen upphängd i sakristians tak.

Interiör

Enkel interiör med bara, omålade timmerväggar. Vitmålat altare vid östra väggen utan altarutsmäckning. På väggen, på ömse sidor om altaret, porträtt av Oscar II och drottning Sofia.

Predikstol vid norra väggen bestående av en rund korg, indelad i fält genom smala halvkolonetter, vitmålad. Predikstolen finns bevarad i det nya kapellet där den satts in vid en renovering 1958. Bänkinredning av omålade plank, läktare i väster.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1890-t Omfattande upprustning. Nya takstolar, nytt tak av spån, kyrkklockan flyttas till en takryttare ovan vapenhuset, nya fönster, målning av exteriören, altaret och predikstolen.

Fig 175. Ammarnäs gamla kapell. Byggt 1858. Exteriör från söder. Foto 1890-talet. Reprofoto Västerbottens museum.

Ammarnäs old Chapel, built in 1858, seen from the south in the 1890's.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Alner, Hj, I kamp mot nödåret. i: Från bygd och vildmark 1927; *Wahlquist, B*, Övre Vindeldalens kyrkors

Arvidsjaur gamla kyrka

Arvidsjaur församlingens historia har en komplex karaktär. Det äldsta kapellet uppfördes troligen under Johan III:s tid, men ersattes 1607 av ett nytt, avsett för tillfälliga gudstjänster med tillresande kyrkoherde från Piteå. 1640 blev Arvidsjaur eget pastorat men degraderas åren 1700–1734 till annex under Arjeplog. 1704 invigdes ett nytt kapell, som ersatte det tidigare. 1821–26 uppfördes en ny kyrka, som behandlas nedan, under ledning av byggmästarna Israel Rönberg från Piteå och N P Benzelius, Luleå. Tillstånd gavs 1898 för rivning av denna kyrka och uppförandet av en ny. Detta gjordes åren 1900-1902 och materialet från den gamla kyrkan återanvändes i den nya kyrkan.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, sakristia öster om koret. Ingång i väster och till sakristian i öster.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående lockpanel, indelad genom pilastrar mellan fönstren, profilerad taklist. Gavlarna med fönster i två våningar och fronton med triangulärt fönster. Rakt avslutade fönster med profilerade överstycken och vitmålade omfattningar. Rundbågiga dörröppningar med raka överstycken. Kyrkan var ursprungligen målad blekröd med vita pilastrar och listverk, senare målades även dessa röda. Centraltorn av samma bredd som kyrkan med stor altan och balustrad samt lanternin med takfönster, klot och kors. Lågt sadeltak.

Interiör

Plant innertak med bred hålkäl och profilerad taklist. Väggbeklädnad okänd, troligen brädpanel.

Altare med altartavla föreställande Korsfästelsen, från 1700-talet, troligen överflyttad från den äldre kyrkan. Senare byttes denna altarpredikstol ut mot ett kors med svepeduk och törnekrona, överflyttad till den nya kyrkan och där ännu i bruk med en sentida altarmålning som fond.

Predikstolen, överflyttad från den äldre kyrkan, be-

historia. i: Umebladet den 16 dec. 1940. – Ext o int efter rest 1890-t, i; Från bygd och vildmark 1916; Umeå, Västerbottens museum, ext efter rest 1890-t.

Fig 176. Arvidsjaur gamla kyrka. Byggd 1821-26. Exteriör från sydväst. Foto Nyberg 1890-talet. Norrbottens museum.

Arvidsjaur old Church, built 1806–07, seen from the south-west in the 1890's.

stod av "ett simpelt snickarearbete". Läktare i väster.

Öster om koret förutom sakristian ett rum för arkivet samt i övre våningen ett sammanträdesrum.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1840-t Orgelharmonium anskaffas.

1893 Eldstad i sakristian.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Lamm, C J; C J F Plagemanns resor åren 1833-1856, b I-II. Lund 1942-44. – Teckning av *Plagemann*, ext omkr 1840; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext 1800-t slut.

Bjurholms äldsta kyrka

Bjurholms by anlades 1752. Tillsammans med ett tjugotal andra byar bildade den 1808 ett eget kapellag inom Nordmalings socken. 1815 blev Bjurholm eget pastorat. Ett kapell uppfördes här åren 1806–07 under ledning av bonden Olof Olofsson från Nyby (nuv. Vännäs). En utvidgning av socknen och ökande folkmängd ledde fram till uppförandet av en ny kyrka 1872–75, tätt intill den gamla kyrkan, som revs 1874. Den nya kyrkan förstördes i sin tur av brand 1932 och ersattes av en ny följande år.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i öster, västtorn. Ingång i väster.

Uppförd av trä, resvirke, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående, rödfärgad brädpanel. Rundbågiga fönster. Västtorn i tre avsatser med genom-

bruten lanternin, pyramidformigt tak, klot och vimpel. Sadeltak över långhus och sakristia.

Interiör

Tak av tunnvalv, klätt med brädpanel liksom väggarna. Inredningen var mycket enkel med altartavla målad av någon "konstnär" från orten, omålade predikstol utan utsmyckning och öppna bänkar.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1830-t Västläktare uppförs.

1857 Orgel inköps från Ljustorps kyrka.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Bjurholms kyrka och församling från 1806 till seklets mitt. Rick. Markgrens krönika, sammanfattad av A. Ghenarp. i: Hembygdsboken. Nordmalings och Bjurholms socknars historia. Umeå 1962; *Lamm, C.J., C.J.F. Plagemanns resor*, åren 1833-1856. B I-II. Lund 1842-44. – *Plagemann*, teckning, ext, trol 1836; Umebladet den 8 okt 1932, ext omkr 1900.

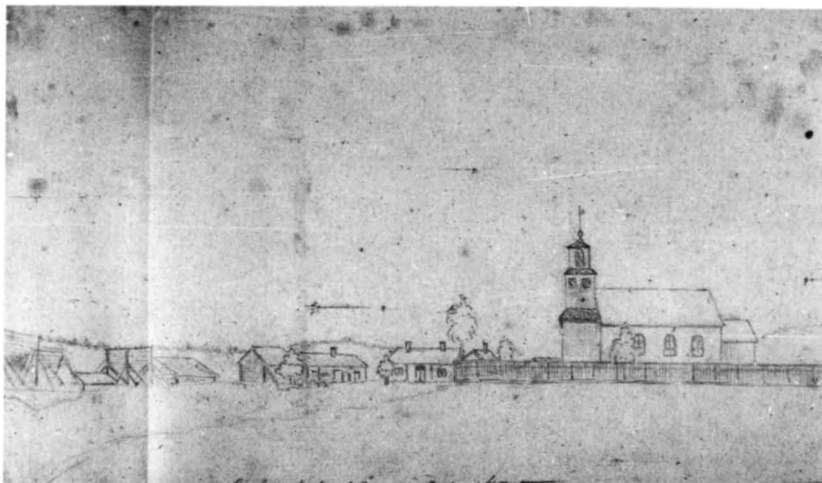

Fig 177. Bjurholms äldsta kyrka. Byggd 1806–07. Exteriör från söder. Teckning av C J F Plagemann 1836. Foto ATA.

Bjurholm's old Church, built 1806–07, seen from the south. Drawing by C J F Plagemann 1836.

Burträsk gamla kyrka

Burträsk socken bildades 1606 genom utbrytning från Skellefteå socken. Ett kapell hade uppförts redan omkr 1600 och det ersattes 1685 av en korsformig kyrka med friliggande klockstapel. Med ökande folkmängd föjde kravet på en större kyrka. 1815 fattades beslut om uppförandet av en sådan och 1816 bestämdes platsen till strax norr om den gamla kyrkan. Ritningar upprättades av kyrkobyggmästaren Simeon Geting (fig 52), men dessa godkändes inte av ÖIÄ utan nya gjordes av konduktören P W Palmroth 1817 och godkändes samma år (fig 53). Kyrkan påbörjades 1817 och stod klar 1823, utom västtornet, som uppfördes 1828–29. Under tiden stod den äldre klockstapeln från 1783 kvar. Byggmästaren S Geting övervakade uppförandet av själva kyrkobyggnaden, medan västtornet uppfördes under ledning av byggmästaren N P Benzelius från Luleå efter en ritning av komminister J A Linder, Umeå (fig 54). Kyrkan med dess rika och välbevarade inredning förstördes helt av eldsvåda julen 1945.

Plan och material

Grekisk korsform med avfasade hörn mot korsmitten, kor i öster framför avbalkad del med sakristia och sidorum, tillbyggt västtorn. Ingångar från väster, söder och norr, sekundärt även från öster.

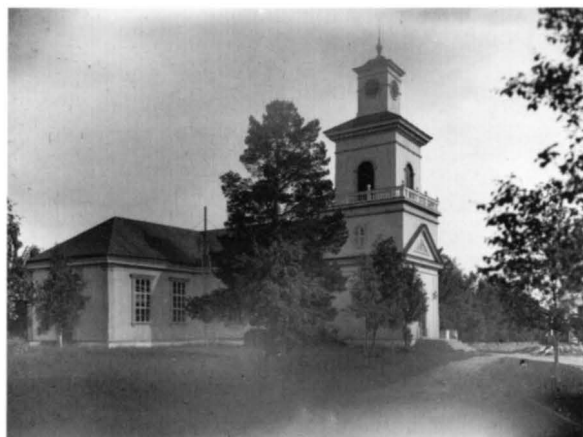

Fig 178. Burträsk gamla kyrka. Byggd 1817–23, tornet 1828–29. Exteriör från nordväst. Foto H Cornell omkr. 1910. ATA.

Burträsk old Church, built 1817–23 and the tower 1828–29, seen from the north-west around 1910.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad urspr spån, senare ersatt av papp och plåt.

Fig 179. Burträsk gamla kyrka. Interiör mot öster. Foto 1928. Reprofoto ATA.

Burträsk old Church in 1928. The interior looking east.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående brädpanel, ursprungligen målad med vit oljefärg, i hörnen pilastrar, profile-rad taklist. Rakt avslutade fönster med profilerade överstycken. Det låga sadeltaket avvalmat över norra och södra korsarmen. Västtornet uppbyggt i fyra avsatser åtskiljda genom profilerade lister, med fronton över västra ingången, altan med balustrad över den andra avsatsen, två lanterniner, som avslutning klot och vindflöjel med året 1828. Tornets övre partier fick en något enklare utformning än vad Linders ritning anger.

Interiör

Tryckta tunnvalv i korsarmarna, mittpartiet stjärnformat, taket klätt med slät brädpanel, vitmålat med dekorativa schablonmålningar på valvstrålarna och ovan taklisten. Väggarna klädda med liggande slät brädpanel, indelade genom pilastrar, vitmålade.

Altaruppsats bestående av kopplade joniska kolonner på höga postament, profilerat överstycke med rundbåge och strålsol flankerat av urnor. I centrum rundbågig nisch med altartavla föreställande "Jesus uppväcker Lazarus", målad 1917 av konstnärinnan Gerda Höglund. Den fick 1929 ersätta den ursprungliga altarpry-

naden med kors, törnekrona och svepeduk, som flyttades till s.ö. hörnet av korsmitten.

Predikstol i n.ö. hörnet av korsmitten bestående av fyrsidig korg med konkava sidor i överpartiet och konvexa i nederpartiet, vitmålad med rik, förgylld ornamentik. Avtrappat ljudtak med girland i nederkanten, avslutat med klot och kors.

Altaruppsatsen och predikstolen utfördes 1820 av bildhuggaren Peter Westman från Utanö. Denne svarade även för utformningen av läktarna i östra och västra korsarmarna. Läktaren i öster var uppförd på ömse sidor om altaruppsatsen med svängd front, dekorerad med balusterdockor och förgyllda ornament. Läktare även i norr och söder, tillkomna 1885. Samtliga läktarfronter rikt dekorerade med förgyllda ornament. Sluten bänkinredning med pilastrar på sidostyckena och spegeldörrar. Orgel på västläktaren med fasad i klassicerande stil.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1840 Ny orgel av P Z Strand, Stockholm. Den äldre orgeln från 1700-talet säljs (möjl beiv i privat ägo).

1847 Spåntaket byts ut mot asfaltpapp och beläggs sedan succesivt med plåt.

Fig 180. Burträsk gamla kyrka. Interiör mot nordväst. Foto H Cornell omkr. 1910. ATA.

Burträsk old Church around 1910. The interior looking north-west.

- 1858 Grundlig reparation.
 1862 Interiören och inredningen målas vit, lister och ornament förgylls.
 1885 Läktare uppförs i norra och södra korsarmen, reparation av golvet, målning av interiören, dekorativa schablonmålningar ovan taklisten och på valvstrålarna, värmekaminer sätts in.
 1895 Målning av exteriören i blågrå färg.
 1903 Ny orgel från Setterquist & Son, Örebro. Den äldre orgeln av P Z Strand flyttas till Kalvträsk kapell.
 1918 Elbelysning.
 1929 (ark Edv Lundqvist) Genomgripande renovering, exteriören målas vitgrå, interiören vit, ny altartavla, den tidigare altarprydnaden flyttas till s.ö. hörnet av korsmitten, ingång i öster, nytt värmesystem.
 1940 Rengöring och renovering efter rök- och sotskador på grund av brand i kyrkstaden.

Dorotea gamla kyrka

Byn Bergvattnet, som började bebyggas på 1760-talet, fick 1795 tillstånd att bilda eget kapellag inom Åsele pastorat. 1797 beslöts att en kyrka skulle uppföras här och detta genomfördes åren 1799–1800 av socknens bönder under ledning av Jon Mattsson från Laiksjön. 1799 bildade församlingen eget pastorat och ändrade

Äldre ritningar

u å, o 1815 plan (osign); u å, o 1815 plan, fasad, förslag (*S Geting*); 1817 plan, fasad, förslag (*P W Palmroth*); Umeå univ, J A Linders saml, o 1824 fasad, västtorn, förslag, 2 st (*J A Linder*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Carlsson, H, Kyrkor i Burträsk förr och nu. Burträsk u å (efter 1956); *Forslund, R*, Burträsk kyrka och socken. i: Västerbotten 1933; *Lamm, C J*, C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833-1856. B I-II. Lund 1942-44; *Wännman, A*, Några ord i anledning av Burträsk kyrkas restaurering. i: Från bygd och vildmark 1930. – ATA, Ekdahls saml II, ext kyrkan o klockstapeln, teckn 1827; *Plagemann*, ext, teckn 1835 o 1837; ATA, bildsaml, ext o int före o efter rest 1929.

samtidigt namn till Dorotea, ett av den dåvarande drottningens namn. Kyrkan brann ner till grunden den 17 augusti 1932 under pågående restaurering. Avsikten var då att återställa kyrkans interiör till den ursprungliga utformningen.

Fig 181. Dorotea gamla kyrka. Byggd 1799–1800. Exteriör från norr. Foto Edv. Lundqvist 1921. Reprofoto ATA.

Dorotea old Church, built 1799–1800, seen from the north in 1921.

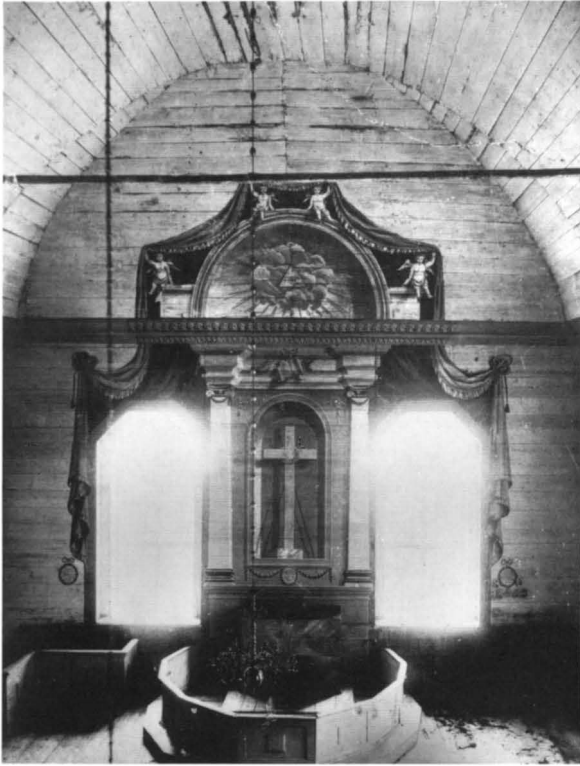

Fig 182. Dorotea gamla kyrka. Interiör mot öster 1931 med den ursprungliga väggen framtagen för restaurering. Foto H Andersson 1931. Reprofoto ATA.

Dorotea old Church in 1931. The interior looking east with the original gable wall exposed for conservation.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, utbyggd sakristia i norr, västtorn, ingång i väster.

Uppförd av trä, resvirke, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela fasaden klädd med stående brädpanel, urspr rödfärgad, senare vitgrå. Rundbågiga fönster utan omfattningar. Västtornet avdelat genom en horisontell list, låg lanternin med pyramidtak, klot och kors. Sadeltaget avvalmat i öster och försett med vimpel på nocken.

Interiör

Vid den 1931 påbörjade restaureringen togs den sekundärt uppsatta panelen från 1900 ned och kyrkans ursprungliga utseende framträdde. Tak tunnvalvt med avvalmning i öster, klätt med slät, vitlimmad brädpanel. Väggarna klädda med liggande, slät brädpanel, vitlim-

made med dekorativt arkitekturmåleri. På östra väggen målade altaruppsats med mittpartiet inramat av joniska pilastrar, kraftigt entablement med rundbågigt överstycke innehållande Jahvemogram inom molnformation och strålkran. De båda östfönstren och överstycket inramas av ett draperi, som hålls uppe av fyra putti. I centrum rundbågig nisch med kors och törnekrona. Draperimålning även på ömse sidor om predikstolen, ovan ljudtaket lamm med korsfana. Fönstren på långsidorna inramas av kolonner och taklisten har försetts med äggstav. Målningarna, utförda i en diskret färgskala i blått, grått, brunt och grönt, tillkom 1803 då kyrkans exteriör och interiör målades av målarmästaren Asp-lund från Ström.

Altare vid östra väggen. Altarprydnaden utgjordes ursprungligen av den målade altarväggen. 1900 ersattes den av ett kors av trä på altaret. Åttkantigt altarskrank.

Predikstol vid norra väggen. Åttkantig, päronformad

Fig 183. Dorotea gamla kyrka. Interiör mot väster. Foto Edv. Lundqvist 1921. Reprofoto ATA.

Dorotea old Church in 1931. The interior looking west.

korg med förgyllda och försilvrade lister och målade emblem i fälten. Åttkantigt ljudtak med fackla. Predikstolen gjord av Per Jonsson från Lavsjön.

Läktare i väster med orgel och ursprungligen sluten bänkinredning, 1900 ersatt av öppen.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1844 Västläktare tillkommer.

1890 Orgel av orgelbyggaren A C A Schuster, Östersund.

1900 (ark H T Holmgren) Interiören kläds med pärlspontpanel, indelad i fält genom lister, altarkors tillkommer, ny bänkinredning, värmeugn. Exteriören troligen ommålad.

Fatmomakke andra kapell

Fatmomakke har sedan 1700-talets första hälft varit kyrklig samlingsplats sommartid för samerna i Vilhelmina socken. En kåtakyrka uppfördes här vid sjöstranden, troligen på 1730-talet. Den ersattes omkr 1790 av ett kapell, uppfört av länsman Johan Edin, Åsele. Detta revs på 1830-talet då ett nytt, tredje kapell (se detta) uppfördes på samma plats.

Plan och material

Troligen sexkantig plan med vardera sidan 10 alnar. – Uppförd av trä, liggande fjällgran. Takbeklädnad näver och granspiror.

Exteriör och interiör

Inga avbildningar är kända, men både exteriör och inte-

riör var sannolikt mycket enkel med bara, omålade timmerväggar och inredning av plank och bräder utan utsmyckning. Predikstol saknades. Kyrkklockan var fäst i en tvärså mellan två granar.

Äldre ritningar

1897 plan, sektioner, uppmätn skiss (*H T Holmgren*, ED, konseljakt 1898 den 13 maj, nr 5); 1898 plan, fasad, sektion, förslag t rest (*H T Holmgren*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Mn-Palmgren, H – Näslund, V, Tempel som brunnit. i: Västerbotten 1932; *Möllerberg, Th*, Dorotea kyrka och dess präster. i: Från bygd och vildmark 1933. – ATA, bildsaml, ext o int 1921, int 1931 (under rest).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Eriksson, N, Originell länsman – duktig kyrkbyggare. i: Västerbottens Folkblad den 11 november 1976; *Linder, J A*, Åsele lappmark. i: Läsning för folket af Sällskapet för nyttiga Kunskapers spridande, 1852, tredje häftet, s 259. Stockholm 1852; *Pettersson, O P*, Gamla byar i Vilhelmina, del 2, s 200 ff. Stockholm 1944.

Fatmomakke tredje kapell

Det tredje kapellet i Fatmomakke uppfördes 1830–33 på samma plats som det äldre kapellet och med användande av material från detta (se Fatmomakke andra kapell). För uppförandet svarade Elias och Samuel Edman från Strömnäs by. Då kapellet 1879 befanns vara i mycket dåligt skick och liknades vid ”en utänges hölada” uppfördes 1881–83 en ny kyrkobyggnad och det gamla kapellet revs. Timret därifrån återanvändes vid uppförandet av en ny prästgård.

Plan och material

Rektangulär långhusplan med kor i öster. Ingång i väster.

Uppförd av trä, liggtimmer. Takbeklädnad näver och takved.

Exteriör

Knuttimrad, utan panel, med tre fönster på vardera långsidan. Lågt sadeltak med takveden uppstickande

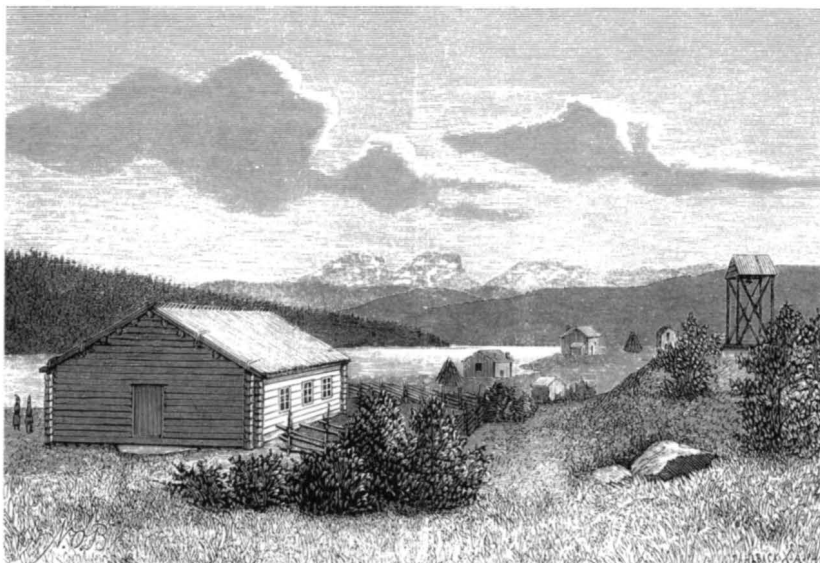

Fig 184. Fatmomakke tredje kapell. Byggt 1830–33. Kopparstick efter teckning av N O Björkman. Ur Ny illustrerad tidning 1879.

Fatmomakke third Chapel, built 1830–33. After a drawing by N O Björkman. 1879.

vid nocken. – Fristående klockstapel av stolpkonstruktion.

Interiör

Innertak sagnades, bara timmerväggar. Enkel inredning av obehandlat trä, endast altaret och altarskranket av släthyvlade bräder. Predikstol i s.ö. hörnet av enkla bräder. Sakristian åstadkoms genom att en stolpe sattes

upp i n.ö. delen och vit lärft spändes runt denna så att ett 3x4 alnar stort rum med fönster bildades.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Björkman, N O, Ett färdminne från Lappmarken. i: Ny illustrerad tidning år 1879, återgiven i: Västerbotten 1968; *Pettersson, O P*, Gamla byar i Vilhelmina, del 2, s 200 ff. Stockholm 1944. – Ny illustrerad tidning år 1879, kopparstick efter teckn av ext av *N O Björkman*.

Jörns äldsta kapell

Jörn tillhörde ursprungligen Skellefteå storsocken och från 1811 den nybildade kapellförsamlingen i Norsjö. 1832 bildade Jörn eget kapellag och något år senare uppfördes ett enkelt kapell av trä. 1857 tillkom en ny kyrka och det gamla kapellet fick tjäna som sockenstuga.

Kapellet sägs ha varit mycket enkelt och användes

den första tiden endast ett par gånger om året. Sannolikt bestod det av en rektangulär, timrad byggnad, utan panel och utsmyckning och med enkel inredning.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Södergran, V, En sockenbild från Västerbottens skogsbygd. i: Från bygd och vildmark 1915.

Karesuando gamla kyrka

Vid gränsdragningen 1809 mellan Sverige och Finland kom sockenkyrkan i Karesuando församling, som fram till 1907 hette Enontekis, att ligga på den finska sidan. En ny kyrka uppfördes på den svenska sidan 1813–16. Kyrkan uppfördes under ledning av sockenskrivaren Johan Arendt Grape och byggmästaren Carlström. Då den fattiga församlingen inte kunde underhålla kyrkan förföll den alltmer. Ett förslag till ombyggnad av kyrkan 1887 genomfördes inte utan den revs 1905 och ersattes av en ny kyrka.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, vapenhus på södra sidan och utbyggd sakristia i norr, västtorn. Ingångar i söder och väster.

Uppförd av trä på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående lockpanel, rödfärgad. Rundbågiga fönster med vita omfattningar, halvrunta fönster ovan den rakt avslutade västportalen. Profilerad taklist, vitmålad liksom hörnlisenerna. Sadeltaket valmat i öster, krönt med ett kors på nocken. Västtornet indelat i tre våningar genom lister, lanternin med låg spira, klot och kors.

Interiör

Enl inventarium från 1832 var kyrkan brädfodrad med korbänkar och altardisk målade. Altartavlan av trä hade ett målat krucifix och predikstolen var låg och omålad. Kyrkan fick senare ny predikstol efter ritning från 1856 av A R Pettersson, ÖIA. Den bestod av en sexkantig korg med fälten dekorerade med spetsbågar i nygotisk stil, sexkantigt ljudtak med stiliserad lambrequin.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1856 (ark A R Pettersson) Ny predikstol.

Äldre ritningar

1856 ritning predikstol (A R Pettersson); 1859 förslag till nytt torn, ej utfört (*Th Medelplan*); 1887 plan, sektion, uppmätn ritning (*Joh Tiura*, ED konseljakt 1889, den 25 april).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

ATA, bildsaml, teckn (reprofoto), ext 1839; ED konseljakt 1859 den 9 sept, osign teckn av sydfasaden; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext 1880-t, ext från 1904-05.

Fig 185. Karesuando gamla kyrka. Byggd 1813–16. Exteriör från väster. Foto 1880-talet. Reprofoto Norrbottens museum.

Karesuando old Church, built 1813–16, seen from the west in the 1880's.

Kvikkjokks gamla kapell

1673 blev Jokkmokk egen socken inom Luleå pastorat. Huvudort inom socknen var då Kvikkjokk, där ett smältverk för silvermalm anlagts 1661. En kyrkoherde var placerad här åren 1696–1796. Gudstjänsterna hölls först i den s.k. Hyttekyrkan, en timrad stuga med målade väggar, sammanbyggd med andra bruksbyggnader. 1764 togs ett nyuppfört kapell, det här aktuella, i bruk. 1893 gjordes förslag till en genomgripande ombyggnad, som dock ej genomfördes utan en ny kapellbyggnad uppfördes 1907, till vilket en del av de äldre inventarierna överfördes.

Plan och material

I det närmaste kvadratisk plan med kor i öster, utbyggd sakristia och vapenhus mitt på norra resp. södra sidan.

Uppförd av trä, liggtimmer. Takbeklädnad näver och takved eller spiror.

Exteriör

Fasaden saknade panelklädsel, endast knutarna sekundärt klädda och vitmålade. Två fönster med vitmålade omfattningar på vardera kortsidan. Det låga sadeltaket täckande spiror uppstickande vid nocken. Spiror med vindflöjlar i form av drakhuvuden på båda gavelröstena. – Friliggande klockstapel väster om kapellet.

Interiör

Enkel interiör med bara timmerväggar. Altarprydnad (dep. i Statens Historiska Museum) bestående av ett rikt snidat krucifix på hög sockel, med tre korsarmar och Kristus omgiven av pinoredskapen, daterat 1781.

Predikstolen består av en fyrsidig korg med spiralvridna hörnkolonetter, kraftigt profilerad, marmoreningsmålad krönlist och skulpterade understycken, utförd i den kände bildsnidaren Nils Fluurs stil. Efter kapellet rivning 1907 magasinerades predikstolen och återuppsattes 1951 i det nuvarande kyrkobyggnaden.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Härnösand, landsarkivet, domkapitlets protokoll 1761–1763. – NM, skiss och akvarell av *F v Dardel* 1858; Utsikt vid Kvikkjokk, oljemålning av *Karl XV* 1859; Ext, färglagd litografi av *P D Holm*, i: *Pettersson, C A*, Lappland. Dess folk och natur. Stockholm 1866.

Fig 187. Kvikkjokks gamla kapell. Altarprydnad, skulpterad i trä, dat. 1781. Dep i SHMM. Foto ATA.

Kvikkjokk old Chapel. Altar decoration in carved wood dated 1781.

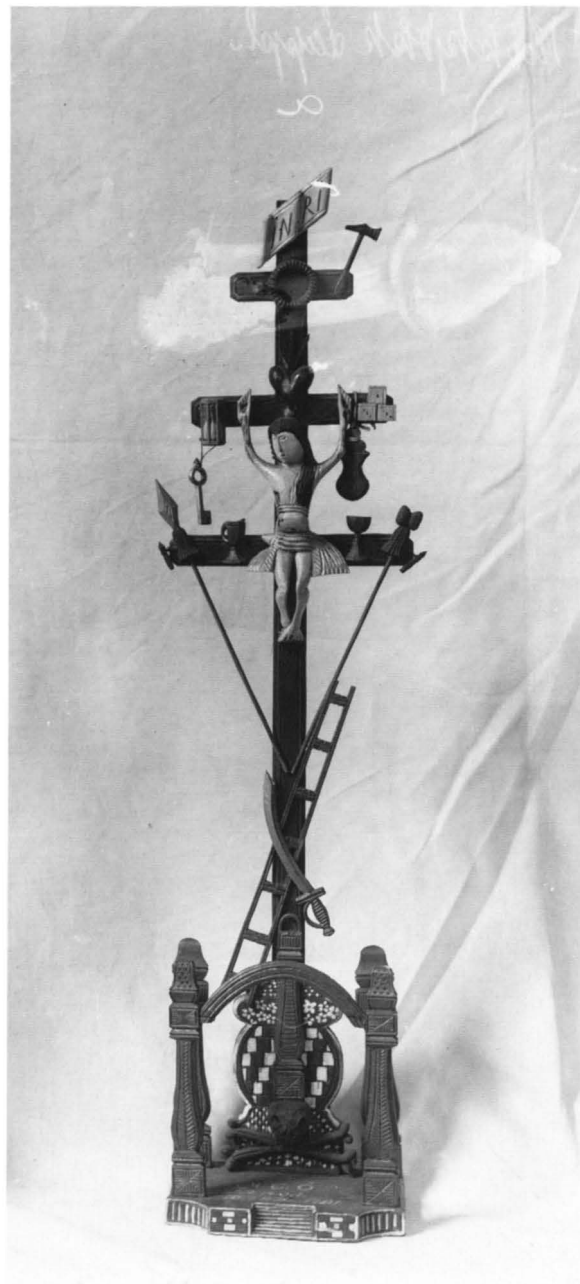

Fig 186. Kvikkjokks gamla kapell. Byggt 1764. Exteriör från syd-öst. Foto omkr. 1900. ATA.

Kvikkjokk old Chapel, built in 1764, seen from the south-east around 1900.

Luleå, Gustafskyrkan

Luleå stad grundades på 1660-talet. Kyrkligt tillhörde den dock Nederluleå socken till 1888 då staden bildade egen församling och eget pastorat. En kyrka av trä uppfördes i staden åren 1664–67. Vid mitten av 1700-talet var den så förfallen att diskussioner fördes om uppförandet av ny kyrka. Grunden till denna lades 1764 och kontrakt slöts med byggmästaren P Hagmansson från Sundsvall om uppförandet (fig 42). Den nya kyrkan skulle uppföras av sten men någon verksamhet kom inte igång. En ny ritning till kyrkan gjordes av arkitekten Olof Tempelman och godkändes 1779 (fig 43). Byggnadsverksamheten påbörjades dock inte förrän 1787 då kontrakt slöts med byggmästaren Jakob Rijf om uppförandet. Kyrkan, som fick namn efter Gustaf III, invigdes den 5 december 1790. Stora delar av Luleå stad förstördes genom en svår brand 1887. Även kyrkan totalförstördes. Murarna revs och materialet återanvändes till grunden i den nya kyrkan.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster och sakristia öster om koret, västtorn (fig 8). Ingångar i söder och väster, till sakristian och tornet i söder.

Uppförd av natursten och tegel, putsad. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Kyrkan uppfördes efter Tempelmans ritningar. Långsidornas mittpartier betonades genom breda risaliter och frontongavlar. Dörr- och fönsteröppningar rundbågiga. Lågt sadeltak över långhuset, valmat i öster över sakristian. Västtornet uppdelat i två partier med åtskiljande list, rusticerad bottenvåning, övre våningar med breda hörnlisener och kraftig taklist. Tornspiran bestod av en svängd huv med rundfönster, genombruten lanternin och liten, tryckt lökkupol med klot, kors och tupp. Hela kyrkan vitputsad.

Interiör

Innertak med tryckt tunnvalv av tegel, putsat och vitfärgat liksom väggarna.

Altare vid östra väggen med altarprydnad i form av ett förgyllt kors med symboler för tron, hoppet och kärleken. På väggen ovanför strålsol med "Jehova". Enl en ritning från senast 1790 skulle korväggen indelas genom pilastrar och altarutsmäckningen bestå av en kolonnuppställning med trekantgavel och altartavla med "Korsfästelsen" (fig 18). Det är ej känt om detta utfördes, troligen fanns inte något mer än den ovan nämnda altarutsmäckningen.

Predikstol vid norra väggen med åttkantig korg, ljus-

Fig 188. Luleå, Gustafskyrkan. Byggd 1787–90. Exteriör från väster. Foto omkr. 1880, Norrbottens museum.

The Gustafskyrkan Church in Luleå, built 1787–90, seen from the west around 1880.

Nedertorneå – Haparanda gamla kyrka

Genom fredstraktaten 1809 efter svensk-ryska kriget kom socknarna i Tornedalen att delas i en svensk och en finsk del. I den del som blev utan kyrka uppfördes senare en ny sockenkyrka. I Nedertorneå kom kyrkan samt både den kyrkliga och profana administrationen att ligga på den finska sidan och den svenska församlingen väster om Torneälven tvingades uppföra en ny kyrka. Det dröjde dock till 1819 innan ett nytt pastorat inrättades och fram till dess använde sig den svenska församlingen av den forna hemkyrkan på Björköen. Förslag till en kyrka av sten gjordes 1820 av lantmätaren och kon-

målad och förgylld, med rika bildhuggeriarbeten, en beskrivning "ett mästerstycke av smak", ljudtak med duva. Enl inskrift skänkt 1791.

Liten orgelläktare i väster med uppgång från tornet. Den första orgeln, ett äldre "positiv" som enl. Abr. Hülphers inköpts från Danvikens kyrka, flyttades över från den äldre kyrkan. Omålad bänkinredning.

Sakristian uppförd i två våningar med uppgång i kyrkans östmur. Den övre våningen användes för sammanträden.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1847 Ny orgel från orgelbyggaren J G Ek, Torp.

1849 Mellersta delen av valvet nybyggt.

1856 Reparation av murar, tak, inredning och orgelverk.

1863 Kyrkans yttermurar rappas.

1878 Interiören vitlimmas, golven läggs om, nya fönster, värmeugnar installeras i koret.

Äldre ritningar

u å, o 1770 grundplan, uppmätn ritn (osign); u å, 1770-t plan, fasad, förslag (osign); 1779 plan, fasad, förslag (*O Tempelman*); u å altaranordning (osign, enl påskrift godkänd 1790); 1845 orgelfasad, förslag (osign, fig 34).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Lindgren, H, Gustafs kyrka i Luleå. i: Norrbotten 1932–33; *Steckzén, B – Wennerström, H*, Luleå stads historia 1621–1921. – ATA, Ekdahls saml II b, ext, teckn 1827; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext o 1880, ext efter branden 1887.

duktören E Hollström, Luleå (fig 55). Då en en kyrka av sten skulle bli alltför dyrbar gjorde Hollström ett nytt förslag till en kyrka av trä (fig 56). ÖIA ansåg det dock nödvändigt med åtskilliga ändringar och en ny ritning gjordes 1821 av konduktören C G Blom-Carlsson (fig 57). Kyrkan uppfördes åren 1823–25 på entreprenad av brukspatron Jonas Ekström, Mattila, och med Olof Alm från Heden (Boden) som byggmästare, troligen under medverkan av sonen Olof Gustaf Alm. Kyrkan brann ner till grunden den 14 juni 1963.

Fig 189. Haparanda-Nedertorneå gamla kyrka. Byggt 1823–25. Exteriör från nordväst. Foto 1930-talet. ATA.

Haparanda-Nedertorneå old Church, built 1823–25, seen from the north-west in the 1930's.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka, orienterad i norr–söder, med kor i söder, ursprungligen mitt på västra väggen, utbyggd sakristia i väster, torn mitt på östra långväggen. Ingångar urspr från norr, söder och öster, den i söder senare igensatt.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Tornet delvis uppfört av ”korsvirke”, d v s stolpkonstruktion och resvirke. Takbeklädnad bräder, på tornet plåt.

Exteriör

Långhusets och sakristians fasad klädda med stående

locklistpanel, tornets med slät, stående brädpanel. Långhuset indelat genom tunna lisener, i hörnen kraftigare. Kyrkan urspr målad med ljusgul oljefärg, senare gråmålad med vita listverk. Rundbågiga fönster med tunna omfattningar. Bred, rikt profilerad taklist som gick ett stycke in på gavlarna. Lågt sadeltak, även på sakristian, av samma höjd som kyrkan. Torn i två avsatser med markerad bottenvåning, genombruten lanternin med omgivande altan, lågt pyramidtak avslutat med klot och stjärna. Fasadens indelning genom lisener finns ej angiven på ritningen från 1821, i övrigt uppfördes kyrkan efter denna.

Interiör

Taket plant i mittpartiet och välvt i sidopartierna, profilerade lister markerade övergångarna till mittspegeln och väggarna. Kyrkan stod med bara, omålade timmerväggar fram till 1857. Den kläddes då invändigt med slät brädpanel.

Altaret var ursprungligen placerat mitt på västra väggen, sammanbyggt med predikstolen ovanför, med uppgång från den bakom liggande sakristian. Altarprydnaden bestod av en förgylld gloria och ovan denna en kerub, fäst i predikstolens underrede.

Halvrund predikstolskorg, dekorerad med förgyllda kannelurer, ornament och girlander. Predikstolen urspr flankerad av joniska pelare med förhöjda kapital, från vilka utgick ett baldakinformat ljudtak, avslutat med krona och duva.

1873 flyttades koret till södra gaveln i samband med att en altartavla anskaffades. Tavlan, med motivet

Fig 190. Haparanda-Nedertorneå gamla kyrka. Interiör mot koret i söder. Foto före 1937. Foto Norrbottens museum.

Haparanda-Nedertorneå old Church. The interior, before 1937, looking south towards the chancel.

”Den välsignande Kristus”, målades 1868 av konstnären Märten Eskil Winge. Altaruppsatsen från 1873 med flankerande pilastrar och triangulärt överstycke ersattes 1938 av en omfattning bestående av kopplade pilastrar och segmentformat överstycke. 1906 flyttades predikstolen längre mot söder och omfattningen med ljudtaket togs bort. 1938 tillkom ett nytt, runt ljudtak.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1830 Kyrkan brädfodras utvändigt.
 1856 Orgel av orgelbyggaren J G Ek, Torp.
 1857 Kyrkan brädfodras och målas invändigt.
 1873 Koret flyttas till södra gaveln, ”sticktak” i interiören. Ny altaruppsats och altartavla. Målning av interiören och interiören.
 1898 Orgeln byggs om av orgelbyggaren N O Alm, Boden.
 1905–06 (ark G Pettersson) Skärmväggen bakom altaret tas bort, fönster tas upp i korväggen, målningar i korfönstren, predikstolen flyttas närmare koret, ljudtaket tas bort, innertaket förses med vävspänning, ny bänkinredning, ingång till sakristian, vindfång i norr och öster, målning av interiören, nytt värmesystem.
 1927 (ark E Lovén) Orgelläktaren utökas.
 1937–38 (ark E Lovén) Ändring av altaruppsatsen,

Norsjö äldsta kapell

Norsjö tillhörde ursprungligen Skellefteå storsocken men bildade 1811 eget kapellag tillsammans med Jörn. Samma år uppfördes ett kapell, som fick tjäna som gudstjänstlokal till 1850, då en ny kyrka invigdes. 1834 hade Norsjö blivit eget pastorat. Kapellet såldes på auktion 1850 och återuppfördes som bostadshus, men förstördes av brand 1852. En minnessten restes 1923 på platsen för kapellet och på 1950-talet gjordes ytterligare markering genom uppläggning av en stensockel på det forna kapellets grund.

Plan och material

Sannolikt rektangulär plan med utbyggt vapenhus mitt på södra sidan och troligen utbyggd sakristia på norra sidan. Ingång i söder.

Uppfört av trä, liggtimmer på stensockel. Takbeklädnad rundvirke eller takved.

Exteriör

Fasaden med bart timmer, knuttimrad. Rakt avslutade fönster. Sadeltak med uppstickande virke på åsen och

fönstren på korväggen sätts igen, korskrank tillkommer, ljudtak till predikstolen, väggar och tak i kyrkans inre kläds med toresskivor, nya portar och portomfattningar i norr och öster, ommålning av interiören och inredningen, elvärme, elbelysning, nya yttertrappor av sten.

Äldre ritningar

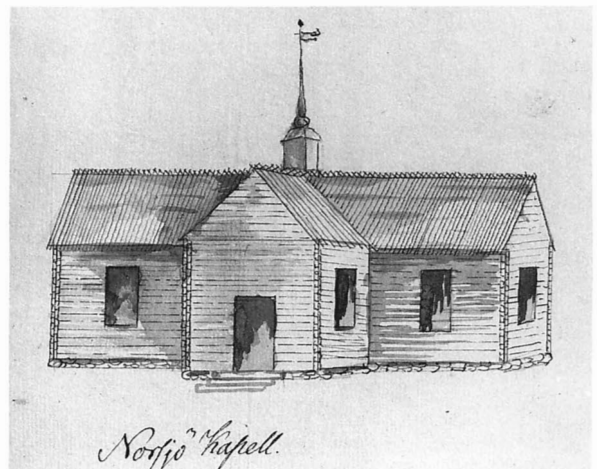
1820 plan, fasader, sektioner, 2 st förslag (*E Hollström*); 1821 plan, fasad, förslag (*C G Blom-Carlsson*); 1855 förslag t ny orgel (osign); 1872 förslag t ny altardekoration (*FR Ekberg*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Forslund, A, Från stenkyrka till kopparkyrka, i: Torneadalica 8. Luleå 1969; *Lamm, C J*, C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942–44; *Odenrantz, R*, Haparanda 100 år. Stockholm 1945; *Sandström, K E*, Bidrag till Nedertorneå–Haparanda sockens historia. i: Norrbotten 1927; *Svanberg, N*, Det äldsta Haparanda 1600–1900. Haparanda 1986. – ATA, N J Ekdahls saml II b, ext, teckn 1827; *Plagemann*, ext, teckn 1835; ATA, bildsaml, ext omkr 1900, ext o int 1916; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext o int före 1905, ext 1920-t, int före 1937.

Fig 191. Norsjö äldsta kapell. Byggt 1811. Exteriör från sydöst. Teckning av N J Ekdahl 1827, Ekdahls saml. ATA. Foto ATA.

The oldest Norsjö Chapel, built in 1811, seen from the south-east. Drawing by N J Ekdahl, 1827.

på mitten liten takryttare med vimpel. Den lilla kyrkklockan var uppsatt mellan två stolpar, resta mot östra gaveln.

Interiör

Interiören och inredningen var mycket enkel. Såväl inertak som panel saknades. Bänkinredningen bestod av sittbräden av plankor.

Norsjö gamla kyrka

Sedan det gamla kapellet (se detta) inte längre kunde fylla behovet som gudstjänstlokal och dessutom var i dåligt skick uppfördes en ny kyrka åren 1848–50. Ritningar hade gjorts 1845 av arkitekten Johan Fredrik Åbom, ÖIÄ (fig 70), och för uppförandet svarade byggmästaren Johan Petter Rönnberg från Nybyn, Piteå. Den bebyggelse som senare växte fram kom dock att ligga ett stycke från kyrkan och förslag om flyttning av kyrkan kom 1889, men beslut om detta fattades först 1906. Kyrkan flyttades ca 3 km åren 1909–11 samtidigt som den restaurerades och fick ny tornspira. Redan 1912 brann dock kyrkan ned efter ett åsknedslag.

Plan och material

Grekisk korsform med kor i öster, utbyggd sakristia n.ö. om korsmitten. Ingångar i norr, söder och väster. Kyrkan uppfördes enl Åboms ritningar, med undantag av att sakristian gjordes utbyggd i stället för att förläggas till ett sidorum vid altaret.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad papp.

Exteriör

Fasaden klädd med stående locklistpanel, liggande under fönstren, vitmålad. Profilerad taklist, avslutad med rundbågig frisbräda. Kopplade, rundbågiga fönster med profilerade omfattningar och raka överstycken. Samtliga fönster tvådelade utom det stora korfönstret som var tredelat. Kvadratisk centraltorn i två avsatser med ursprungligen kort, spetsig spira, 1911 ersatt av en lökku-pol.

Interiör

Taket i korsarmarna plant i mittpartiet, välvt i sidopartierna samt avvalmat i korsändarna, klätt med slät, vitmålad brädpanel, som indelats i kvadrater genom påspikade lister. Väggarna klädda med liggande, slät, vitmå-

Källor, litteratur och äldre utbildningar

Nyström, H, Den andliga odlingen. i: Hembygdsboken Norsjö socken. Skellefteå 1976; *Rydholm, O*, Norsjö församling 1811–1911. Skellefteå 1911; – ATA, Ekdahls saml II b, ext, teckn 1827; Ext, teckn u å, i: *Rydholm* 1911.

Fig 192. Norsjö gamla kyrka. Byggd 1848–50. Exteriör från öster. Foto L Lundberg, Bjursele, 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Norsjö old Church, built 1848–50, seen from the east in 1908.

lad brädpanel. Längs taklisten en rundbågig frisbräda. Koret påtagligt ljust genom det stora, tredelade fönstret i fonden, som flankerades av kopplade kolonner med rakt överstycke.

Altare framför östfönstret. Den ursprungliga altarutsmäckningen bestod av kors med törnekrona och svepeduk, utförd enl Åboms ritning. 1911 ersattes det med en kopia av Thorvaldsens Kristusbild.

Predikstol vid n.ö. hörnet av korsmitten med uppgång direkt från sakristian. Rund korg, indelad i åtta fält genom smala halvkolonetter, i fälten girlander, avslutande ornamentala lister. Runt ljudtak med girland, avslutat med klot och kors.

Västläktare och orgel tillkom redan 1850 vid kyrkans uppförande. Orgeln byggdes av Olof Andersson i Bjur-

Fig 193. Norsjö gamla kyrka. Interiör mot öster. Foto L Lundberg, Bjursele, 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Norsjö old Church in 1908. The interior looking east.

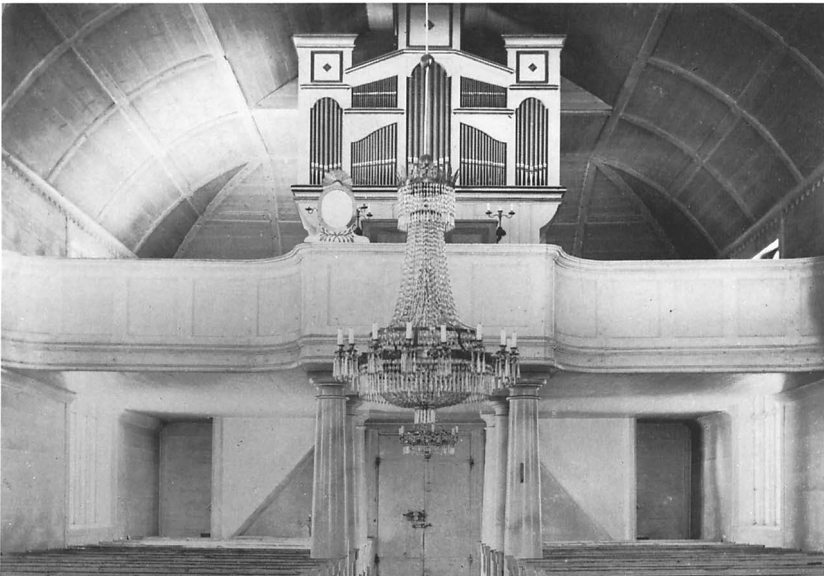

Fig 194. Norsjö gamla kyrka. Interiör mot väster. Foto L Lundberg, Bjursele, 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Norsjö old Church in 1908. The interior looking west.

träsk. Bänkinredningen var ursprungligen sluten, dörrarna togs bort senare. Altarkors, predikstol och annan inredning utfördes av allt att döma av kyrkans byggmästare.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1884 Värmeugnar installeras.
- 1896 Ny orgel från N O Alm, Boden.
- 1909–11 (ark Fr Falkenberg) Kyrkan flyttas ca 3 km, ny tornspira, nya dörrar, ny altarutsmyckning.

Äldre ritningar

- 1845 plan, fasad, sektioner, förslag (*J F Åbom*); 1907 plan, fasad, sektion, uppmätn ritn (*F B Holmström*);

Källor, litteratur och äldre avbildningar

- Lamm, C J, C.J.F. Plagemanns resor, åren 1833–1856. B I–II. Lund 1842–44; Nyström, H, Den andliga och kulturella utvecklingen. i: Hembygdsboken Norsjö socken. Skellefteå 1976; Rydholm, O, Norsjö församling 1811–1911. Skellefteå 1911. – Plagemann, ext, teckn 1850; ATA, bildsaml, ext o int 1908.*

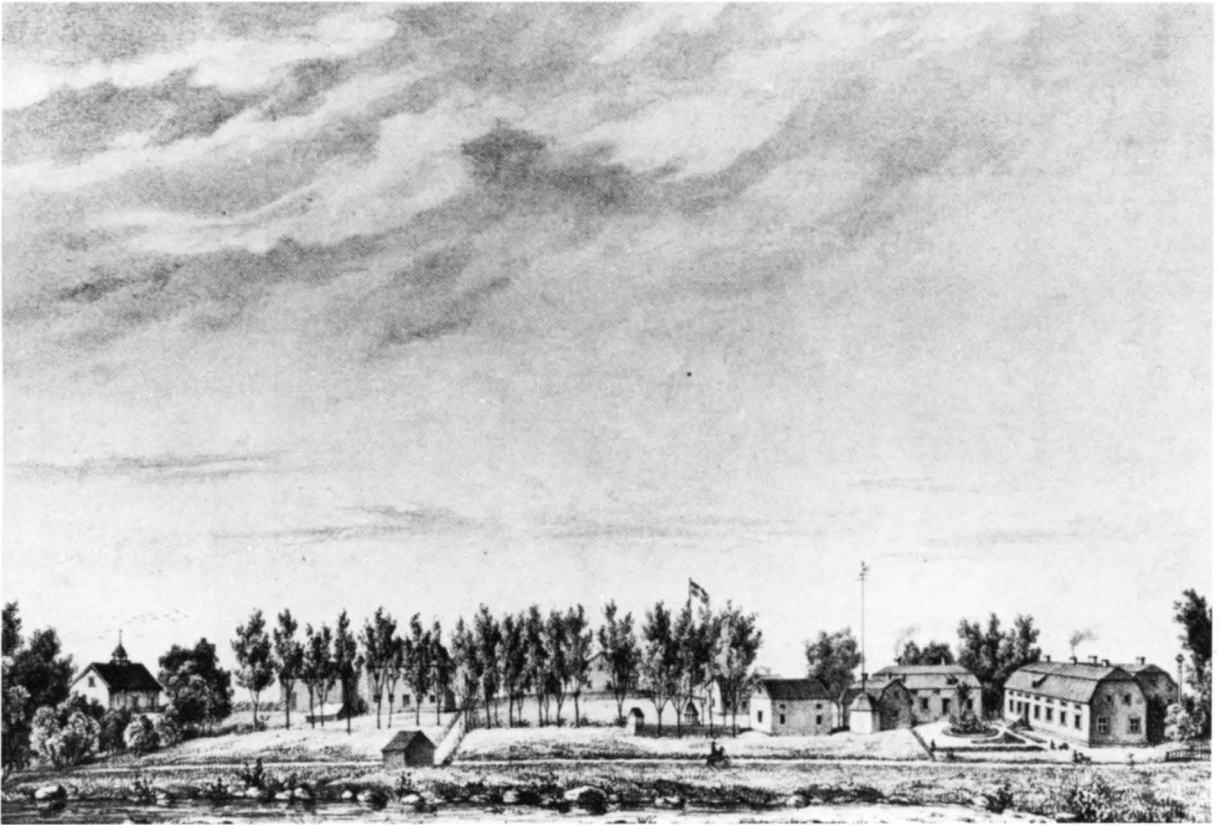

Fig 195. Robertsfors bruk från söder. Kapellet t.v. och bruksbyggnaderna t.h. Kapellet byggt 1798–99. Teckning av A Hård, 1800-talets mitt.

Robertsfors bruk seen from the south, with the chapel, built 1798–99, to the far left. Drawing by A Hård, middle of the 19th century.

Robertsfors brukskyrka

1759 anlades vid Rickleån ett järnbruk, som fick namnet Robertsfors. En bruksförsamling bildades här och ett kapell uppfördes åren 1798–99. Kyrkan revs 1889 för att ge plats åt en ny kyrkobyggnad.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, avbalkning bakom koret för sakristia och arkiv. Ingång mitt på södra långväggen.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden indelad genom pilastrar, tre fönster på vardera långväggen. Takryttare med klocka mitt på taket.

Interiör

Plant innertak, uppburet på snidade pilastrar. Predistolen placerad ovanför altaret med uppgång från den bakom liggande sakristian.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

- 1856 Orgel anskaffas.
- 1861 Läktare uppförs.
- 1882 Kyrkan varmbonas med trossbottnar, kamin sätts in.
- 1883 Ny orgel.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Boëthius, B, Robertsfors Bruks Historia. Uppsala 1921.
– Teckning av *A Hård*, ext omkr 1800-t mitt, i: *Boëthius* a.a.

Stensele gamla kyrka

Inom det vidsträckta Lycksele pastorat bildades 1815 en kapellförsamling i Stensele. 1822 blev området eget pastorat. En kyrka uppfördes här åren 1816–24. Befolkningsökningen gjorde att en utvidgning av kyrkan började diskuteras 1853, men kom inte då till stånd. En ny kyrka uppfördes 1885 och den gamla revs.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, avbalkning bakom koret för sakristian. Ingång i väster.

Uppförd av trä, liggtimmer, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden brädfodrad. Tre fönster på vardera långsidan. Takryttare med två klockor.

Interiör

Väggar och takvalv vitlimmade. Inga dekorationer utom ett kors på altaret. Predikstolen placerad ovanför altaret, med uppgång från sakristian. Predikstolen, som finns bevarad, består av en femsidig korg med volutprydda hörnlisener och kraftiga bas- och krönlistor. Den gjordes 1745 för Lycksele gamla kyrka och när denna revs i slutet av 1700-talet togs predikstolen tillvara för att senare återuppsättas i Stensele. När Stensele kyrka i sin tur revs magasineras predikstolen och återuppsattes senare i Åskilje kapell, invigt 1928.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Park, G, Stensele kyrkas historia 1824-1934; *D:e*, Stensele kyrkas historia 1824–1934–1986. Stensele 1986.

Strömbäcks gamla brukskapell

Vid Strömbäck i Umeå socken anlades 1748 ett glasbruk, som var i drift till början av 1870-talet då verksamheten upphörde. I slutet av 1700-talet inrättades ett kapell i brukets äldre huvudbyggnad, sedan en ny sådan uppförts. Bruket hade gemensam predikant med Hörnefors bruk åren 1792–1861. Byggnaden med kapellet omtalas ännu 1897. En ny, fristående kapellbyggnad uppfördes 1906.

Den äldre "Caracters Byggningen" var uppförd av timmer, brädfodrad och rödmålad, hade taket täckt med näver och takved samt bestod av fem rum och

förstuga. Kapellet placerades i byggnadens sal medan fyra omgivande rum blev bostad åt arbetare vid bruket. Rummet var sannolikt centralt beläget, i det närmaste kvadratisk och försett med två stora fönster. Här fanns altare, altartavla, predikstol, bänkar och ljuskrona av glas. Någon beskrivning av inredning och inventarier har dock ej påträffats.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Stockholm, Brandförskrivningsverket för byggnader på landet, värdering nr 11093 (år 1818), nr 32519 (år 1897).

Sävars gamla kyrka

1810 beslöts att Sävar inom Umeå socken skulle bilda eget pastorat, något som dock ej verkställdes förrän 1834. Byggandet av en kyrka i Sävar påbörjades 1812, men kyrkan stod inte färdig förrän 1822 och invigdes först 1836 i samband med första kyrkoherdeinstallationen. Kyrkan bekostades av församlingen och Sävars Bruk gemensamt. Förslagsritningar (fig 50) till kyrkan hade gjorts av bruksinspektoren i Sävar, Johan Wincent, som senare kom att övervaka kyrkobyggandet.

Ritningarna omarbetades av konduktören Axel Almfelt vid ÖIÄ, vars nya ritningar godkändes 1812 (fig 51). Kyrkan förstördes totalt genom en häftig brand natten mellan den 3 och 4 mars 1932.

Plan och material

Kyrkan orienterad i norr-söder för att ansluta till terrängen och riktningen av den närliggande älven. Långhuskyrka med kor i söder framför avbalkning för sakri-

stia och förråd, torn i norr. Ingångar mitt på västra långsidan och genom tornet.

Långhusbyggnaden uppförd av liggtimmer på stensockel, tornbyggnaden gjord med stolpstomme, hela kyrkan panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Hela kyrkobyggnaden klädd med stående lockpanel, urspr brädfodrad och troligen vitmålad, 1932 gulfärgad med bruna lister och omfattningar kring de rundbågiga fönstren. Taket valmat i söder över korpartiet. Tornet indelat genom lister och avslutat med öppen lanternin, låga takfall. På tornets östra och västra sidor sekundär, panelklädd försträvning.

Interiör

Vid branden 1932 hade interiören den prägel den fått vid restaureringen 1895. Tak av tryckt tunnvalv. Väggar och valv klädda med pärlspontpanel, utom korvägen som var vävspänd, indelade i fält genom lisener och lister, vilka markerats genom målning i avvikande färg.

Vid korvägen altare samt ovan detta predikstol med uppgång från sakristian inom en arkitektonisk ram av kopplade trekvartskolonner på höga fundament och rakt överstycke med rundbågigt mittparti. Den firsidiga predikstolskorgen och fundamenten dekorerade med förgyllda ornament i klassicistisk stil. Ovan altaret tavla av predellatyp med "Nattvarden", gjord av Carl Gustaf

Fig 196. Sävars gamla kyrka. Exteriör från nordöst. Teckning av N J Ekdahl 1827, Ekdahls saml. ATA. Foto ATA.

Sävar old Church seen from the north-east. Drawing by J Ekdahl, 1827.

Plagemann 1855. På den äldsta ritningen av Wincent har angivits ett halvrunt predikstolsaltare. På Almfelts ritning består altarprydnaden av ett kors med svepeduk flankerat av kolonner samt överstycke med molnforma-

Fig 197. Sävars gamla kyrka. Byggt 1812–22. Interiör mot öster. Foto E Lovén 1931. ATA. Reprofoto ATA.

Sävar old Church, built 1812–22. The interior looking east in 1931.

tioner, som omsluter predikstolen. De slutliga ritningar, som låg till grund för inredningen, gjordes dock av komminister J A Linder, Umeå. Predikstolen, altarprydnaden samt övrig inredning utförd av sågställaren i Sävar, J P Holmström.

I norr läktare med den gamla orgeln från Umeå landsförsamlings kyrka, inköpt 1844, byggd 1779 av orgelbyggaren P Qvarnström.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1848 Orgeln från Umeå landsförsamlings kyrka sätts upp.

1855 Ny altartavla.

1895 Spåntaket byts ut mot papptak. Ny panel i interiören, ny altarring, ny bänkinredning, inklädnad av läktare och läktarstolpar, ny innerdörr vid västra ingången, målning av interiören.

1907 Ny orgel från N O Alm, Boden.

Tärna äldsta kapell

Tärna församling ligger i gammal gränsbygd. Vid gränsregleringen 1751 överfördes området till Sverige, tidigare hade förbindelserna gått västerut. Ett kapell hade uppförts vid Vilasundet på 1720-talet och besöktes av norska präster. Det övergavs efter gränsdragningen och 1762 uppfördes ett kapell vid Gäutajaure, där Tärnaby

Äldre ritningar

1810-t plan, fasad, förslag (*Joh Wincent*); 1812 plan, fasad, sektion, förslag (*Axel Almfelt*); Umeå univ, J A Linders saml, inredn, förslag (*J A Linder*); ATA, 1931 plan, fasad, uppmätn ritn (*E Lovén*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Lamm, C J, C.J.F. Plagemanns resor åren 1833–1856. B I–II. Lund 1942-44; Kyrkan som brann. i: Från bygd och vildmark 1932; Mn-Palmgren, H, En brunnen altartavla och dess upphovsman. i: Västerbotten 1932; Mn-Palmgren, H -Näslund, V, Tempel som brunnit. i: Västerbotten 1932. – ATA, Ekdahls saml II b, ext, teckn 1827; HLA, Domkapitlets arkiv, FVa:l, ext, teckn av Th Linder 1832; ATA, bildsaml, ext 1905, int 1931; Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext o int före 1932.

senare skulle växa upp. 1853 blev Tärna kapellförsamling under Stensele och 1848-55 uppfördes en ny kyrka här. Det gamla kapellet flyttades till prästgården, där det fick tjänstgöra som lada. På 1950-talet flyttades byggnaden tillbaka till sin gamla plats på Kyrknäset. 1971 gjordes en upprustning och återställande till ka-

Fig 198. Tärna äldsta kapell, här sekundärt uppsatt som lada. Byggt 1762. Foto Ragnar Jirlow 1920, Västerbottens museum.

The oldest Tärna Chapel, built in 1762, as it looked in 1920 when it was being used as a barn.

pell. Det invigdes samma år och användes sommartid. I augusti 1986 brann kapellet ned till grunden. Det har rekonstruerats och återinvigts sommaren 1991.

Plan och material

I det närmaste kvadratisk plan. Ingång i väster.

Uppfört av trä, liggtimmer, på stensockel. Takbeklädnad näver och takved.

Exteriör

Knuttimrad med bara väggar. Ett litet fönster på vardera södra, östra och norra sidan. Fönster och dörr utan omfattningar. Lågt sadeltak. – Fristående klockstapel.

Tärna gamla kyrka

Tärna äldsta kapell från 1762 (se detta) ersattes 1855 av en ny kyrka. Denna påbörjades 1848 och stod klar 1853, men vid visitationen den 17 juli samma år bestämdes att kyrkan skulle flyttas. Den monterades ner och flyttades till en annan plats ett par kilometer längre västerut. Byggmästare var en hemmansägare Nyman från Degerfors socken. Tärna blev eget pastorat 1903 och en ny kyrka invigdes 1908. Den gamla kyrkan revs sedan i omgångar, först sakristian och tornet och efter 1920 resten av kyrkan. Virket användes delvis för att reparera prästgården med och resten såldes. Delar av inredningen, t.ex. predikstolen och altarringen överfördes till Västerbottens läns museum.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, tillbyggd sakristia i öster, västtorn. Ingång i väster.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad spån.

Exteriör

Fasaden klädd med stående, rödfärgad lockpanel. Svagt segmentbågiga fönster med triangelformade överstycken och figursågade omfattningar, vitmålade. Västtorn med lanternin, avslutat med klot och kors. Lågt sadeltak.

Interiör

Plant innertak, välvt längs långsidorna. Väggar och tak klädda med slät brädpanel, liggande på väggarna, målade med vit limfärg.

Altare vid östra väggen, utan känd altarprydnad,

Interiör

Enkel interiör med omålade väggar och inredning av kraftiga plankor. Altarbordet bestod av en skiva inpassad i väggen och försedd med två stödben. Som predikstol tjänade några resta lövkärvar. Enkla sittbänkar i avgränsade kvarter.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Moritz, P, Fjällfolk. Livsformer och kulturprocesser i Tärna socken under 1800- och 1900-talet. Acta Ethnologica Umensia 2. Umeå 1990; *Möllman-Palmgren, H*, En ödemarckskyrkas byggnadshistoria. i: Västerbotten 1931. – Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext 1920.

Fig 199. Tärna gamla kyrka. Byggd 1848–55. Exteriör från nordöst. Foto S Cronstedt 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Tärna old Church, built 1848–55, seen from the north-east in 1908.

Fig 200. Tärna gamla kyrka. Interiör mot öster. Foto S Cronstedt 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Tärna old Church. The interior looking east in 1908.

flankerat av dörrar till sakristian. Tre mindre tavlor på korväggen, ovan altaret och dörrarna till sakristian.

Predikstol i n.ö. hörnet, bestående av sexsidig korg, indelad i fält genom lister, med koniskt nederparti, målad ljusst blågrön med röda lister, sexkantigt ljudtak. Öppen bänkinredning.

Fig 201. Tärna gamla kyrka. Interiör mot väster. Foto S Cronstedt 1908. ATA. Reprofoto ATA.

Tärna old Church. The interior looking west in 1908.

Äldre ritningar

1920 plan, sektion, fasad, uppmättnritn (*D Frykholm*).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Möllman-Palmgren, H, En ödemarkskyrkas byggnadshistoria. i: Västerbotten 1931. – Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext o int före 1908, ext o int 1920.

Volgsjö (Vilhelmina gamla kyrka)

Den del av Västerbottens lappmark som senare skulle bli Vilhelmina socken tillhörde Åsele församling fram till 1812. Redan 1783 hade dock Lappmarksdirektionen beslutat att ett kapellag skulle bildas i Volgsjö, ca 7 mil norr om Åsele, för att befrämja kolonisationen och bättre tillgodose själavården i dessa avlägset belägna trakter. En lämplig plats för en blivande kyrkobyggnad hade utsetts 1781 och ett kapell med friliggande klock-

stapel uppfördes här åren 1783–94. Ansvariga för uppförandet var länsman Johan Edin, Åsele, och Gabriel Nilsson. 1804 ändrade orten namn till Vilhelmina, ett av den dåvarande drottningens namn, och utbrytningen till eget pastorat gjordes 1812. Då kyrkan med tiden blev alltför trång uppfördes en ny kyrka åren 1835–40 ca en kilometer längre västerut (se Vilhelmina). Den gamla revs och såldes på auktion 1837. På den omgärdade

gamla kyrkplatsen finns grundstenarna bevarade och på dessa tre varv timmer, tillkomna på 1940-talet, utvisande den gamla kyrkans sträckning.

Plan och material

Grekisk korsform med kor i öster, bakom detta avbalkning för sakristian.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stengrund, troligen panelklädd. Takbeklädnad okänd.

Exteriör

Någon avbildning av kyrkan är ej känd, endast knapphändiga uppgifter finns i ett inventarium 1832. Fasaden rödfärgad, troligen brädfodrad, och försedd med ”10 par fönster”. Det enda troliga som återstår av kyrkans exteriör är ytterdörren, som efter att ha sålts på auktion och tjänat som kammardörr hos en bonde 1924 insattes som dörr till sakristian i Vilhelmina nya kyrka. Dörren är panelklädd med mittspegel inramad av kraftiga, profilerade listverk och målade i svart, rött och vitt. – Den fristående klockstapeln väster om kyrkan var uppförd i

Ytterstfors brukskyrka

Vid Ytterstforsen i Byske by nära Byskeälvens utlopp anlades ett sågverk i slutet av 1700-talet. Inom samma område tillkom på 1830-talet ett glasbruk, som tillsammans med sågverket bildade Ytterstfors bruk. I samband med anläggandet av glasbruket uppfördes 1837 en kyrka inom bruksområdet. Kyrkan invigdes 1838 och var i bruk till 1875 med egen predikant åren 1838–1866. Bruksförsamlingen hörde denna tid till Skellefteå församling men 1875 bildade Byske eget pastorat och en ny församlingsskyrka hade invigts där 1872. Den överflödiga brukskyrkan såldes 1875 för att byggas om till skola (fig 37). Denna i sin tur revs vid sekelskiftet 1900 och virket från den gamla brukskyrkan återanvändes till det nya skolhus som uppfördes. På platsen för den gamla brukskyrkan restes 1953 en minnessten.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka med kor i öster, avdelning i öster för sakristian, västtorn med ingång.

Uppförd av trä, liggtimmer, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad ursprungligen bräder, senare spån.

Exteriör

Fasaden ursprungligen klädd med stående, halvspontad brädpanel, senare utbytt mot locklistpanel, inklädda

två avsatser, avslutad med spira och försedd med två klockor.

Interiör

Tunnvälvt tak i korsarmarna. Väggarna vitlimmade endast i östra korsarmen. Som altarbord användes vid högtidliga tillfällen under den första tiden prästgårdens enda bord. Altare, altarskrank och predikstol målade med gråblå oljefärg med röda inslag. Sittbänkar av plankor lagda på klabbar. När kyrkan revs flytades altaret och predikstolen till det nyligen uppförda kapellet i Dikanäs, där predikstolen ännu är i bruk (se Dikanäs).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Eriksson, N, Originell länsman – duktig kyrkbyggare. i: Västerbottens Folkblad den 11 november 1976; *Linder, J A*, Åsele lappmark. i: Läsning för folket af Sällskapet för nyttiga Kunskapers spridande, år 1852, tredje häftet. Stockholm 1852; *Pettersson, O P*, Gamla byar i Vilhelmina, del III, s 282 ff. Stockholm 1946.

knutar och stöpelare, vitmålad. Rundbågiga fönster, två på vardera långsidan och ett på östgaveln samt ett halvrunt fönster ovan ingången. Västtornet uppfört i två avsatser samt lanternin, avslutad med klot och kors. Lågt sadeltak, valmat i öster.

Interiör

Enl beskrivning i en brandförsäkringshandling hade kyrkan innertak i ”form av hvalf utaf spontade bräder och sju hvalfbågar”. Yttrandet är svårtolkat men det kan ha rört sig om två kryssvalv med omgivande gördelbågar eller ett tunnvalv, indelat genom bågar. Brädfodrade väggar, målade med vit limfärg liksom taket.

Altaret saknade prydnad den första tiden men fick sedan ett stort kors med skulpterad svepeduk och törnekrona, placerat på ett fundament med sidovoluter. Korset gjordes sannolikt av Johan Vesterberg, som blev brukspredikant här 1860 efter att tidigare ha varit präst i Jörn, där han bl a gjorde en likartad altarprydnad. Korset flyttades över till Byske nya kyrka där det hade sin plats på altaret till 1914 då det överfördes till det nyuppförda Finnträsk kapell.

Predikstolen var en altarpredikstol, sammanbyggd med altaret och placerad i en nisch, som sträckte sig in i den bakom liggande sakristian och med uppgång där-

Fig 202. Ytterstfors brukskyrka. Byggd 1837–38. Exteriör från nordväst. Foto före 1875, Skellefteå museum.

Ytterstfors Brukskyrka Church, built 1837–38, seen from the north-west before 1875.

ifrån. Predikstolen härrörde ursprungligen från kyrkan i Skellefteå, anskaffad dit 1556 och målad 1559. Den överläts 1648 till Åby kapell och sedan detta fått förfalla på 1740-talet överläts predikstolen efter förvaring i Åbyn till brukskyrkan i Ytterstfors. Sedan denna sålts förvarades predikstolen i prästgårdslogen till 1923 då den överläts till Byske församlingshus där den efter restaurering används som talarstol.

Vid invigningen av kyrkan fanns en ny orgel här.

Åsele gamla kyrka

I början av 1600-talet avskiljdes trakterna kring Åsele till egen lappmarksförsamling och 1648 uppfördes det första kapellet. Åsele blev eget pastorat år 1700. En ny, åttkantig kyrka med fristående klockstapel fick 1750 ersätta den gamla. Även denna blev med tiden för trång och 1844 beslöts att uppföra en ny kyrka av sten sydväst om den gamla kyrkan. Grunden lades 1847 och kyrkan invigdes i januari 1852. Ritningar och kostnadsförslag upprättades 1846 av C G Blom-Carlsson (fig 67–68), men dessa omarbetades av J F Åbom samma år (fig 69). Byggmästare för kyrkobygget var N H W af Trolle. Kyr-

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Stockholm, Brandförsäkringsverket, byggnader på landet, värdering nr 17429 (år 1839). – Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Skellefteå kommun, 13. Skellefteå 1983; *Lamm, C J, C.J.F. Plagemanns resor*, åren 1833–1856. B I-II. Lund 1942–44; *Norde, M, Den kyrkliga utvecklingen. I: Byske socken*. Byske 1958; – *Plagemann*, teckn 1840, ext; Skellefteå museum, bildsaml, ext före 1875, ext eft ombyggn 1875.

kan ödelades av en våldsam brand natten mellan den 10 och 11 maj 1934. Delar av murverket från den äldre kyrkan ingår i den senare nyuppförda kyrkan.

Plan och material

Treskeppig långhuskyrka med absidialt kor i öster, sidorum vid koret för sakristia i norr och vestibul i söder. I väster vapenhus och vestibuler med uppgångar till läktaren. Fyra ingångar, tre i västpartiet och en i sydöst till korpartiet.

Uppförd av sten, marksten, putsad. Tornet och mitt-

skeppets väggar av trä. Takbeklädnad spån, på tornet järnplåt.

Exteriör

Kyrkan uppfördes som basilika med rakt avslutade gavlar, de båda sidoskeppen avslutades med indragna tvärskepp i både öster och väster, markerade genom gavlar och hörnlisener. Väggarna putsade och avfärgade i benvitt, lisenerna vita. Rundbågiga dörr- och fönsteröppningar i bottenvåningen, rundfönster i tvärskeppen och mittskeppet. Profilerad taklist av trä. Mittskeppets väggparti klätt med slät, vitmålad brädpanel. Lågt sadeltak på mittskeppet och tvärskeppen. Ovan västpartiet åttkantigt torn, klätt med vitmålad brädpanel, konformigt tak, avslutat med klot och kors.

Kyrkan uppförd enl Åboms ritningar med undantag av rundbågefrisen under taklisten och på tornet samt lisenerna på mittskeppet.

Interiör

Treskeppig med kraftiga, uppåt avsmalnande kolonner av trä, rundbågiga arkader. Yttermurarna putsade och vitkalkade. Mittskeppets väggar klädda med slät brädpanel, dekorerade med bred metopfris och kraftigt tandsnittslist under de runda överfönstren. Plant tak i mittskeppet och sidoskeppen, hjälmtak i absiden, blåmålat och dekorerat med målade stjärnor.

Altare i absiden framför östfönstret. Altarprydnad i form av ett kors av trä med svepeduk och törnekrona. Som kyrkans första altarbord tjänade ett gustavianskt

Fig 203. Åsele gamla kyrka. Byggd 1847–52. Exteriör från nordväst. Foto 1860-talet, reprofoto Västerbottens museum.

Åsele old Church, built 1847–52, seen from the north-west in the 1860's.

spegelbord med rikt dekorerat och förgyllt underrede, skänkt av församlingens kyrkoherde.

Predikstol i hörnet mot sakristian och med uppgång från denna. Rund korg, indelad i fält genom lisener, runt nederparti med klot, vitmålad och rikt dekorerad med förgyllda lister och ornament. Runt ljudtak, avslutat med klot och kors. Draperimålning på väggen bakom predikstolen.

Läktare runt tre av kyrkans sidor, även mot koret ovan sakristian och södra sidorummet. Läktarskrank

Fig 204. Åsele gamla kyrka. Interiör mot öster. Foto Lars Dahlstedt omkr. 1900, Västerbottens museum.

Åsele old Church. The interior looking east around 1900.

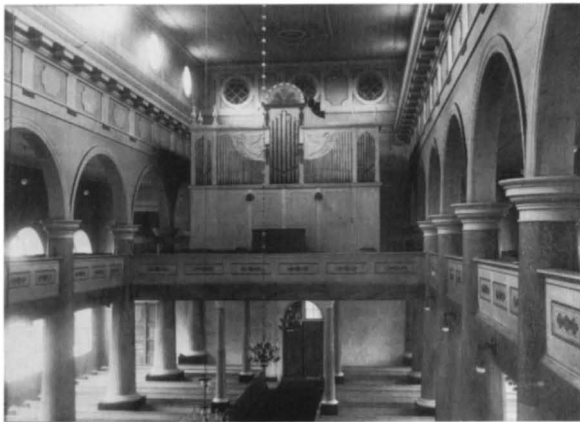

Fig 205. Åsele gamla kyrka. Interiör mot väster. Foto K Westberg 1929, ATA. Reprofoto ATA.

Åsele old Church. The interior looking west in 1929.

med spegelfält dekorerade med förgyllda ornament. Orgel på västläktaren. Sluten bänkinredning, målad i brun ekimitation.

Överkalix gamla kyrka

1644 avskiljdes den nordligaste delen av Kalix pastorat till egen församling, Överkalix. Det första kapellet hade uppförts 1636 men brann redan följande år. 1640 uppfördes ett nytt, som blev sockenkyrka 1644, men förstördes av brand 1690 och återuppfördes samma år. 1839 gavs tillstånd om uppförandet av en ny kyrka. En lokalt utförd ritning insändes 1841 (fig 79), men godkändes inte av ÖIA utan en ny ritning gjordes av arkitekten R Brouhn, ÖIA (fig 80). På begäran av församlingen gjorde denne en omarbetning, som godkändes 1842 (fig 81). Till byggmästare hade utsetts O G Alm från Heden (Boden). Kyrkan uppfördes dock inte förrän 1856–58 och då med byggmästaren J P Rönnerberg från Piteå som huvudentreprenör. Kyrkan förstördes av brand natten till den 4 februari 1939.

Plan och material

Rektangulär långhuskyrka, orierad i norr–söder med kor i söder, ursprungligen utbyggd sakristia mitt på västra väggen och torn mitt på östra väggen. Sakristian senare borttagen och inredd i sidorum vid koret. Ingångar i norr och öster.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1866 Orgel av amatörorgelbyggaren O Carlsson, Vängelbäck.
1892 Värmeugnar anskaffas.
1919 (ark Gust Pettersson) Skyddstak över västra ingången.
1920 (G Holmdahl) Nytt altarbord. Ny orgel från Åkerman & Lund, tidigare utställd på Baltiska utställningen i Malmö 1914.

Äldre ritningar

1846 plan, fasader, sektioner, förslag (C G Blom-Carlsson); 1846 plan, fasader, sektioner, omarb förslag (J F Åbom).

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Edström, W: Då Åsele kyrka byggdes 1849–50. i: Örnköldsviks Allehanda den 13 nov. 1936; Åsele sockenhistoria. Red. Karl Fahlgren. Umeå 1966. – Åsele församl.hem, akvarell 1850-t, kyrkberget med kyrkan fr 1750 o kyrkan fr 1852; Umeå, Västerbottens läns museum, bildsaml, ext 1860, int 1890-t; ATA, bildsaml, ext o int 1920-t.

Uppförd av trä, resvirke, på stensockel, panelklädd. Takbeklädnad zinkplåt på långhuset och lanterninen, järnplåt på sakristian och tornets nedre del.

Exteriör

Fasaden klädd med stående brädpanel, under fönstren liggande spontpanel. Kraftigt profilerad taklist med figursågad frisbräda med nygotisk bågfris. Rundbågiga fönster- och dörröppningar med rakt avslutade omfattningar och överstycken. Ovan fönstren på gavlarna strålsol och kors. Tornet indelat i tre våningar genom lister, åttkantig lanternin med fialförsedda hörnlisener och lågt tak avslutat med klot och kors. Lågt sadeltak på långhuset och plant tak på den ursprungliga, lägre sakristian.

Kyrkan uppfördes efter ritningarna när det gäller den allmänna uppbyggnaden medan dekorationerna utfördes enligt nya ideal och fönster tillkom på gavlarna.

Interiör

Treskeppigt långhus med tryckt tunnvalv i mittskeppet och plant tak i sidoskeppen. Väggar och tak klädda med

slät brädpanel, liggande på väggarna. Avtrappade kolonner och kraftigt profilerad taklist.

Altare vid södra gavelväggen. Den ursprungliga altarprydnaden bestod av kors med svepeduk inom rundbågig nisch, flankerad av kopplade kolonner, kraftigt profilerad gesims och halvcirkelformat överstycke med strålsol och omgivande änglahuvuden. 1936 ersattes altarprydnaden av en målning av Torsten Nordberg föreställande Kristi himmelsfärd och överstycket gjordes segmentformat.

Predikstolen var ursprungligen placerad mitt på västra väggen ovan ingången till sakristian. Den bestod av rund korg, indelad i fält genom halvkolonneter, dekorerad med förgyllda lister och ornament. På väggen bakom predikstolen draperimålning och litet halvrunt fönster. Runt, toppigt ljudtak, avslutat med klot och kors. 1936 flyttades predikstolen till sydöstra delen av koret, där den enl ritningarna ursprungligen skulle ha haft sin plats.

Läktare var ursprungligen planerad på tre sidor, långsidorna och norra gaveln, men kom att uppföras endast mitt på västra väggen och i norr, i båda fallen med framsvängd front. Öppen bänkinredning.

Kända viktiga förändringar och åtgärder

1876 Orgel av orgelbyggarna N O Alm, Boden och Petter Alm, Norsjö.

1936 (ark E Lovén) Omfattande renovering: borttagande i exteriören av dekorativa detaljer som bågfris, rosetter och kors på tornet, lanterninen görs fyrkantig, ny kula, nya fönsteröverstycken, isolering av väggar, golv och tak, interiören kläds med masonitskivor, fönstren på korväggen sätts igen, ny altarprydnad, altarkorset sätts upp på östra väggen ovan ingången, ombyggnad av altaruppsatsen och altarringen, sakristian rivs, sekundära rum vid koret för sakristia, resp. förråd, predikstolen flyttas, västra läktaren rivs, norra läktaren och bänkinredningen byggs om, kolonnerna byggs om, elbelysning, ommålning av hela kyrkan, ny orgel från J W Grönlund, Kåge (den äldre orgelfasaden bevarad).

Äldre ritningar

1840 plan, fasad, förslag (*Jöns Eliasson*, ED konseljakt 1842 den 3 december); 1841 plan, fasad, sektion, förslag (*R Brouhn*); 1842 plan, fasad, sektion, omarb förslag (*R Brouhn*).

Fig 206. Överkalix gamla kyrka. Byggd 1856–58. Exteriör från sydöst. Foto 1920-talet. ATA.

Överkalix old Church, built 1856–58, seen from the south-east in the 1920's.

Fig 207. Överkalix gamla kyrka. Interiör mot koret i söder. Foto E Lovén 1930. ATA. Reprofoto ATA.

Överkalix old Church. The interior looking south towards the chancel in 1930.

Källor, litteratur och äldre avbildningar

Hederyd, O, Kyrkobygget 1856-58. i: Överkalix, del 2. Luleå 1986; – ATA, bildsaml, ext o int 1923 o 1928; Luleå, Norrbottens museum, bildsaml, ext o int 1932.

Fig 208. Planritningar, med senast kända utförande. Årtalet anger när byggnaden togs i bruk. Skala 1:800.

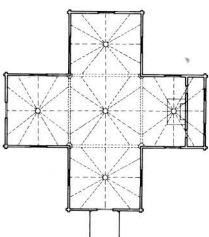
The plans show the latest known information on the buildings. The date given in connection with each church is the date the building began to be used. Scale 1:800.

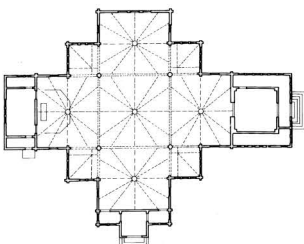
Alkavare 1788

Ammarnäs 1858

Arjeplog 1767

Arjeplog 1899 (ombyggnad)

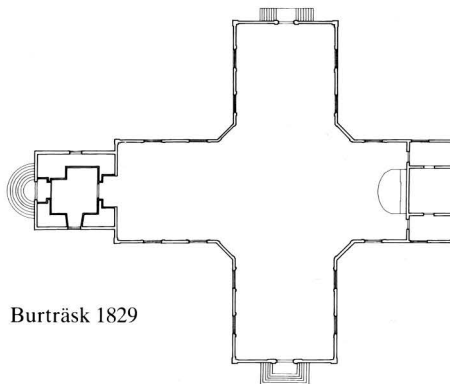
Arvidsjaur 1826

Bjurholm 1806

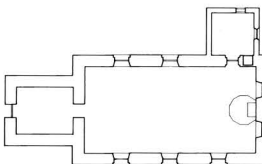
Brändö-Uddskär 1774

Burträsk 1829

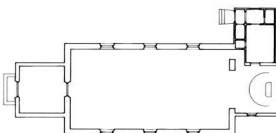
Dikanäs 1833

Dorotea 1800

Fatmomakke 1830-t

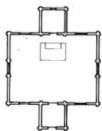
Fredrika 1797

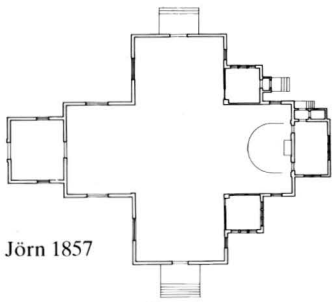
Gillesnuole 1798

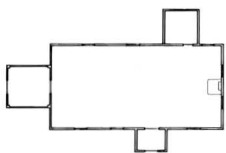
Hörnefors 1798

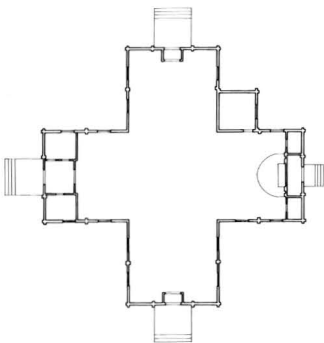
Jäkkvik (Lövmokk) 1777

Jörn 1857

Karesuando 1816

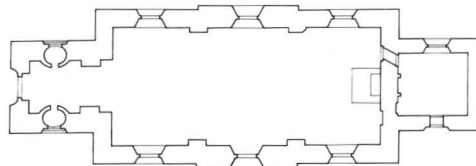
Karl Gustaf (Karungi) 1797

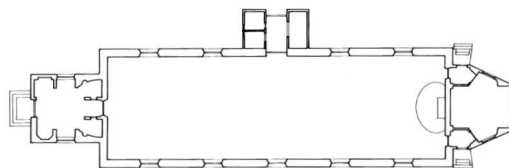
Korpilombolo 1856

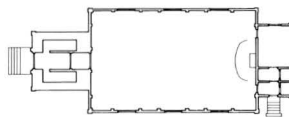
Kvikkjokk 1763

Luleå 1790

Lycksele 1799

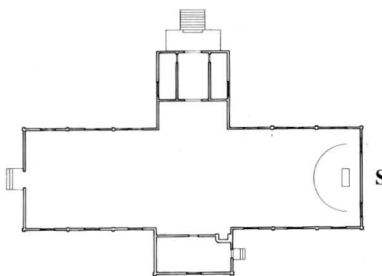
Malå 1852

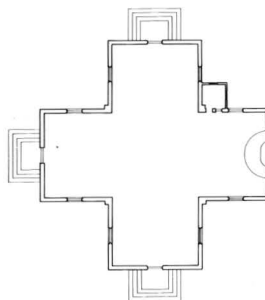
Malören 1770

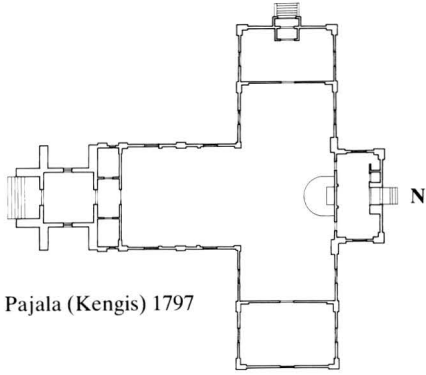
Nederluleå, klocktornet 1851

Nedertorneå-Haparanda 1825

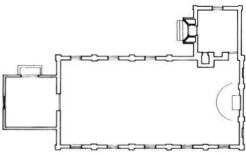
Norsjö 1850

Pajala (Kengis) 1797

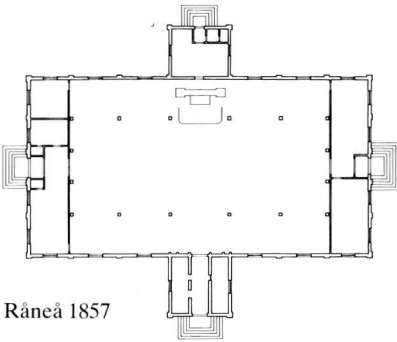
Pite-Rönnskär 1771

Risbäck 1859

Robertsfors 1799

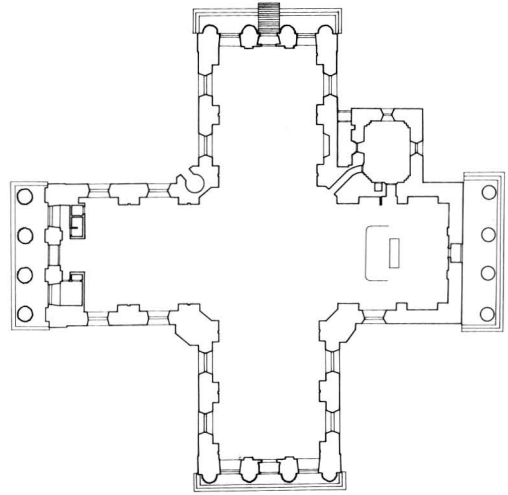
Råneå 1857

Rödkaullen omkr 1800

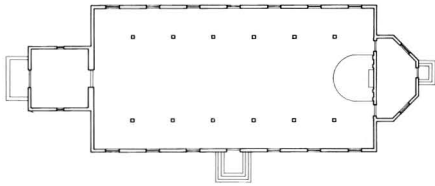
Sandskär 1809

Skellefteå landskyrka 1800

Snöan 1790-t

Sorsele 1859

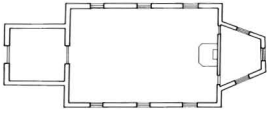
Stensele 1824

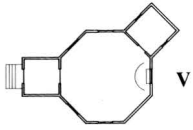
Sävar 1822

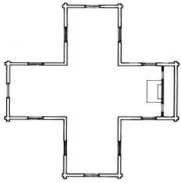
Tärna 1762

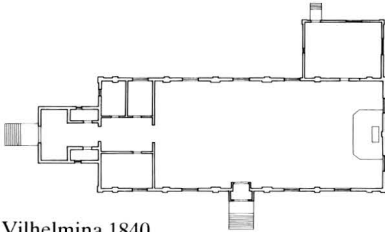
Tärna 1855

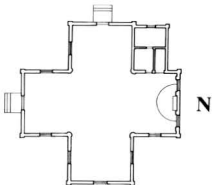
Umeå (Holmön) 1803

Vilhelmina (Volgsjö) 1794

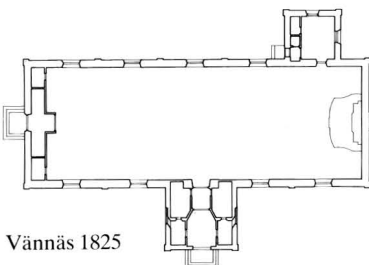
Vilhelmina 1840

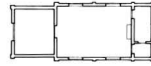
Vindeln (Degerfors) 1769

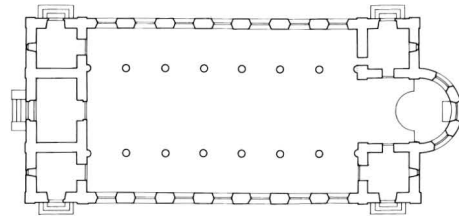
Vittangi 1849

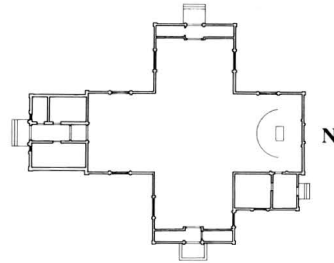
Vännäs 1825

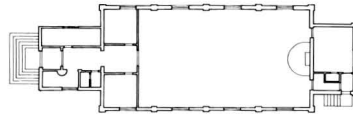
Ytterstfors 1838

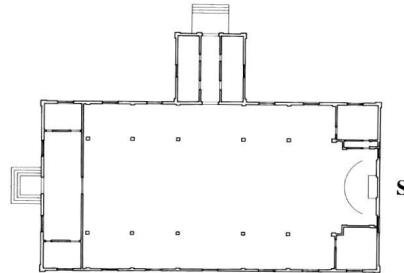
Åsele 1850

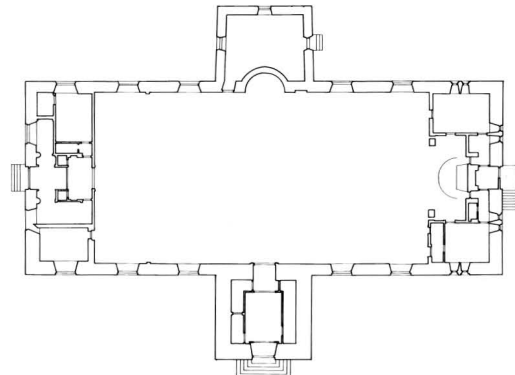
Älvsbyn 1813

Örrträsk 1849

Överkalix 1858

Överluleå (Boden) 1831

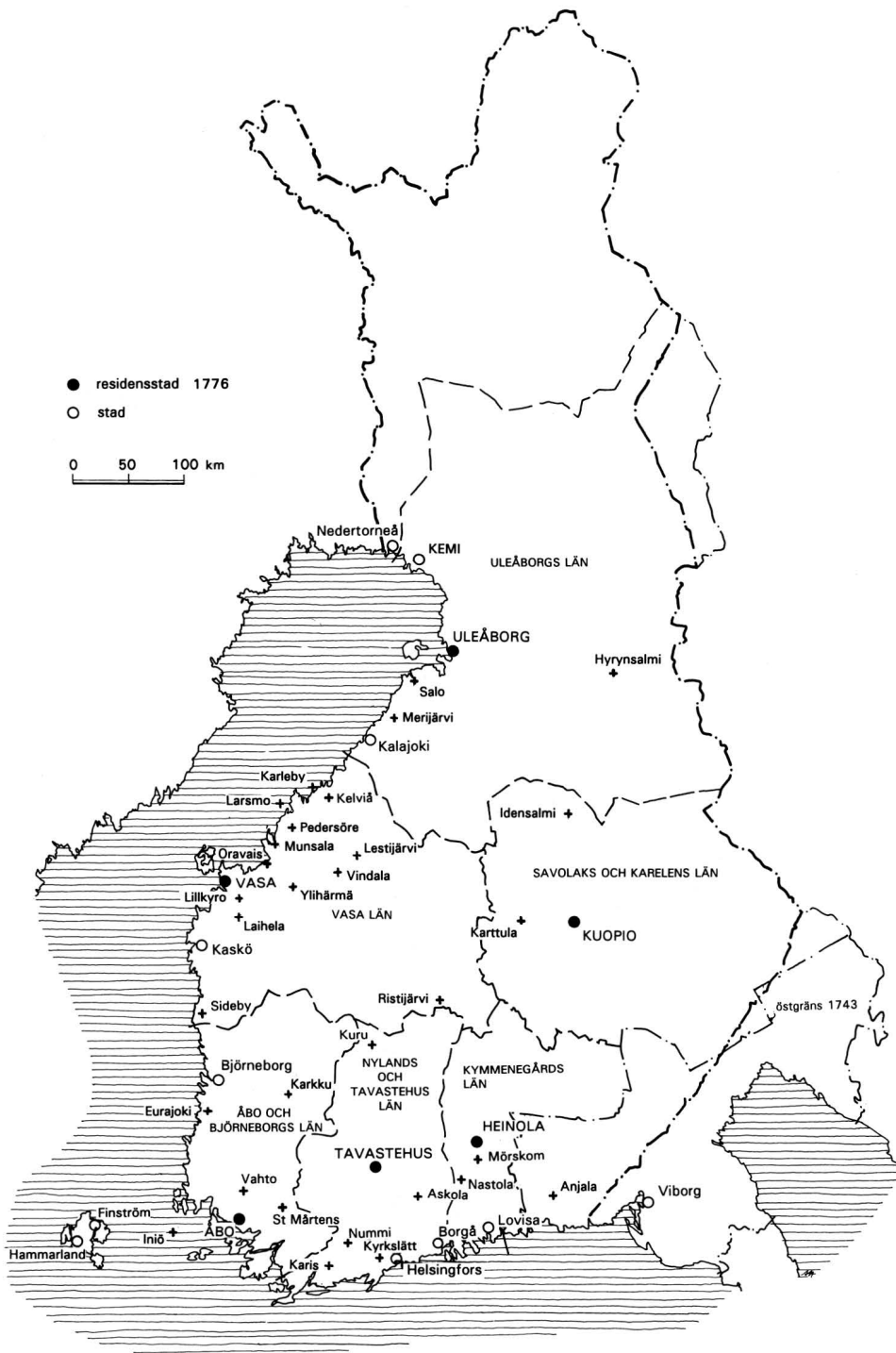

Fig 209. Karta över Finland med angivande av tidigare och nuvarande gränser samt länsindelningen 1776. Markeringar för de kyrkobyggnader och klockstaplar från perioden 1760–1809 som omnämns i de båda följande uppsatserna.

Map of Finland showing earlier and present boundaries, the subdivision of counties in 1776, and the location of the churches, chapels and the bell-towers mentioned in the following two chapters which were built in Finland during the period 1760–1809.

Kyrkobyggandet i Finland 1760–1809

av MARJA TERTTU KNAPAS

De nya kyrkorna i Finland under 1700-talet var en följd av en ökad befolkning och en förtätad bebyggelse, som krävde en ny indelning av församlingsnätet. Under 1600-talet hade folkmängden i Finland varit tämligen stabil, men under 1700-talet hade den stått i ständig tillväxt. Efter den ryska ockupationen och Stora ofreden hade Finland på 1720-talet ca 320 000 invånare, inberäknat befolkningen i de östligaste delarna, som senare genom freden i Åbo 1743 avträdde till Ryssland. Mot mitten av århundradet hade folkmängden ökat till ca 420 000 och uppgick i början av den gustavianska tiden till 580 000. I slutet av "svenska tiden" hade Finland ca 900 000 invånare, vilket innebar en ökning på över 50 % från 1770-talet till år 1809.

Under hela 1700-talet grundades ytterst få nya pastorat, fram till början av 1800-talet sammanlagt bara ett femtontal. De låg perifert i förhållande till centralbygderna i söder och längs kusterna, där församlingsnätet sedan tidigare var tillräckligt tätt. Till en del berodde eftersläpningen beträffande nya församlingar på prästerskapets avlöningsformer. Folkökningen innebar nämligen inte i motsvarande grad höjda löneinkomster för prästerna, tillväxten bestod i hög grad av torpare och övriga obesuttna. Prästerskapet ville bibehålla lönerna ograverade och motsatte sig nyindelningar. Där-
emot grundades över 120 nya kapellförsamlingar och 40 s.k. predikogäll med egna predikohus inom de stora moderförsamlingarna på olika håll i landet.¹

I ecklesiastiskt avseende var Finland indelat i två stift, Åbo stift för de västra delarna av landet, omfattande därtill hela Österbotten och de finska lappmarkerna samt Borgå stift för de östra landsdelarna, Tavastland och Savolax. Borgå stift hade grundats 1723 som arvtagare till Viborgs stift, vars östligaste delar gått förlorade i freden i Nystad 1721.

I det s.k. Gamla Finland, som i två etapper, 1721 och genom freden i Åbo 1743, övergått till Ryssland och även benämndes Viborgska guvernementet, garanterade fredstraktaterna att svensk rätt och luthersk religion samt kyrkliga förhållanden bibehölls. För kyrkliga frågor inrättades två konsistorier, motsvarande domkapit-

len, i Viborg och Fredrikshamn.²

Befolkningstillväxten bidrog också till att länsindelningen förnyades. Under Gustav III:s tid grundades två nya län i Finland. Uleåborgs län delades i en nordlig och sydlig hälft med Vasa som ny residensstad, med nystiftad hovrätt. En av konungens nya städer, Kuopio, blev residens i Savolax och Karelen län (fig 209).

Den aktiva kyrkobyggnadsperiod, som inleddes vid mitten av 1700-talet, gällde i första hand nya kapellkyrkor i de stora moderförsamlingarna. I de fall där domkapitlet eller moderförsamlingen motsatte sig nya kapellförsamlingar ersattes de med predikogäll. Även predikogällen fick egna kyrkor, ofta lika stora som inom den övriga församlingshierarkin.³ På detta sätt föregrep man en egentlig kapellbildning. Predikohusens ritningar behövde inte approberas av myndigheterna, men i fall man ansökte om kollektiv hjälp sändes de i likhet med övriga kyrkoritningar för stadfästande till Stockholm.

Diskussionen inom församlingarna rörde främst byggnadsplatsen eller motiveringarna för deras nästan sedvanliga anhållan att i strid med bestämmelserna i 1776 års Kungl. byggnadsförordning få bygga kyrkorna av trä i stället för av sten. Kännedomen om den nya lagstiftningen förefaller ha varit god inom församlingarna. T.ex. i Idensalmi i norra Savolax konstaterade man vid sockenstämma i december 1776, att förordningen lagt hinder i vägen att fullfölja det tidigare beslutet om en ny träkyrka. Samtidigt beslöt man om en böneskrift till Kungl. majestät om ett undantag, med de mest vältaliga formuleringar. Man vädjade "i förtröstan på konungens högstbepriade nåd inför hans av mildhet och ömhet lysande tron" och hänvisade till församlingens knappa omständigheter, brist på byggnadssten och tegel samt till missväxt; kalken måste därtill transporteras ända från Västerbotten. Det dryga byggnadsarbetet skulle hindra allmogen från lantbruket under sommarmånaderna; ett kyrkobygge i sten skulle ta kanske en mansålder.⁴

Landshövdingarna ställde sig vanligen på allmogens och prästerskapets sida och tillstyrkte ansökningarna

om träkyrkor. Landshövdingen Anders Johan Ramsay i Kuopio skrev år 1795 i ett utlåtande rörande Pielavesi kapellkyrka att han för egen del ansåg, att publika byggnader alltid borde uppföras i sten, som nyttiga föredömen för allmogen, men att landets avlägsenhet från större och förmögnare städer tyvärr hindrade export och import och "dövade all industrie". Den beprövade landsseden med timmerbyggnader försvarades också av domkapitlet, som samtidigt i sitt förord framhöll, att ortens manspersoner var vana att hantera yxa och bila, men alldeles okunniga i konsten att uppföra fasta stenmurar.⁵ Därtill fanns för kyrkobyggande av trä nästan alltid att tillgå någon erfaren och pålitlig man på orten.

Domkapitlen i Åbo och Borgå tog under 1700-talet inte ställning i kyrkornas stil- och arkitekturfrågor. De förordade vanligen församlingarnas samtliga ansökningar om att få bygga träkyrkor. Även prästerskapet förefaller ha hållit sig utanför stilfrågorna. Först vid 1800-talets ingång började prästerna i klassicismens anda ägna sig även åt arkitektur. Henrik Gabriel Porthan, professor i värtalighet vid Akademien i Åbo, behandlade under sina föreläsningar i "arkeologi" även kyrkoarkitekturen. Som åhörare hade han i regel de finska stiftens blivande präster. Han konstaterade, att katolska kyrkor var mera tempelartade än de lutherska och att de mest nyttjades till ceremoni och sång. Till deras fördel var, att de saknade de lutherska kyrkornas bänkar och läktare men de förfylades av att vara fyllda med helgonbilder, "plumpa trädklumpar". Porthan ansåg korskyrkan vara en "vidskeplig affectation" och en imitation av Kristi kors. Främst ställde han runda eller ovala kyrkor, med predikstolen ovanför altaret och bänkarna anordnade i halvrund form framför det, så att alla kunde se och höra. Porthan ansåg sakristior i allmänhet vara onödiga tillbyggnader som bara förfylade arkitekturen.

Det viktigaste i en kyrka ansåg Porthan vara ljuset. Kyrkan skulle vara så ljus att både församlig och präst kunde se. Ljuset skulle falla in jämnt från alla sidor, dock inte bakom predikstolen så att prästen föll i skugga. Han resonerade, att dunklet i de gamla kyrkorna berodde på katolikernas vana att alltid bruka vaxljus och såg det som förtjänstfullt, att man numera på många orter begynt vitmena kyrkorna innantill, vilket gjorde dem ljusare. Vitmeningen var bättre än "de brokiga figurerna och ränderne som fordom brukades; men för ögonen torde väl den gröna färgen vara tjenligast."⁶

Biskopen i Åbo stift, Jacob Tengström, fäste under sin enda större visitationsresa till församlingarna mellan Åbo och Helsingfors år 1807 särskild uppmärksamhet vid kyrkobyggnaderna och deras estetiska frågor. De

medeltida kyrkorna i Pargas, Halikko, Ingå, Sjundeå och Kyrkslätt hade enligt hans uppfattning osymmetriska och för små fönster. Han uppmanade församlingarna att förstora dem och att öppna nya i kyrkornas norra väggar. I likhet med Porthan uppskattade inte heller Tengström gamla kyrkomålningar. Han föreslog, att de "hvarjehanda gamla osmakliga och urblekta zirater" som fanns i korvalvet i Kyrkslätt skulle täckas över och vitmenas. Därtill ville han särskilt avskaffa gamla helgonskulpturer och korskrank.⁷

Vid prästmötet i Åbo stift år 1807 underströk biskopen hur viktigt det var att följa föreskrivna procedurer, att undvika oenigheter och att lägga upp penningmedel och byggnadsmaterialier i god tid. Noggranna fasad- och planritningar skulle ingivas från församlingarna för vidare prövning och företaget skulle verkställas av välkända byggmästare. En varning riktades mot "okunniga, liderliga och bedräglige fuskare" som åsamkat mycken skada i byggnadsfrågor.⁸

Träkyrorna

Mellan åren 1760 och 1809 byggdes i de finska stiftens omkring 120 nya träkyrkor, i moderförsamlingar, kapell eller predikogäll, av dem omkring 55 före 1776 års bygg-

Fig 210. Kiiiminki korskyrka, Nordösterbotten. Uppförd av byggmästaren Matts Honga 1760. Österbottnisk klockstapel från år 1777. Foto S Salokangas, Finlands arkitekturmuseum.

Kiiiminki Church, Northern Österbotten. Built by master-builder Mats Honga in 1760. The bell-tower is from 1777.

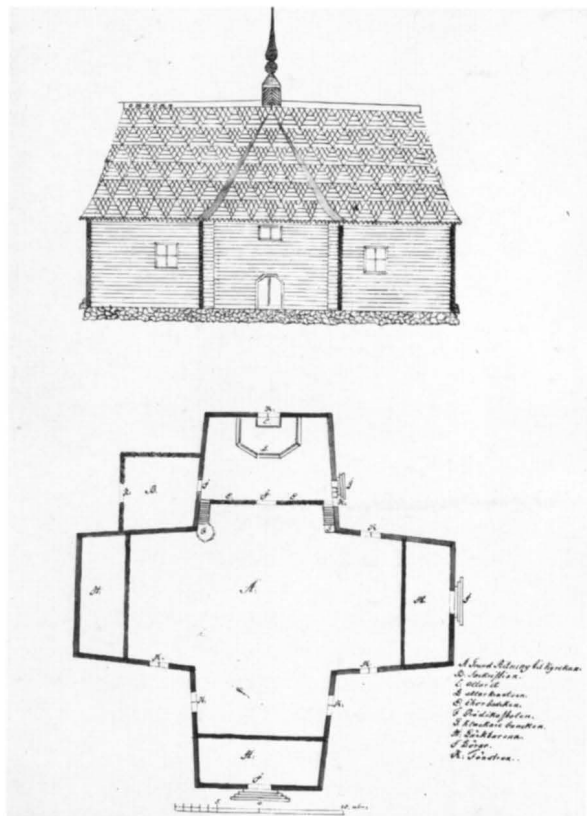

Fig 211. Hirvensalmi kyrka, förslag insänt av församlingen till ÖIÅ 1768. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Hirvensalmi Church. Proposal drawing sent by the parish to the Överintendentsämbetet in 1768.

nadsförordning.⁹ Den allmännaste kyrkotypen var korskyrkan, som slagit igenom under 1600-talets senare hälft. I olika byggmästares händer hade den vid 1700-talets slut utvecklats till ett flertal planvarianter (fig 210). Ett akademiskt drag i arkitekturen var strävan att skapa centralkyrkor. En kyrka med avsneddade hörn vid korsmitten eller vid korsarmarnas ändar var ur församlingens synvinkel fördelaktig; man kunde inrätta större bänkkvarter. Därtill kunde man utnyttja kortare virke, som var lättare att anskaffa och transportera. I östra Finland byggdes de likarmade korskyrkorna med utåt avsmalnande korsarmar (fig 211).

Kyrkorna hade ett tämligen brant, vid korsarmarna avvalmat spåntak. Över korsmitten uppsattes en liten lanternin eller en synlig spira. Korsarmarnas brädvalv i kyrksalen möttes över korsmitten eller i en mellantakskupol, som inte framträdde i den yttre arkitekturen. I

de österbottniska kyrkorna placerades altaret ofta mitt emot predikstolen vid den inre avfasningen i korsmitten, för att prästen bättre kunde överblicka sin församling och för att nattvardsgången skulle bli ett mera synligt föredöme.¹⁰

Byggmästarna från murmästareämbetet i Åbo favoriserade i stället för korskyrkor en långkyrkotyp med smalare, mitt emot varandra ställda sidobyggnader som öppnade sig mot kyrksalen som mindre korsarmar. I ett kungligt brev av år 1759 till landshövdingarna och domkapitlen, som i första hand behandlade ansökningarna om uppbärande av kollektorer förekom även en bestämmelse rörande klockstaplarna: "at särskilte Klockstaplar av trä undvikas och besparas och i det stället Klockorne där det sig göra låter och utan kyrkovalvens fara ske kan, flyttas uti stentorn, vilka ej böra var höge och spitsige, utan medelmåttige". Bestämmelsen bidrog till att man vid de i västra Finland allmänna långkyrkorna helt enkelt fogade en västfinsk klockstapel till västra gaveln. Denna kyrkotyp, som var i bruk från 1760- till 1780-talet, utbreddes sig genom kyrkobyggmästare som gått i lära i Åbo även till Tavastland (fig 236 o 238).

1776 års kungliga byggnadsförordning inverkad inte på samma sätt enhetligande på kyrkobyggandet i Finland som i de övriga delarna av Sverige. En orsak torde ha varit, att man byggde i trä och att korskyrkan redan före förordningen hade vunnit en stark ställning, med stöd av allmogebyggmästare på olika håll i landet. En korskyrka i dess olika variationer var oftast den självklara utgångspunkten när en ny kyrka planerades.

De "böneskrifter" om träkyrkors beviljande som sändes till Stockholm bifölls nästan utan undantag. Där emot befanns de ritningar som åtföljde ansökningarna uttryckligen i byggnadstekniskt avseende av Överintendentsämbetet vara ohållbara och obestämda. Praxis blev, såsom Lars Pettersson kunnat klarlägga, att man inom Överintendentsämbetet uppgjorde mera tidsenliga ritningar i stället för de som inkommit från orten, men att man försökte beakta önskemålen om kyrkans storlek och grundplan. När de av Kungl. Maj:ts stadfästa ritningarna skulle förverkligas förutsatte man av allt att döma allmänt, att sådana detaljer som inte uttrits fick utföras enligt byggmästarens gottfinnande. Detta gällde i många fall särskilt takstolar och valv, bindbjälkar och deras konsoler samt dörrarnas och fönstrens enskildheter. Byggnadsarbetena leddes oftast av samma byggmästare som uppgjort den första, insända förslagsritningen. Det var därför lätt för honom att vid nybyggnaden tillämpa egna, beprövade och delvis mycket ålderdomliga former.¹¹

I den finländska träkyrkoforskningen står därför

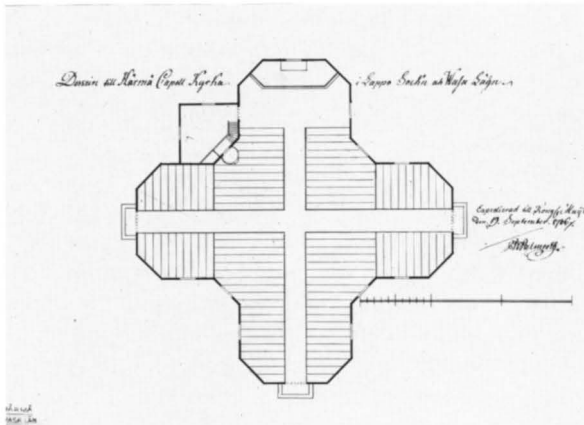

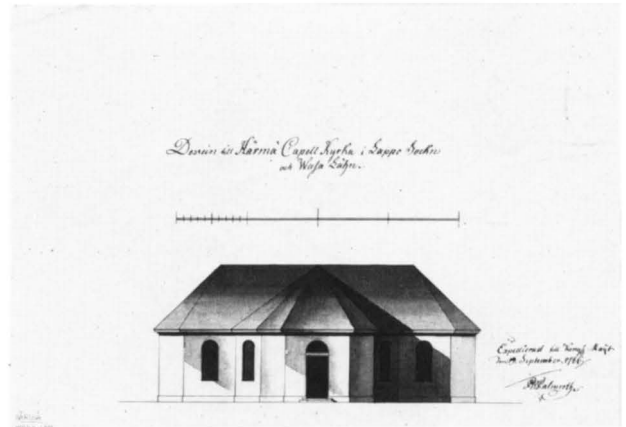
Fig 212. Ylihärmä kyrka. Plan och fasad, förslag av ÖIÄ 1786. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Ylihärmä Church. Proposal drawing by the Överintendentsämbetet, 1786.

byggmästarna och deras utförda byggnader i centrum. Byggmästarna som ingav projekt för att sändas vidare till Stockholm kunde ibland inte ens skriva och de valhända ritningsbilagorna ger inte en riktig uppfattning om deras verkliga kunnande och formsinne. Byggmästarnas konstfärdighet kommer tydligast till synes i en konsekvent överblick av kyrkornas uppbyggnad som helhet och särskilt i byggnadstekniken vid valv- och takstolskonstruktioner.

Ur Överintendentsämbetets synvinkel var den finska träkyrkotraditionen till den grad stark, att ämbetet genom sina egna projekt – egentligen mot lag och förordning – började medverka till byggandet av träkyrkor och separata klockstaplar. Härvid uppstod en intressant växelverkan, som med en viss eftersläpning kom till synes både i byggmästarnas ritningar och i de förverkligade projekten. Byggmästaren Simon Silvén, verksam i Nordösterbotten och Savolax, uppgjorde t.ex. från och med 1780-talet förslag som följde Överintendentsämbetets omarbetningar av hans egna tidigare projekt.¹²

Överintendentsämbetets arkitekter förefaller att ha haft vissa svårigheter att överföra den gustavianska epokens klassicistiska stilelement till de önskade korsformade grundplanerna. Takkonstruktion och -former var inte heller alltid anpassade till grundplanen på ett övertygande sätt, vilket synbarligen också byggmästarna upptäckte. T.ex. i ett förslag till en korskyrka med 24 hörn i Ylihärmä, uppgjort av Gabriel Hakola 1786 (fig 212) och insänt till Överintendentsämbetet i ett skede när väggarna var nästan helt upptimrade, ändrades bara sakristians och altarets platser i planen.¹³ Däremot hade

takfallen utritats så flacka, att de inte gav möjlighet att bygga sådana valv som byggmästaren hade räknat med (fig 213). I Kalvola kyrka vägrade byggmästaren Matts Åkerblom bygga det nästan pyramidartade torn över

Fig 213. Ylihärmä kyrka. Exteriör. Jfr taket på fig 212. Foto Museiverket, Helsingfors.

Ylihärmä Church. Compare the roof with the one shown on Fig. 212.

korsmitten, som hovintendenten F.M. Piper utsatt i sin ritning. En annan byggmästare måste vidtalas för arbetet.¹⁴

Klassicismens formspråk överfördes tämligen långsamt till kyrkorna i Finland. En bidragande orsak var ytterligare Gustav III:s finska krig 1788–1790, som lamslog allt byggande för många år. Taken blev flackt valmade och fönstren större egentligen först vid övergången till 1800-talet. Då började man också omsider följa föreskrifterna om att placera kyrkklockorna i ett torn, anslutet till kyrkan. Tornen i Finland närmade sig mer eller mindre former som länge varit rådande på andra håll i riket, men utförda i trä antog de ett något annorlunda utseende. Ritningarna för nya kyrkor t.ex. i moderförsamlingarna Laihela och Eurajoki efterföljdes

ganska noga vid byggandet (fig 215–216).

De till ytterlighet förenklade ritningar, som hovintendenten Gustaf af Sillén uppgjorde för kapellkyrkor i de små och fattiga församlingarna Lestijärvi och Ristijärvi 1805 och 1806 motiverades med att de var lätta att utföra (fig 214). Den ovanliga fönsterformen försvarade han med att fönstren i boningshus hade två ändamål, dels gav de ljus och dels gav de möjlighet att se ut i omgivningen. I en kyrka hade fönstren enbart till uppgift att ge ljus: ”Därför ju högre upp och bredare fönstren göras ju mera upplyftas ögon och tankar och ju jämnare sprides ljuset, oberäknat den fördelen att slippa drag som är oundvikligt i en del nyare kyrkor, där fenstren på några ställen gå så långt ned som i sällskapsalar och vanliga boningshus.”¹⁵

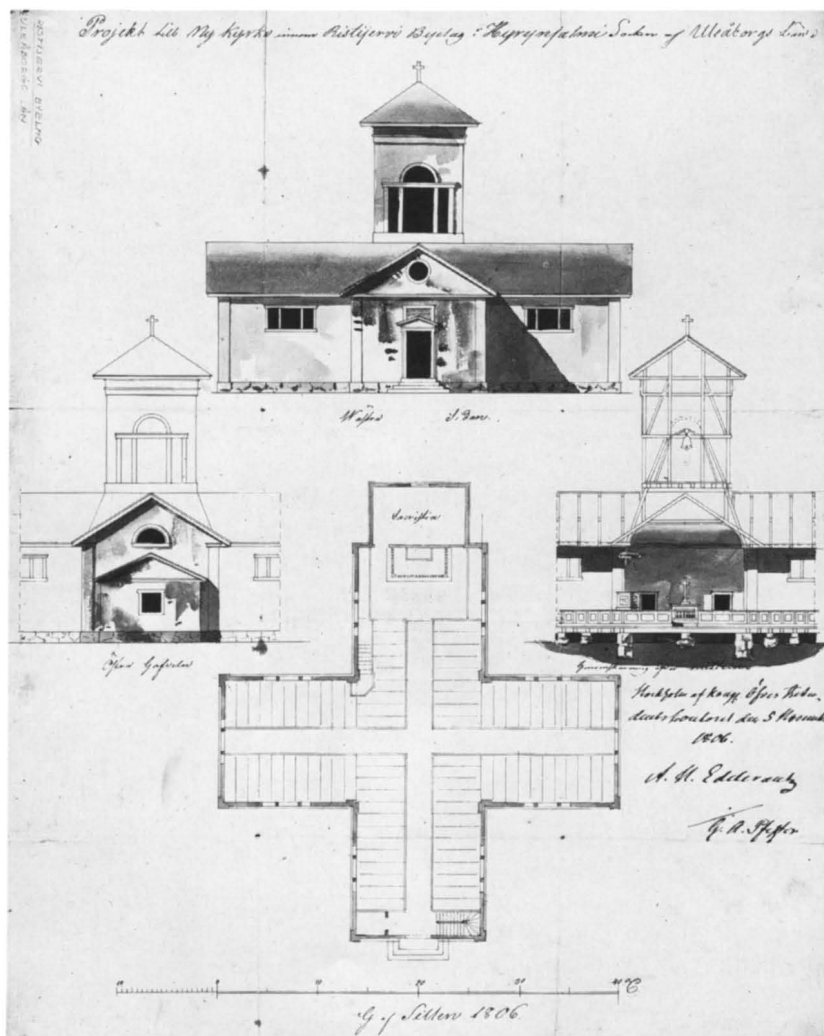

Fig 214. Ristijärvi kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av Gustaf af Sillén 1806. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Ristijärvi Church. Proposal drawing by Gustaf af Sillén, 1806.

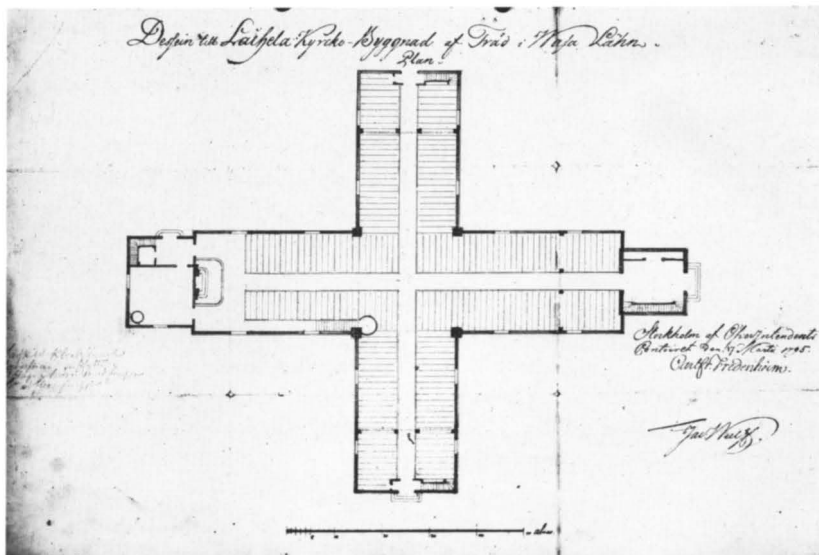

Fig 215. Laihela kyrka. Plan, förslag av ÖIÄ 1795. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Laihela Church. Proposal drawing by the Överintendentsämbetet, 1795.

Stenkyrkorna

Efter medeltiden hade man i Finland byggt ytterst få stenkyrkor. Mellan åren 1760 och 1809 tillkom bara elva nya stenkyrkor, av dem sex under åren efter 1776 års byggnadsförordning. Ritningar till stenkyrkor uppgjordes emellertid för betydligt flera församlingar, ofta enligt önskemål från socknens ståndspersoner. Kostnadsberäkningarna fick sedan oftast församlingsbornas åsikt att vända till förmån för träkyrkor.

Det största stenkyrkobygget sedan medeltiden i Finland gällde Uleåborgs stadskyrka. Den blev färdig år 1777 och byggdes enligt en ritning uppgjord 1770 av stiftsbyggmästaren Daniel Hagman från Härnösand.¹⁶ Korskyrkan med olika långa armar hade en hög takresning med dubbla fall, likadan som i Hagmans kyrkor på svenska sidan. Kyrkan förstördes vid Uleåborgs stadsbrand år 1822.

Beslut om att bygga en ny kyrka i Munsala i Österbotten fattades år 1774. Utgående från det förslag som församlingen insände för en korskyrka med avfasade yttre hörn utförde C.F. Adelcrantz en ny ritning, som följdes vid kyrkobygget, under åren 1777–1792. Den likarmade korskyrkan har ett västtorn avslutat med en lökformad kupol, sakristian bildar en fortsättning av koret. Kyrkan är inte rappad utvändigt utan har gråstensväggar (fig 217). Församlingen satte inte upp sina kyrkklockor i tornet utan de hänger fortfarande kvar i klockstapelns från år 1745.¹⁷

Byggmästaren Jacob Rijf uppgjorde ett förslag till en ny kyrka i Lillkyro i Österbotten år 1785. Följande år

författade Olof Tempelman en omarbetad ritning, som till sina huvuddrag torde motsvara Rijfs förslag. Tempelmans ritning var en förenklad och klassicerad version av Adolf Fredriks kyrka i Stockholm och i en ytterligare förenklad form förverkligades den sedermera i slutet av 1790-talet. Bl.a. ritningens storslagna tvådelade torn över korsmitten lämnades utan avseende.¹⁸

Iniö nya kyrka i Åbo skärgård, ”1798 uti Gustaf IV Adolphs andra regeringsår upbyggd och med torn försedd 1800”, företrädde af Silléns experimentella arki-

Fig 216. Laihela kyrka. Exteriör före ombyggnad på 1930-talet. Foto Museiverket, Helsingfors.

Laihela Church, before alterations in the 1930's.

Fig 217. Munsala kyrka. Byggt 1777–92 efter ritningar av C F Adelcrantz. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Munsala Church. Built 1777–92 after drawings by C F Adelcrantz.

tektur. Han anförde 1796 i ett memorial, att han vidtagit förändringar i det ankomna förslaget för att kyrkans plan skall "utgöra en ordentelig figur" och bl.a. placerat sakristian bakom altaret. Ovanför sakristian insatte han i kyrkans gavel ett så stort halvrunt fönster, att det skulle upplysa hela valvet och göra fönster på norra väggen överflödiga. För att undvika en olägenhet man stundom klagade över i kyrkor med trävalv, "att de äro för mycket ljudfulla", föreslog af Sillén: "Under takstolarna

spikas gärdsel, en tum ifrån varandra i stället för bräder och detsamma slås med god kalkbruk uppblandat med nöthår. Sedan rappas det för andra gången och putsas då det inuti får lika anseende som ett stenvälv. Om sakristian välves med enkelt tunnvalv och dörren beklädes med järnplåtar, bliver densamma eldfri."¹⁹

Den i konsthistoriskt avseende mest betydande av stenkyrkorna i Finland från denna period är kyrkan i Tavastehus stad, byggd åren 1792–1798 (fig 218). Av

Fig 218. Tavastehus kyrka. Byggt 1792–98, klocktornet från 1840-talet. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Tavastehus Church. Built 1792–98, the bell-tower in the 1840's.

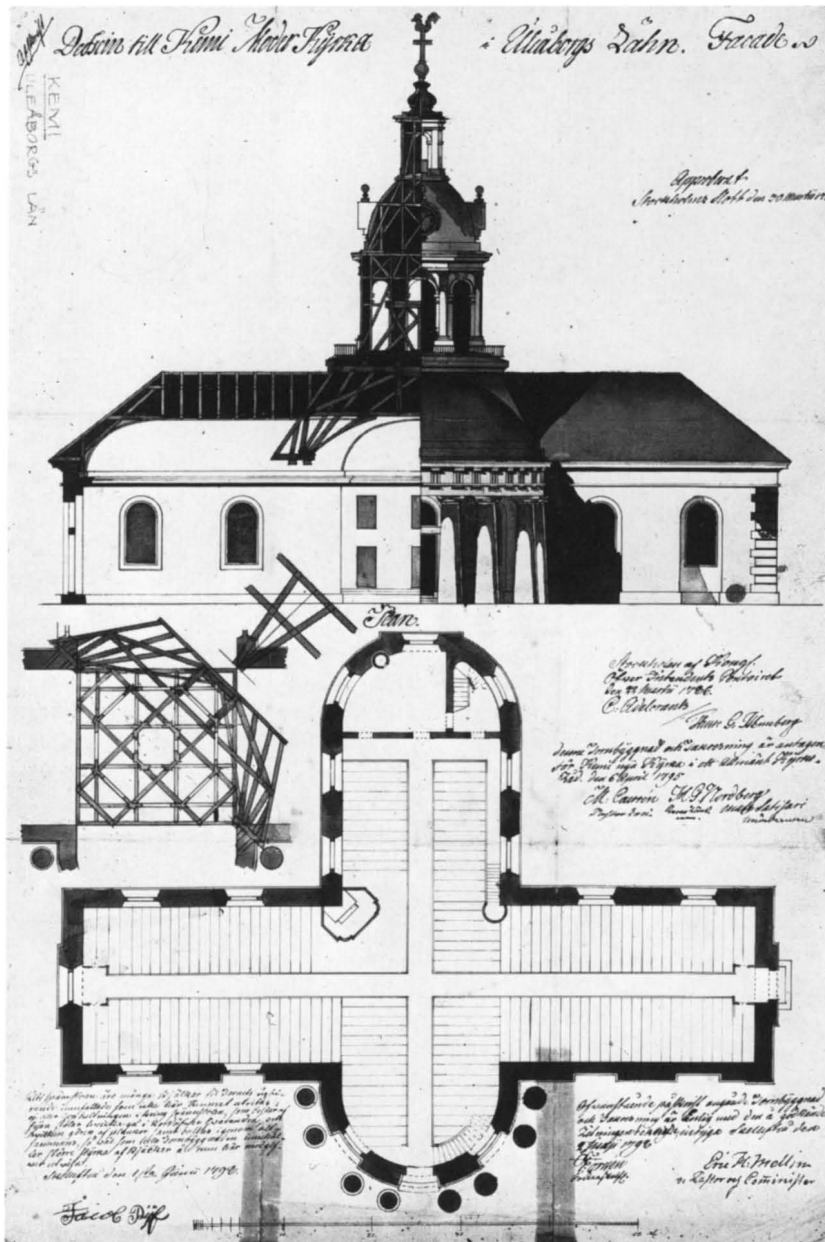

Fig 219. Kemi kyrka. Plan och fasad, förslag av Jacob Riff 1786. Tornet tillfogat på den approberade ritningen efter församlingens begäran. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Kemi Church. Proposal drawing by Jacob Riff, 1786. The tower was added to the approved drawing at the request of the parish.

landshövding Anders de Bruces skrivelse till Adelcrantz i augusti 1786 framgår, att konungen skänkt 4000 daler till en kyrka i den då nyanlagda staden och samtidigt befallit, att kyrkan skulle byggas så vacker som ortens fåtaliga och nyss inflyttade borgare kunde åstadkomma. Som förebild nämnde magistraten och borgerskapet Adolf Fredriks kyrka i Stockholm. Landshövdingen anhöll därför om en ritning med det snaraste,

antingen samma ritning eller något ändrad ”efter Herr Överintendentens goda smak”. Kyrkan skulle rymma 1500 personer.

Adelcrantz levererade den begärda ritningen efter ett par månader, ”inrättad uti någon likhet med Adolf Fredriks kyrka, doch med någon minskning uti de decorations delar som utan att skada byggnadens utseende hava för besparing av kostnader kunnat undvikas”. Por-

talens dekoration var anpassad efter den fria och öppna tomten vid torget och tornbyggnaden kunde efter råd och lägenhet utföras även helt av trä, eventuellt också först i framtiden. I januari 1787 konstaterade landshövdingen, att Adelcrantz förslag översteg stadens förmåga och fortifikationsofficeren Nils Cedergren hade utgående från det uppgjort ett billigare, mindre alternativ. På basen av Cedergrens projekt lät Adelcrantz utarbета ytterligare ett nytt förslag, där tornet fick ett lättare och proportionerligare utseende. Konungen gillade dock inte förslaget, utan gav år 1789 i uppdrag åt arkitekt Louis Jean Desprez att planera kyrkan helt från början. Desprez projekt omfattade till interiören en fullständig rundkyrka, täckt av en halvrund kupol. I öster låg en utskjutande sakristia och vid den västra fasadens ingång en dorisk tempelgavel. Altaret var ända till år 1892, då kyrkan utvidgades till korsform, beläget mitt i kyrkan, med stigande amfiteatraliskt anordnade bänkrader på alla sidor. Predikstolen, tribunen, låg ovanför sakristian.²⁰

Ett annat stenkyrkobygge där konungen ingrep gällde Kemi socken i norra Österbotten. Lantmätaren Henrik Holmbom hade på församlingens begäran år 1784 uppgjort en ritning, enligt vilken den gamla medeltida kyrkan skulle utgöra en av korsarmarna i den förnyade. Landshövding Adolf Tandefelt i Uleåborg föreslog en helt ny kyrka. Adelcrantz uppgjorde ett eget förslag, som konungen emellertid återsände i november 1784. Han hade inte kunnat bevilja den avsedda tillbyggnaden utan i stället gillat, att en ny kyrka skulle byggas på det utsedda stället. Eftersom den gamla kyrkan inte då skulle förorsaka inskränkningar och tvång ansåg konungen ”prydligare att giva henne en rund forme” och återsände ritningen med denna befallning. I den nya ritning som uppgjorts 1786 är korskyrkans östra och västra armar runt avslutade och huvudingången mot Kemi älv bildar en rundtempelliknande exedra med dorisk kolonnad (fig 219). De norra och södra korsarmarna är rakt avslutade.²¹

Klockstaplarna

I Finland hade klockorna av hävd uppsatts i en särskild klockstapel, byggd i samband med kyrkogårdsmuren; bottenvåningen var oftast porthus med genomgång till kyrkogården. Bland klockstaplarna brukar man särskilja tre huvudtyper. Den s.k. österbottniska renässansklockstapeln, som genom förmedling av byggmästaren Hans Biskop från Kronoby i Österbotten även fick en spridning i övre Norrland, den sydvästhinska två- eller tredelade klockstapeln med lökkupol samt den i östra

Finland förekommande klockstapeln med åttkantig timrad bottenvåning.²²

Klockstaplarnas finländska särformer förefaller ha varit främmande för Överintendentsämbetet, men utgående från insända projekt försökte man med bibehållande av den föreslagna höjden utarbета förenklade ritningar. En del påminde om västtorn, en del om inklädda och takförsedda bockstaplar. Av dessa klockstapelrytningar förverkligades några få, bl.a. i Karkku (Satakunda) 1793 och i Merijärvi (Österbotten) 1799.

Gustav III ritade även egenhändiga utkast till klockstaplar, egentligen klockställningar, i Karttula (fig 220) och Salois i norra Österbotten. Till dem hade Överintendentsämbetet redan uppgjort ritningar som kunde verkställas med ”mindre materialier, arbete och omkostnad”. I projektet för stapeln i Karttula, som uppgjorts enligt konungens utkast, uppbär fyra doriska ko-

Fig 220. Karttula, klockstapel i dorisk stil. Förslag från 1780-talet. Foto Museiverket, Helsingfors.

Karttula Church. The bell-tower in Doric style. Proposal drawing by the Överintendentsämbetet from the 1780's.

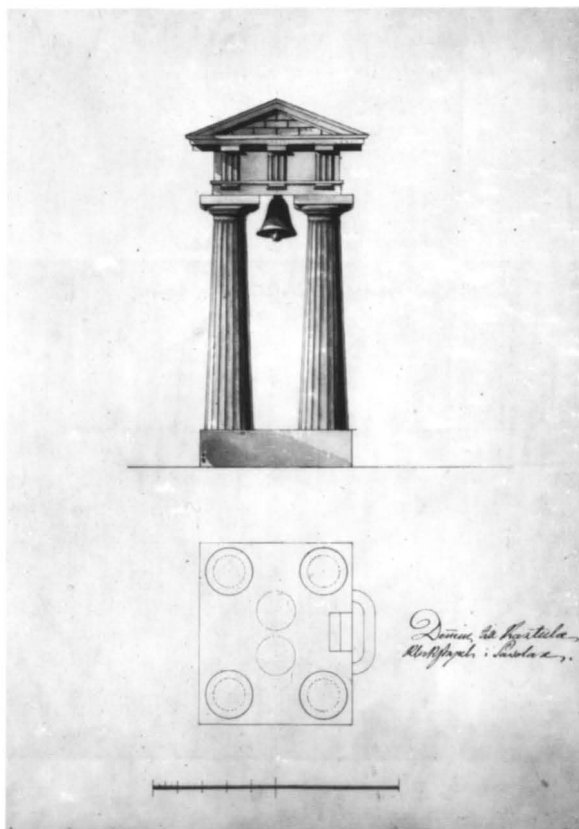

Fig 221. Salois kyrka, klockstapel, byggd under ledning av Jacob Rijf 1785. Foto Pekka Laurila, Finlands arkitekturmuseum.

Salois Church. The bell tower, built under the supervision of Jacob Rijf in 1785.

lonner ett triglyfprytt bjälklag, där klockorna upphängts. Taket har fyra gaveltympanon åt olika sidor. Det projekt som troligen uppgjorts av Olof Tempelman för klockstapeln i Salois har inte bevarats, men det följde samma grundidé som i Karttula. Klockstapeln byggdes under Jacob Rijfs ledning åren 1786–1787. Dess kolonner och fyra hörnpelare som uppbär bjälklaget har ställts på en timrad bottenvåning med genomgång (fig 221). Lars Pettersson har påvisat, att kolonnerna i Salois var de tidigaste i den finländska nyklassicismens arkitekturhistoria.²³

En annan betydande klockstapel, på motsvarande sätt ett resultat av samarbete mellan Tempelman som arkitekt och Rijf som byggmästare, uppfördes i Kälviä (Kelviä) i Österbotten år 1803 (fig 254 o 256). Utgångspunkten, som föreslagits av Rijf, var en kombination av sockenmagasin och klockstapel, med inslag från Adolf Fredriks kyrkas fasadarkitektur. Den förverkligades med ett av Tempelmans hand förenklat utseende.²⁴

Reparationer av äldre stenkyrkor

Reparationsförslagen för äldre stenkyrkor gällde i allmänhet utvidgningar av de medeltida kyrkorna i stora, förmögna moderförsamlingar. Byggnadsfrågorna blev ofta mycket utdragna och många projekt kunde förverkligas först på 1810-talet. Man ville antingen förlänga kyrkorna eller bygga ut dem till korskyrkor. Vid

förlängning var alternativen antingen en tillbyggnad i väster (Tammela) eller en ny tresidig utbyggnad av koret (Halikko). Vid tillbyggnader på södra sidan (Hvittis 1784, Lempäälä 1807) hade man stöd i ett kungligt brev av år 1764, som rekommenderade vapenhusens avskaffande vid nya kyrkor eller vid tillbyggnader på södra sidan.

Den medeltida stenkyrkan i Karleby hörde till dem som utvidgades till korskyrka, under åren 1786–1789. Kyrkoherde i församlingen var den kände reformivrare, nationalekonomen och politikern Anders Chydenius, som även såg till att man vid byggandet följde Överintendentsämbetets ritningar. Till kyrkan fogades ytterligare ett västtorn vid 1800-talets ingång.²⁵

För utvidgning av Pedersöre kyrka levererade Överintendentsämbetet ett förslag år 1783. Enligt församlingens önskemål hade man där fogat nya korsarmar till bägge sidor av den tidigare enskeppiga långkyrkan, med bevarande av dess valv och sakristia. Västtornets höga och smala spira hade förändrats till en huv avslutad med en mindre lanternin. Ombyggnadsarbetet, som under åren 1787–1795 utfördes under ledning av Jacob Rijf fick dock en större omfattning. Den största förändringen blev en stor dorisk gavelpartik som byggdes framför den östra korsarmen (fig 222). Portiken med sina fyra kolonner påminner till sin proportionering starkt om den ungefär samtida, kända motsvarigheten på Mynthu-

Fig 222. Pedersöre, portiken mot öster, byggd av Jacob Rijf 1787. Foto Pasi Kaarto, Museiverket, Helsingfors.

Pedersöre Church. The east portico, built by Jacob Rijf in 1787.

sets fasad (1783) i Stockholm. Lars Pettersson har förmodat, att den arkitekturintresserade landshövdingen i Vasa samt konungens emotsedda men sedan inställda resa genom Österbotten kan ha medverkat till portikens tillkomst. Gråstensväggarna har rappade rusticeringar kring fönstren och på samma sätt behandlade hörnlisener. I kyrksalen indelas väggarna genom doriska pilastrar som uppbar ett bjälklag. I korsmittens avfasade inre hörn har uppställts predikstol på ena sidan och altare på den andra. Däremot bevarades kyrkans höga, spånklädda tornspira av medeltida ursprung och sakristian oförändrade. Tornet var ett viktigt landkänningsmärke för sjöfarande.²⁶

Församlingarna i Kyrkslätt (Nyland) och i Hauho (Tavastland) önskade rymligare sakristior till sina kyrkor med tanke på att nyttja dem som kyrkorum för de finsk- respektive svensktalande församlingsminoriteterna. För en förstörad sakristia i Kyrkslätt kyrka utarbete-

des vid Överintendentsämbetet år 1796 en ritning i goticerande stil.²⁷

Kyrkointeriörerna

I förhållande till antalet ärenden som rör nybyggnad eller utvidgning av kyrkor i Finland under 1700-talet har synnerligen få förslag för kyrkornas inredning insänts till Överintendentsämbetet. Nya predikstolar framställdes till 1700-talets slut under ledning av erkända snickarmästare och kyrkorna pryddes med altartavlor, vägg- och valvmålningar, som oftast utfördes av lokala kyrkomålare. Av dem har Michael Toppelius (1734–1821) från Uleåborg blivit mest känd; han dekorerade över 30 kyrkor i norra Österbotten.²⁸

Nästan alla förslag som rörde anskaffning av nya orgelverk till kyrkorna sändes till Stockholm, där även själva instrumenten tillverkades. Bland dem kan nämnas en ny orgel till Vasa kyrka med 28 stämmor, ritad av Erik Palmstedt 1774, byggd 1774-1779 av Karl Wählström i Stockholm och sedermera berömd för sin mäktiga ton.²⁹

En del av församlingarna önskade sig nya altartavlor. I början av 1800-talet förmedlades via Överintendentsämbetet till Närpes kyrka i Österbotten en altartavla målad av Pehr Hörberg. Dess ramverk tillverkades i Stockholm enligt församlingens önskan.³⁰ För altarpuppstaterna i Vasa, Lampis, Karis och Lillkyro ritades särskilda crux nuda-kors, som förekommer även på sektionssritningarna till många andra kyrkor. För Anjala kyrka ritade konduktören Thure Wennberg en altardekoration till en altartavla, som hade beställts av C.G. Eckstein³¹ (fig 223).

I Karis socken ville man år 1785 försköna och förbättra den medeltida kyrkan. Enligt kyrkoherden saknade den förutom tillräckligt ljus även de vanligaste prydnader och ornament, bl.a. en altartavla och ett korskrank som skulle pryda utan att skymma. I Överintendentsämbetets ritning från år 1785 har korfönstret omgett med ett ramverk med korintiska kolonner och en båge av samma form som mitskeppets valv. Mitt i fönstret finns ett stort kors, mot en bakgrund av stora glasrutor, som skulle utmålats med en sol. Enligt arkitekten Per Estenberg, som uppgjort ritningen (fig 224), skulle detta vara ”til erindran at som den naturliga solen uplyser hela jorden, så strålar nåden lika så vidsträckt från Försöningens kors.” Mellan korfönster och altarbord skulle uppsättas en altartavla, med Kristus i Emmaus som motiv, ”ett sinnrikt ämne för en utkorad själ”.³² En altartavla med anvisat motiv inköptes av målaren C.W. Swedman i Stockholm.

Inom Överintendentsämbetet började man under

Fig 223. Anjala kyrka, altartavla, målad av C G Eckstein 1795. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

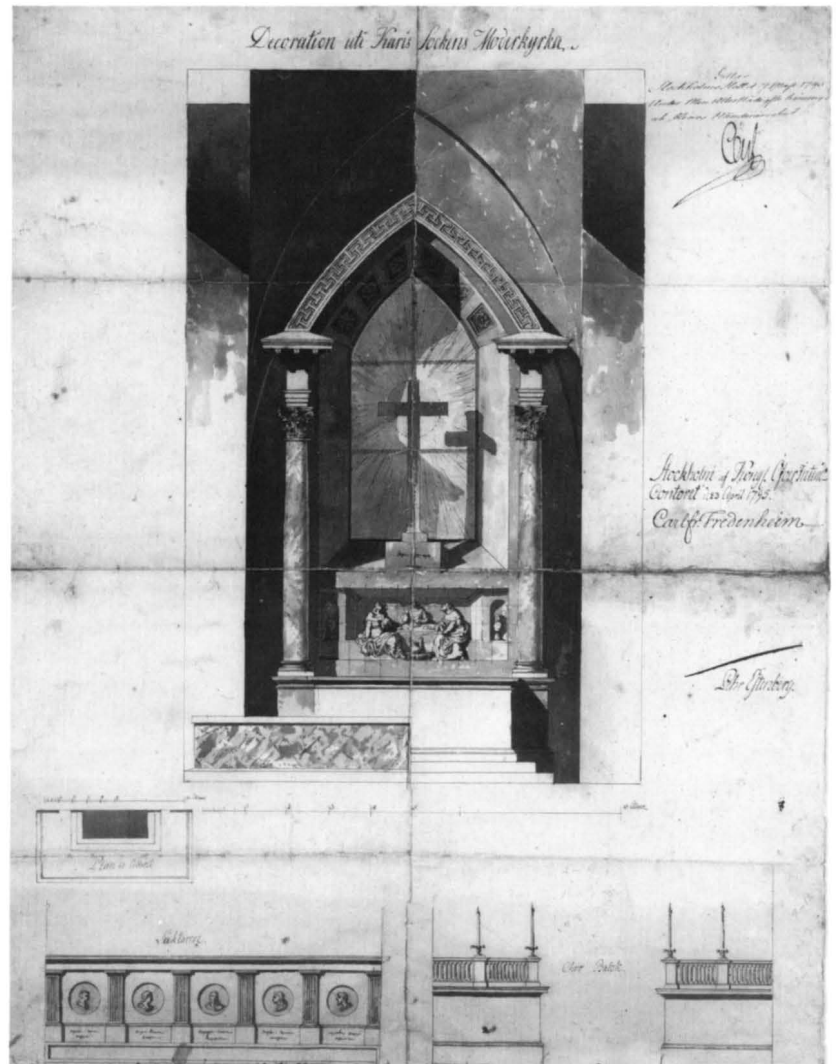
Anjala Church. The altar painting, painted by C G Eckstein in 1795.

1800-talets första år förhålla sig avvisande till det särskilt i Österbotten vanliga bruket att placera altaret i korskyrkornas mitt, vid ett avfasat hörn. År 1803 ansökte Lillkyro församling om att vid sin nya kyrkobyggnad få flytta altaret från gaveln, mitt för stora gången, till en plats i korsmitten mittemot predikstolen. Hovintenden-

ten Piper skrev ett avstyrkande utlåtande; han ansåg altaret vara värdigare i fonden, mitt för stora ingången på en upphöjd plan, än om det ställdes utmed ett hörn, där det aldrig kunde få något högtidligt anseende och därtill bara skulle skapa trängsel och skingra andakten för dem som begick nattvarden. Hovintendenten ville

Fig 224. Karis kyrka, förslag till altardekoration av Per Estenberg 1795. Karis kyrkoarkiv.

Karis Church. Proposal drawing for the altar arrangement and decorations by Per Estenberg, 1795.

även undvika prejudikat för kommande altarfrågor.³³ C.F. Fredenheim yttrade sig i samma riktning i ett brev i frågan om Pyhäjoki kyrka till Kungl. Maj:t år 1802.³⁴

Kyrkobyggmästarna

De flesta av de byggmästare, som verkade under det aktiva kyrkobyggnadsskedet i Finland efter 1700-talets mitt var bönder, som lärt yrket av sina förfäder. I de österbottniska kusttrakterna idkades ett livligt skeppbyggeri och timmermän och snickare hade goda möjligheter att gå i lära för krävande uppdrag. Kyrkobyggmästaryrket gick ofta i arv från far till son, på samma sätt som stiftens prästtjänster. Vissa byggmästare var tillika murmästare för arbeten i sten och tegel, men i

allmänhet gjordes en skarp åtskillnad mellan dessa två olika hantverkargrupper. Murmästarna inom skråväsendet var medlemmar i ämbetet i Åbo. I övrigt var kyrkobyggmästarna formellt sett sockenhantverkare, som efter att ha skaffat sig en viss erfarenhet strävade efter att utverka kyrkliga och världsliga myndigheters särskilda rekommendationer och beskydd.

Bland murmästarna/byggmästarna i Finland under 1700-talets senare hälft var "stadsarkitekten" i Åbo, Christoffer Friedrich Schröder mycket anlitad. Han uppgjorde bl.a. projektet för en ombyggnad av tornhuvu på Åbo domkyrka (1759) och för nybyggnad eller ombyggnad av många församlingskyrkor i Egentliga Finland.³⁵ Byggmästaren Johan Elfström från Stock-

Fig 225. Byggmästaren Jacob Rijf. Reliefmedaljong i gips av Eric Cainberg 1779. Foto Museiverket, Helsingfors.

The master-builder Jacob Rijf. Plaster medallion in relief by Eric Cainberg 1779.

holm, som ledde byggnadsarbetena på hovrättshuset i Vasa fick mottaga ett stort antal andra uppdrag av traktens församlingar och städer.³⁶

Särskilt framstående bland de sydvästfinska byggmästarna var Anders Piimänen och hans son Mikael Piimänen (Hartlin). I Tavastland verkade Matts Åkerblom och hans brorson Matts Åkergren. Berömda sydösterbottniska kyrkobyggare var Anders Hakola och hans son Gabriel, i mellersta Österbotten verkade Matts Honga och i norra Österbotten Simon Silvén, vars far utövade samma syssla. Bland de kyrkobyggmästare, som var verksamma på båda sidor om den svensk-ryska gränsen i östra Finland kan nämnas Henrik Häger.

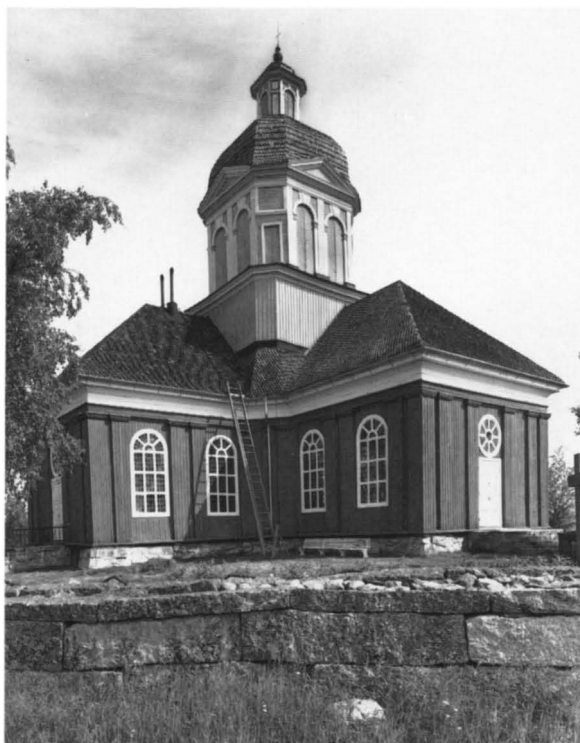
Den största ryktbarheten i hela riket av de finska byggmästarna med allmogeursprung nådde österbottningen Jacob Rijf (fig 225). Han var född år 1753 i Leplax by i Pedersöre och bodde från år 1777 i Socklot by i Nykarleby. Tillsammans med sina närmaste släktingar bildade han ett effektivt företag, som kan jämföras med sentida byggnadsfirmor. De uppgjorde ritningar, levererade byggnadsmaterial och yrkesmän, övervakade och byggde både sten- och träkyrkor samt utförde därtill andra byggnadsarbeten på entreprenad.

Jacob Rijfs far, Thomas Carlsson Rijf (1726–1803) var både murare, och timmerman och hade deltagit i byggnadsarbeten vid olika kyrkor i Österbotten. Därtill hade han utfört några kyrkoritningar. Jacob Rijfs yngre bror Carl Thomasson Rijf (1756–1801) byggde oftast de kyrkor som brodern hade ritat men kunde inte självständigt författa ritningar. Jacob Rijfs son Carl Jacobsson Rijf (1783–1808) var faderns medhjälpare på bygplatserna. Jacob Rijf och sonen Carl avled i Stockholm jultiden 1808 i "hetsig feber", under arbetet med Kungsholms kyrkas torn, vilket de åtagit sig på entreprenad.

I det Rijfska familjeföretaget deltog en kortare tid även Erik Cainberg (1771–1816), son till Jacob Rijfs kusin. Han arbetade i Rijfs verkstad åren 1789–93 innan han flyttade till Stockholm för att gå i bildhuggarlära. Familjeföretaget fick år 1795 ett tillskott genom Jacob Rijfs svärson Johan Kantlin (1770–1839) som senare blev en erkänd byggmästare och ännu på gamla dagar ledde byggandet av Nikolaikyrkan i Helsingfors.³⁷

Fig 226. Larsmo kyrka. Byggd 1785–89 under ledning av Jacob Rijf. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Larsmo Church. Built 1785–89 under the supervision of Jacob Rijf.

Som 30-åring vistades Jacob Rijf under ett års tid i Stockholm 1783–1784 och deltog i undervisningen i civil arkitektur på Målare- och bildhuggareakademien. Över hans studier utfärdade C.F. Adelcrantz, C.G. Pilo och Olof Tempelman ett vittnesbörd 28.6.1784. Han hade varit ”särdeles flitig och omtäncksam, att så mycket möjligt varit, samla och inhämta de kunskaper, varmed han framdeles må kunna tjena sin fädernesort och hvar socken, som uti byggnader honom tillitande

varder.” Enligt ett separat intyg av Adelcrantz kunde Rijf uppgöra ritningar till både kyrkor och andra byggnader och detta ordentligt såväl till fasthet och varaktighet som skönhet.

Efter studieåret utnämndes Rijf 1784 till länsbyggmästare i Västerbotten. I första hand innebar detta att han skulle se över de norrländska medeltidskyrkorna och göra förslag till deras reparationer. Tjänsten begränsade ingalunda Rijfs verksamhet till västra sidan av

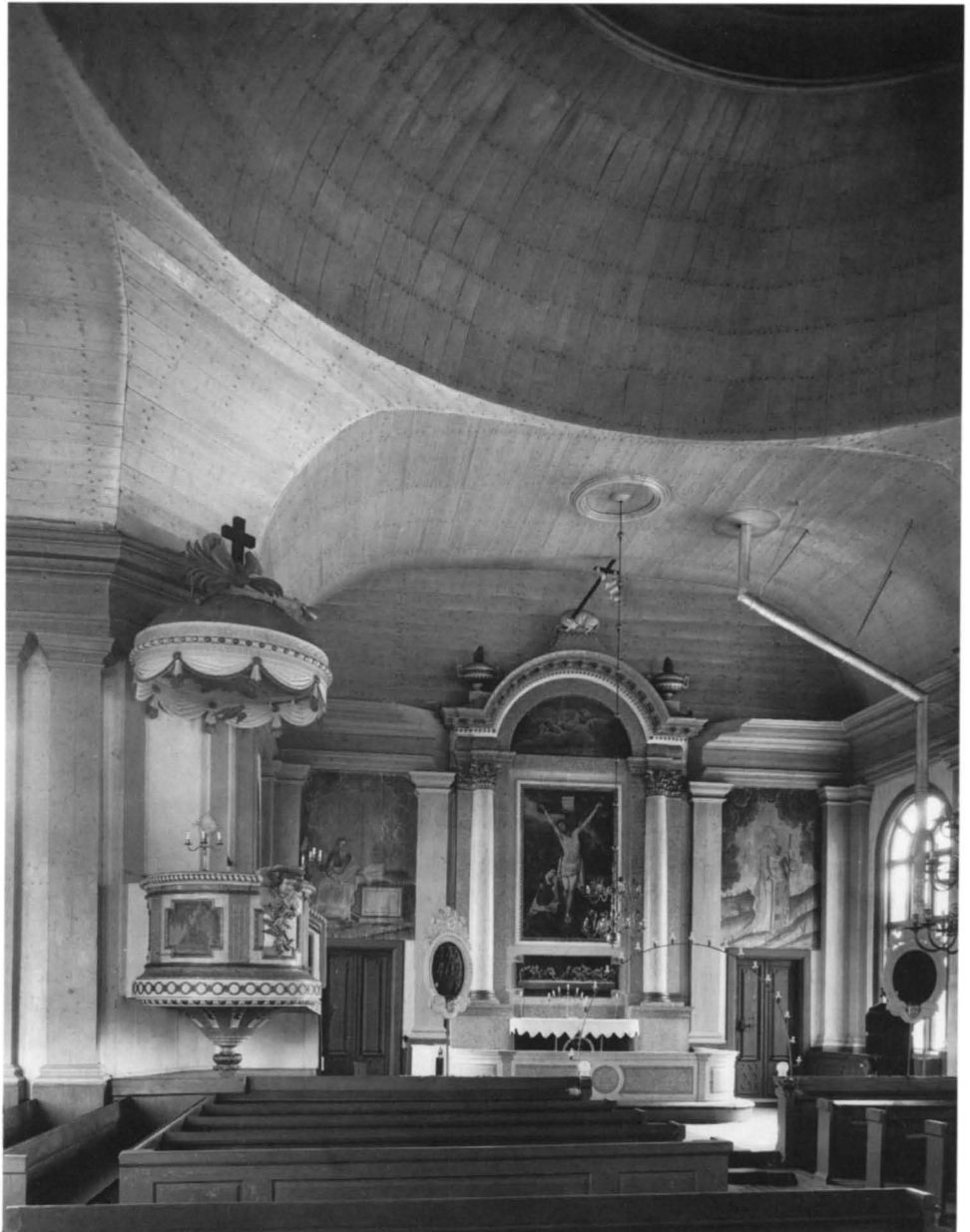

Fig 227. Larsmo kyrka, interiör mot koret. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Larsmo Church. The interior looking towards the chancel.

Fig 228. Ylikiiminki kyrka. Byggt 1786–88 under ledning av Jacob Rijf. Interiör mot koret. Foto Museiverket, Helsingfors.

Ylikiiminki Church. Built 1786–88 under the supervision of Jacob Rijf. The interior looking towards the chancel.

Bottenviken; huvuddelen av hans kyrkor byggdes i Vasa och Uleåborgs län.³⁸

De direkta orsakerna till Rijfs studievistelse i Stockholm 1783–1784 har inte kunnat klarläggas. I en anhållan till Gustav III om tilläggsanslag och anstånd för bygandet av Luleå kyrka framhöll Rijf i tidstypiska vändningar år 1788, att han med åsidosättande av enskild förtjänst och båtnad med knappa villkor och på egen bekostnad kunnat åtnjuta "Höga och Ädelmodiga Herrars handledning och gynnande stöd" samt att han i sin nordliga del av riket ville vid "Större publique byggnaders uppförande gagna det Allmänna samt mina Landsmän och Medborgare".³⁹

Lars Pettersson har förmodat att de byggnadsintresserade landshövdingarna i Vasa och i Uleåborg haft inflytande på Rijfs studiegång. Avgörande torde även ha varit den stora byggnadsarbetsplatsen vid det nya hovrätts huset i Vasa.⁴⁰ Det är möjligt att också andra byggmästare genom Överintendentsämbetet kunde beredas en viss utökad allmän kompetens i att bygga efter allmänt hållna ritningar.

Jacob Rijf underhöll sina förbindelser till Överintendentsämbetet och till Stockholm av allt att döma tämligen aktivt. Ett bevis på detta kan vara, att F.M. Piper i samband med byggnadsfrågor i Kalvola kyrka uppger sig ha visat upp förslaget för Rijf.⁴¹ Rijfs andel vid bygandet av Kungsholms kyrkas torn visar hans etablera-

de förbindelser i huvudstaden.⁴²

Jacob Rijfs första större egna byggnadsarbeten pågick från och med mitten av 1780-talet. Ett av dem var träkyrkan i Larsmo (fig 226), kapell under Pedersöre, som han byggde enligt egna ritningar. Det är den första av hans kopior i trä efter Adolf Fredriks kyrka. Kyrkklockorna är ännu i dag placerade i tornet över korsmitten. I kyrksalen förekommer alla de drag som kännetecknade även hans övriga kyrkor (fig 227). Väggarna indelas av pilastrar och bjälklag, korsarmarnas valv är relativt flacka och över korsmitten vilar en kalottartad rund inre kupol, byggd av böjda bräder. Till de byggnadstekniska drag som Rijf omhuldade hörde att bygga dubbla timmerväggar vid korsmitten i kyrkor med avfåsade inre hörn.⁴³ Förutom den tidigare nämnda klockstapeln i Salois byggde Rijf 1786 träkyrkor i Hyrynsalmi och Ylikiiminki, där mittornet avslutas med en hög obelisk. Altarväggen i Ylikiiminki (fig 228) är skärmartad bruten och avslutas av en triglyffris.⁴⁴

Oravais kyrka i Österbotten från 1790-talet är prydd med en kolonnad vid huvudingången (fig 229). Kyrkans väggar var redan från början brädfodrade och rappade med lera och kalkbruk, vilket senare avlägsnats. Oravais kyrka byggdes enligt ritningar, som omarbetades vid Överintendentsämbetet.⁴⁵ Ämbetets inställning till Rijfs ritningar (fig 230–231), som han närmast utan undantag förefaller ha kopierat från Adelcrantz olika

Fig 229. Oravais kyrka. Byggt 1785–89 under ledning av Jacob Rijf. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Oravais Church. Built 1785–89 under the supervision of Jacob Rijf.

Fig 230. Oravais kyrka, fasad, förslag av Jacob Rijf 1792. RA. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Oravais Church. Proposal drawing by Jacob Rijf, 1792.

Fig 231. Oravais kyrka, plan, förslag av Jacob Rijf 1792. RA. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Oravais Church. Proposal drawing by Jacob Rijf, 1792.

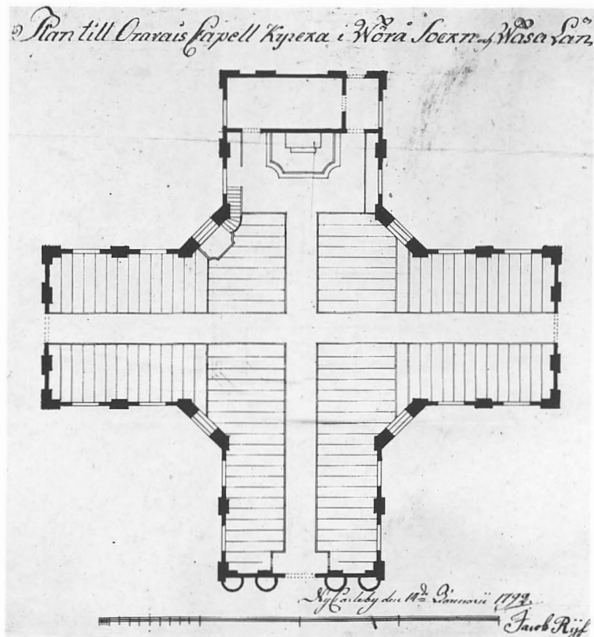

Fig 232. Vindala kyrka. Byggt efter ritningar av Jacob Rijf och under hans ledning 1807. Foto Nils Erik Wickberg, Finlands arkitekturmuseum.

Vindala Church. Built in 1807 after drawings by Jacob Rijf and under his supervision.

projekt, framträder i ett memorial som uppgjorts med anledning av kyrkobygget i Karstula. Tempelman konstaterade, att Rijfs insända ritning både till plan och

fasad tillkännagav en god och erfaren konstruktion, men att tornet och några detaljer dock borde rättas till för att kyrkan kunde erhålla ett tjänligare utseende och en bättre stil. De rusticerade hörnkedjor som Rijf föreslagit kunde bibehållas som en prydnad "vilken alldeles icke strider emot den antika och rena smaken i byggningskonst".⁴⁶

Rijfs träkyrkobyggande kulminerade vid 1800-talets ingång, då man som predikohus i Vindala (Österbotten) enligt hans ritningar byggde en 12-kantig rundkyrka (fig 232), en variant i trä av Desprez Pantheon-rundkyrka i Tavastehus. Symmetriens krav har strängt iakttagits i Vindala, bl.a. har man som pendang till predikstolen på altarpåsen byggt en likadan klockarstol på motstående sida⁴⁷ (fig 233).

Jacob Rijfs mest monumentala projekt genomfördes i Västerbotten enligt dokumentet med hans utnämning som länsbyggmästare från år 1784. I början av 1790-talet uppgjorde han ritningar för utvidgning av kyrkorna i Umeå, Nedertorneå och Skellefteå, alla varianter av Adolf Fredrik-modellen. Ritningen för Skellefteå godkändes av Överintendentsämbetet utan anmärkning och kyrkan byggdes åren 1795–1796 under ledning av murmästaren Asplund från Umeå.⁴⁸

Utvidgningen av Nedertorneå kyrka, som genomfördes under Rijfs egen ledning är en något förenklad version av Skellefteå kyrka (fig 234). Tornet, "ifrån hvars utbyggda altan midnatts-solen af de hitkommande förnäma resande och utlänningar bequämligen kunde be-

Fig 233. Vindala kyrka, interiör mot koret. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Vindala Church. The interior looking towards the chancel.

Fig 234. Nedertorneå kyrka. Den medeltida stenkyrkan utvidgades på 1790-talet under ledning av Jacob Rijf. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

*Nedertorneå Church.
The medieval stone church was extended during the 1790's under the supervision of Jacob Rijf.*

skådas” betraktades av kyrkoherden som en särskild tillgång. Utvidgningsarbetena slutfördes år 1797, samma år som Skellefteå kyrka. Rijf uppgjorde ännu under 1800-talets första år ritningar för en ny predikstol (fig 235) och en altarpupp till kyrkan.⁴⁹

Rijf värderades högt av sin samtid som ett exempel på allmogens driftighet i ekonomiska värv och som företrädare för en upplyst smak i byggandet. Professor Henrik Gabriel Porthan, som hade ett patriotiskt intresse för ekonomiska ting och för byggnadskonst hade också fått kännedom om Rijf och rapporterade i ett brev från Torneå till Stockholm år 1794 bl.a. att årets laxfiske hade varit ymnigt och att hela 2500 tunnor troddes vara saltade. ”Det dugade altså vara Pastor!” Nedertorneå gamla kyrka skulle utvidgas och ombyggas till korskyrka och grundvalen var redan lagd. ”En österbotnisk bonde (Rif) ifr. NyCarleby bygger den; han är en namnkunning byggmästare, som sjelf kan göra både grund- och profilritningarne etc. till sådane byggnader; har nyl. på entreprenad byggt Luleå nya Stenkyrka och håller nu på at upföra en ny vacker korskyrka i Kemi, även på entreprenade, för 100,000 DL. K:mt och vissa betingade dagsvärken; han har en hop arbetsmanskap med sig ifr. sin ort, bränner sjelf kalken av sten som i Kemi finnes, och bryter murstenen ifr. ett nära kyrkstället liggande berg, bestående af en skifrig sandsten, som genom kilande lätt lösrifves och af naturen faller i så ordentliga

stycken som vore tillhuggne. Jag var i stället, och besåg brotten. Kemi g:la (medeltida) kyrka är af samma slags sten uppbyggd. Den nya kommer att vända sin Portal med en dubbel colonnade utsirad, emot älfven: som nödvändigt måste göra en skön syn.”⁵⁰

Vid svenska rikets delning år 1809 var många finska kyrkobyggnadsärenden under behandling i Överintendentsämbetet i Stockholm. Efter fredsslutet i Fredrikshamn överfördes de oavgjorda ärendena jämte handlingar tillbaka till landshövdingarna i de finländska länen. Krigsåren hade gjort att kyrkobyggena hade avstannat. I samband med nyinrättandet av centrala ämbetsverk, underlydande Regeringskanseljen, sedermera Kejsarliga Senaten för det nya storfurstendömet Finland grundades ett ämbetsverk som direkt arvtog till Överintendentsämbetet. Detta benämndes Intendentskontor och under arkitekten Charles Bassis ledning vidtog verksamheten 1811 i Åbo. Den kyrkliga lagstiftningen förblev oförändrad i kraft i Finland från tiden före 1809, därmed även procedurerna och handläggningssången i kyrkobyggnadsfrågor. Formellt övertog kejsaren Kungl. Maj:ts tidigare roll vid gillande och stadfästande av ritningar för offentliga byggnader. Beslutsrätten i kejsarens namn tillkom i alla rutinartade ärenden Senatens Ekonomiedepartement, som hade ställningen som högsta inhemska regeringsmyndighet för storfurstendömet.

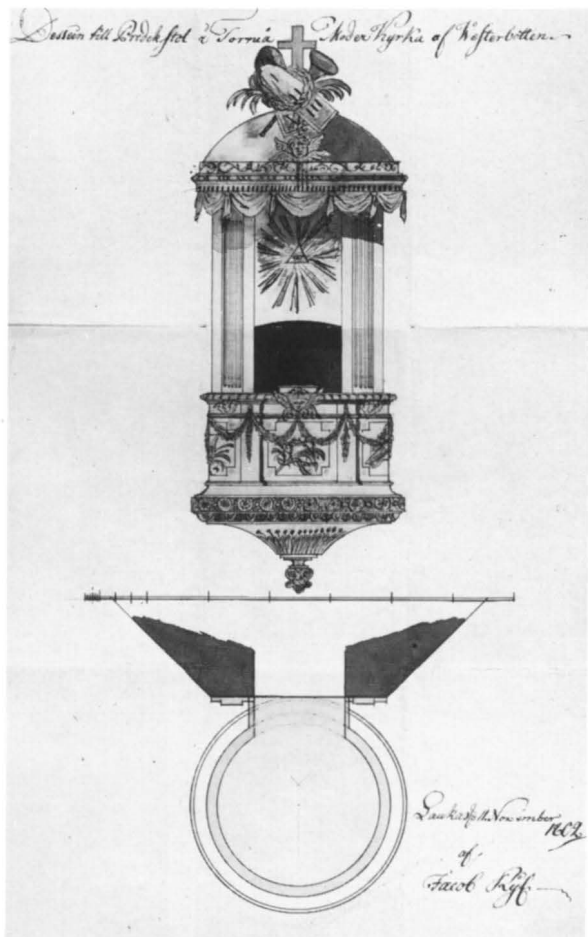

Fig 235. Nedertorneå kyrka, ritning till predikstol av Jacob Rijf 1802. RA. Foto Finlands arkitekturmuseum.

Nedertorneå Church. Drawing for the pulpit by Jacob Rijf, 1802.

Källhänvisningar

1. Pentti Laasonen, Suomen kirkon historia 2, vuodet 1593–1808. Porvoo 1991, s. 314 och 399.
2. Pentti Laasonen 1991, s. 409–410.
3. Predikohuset i moderförsamlingarnas mest avlägsna byar hade sin viktigaste funktion däri, att församlingsmedlemmarna kunde befrias från att upplåta egna husrum för gudstjänster och förrättningar. Kyrkolagen innehöll inga bestämmelser rörande predikohuset. Utan att de blivit särskilt invigda kunde i dem förrättas dop, vigslar, kyrktågning, skriftermål och nattvard.
4. Sockenstämmoprot. 7.8. och 12.10. 1777. Idensalmi KA. Prosten Johan Lagus brev ingår i landshövding Otto Ernst Boijes skrivelse till konungen 13.10.1777. Landshövding-

ars skriv. till Kungl. Majt. II, Finland, Savolaks och Karelen län. RA.

5. Landshövdingens brev 24.3. 1795 och biskopens i Borgå brev 27.2.1795 angående Pielavesi kyrka. Landshövdingens skrivelser till Kungl. Maj:t. II, Finland, Savolaks och Karelen län.
6. Föreläsningar öfver Archaeologien (adnotavit Fredrik Wilhelm Pipping). Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia III. Edidit Porthan-seura. Turku 1966, s. 338.
7. Gabriel Nikander, Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808. Helsingfors 1913, s. 152–153, 164–165.
8. Prästmötet 19.9.1807, § 18. Utdrag ur Domkapitlets i Åbo Circulärbrev, utg. av Gustaf Gabriel Hällström. Åbo 1824, s. 414–416.
9. Enligt Carolus Lindberg, Finlands kyrkor. Helsingfors 1935.
10. Träkyrkobyggandets historia, dess stil- och konstruktionsfrågor från senmedeltid till 1800-talets ingång i Finland har sedan 1940-talet behandlats i ett stort antal undersökningar av Lars Pettersson, senast i den sammanfattande konsthistoriska handboksserien Ars Suomen taide, i delarna 2–4, utgivna åren 1988–1989.
11. Lars Pettersson, Kyrkor och klockstaplar i Svenska Österbotten. Svenska Österbottens historia V, Vasa 1985, s. 293.
12. Lars Pettersson, Simon Silvénin suunnitelma Haapaveden kirkoksi. Investigatio Memoriae Patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen 1975. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 93.
13. Lars Pettersson, Kaksikymmentäneljäkulmaisen ristirkon syntyongelmia. Finska Fornminnesföreningens tidskrift 79, Espoo 1979, s. 64–67.
14. Kyrkobyggmästaren Åkerblom ansåg, att tornet mitt på taket var opassande och försvagande. Därtill ville han i stället för de utritade, i cirkelform lagda bänkarna i korsmitten bygga raka bänkar. Kyrkan byggdes under ledning av Märten Tolpo och var färdig 1802; dess ovanliga torn brukade på orten förliknas vid en väderkvarn. Wiljo-Kustaa Kuuliala, Kalvolan vaiheita. Riihimäki 1948, s. 126–132.
15. Gustaf af Silléns promemoria, Iniö 5.9.1796 och Ristijärvi 3.6.1806. ÖIÄ, Kyrkliga byggnader, Finland.
16. Hagman antogs också på rekommendation av Stockholms murareämbete till kyrkans byggmästare. Juhani Rinne, Regeringens vård om Finlands allmänna byggnader före 1809. Finskt Museum XIX, 1912, s. 63.
17. Lars Pettersson 1985, s. 294–297.
18. Ville Lukkarinen, Jacob Rijfs försvunna plan till en kyrka i Lillkyro. Finskt Museum 1987.
19. Gustaf af Silléns promemoria 5.9.1796. ÖIÄ, Kyrkliga byggnader, Finland; Sigrid Nikula, Iniö kyrka. Suomen kirkot – Finlands kyrkor 7, Åbolands prosteri I. Helsingfors 1973.
20. ÖIÄ, Kyrkliga byggnader, Finland, Tavastehus; Henrik Lilius, L. J. Desprez'n Hämeenlinnan kirkko. Suomen

- Museo LXVIII. Helsinki 1961 samt *Henrik Lilius*, Kivikirkot 1600- ja 1700-luvuilla. *Ars Suomen taide* 2. Keuruu 1988, s. 322–323.
21. ÖIÄ, Skriv. till Kungl. Maj:t 1784, 1786, 1798. Kyrkans grund gav emellertid vika och en ny kyrka på fastare plats måste byggas på 1820-talet.
 22. *Lars Pettersson*, Kirkköjen rakentaminen 1800 luvun alkuympyrinän. *Ars Suomen taide* 4, 1989, s. 308–317.
 23. *Lars Pettersson* 1985, s. 344. *Lars Pettersson*, Templum Saloense. Pohjalaisen tukipilarikirkon arvoitus. *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 90, Helsinki 1987, s. 257–266.
 24. *Ville Lukkarinen* 1987.
 25. *Lars Pettersson* 1985, s. 319–327, 391–397.
 26. *Lars Pettersson* 1985, s. 330–347.
 27. *Julius Lindberg*, Församlingen, kyrkan och prästerskapet. Kyrkslätt förr och nu. Helsingfors 1930, s. 343.
 28. *Reino Mähönen*, Kirkkomaalari Mikael Toppelius. *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 78, Helsinki 1975.
 29. *K. K. Meinander*, Gamla Vasa kyrkas inventarier. Bidrag till Vasa stads historia I. Helsingfors 1912, s. 73. Erik Palmstedts "Projcet till Orgelvärs-Byggnad för Wasa Stadskyrka" från år 1774 i Berlins Kunstbibliotek. *Architekturzeichnung* 1479–1979. Berlin 1979, s. 135, 137.
 30. *Sigrid Nikula*, Närpes kyrka och kyrkogård. Närpes igår och idag. Åbo 1974, s. 40; ÖIÄ till Kungl. Maj:t 1802 innehåller också Hörbergs skiss till altartavlan.
 31. Överintendentsämbetet, protokoll 17.4.1794.
 32. *Pehr Estenberg*, Uttydning på den begärte Decoration uti Karis sockens Moderkyrka. ÖIÄ:s Skriv. till Kungl. Maj:t 1795; *Marja Terttu Knapas*, Valo, teologia, kirkkotila. Käytännöllinen teologia ja kirkko. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja C10, 1992.
 33. Pipers promemoria 21.7.1803. ÖIÄ, Kyrkliga byggnader, Finland.
 34. Phyäjoki kyrka, Fredenheims promemoria 25.5.1802. ÖIÄ, Kyrkliga byggnader, Finland.
 35. *C. J. Gardberg*, Murmästarna i Åbo och deras mästestycken. Åbo stads historiska museum. Årsskrift 26–27. Åbo 1963, s. 18–27.
 36. *Lars Pettersson* 1985, s. 297.
 37. *Lars Pettersson*, Om Rijffarnas bygghenskap. Kirkonrakentajasuku Rijf Kyrkobygghäkten samt Rijf. Kyrkobygghäkten. Bildkatalog. Finlands Arkitekturmuseum, utställningskataloger 1977.
 38. *Lars Pettersson* 1985, s. 328–329.
 39. *William Wik*, Kunglig korrespondens: Jacob Rijf till Majestädet om entreprenaden i Luleå. *Jakobstads Tidning* 6.1.1974.
 40. *Lars Pettersson* 1985, s. 328–329.
 41. Pipers brev till Wennberg 1.7.1795. ÖIÄ, Skrivelser till Kungl. Maj:t 1795.
 42. Rijf utverkade kungligt tillstånd att uppträda som entreprenör, även om han stod utanför skräväsändets organisation. *William Wik*, Bidrag till studiet av släkten Rijfs kyrkobygghäkten. Befryndade bondesläkter i Österbotten. Vasa 1972, s. 330–331.
 43. *Lars Pettersson* 1985, s. 347–361.
 44. *Marja Terttu Knapas*, Ylikiimingin kirkkojen vaiheet. Ylikiimingin kirkko 200 vuotta. Kuusamo 1986.
 45. *Lars Pettersson* 1985, s. 361–374.
 46. Tempelmans memorial 27.4.1800. ÖIÄ, kyrkliga byggnader Finland.
 47. *William Wik* 1972, s. 307–308.
 48. *William Wik* 1972, s. 299–302.
 49. *William Wik* 1972, s. 302–304.
 50. Henrik Gabriel Porthans brev till Mathias Calonius 1. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1. Helsingfors 1886, s. 125.

Överintendentsämbetet och kyrkorna i Finland 1760–1809

av BARBRO EDLING

Genom en kunglig förordning år 1740 lade sig statsmakten för första gången i församlingarnas rätt att besluta om sina kyrkobyggnader och förordnade om att alla ritningar och kostnadsförslag till nya kyrkor skulle godkännas av domkapitel och landshövding. Denna förordning följdes 1759 av en ny, i vilken stadgades att alla frågor om nybyggnader, mer omfattande reparationer eller ombyggnader skulle underställas Kungl. Maj:t. för beslut, i de fall församlingen önskade erhålla kollekter eller särskilda bidrag. Även i fortsättningen skulle dock domkapitel och landshövding yttra sig och det var landshövdingen, som skulle sända in ärendet till Kungl. Maj:t. Samtidigt uppdrogs åt Överintendentsämbetet att förbereda Kungl. Maj:ts. beslut, genom att granska och eventuellt omarbete insända ritningar och kostnadsförslag. Om församlingen ej var i stånd att utarbete ett eget förslag, kunde den begära att ämbetet utarbetade ritningar och kostnadsförslag efter församlingens angivna behov, men även i dessa fall skulle ärendet underställas Kungl. Maj:t. för beslut.¹ (Se bilaga)

För att få en uppfattning om resultatet av Överintendentsämbetets verksamhet i Finland under tiden 1760–1809, har i första hand ämbetets handlingar i riksarkivet i Stockholm studerats. Ämbetets bevarade protokoll, skrivelser och ritningar för den aktuella tidsperioden har genomgått samt i anslutning därtill från Finland inkomna skrivelser till Kungl. Maj:t. i berörda ärenden. Samtliga av ämbetet behandlade kyrkoärenden har sammanställts i en alfabetiskt uppställd bilaga över berörda kyrkor, som anger var i det studerade materialet de olika ärendena återfinnes. Av utrymmesskäl har emellertid denna bilaga ej medtagits i denna artikel.

De finska församlingarna var ofta fattiga, varför man använde de befintliga kyrkorna i det längsta. Först då de ej gick att reparera eller då domkapitlet ålade dem att bygga nytt, började man att planera för ett nybygge. Ofta dröjde det emellertid flera år, innan man bestämde sig för att sända in en begäran om att få bygga en ny kyrka och nästan undantagslöst utbad man sig då om en riks- eller stiftskollekt, som ett bidrag till kostnaderna. Då murmästarna var få i landet och då kostnaderna för

en stenkyrka var betydande, anhöll man i skrivelserna till Kungl. Maj:t som regel om att få bygga sina nya kyrkor i timmer, något som också vanligen beviljades.

Under tiden 1765 till och med 1809 behandlades 197 finska kyrkobyggnadsärenden inom ämbetet. Flertalet avsåg nybyggnad av kyrkor och klockstaplar i trä. Ett mindre antal, 29 ärenden, handlade om nybyggnad och reparationer av stenkyrkor och ett 30-tal om inredningar, dvs läktare, predikstolar, altare, m m. I praktiskt taget samtliga fall hade församlingens önskemål uttryckts genom ritningar och kostnadsförslag, oftast upprättade av någon på orten boende byggmästare, som senare vanligen fick i uppdrag att uppföra kyrkan.

Det första finska ärendet, som behandlades inom ämbetet, var S:t Mårtens kapellkyrka i Åbo län år 1765.² Den av landshövdingen insända ritningen (fig 236) ansågs av överintendenten Carl Johan Cronstedt inte sva-

Fig 236. St. Mårtens kyrka, Åbo län. Från orten insänd ritning. RA.

St Mårtens Church, Åbo County. Proposal drawing sent from the parish to the Överintendentsämbetet.

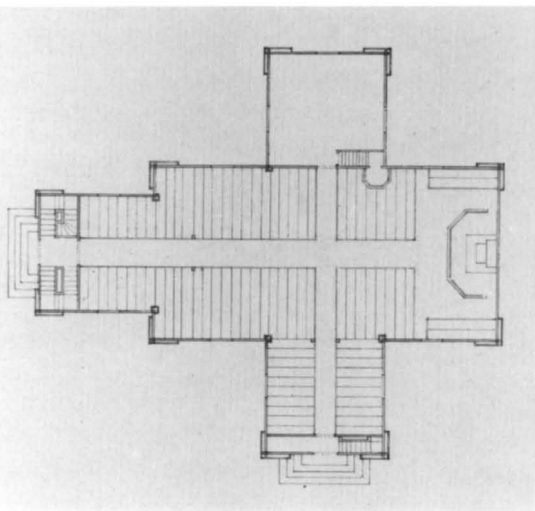

Fig 237. St. Mårtens kyrka. Byggt 1765. Foto P O Welin 1967, Museiverket, Helsingfors.

St Mårtens Church, built 1765, seen in 1967.

ra mot i bruk varande kyrkobyggnadssätt, varför han gjorde vissa ändringar. På den insända ritningen var till exempel klockstapeln förlagd till ena gaveln, vilket Cronstedt ansåg olämpligt, då byggnadssättet, förutom högre byggnadskostnader, medförde risk för röta. Han föreslog därför, att klockstapeln förlades ett stycke från kyrkan. Överintendentens förslag godkändes av Kungl. Maj:t i maj 1765 och handlingarna översändes till landshövdingen.³

I verkligheten byggdes dock träkyrkan efter de ursprungligen insända ritningarna.⁴ (fig 237). Kyrkan hör till den i sydvästra Finland vanliga typen med ett rektangulärt långhus, med fast eller fristående klockstapel. I fallet S:t Mårtens är klockstapelns nedre del sammanbyggd med kyrkans ingångsfasad och utgör en del av kyrkorummet. Dess övre del har en barockartad avslutning, som är karaktäristiskt för klockstaplarna i egentliga Finland. Till långhuset ansluter i dess tvärsaxel tvänne smalare sidobyggnader, sakristia och förstuga. Såväl långhusets som sidobyggnadernas gavlar är relativt höga, vilket gör att gavelfältens avslutningar är spetsiga och takfallen höga och branta. Kyrkorummet täcks invändigt av ett trävalv.⁵

År 1776 förordnades om att alla kyrkor, som uppfördes med allmänna medel och dit räknades också kollektmedel, skulle utföras i sten eller tegel. Samtidigt utökades ämbetets arbetsuppgifter till att även omfatta granskning av förslag till altare, predikstolar, orglar och

andra prydnader, som även de skulle underställas Kungl. Maj:t för godkännande.

Det studerade materialet är mycket omfattande och det är därför möjligt att ur detta teckna den stora bilden av kyrkobyggnadsverksamheten i Finland under perioden 1765–1809. Det sker dels genom en beskrivning av ett antal exempel i kronologisk ordning, i syfte att belysa ett antal problem, som kan anses vara typiska för det finska kyrkobyggandet under perioden, dels genom en avslutande sammanfattning om kyrkobyggandet i stort.

De utvalda exemplen, åtta stycken, har behandlats mer ingående, bl a genom att Borgå domkapitels bevarade handlingar i riksarkivet i Helsingfors har utnyttjats. Två exempel behandlar byggandet av stenkyrkor, vilket kanske kan anses vara oproportionellt mycket, mot bakgrunden av det antal som uppfördes under den aktuella perioden. Det motiveras med att byggandet av stenkyrkor medförde särskilda problem, som det kan vara intressant att belysa. Den geografiska fördelningen av de valda exemplen framgår av figur 209. Generellt gäller att de olika byggnadsfrågorna följts fram till och med Kungl. Maj:ts beslut och endast i några fall har objektets fortsatta byggnadshistoria berörts.

Några olika kyrkobyggnadsprojekt

Kuru kyrka

Kyrkan i Kuru kapellförsamling i Ruovesi pastorat brann 1779 ned vid ett åsknedslag. Då kyrkan var ny-uppförd innebar detta, inte minst ekonomiskt, en svår förlust för församlingsborna. Domkapitlet i Åbo ansåg att en ny, någorlunda rymlig kyrka var outhärlig, då vägen var lång till moderkyrkan.

Kapellförsamlingen, som endast bestod av 30 hemman, anlätade byggmästaren Mats Åkerblom för att göra upp en ritning med kostnadsförslag till en ny träkyrka. Med hänsyn till församlingens ekonomiska situation ansåg man sig icke i stånd till att uppföra en stenkyrka. Då man sände förslaget till Kungl. Maj:t. anhöll man samtidigt om ett bidrag till kyrkobygget i form av en rikskollekt, en ansökan som tillstyrktes av domkapitlet. I sitt yttrande över församlingens förslag till kyrka framhöll domkapitlet att man önskade ett något rymligare kyrkorum mot bakgrunden av en förväntad folkökning samt tillstyrkte önskemålet om en träkyrka, med motiveringen att det saknades sten på platsen. Domkapitlet bidrog till tanken på ett billigt bygge genom att rekommendera att tornet tillslutades med ett pyramidtak med träknopp, då en sådan konstruktion inte skulle försvåra en framtida uppsättning av en tornspira.

Mats Åkerbloms förslag visar en konventionell långkyrka med brant tak och ett västtorn, med en rikt utformad, mångdelad tornhuv. Tornformen ansluter sig till den i sydvästra Finland vanliga klockstapelformen. Korsarmarna är lägre än långkyrkan och kyrkorummets har små, kvadratiske fönster. Den beräknade kostnaden var 720 riksdaler 16 skilling.⁶

Vid handläggningen på ämbetet ansåg man att Åkerbloms förslag hade en del brister, varför man ritade om förslaget under hänsynstagande till församlingens önskemål om att få bygga i timmer. Ämbetets förslag (fig 238) har samma grundform, som det insända förslaget, men visar bl a större, rektangulära fönster och mindre branta tak. Den viktigaste förändringen var, att tornet fick en högre, odelad utformning med en ellipsformad kupol, avslutad med en glob på en girlangrydd kolonn.⁷ Sedan ämbetet fått uppgifter om att kyrkan fick uppföras i timmer och att församlingen beviljats stiftskollekt insändes ritningarna till Kungl. Maj:t. och godkändes.⁸

Uppenbarligen var emellertid församlingen inte nöjd med ritningen, utan Åkerblom gjorde 1781 en ny ritning (fig 239) som hade stora likheter med hans förslag från 1779. I den nya ritningen har långhuset förlängts och

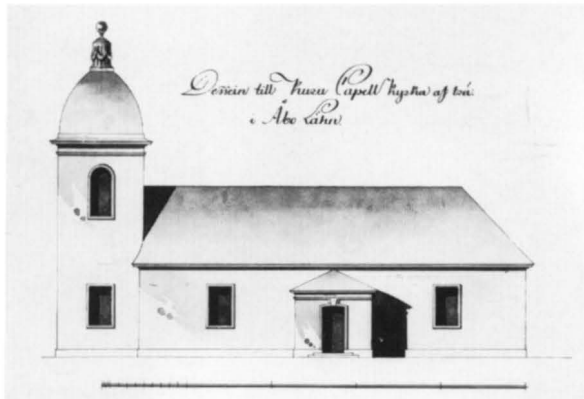

Fig 238. Kuru kyrka. Fasad, förslag av ÖIÄ. RA.

Kuru Church. Proposal drawing sent from the parish to the Överintendentsämbetet.

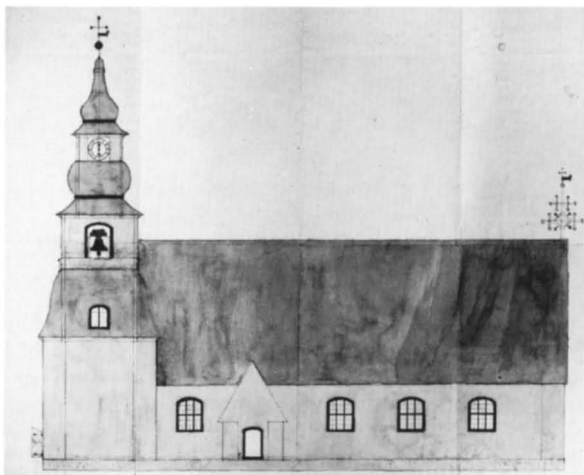

Fig 239. Kuru kyrka. Fasad, förslag av M Åkerblom 1780. RA.

Kuru Church. Proposal drawing by M Åkerblom, 1780.

fönstren, av stickbågeform, har blivit flera och större.⁹ Efter denna ritning uppfördes kyrkan 1780 och den är idag i stort sett oförändrad.¹⁰ (fig 240).

Sideby kyrka

I september 1783 hölls efter avslutad högmässa en allmän sockenstämma i Lappfjärds sockens kyrka, till vilken domkapitlets fullmäktige och landshövdingen i Vasalän hade kallats. Ärendet vid stämman var Sidebybornas önskan om att få en egen kyrka, då det kunde vara förenat med livsfara att sjöledes ta sig till den fyra mil avlägsna moderkyrkan.

Fig 240. Kuru kyrka.
Byggd 1781. Foto P O
Welin 1961, Musei-
verket, Helsingfors.

*Kuru Church, built
1781, seen in 1961.*

Då Sidebyborna åtog sig att ge en präst bostad och ett årligt underhåll samt dessutom hade en lämplig plats på en allmänning för en ny kyrka, en fjärdedels mil norr om byn, var sockenstämman beredd att bistå Sidebyborna i deras önskemål. Man beslöt att skriva till Kungl. Maj:t. och begära att en kapellansbefattning inrättades för Sideby och att man, med bidrag av stamböcker och riks eller stiftskollekter, fick bygga en träkyrka. Nybyggaren i Sastmola, Petter Jacobsson Winberg, åtog sig bygga kyrkan mot ett arvode på 400 daler kopparmynt samt fri kost. Han åtog sig också att göra en ritning, som skulle förtydligas av skeppsbyggmästaren Eric Åkervall, och ett kostnadsförslag.

Den av Åkervall författade ritningen visar en traditionell korskyrka med sakristian placerad på östra korsarmens norra sida. Förslaget till fasadritning visar att kyrkan skulle ha små rundbågefönster samt ett runt fönster över huvudingången i västra korsarmen. Av fasadritningen framgår även att kyrkan avsågs att få ett högt, valmat tak, med en över korsmitten placerad lanternin.

Som nämnts skulle ett kostnadsförslag åtfölja skrivelsen till Kungl. Maj:t. och som ett exempel på ett sådant återges Åkervalls uppgifter, vilka ger en uppfattning om totalkostnadens fördelning på olika kostnadsposter.

”Kostnads förslag til den tiltänkta Nya Kyrckbyggnaden i Sidde by och Lappfierds socken

	Rdr.
Grundläggningen af sten	300
Ståckar af diferenta längd	1 200
Gålf planckor	500
bräder till panelning och tak	1 000
4 tums spik	2 000
6 tums spik	750
Järn til smide	240
Arbetslön	4 000
Fönster	400
Bygmästarelön 400 Summa	10 790
Christinestad d. 22 October 1783 Eric Åkervall”	

I februari 1784 insändes handlingarna av landshövdingen Cedergren till Stockholm. Vid ämbetets granskning ansåg överintendenten Carl Fredrik Adelcrantz att förslaget var ofullständigt, en åsikt som mycket ofta uttrycktes om de ärenden som passerade ämbetet. Ärendet överlämnades därför till konduktören Jacob Wulff för vidare bearbetning.¹¹

Wulff ritade en planlösning i form av ett kors (fig 241) där huvudarmen är både längre och bredare än de nästan kvadratiske sidoarmarna. Sakristian flyttades till en

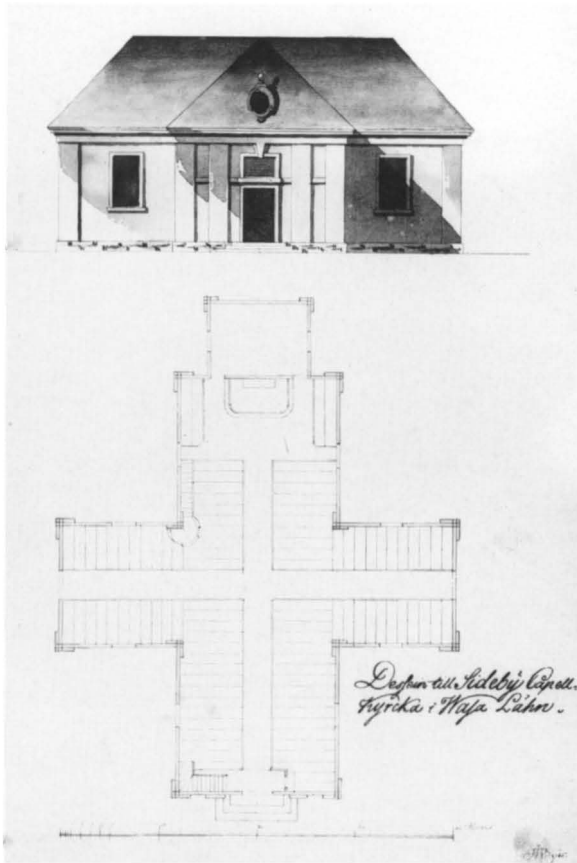

Fig 241. Sideby kyrka. Plan och fasad, förslag av J Wulff 1785. RA.

Sideby Church. Proposal drawing by J Wulff, 1785.

Fig 242. Sideby kyrka. Byggd 1786. Exteriör från sydost 1899. Foto Josef Stenbäcks samling. Museiverket, Helsingfors.

Sideby Church, built in 1786, seen from the south-east in 1899.

smalare utbyggnad bakom altaret. Yttertaget fick en mindre lutning än på Åkervalls förslag och tornet utelämnades helt, i enlighet med domkapitlets och landshövdingens önskemål i deras yttrande över församlingens skrivelse. Fönster och dörrar är rektangulära i enkla infordringar och Åkervalls rundfönster över huvudingången ersattes av ett ovalt fönster. Rundfönstret återfinns istället i en takkupa ovanför den västra korsarmen.

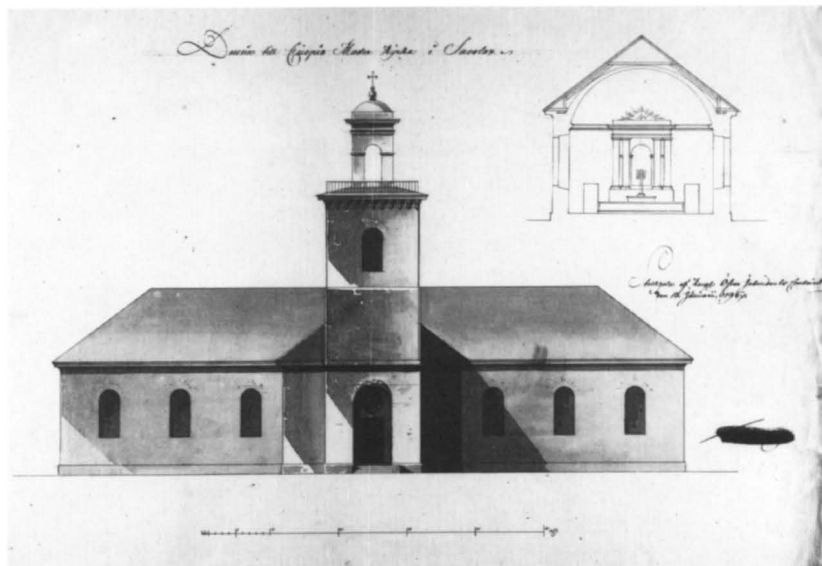
Då kyrkan invigdes i juni 1786 bar den drag av både Åkervalls och Wulffs förslag, men dimensionerna var anspråkslösare.¹² (fig 242). Väggarna var lägre, tvärrarna kortare och sakristian hade placerats i hörnet mellan de norra och östra korsarmarna. Takutformningen var en kompromiss, då taklutningen var något brantare än på ämbetets ritning, men lägre än vad Åkervall hade föreslagit. Istället för torn fanns nu ett järnkors med knoppar och flöjel över korsmitten.

Till landshövdingeämbetets uppgifter hörde att kontrollera att de av Kungl. Maj:t. fastställda ritningarna följdes av församlingarna. Överintendentsämbetet var endast en remissinstans, som granskade ärendena och gav synpunkter före beslut. Endast i undantagsfall fick ämbetet i uppdrag att besiktiga byggnadsverksamheten på platsen. I praktiken innebar denna ansvarsfördelning att kontroll var sällsynt. Inte i något av de i denna artikel berörda kyrkobyggnadsärendena finns någon antydning om att någon efterhandskontroll förekom.

En orsak till att kyrkan byggdes mindre än det från början var tänkt, kan bero på att församlingen inte fick

Fig 243. Kuopio kyrka. Fasad och sektion, förslag av P W Palmroth 1795. RA.

Kuopio Church. Proposal drawing by P W Palmroth, 1795.

några kollektmedel. Trots detta kompletterades kyrkan ganska snart efter invigningen med två förstugor under sadeltak, en i väster och en i söder.¹³

Kuopio moderkyrka

I januari 1794 anhöll landshövdingen i Kuopio hos Kungl. Maj:t. om att sockenborna i Kuopio skulle få en rikskollekt, för att kunna bygga en ny kyrka.¹⁴ Hertig Carl, tillförordnad regent och förmyndare för den omyndige kungen, beviljade en kollekt över hela riket, under förutsättning att den nya kyrkan uppfördes i sten. Med ledning av beslutet uppdrog landshövdingen åt Överintendentsämbetet att göra upp ritningar till en stenkyrka för 5 000 personer. Han framhöll att saken brådskade, då församlingen önskade att börja med stensläpningen under den kommande vintern.

Överintendenten Adelcrantz, som ansåg att en så stor kyrka var ovanlig, föreslog att man istället skulle bygga två mindre kyrkor med torn, en större och en mindre i gråsten eller tegel, med tornen förlagda över korsmiten. Detta förslag fann emellertid landshövdingen olämpligt mot bakgrunden av att Kuopio hade 19 000 innevånare, varav 9 000 tillhörde moderförsamlingen. Även om endast en tredjedel av dessa var kyrkobesökare, så borde kyrkan rymma minst 3 000 personer, då hela socknens allmoge ofta samlades i moderkyrkan vid biskopsvisitationer och sockenstämmor. Han föreslog istället att man skulle bygga en korskyrka med gråstensväggar och tegelvalv och med ett klocktorn vid ingångsgaveln. Förslaget med klocktorn motiverade han

med att valvkonstruktionen skulle bli för svag för ett torn på taket. Vidare ansåg han att läktare skulle uppföras vid samtliga gavelväggar, för att minska kyrkans ytermått.¹⁵

Sedan Adelcrantz fått dessa informationer, gav han konduktören Pehr Wilhelm Palmroth i uppdrag att göra ett förslag på en kyrka för 3 000 personer. (fig 243). Förslaget skulle ta hänsyn till församlingens önskemål om storlek, utseende och kostnader och vara färdigt under 1795.¹⁶ Med Palmroths ritningar som underlag, fick byggmästaren Jacob Rijf i Österbotten landshövdingens uppdrag att göra ett material och kostnadsförslag. I sitt svar i juli 1795 framhöll Rijf de stora svårigheterna med ett bygge av detta slag. Han pekade på att byggplatsen var otillgänglig och att det saknades kunniga murmästare och andra hantverkare. Det var vidare brist på alla slags materialer utom gråsten. Avståndet till närmaste järnverk var 30 mil och kalken till bygget måste sjöledes transporteras från Gotland till Uleåborg och därefter 32 mil på landsväg.

Efter att ha tagit del av byggmästare Rijfs materialförslag och lönekrav, ansåg församlingen, att det var omöjligt att fullgöra åtagandet, i all synnerhet som man bara fått 800 riksdaler i kollektmedel. Man skrev därför till Kungl. Maj:t. och anhöll om att man istället skulle få tillstånd att bygga en prydlig träkyrka, en framställning som landshövdingen ställde sig positiv till, samtidigt som han lovade att timret fick hämtas "från den stora oboboda ödemarken".¹⁷

Kuopiobornas och landshövdingens begäran behaga-

de emellertid inte hertig Carl, utan han befallde att den förfallna och utdömda moderkyrkan av timmer, skulle ersättas av en stenkyrka efter den 1795 fastställda ritningen. Ett väsentligt skäl bakom detta besked var, att man i Kuopio redan hade fått en rikskollekt till stöd för bygget. Hertigen lämnade emellertid också ett positivt besked. Innevånarna i Maninga och Karttula kapellförsamlingar, som inkommit med en ansökan om befrielse från deltagande i kyrkobyggandet, ålades nämligen att deltaga i grundläggningen och i övrigt bidra till kostnaderna för kyrkan.¹⁸

Församlingsborna i Kuopio gav sig emellertid inte, utan ingav en ny skrivelse till Kungl. Maj:t, där man återigen påpekade bristen på lämpligt material för en stenkyrka. Denna gång hade de inte Borgå konsistoriums stöd, utan där ansåg man att det inte borde vara omöjligt att uppföra en stenkyrka i Kuopio lika väl som på andra ställen. Domkapitlets utlåtande bifogades landshövding Ramsays brev i saken till Kungl. Maj:t.¹⁹ Svaret från Stockholm på detta brev efterlyste landshövdingens åsikt, en förutsättning för att ett beslut om en träkyrka skulle kunna fattas.²⁰

I sitt svar i april 1799 meddelade landshövdingen, att han i oktober 1798 givit stadsarkitekten i Åbo, Johan Sundsten, i uppdrag att göra ett nytt, fullständigt material- och kostnadsförslag och att han låtit församlingen ta del av detta. I ett yttrande jämförde sockenborna Sundstens förslag med Rijfs förslag från 1795 och framhöll att man tvivlade på att man hade alla de garantier som behövdes. Man pekade bl a på att Riff ansett att det åtgick 275 000 murtegel, medan Sundsten ansåg att det räckte med 50 000. Yttrandet avslutades med att församlingen på nytt anhöll om att få slippa att bygga en stenkyrka eller åtminstone fick anstånd med byggandet till efter prostens Aganders död, då man förväntade sig att Kuopio pastorat skulle delas. Helst såg man att man fick reparera den gamla träkyrkan, men man var beredd att bygga en ny träkyrka, om man fick nya ritningar.²¹

Trots församlingens invändningar höll landshövdingen före att kostnaden för stenkyrkan, enligt Sundstens beräkning, ej skulle överstiga 14 006 riksdaler 33 skillingar, vilken summa skulle fördelas på 1 400 matlag. Från denna summa kunde i första hand kostnaden för material, som allmogen själv kunde anskaffa, samt handräckningsdagsverken dras av. I andra hand kunde man dra bort de 1 000 riksdaler, som erhållits genom kollekt och sammanskott, innebärande att kostnaden för varje matlag skulle stanna vid 3 riksdaler 12 skilling. Landshövdingen ansåg, att denna summa ej skulle bli alltför betungande för allmogen, i beaktande av att byggnadstiden troligen skulle bli minst fyra år. Han

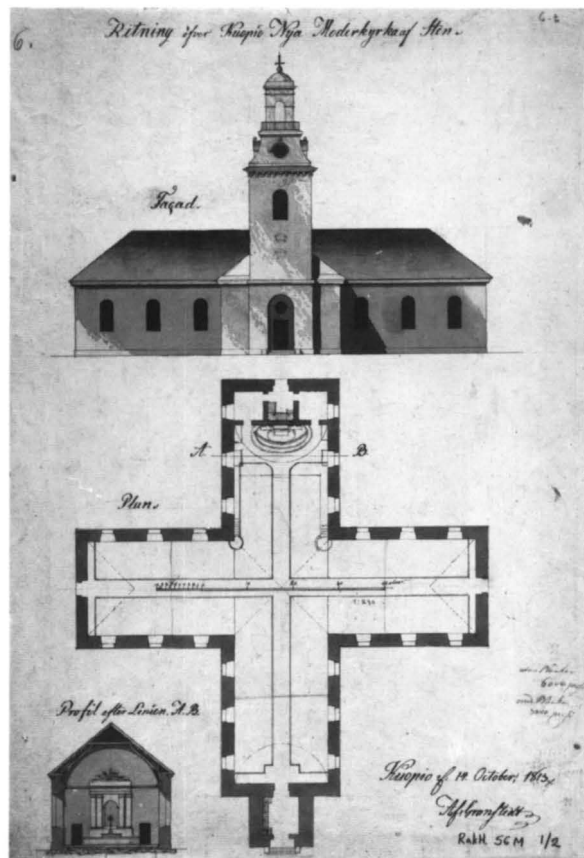

Fig 244. Kuopio kyrka. Plan och fasad, förslag av A S Granstedt 1813. Finlands riksarkiv, Helsingfors.

Kuopio Church. Proposal drawing by A S Granstedt, 1813.

framhöll också att man ej kunde veta hur länge prostens Agander kom att leva och avslutade sin skrivelse till Kungl. Maj:t. med anmärkningen att några alnar mer eller mindre ej kunde påverka byggnadskostnaderna i någon väsentlig grad.²²

Sammanskottet, som nämns i landshövdingens skrivelse, hade beslutats av regenten i juni 1798 och innebar att varje mantal skulle erlägga 8 riksdaler till kyrkobygget. Över denna pålaga klagade bonden och riksdagsmannen, Per Wäränen, från Savolax östra härad i Kuopio län i ett brev till Kungl. Maj:t. Landshövdingen blev emellertid ej svaret skyldig, utan i sitt yttrande över klagoskriften framhöll han att vad Wäränen anfört i sin klagoskrift om sockenbornas utblottade tillstånd var osanning och inte överensstämde med de verkliga förhållandena.²³

Med anledning av landshövdingens skrivelse uppdrog överintendenten Carl Fredrik Fredenheim i juli år 1799 åt professor Olof Tempelman att gå igenom byggnads-handlingarna och granska stadsarkitekten i Åbo, Johan Sundstens, kostnadsförslag. Tempelman fann att Sundsten, i motsats till Rijf, utelämnat en större mängd tegel, kalk och sand, vilket förklarade den stora skillnaden mellan förslagen. Sannolikt avsåg Sundsten att utföra kyrkans valv i trä, vilket styrks av att han även kalkylerade med en större mängd trävirke än Rijf. Tempelman ansåg att bägge kostnadsförslagen var räknade i underkant och angav byggnadskostnaden till 23 000 riksdaler, en ökning med 9 000 riksdaler. Man kan utgå ifrån att Tempelman avsåg att kyrkan skulle få tegelvalv. Om byggmästararvodet, 1 000 riksdaler lika för Rijf och Sundsten, säger Tempelman, att med det arvodet borde den skickligaste man vara belåten, då summan motsvarade kostnaderna för samtliga snickare-, målare-, smides- och glasmästararvoden, transportkostnaden för material samt extrakostnader.²⁴

Då kyrkobygget skulle igångsättas, väckte vice pastorn i församlingen frågan om byggmästare Rijf verkligen besatt de kunskaper och den erfarenhet, som bygget fordrade.²⁵ Frågan föranledde deputationen för Kuopio stenkyrkobyggnad, att 1805 vända sig till landshövdingarna i Uleåborgs och Vasala län med en förfrågan om deras synpunkter på Rijfs pålitlighet som byggmästare.²⁶ I sitt svar meddelade landshövdingen i Uleåborg, att Rijf hade ett skattehemman nära staden i Gamla Karleby socken och att han lärt yrket som medhjälpare

till fadern. Senare hade han uppfört publika byggnader i länet, i första hand kyrkor, bla stenkyrkan i Kemi. Denna kyrka hade ett prydligt utseende, men tornet, som uppförts i trä ansågs svagt och felaktigt byggt, något som tillskrevs ett oförsiktigt anbud av Rijf. I Uleåborg hade Rijf även utfört en stenbro. Det allmänna omdömet om honom var att han, trots mindre omfattande teoretiska kunskaper, var skicklig på att uppföra byggnader, men att han ej var så van vid stenbyggnader. I sammanhanget återopade landshövdingen ett yttrande från Överintendentensämbetet och hans slutsats var att kyrkobyggnadsdeputationen själv borde i samtal med Rijf bilda sig en uppfattning om hans lämplighet, innan han antogs som byggmästare för den betydande kyrkobyggnaden. Landshövdingen i Vasala sade sig veta att Rijf uppfört en stenkyrka i Luleå i Västerbotten, en träkyrka i Laukas i Vasala län samt två herrgårdsbyggnader i sten. De senare var byggherrarna missnöjda med, då de ansåg dem felaktigt uppsatta. Landshövdingen i Vasas slutsats var, att han inte ansåg att Rijf var pålitlig som byggmästare.

Svaren medförde givetvis att farhågorna om Rijfs lämplighet kvarstod.²⁷ Genom landshövdingen i Kuopio län vände sig församlingen därför till överintendenten. Man hade två frågor. Den första gällde Rijfs lämplighet, medan den andra avsåg altarets placering i den nya kyrkan.²⁸

Beträffande Rijf svarade ämbetet att farhågorna om hans lämplighet endast kunde stillas, genom att låta erfarna personer följa arbetet med täta inspektioner, samt

Fig 245. Kuopio kyrka. Byggt 1806-15. Finska fornminnesföreningen 1899. Foto Museiverket, Helsingfors.

Kuopio Church, built 1806-15, seen in 1899.

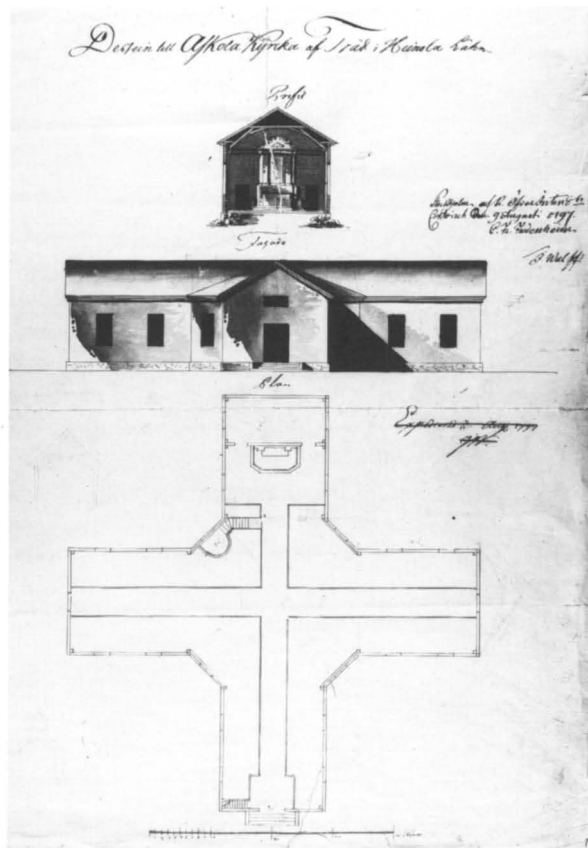

Fig 246. Askola kyrka. Plan och fasad, förslag av J Wulff 1797. RA.

Askola Church. Proposal drawing by J Wulff, 1797.

att vidtaga de mått och steg, som är nödvändiga för att garantera byggnadens säkerhet.²⁹ I frågan om altarets placering, i väster istället för i öster, svarade överintendenten, att det viktigaste var byggnadens yttre utseende. Enligt konceptritningen i ämbetets arkiv skulle den likformiga korskyrkans torn med huvudingången vändas så, att man kunde nå kyrkan på bekvämaste sätt och att kyrkan blev en prydnad för staden. Att altaret härigenom kom att ligga i väster, var enligt överintendenten inte ovanligt, då man alltid strävade efter att vända huvudfasaden åt den sida, varifrån den gav det bästa intrycket. Den nya altarplaceringen fastställdes av Kungl. Maj:t. den 26 februari 1807³⁰

År 1806 började man att under Rijfs ledning bygga den stora stenkyrkan enligt ämbetets ritningar från 1795, med huvudfasaden vänd mot öster. Till sin form är den en likarmad korskyrka, som täcks av låga valma-

de sadeltak. I västra korsarmen, bakom altaret, ligger sakristian, som har två ingångar, en inifrån kyrkan och en utifrån. Till den östra korsarmen ansluter sig tornet med kyrkans huvudingång. Över kyrkans ingångar finns rundfönster, medan kyrkorummets fönster är rundbågiga.³¹

Vid krigsutbrottet 1808 avstannade arbetet på kyrkan. Man hade då murat gråstensväggarna upp till den planerade taklisten.³² Då kyrkobygget återupptogs, var Rijf död och i hans ställe förordnades 1812 Pehr Granstedt till byggnadsledare.³³ Till en början följdes den ursprungliga planen, men 1813 författade Granstedt nya ritningar (fig 244), där tornet fick en något annorlunda utformning. Interiört bestod den enda ändringen i att kyrkan fick två symmetriskt placerade predikstolar i västra korsarmens innerhorn. Kyrkan beräknades rymma 6 000 stående personer eller 3 250 sittande.³⁴ Den enkla, nyklassicistiska kyrkan av natursten och tegel togs i bruk 1815.³³ (fig 243). Den hade då fått trävalv istället för tegelvalv.

Askola kyrka

Vid en sockenstämma i juli 1796, då domprosten Alopaeus var närvarande, behandlades frågan om församlingens nya kyrka. Man var ej nöjd med de ritningar, som domprosten erhållit från Stockholm, då man ansåg att kyrkan, för 2 000 personer, läktarna oräknade, var för stor och för kostsam. Man föredrog istället att använda byggmästaren Matts Åkergrens från Ruovesi ritningar och kostnadsförslag till en kyrka, som rymde 700–800 personer. Förslaget ogillades av domprosten med motiveringen, att församlingens folkmängd redan var över 2 000 personer och att den kunde förväntas öka till det dubbla på 40–50 år, om landet fick behålla freden, men församlingen var envis. I sammanhanget kan nämnas, att en del församlingsbor ansåg, att man även borde ansöka om kollektmedel, något som domprosten bedömde som utsiktslöst, då man ej mäktade med att bygga en stenkyrka, vilket han ansåg vara en förutsättning för att få kollektmedel.

En fråga, som livligt diskuterades, var Åkergrens arvode för ledningen av bygget. Han hade begärt 120 riksdaler i reda pengar samt fem kappor råg, tre kappor malt och sju marker sovel från varje hemman, något som ansågs för drygt och obilligt. Förutom att man ansåg det för dyrt, gav förslaget även upphov till en diskussion om inte indelningsgrunden borde vara mantal eller matlag istället för hemman. Församlingens beslut blev att ta in ytterligare anbud på arvodet från andra skickliga byggmästare.

En annan fråga, som behandlades, var platsen för den

nya kyrkan. Det var tänkt att den skulle ligga i anslutning till den gamla kyrkans östra sida på den vackra kulle, där sockensmeden Anders Andersson hade sina hus. Då husen utan tillstånd uppförts för nära kyrkan löstes problemet med att Andersson lovade att flytta husen, om han fick ett dagsverke i flyttningshjälp från varje hemman, en önskan som sockenstämman förklarade sig införstådd med.³⁵

Sockenstämman beslutade i augusti samma år att sända in Åkergrens förslag till ny träkyrka till Kungl. Maj:t. I skrivelsen framhölls att sockenborna var ganska utblottade och ej i stånd att bygga en stenkyrka, särskilt som kunniga grundläggare och byggmästare måste inkallas från avlägsna orter. På orten fanns ej heller tillräcklig tillgång på kalk, tegel och sten. I sitt yttrande över församlingens skrivelse framhöll domkapitlet att den nya kyrkan, med hänsyn till folkmängden, borde vara något större än vad Åkergrens förslag utvisade.³⁶

Då handlingarna överlämnats till ämbetet, fick konduktör Wulff i uppdrag att se över Åkergrens förslag. Den väsentligaste ändringen därvid blev att korsarmarna förlängdes med 3 alnar, för att tillgodose domkapitlets önskemål (fig 246).

Efter Kungl. Maj:ts godkännande av ritningarna uppfördes kyrkan av Åkergren under åren 1797–1799. Den är en enkelt utformad korskyrka med inre avfasade hörn, som täcks av låga sadeltak med korsmitten markerad med en liten takryttare. Huvudingången och altare ligger längs samma huvudaxel. Bakom altaret ligger sakristian, med ingångar på ömse sidor om altaret.

Kyrkfönstren är samtliga rektangulära. Fönstret över ingången har större bredd än höjd. Invändigt har kyrkan flacka trävalv.³⁷ Den fristående klockstapeln av trä är barockartat avtrappad och avslutas med en lökformad ansvallning. Även den är uppförd av Åkergren, år 1800.³⁸

Askola församlings nya träkyrka (fig 247) kom att bli förebild för Nastolas och Mörskoms församlingars nya kyrkobyggnader.

Nastola kyrka

Nastola kapellbor ansökte i mars 1800 hos Kungl. Maj:t om att få bygga en ny kyrka av trä efter samma ritningar, som 1797 faststälts för Askola. Sedan Kungl. Maj:t givit sitt tillstånd till detta, fick ämbetet av landshövdingen i Heinola i uppdrag att upprätta ritningar, efter de mått som angivits från orten. Den, av konduktör Johan Gustaf Forsgren upprättade ritningen, anmälde i regeringen den 2 mars 1801.³⁹

Mörskoms kyrka

Sockenstämman i Mörskom beslöt i juli 1799 att den gamla förfallna kyrkan skulle ersättas med en ny kyrkobyggnad. I anledning härav anhöll biskopen i Borgå stift, Zackris Cygneus, hos landskansliet i Heinola om en besiktning av den gamla kyrkan. Vid besiktningen, som ägde rum i januari 1800, deltog bl a biskop Cygneus och byggmästaren Matts Åkergren. Besiktningen gav till resultat att kyrkan var i så dåligt skick att det var nödvändigt att uppföra en ny kyrka.⁴⁰

I en skrivelse till Kungl. Maj:t anhöll sockenstämman

Fig 247. Askola kyrka. Byggt 1797–99. Foto E Hg. 1927, Museiverket, Helsingfors.

Askola Church, built 1797–99, seen in 1927.

om rikskollekt till en ny träkyrka, enligt de ritningar som den 11 augusti 1797 faststälts för Askola kapellkyrka i Borgå socken, med den skillnaden att Mörskoms kyrka kunde göras något mindre, då folkmängden inte var så stor. Domkapitlet tillstyrkte i sitt yttrande församlingens önskemål. Ifråga om kyrkans utformning ansåg domkapitlet att ritningarna för Askola var lämpliga, men överlät på Överintendentsämbetet att, med ledning av uppgiften om folkmängden, utforma kyrkan på lämpligt sätt. Ifråga om behovet av kollektmedel anförde domkapitlet att församlingen tidigare inte erhållit några allmänna medel och att det för nybyggnaden var nödvändigt med en kollekt, då församlingen var liten, 28 5/6 mantal, och endast hade 63 riksdaler 28 skillingar i sockenkassan. Byggnadskostnaden hade av Åkergren beräknats till 1818 riksdaler, förutom sockenbornas dagsverken och byggmästarens naturaförmåner.

Landshövdingen vidarebefordrade såväl sockenstämmans önskemål som domkapitlets yttrande till Kungl. Maj:t, som i februari 1801 godkände att kyrkan fick uppföras i trä likt Askola kyrka samt remitterade ärendet till ämbetet för att författa ritningar.⁴¹

I april 1801 skrev biskopen Cygneus till överintendenten Fredenheim, som han uppenbarligen var ungdomsvän med, på egna och församlingsbornas vägnar, att man fann inredningen i den färdiga kyrkan i Askola ganska täck och vacker, men att dess exteriör till alla delar liknade en magasinsbyggnad. Den annars så präktiga byggnaden vanställdes av den låga takresningen och frånvaron av torn. Med tanke på kostnaderna för nybyggnaden önskade församlingen både för sina egna ögons skull och för att kunna skryta för de förbipasserande några tillägg i de kommande ritningarna i form av ett litet torn eller en dom på taket samt även några vackra läktare. De senare behövdes ej för tillfället, men kunde utföras om de rymdes inom byggmästarens arvode.⁴²

Ritningarna till Mörskoms kyrka utfördes av konduktören Daniel Forsman. Det första utkastet översändes till församlingen för yttrande och den förklarade sig nöjd med förslaget.⁴³ De slutliga ritningarna godkändes i början av 1802. (fig 248). De visar att kyrkan har samma planlösning som Askola, men att exteriören ändrats. Taket är brantare och valmat. Över korsmitten finns en låg, platt, åttkantig överbyggnad, vars taklist befinner sig i höjd med korsarmarnas åsar. Överbyggnaden är täckt med ett flackt pyramidtak, avslutat med en vimpel.⁴⁴ Som framgår av fig 249 följdes ej ritningarna helt vid uppförandet. Takfallet gjordes brantare och endast två av korsarmarna är valmade.

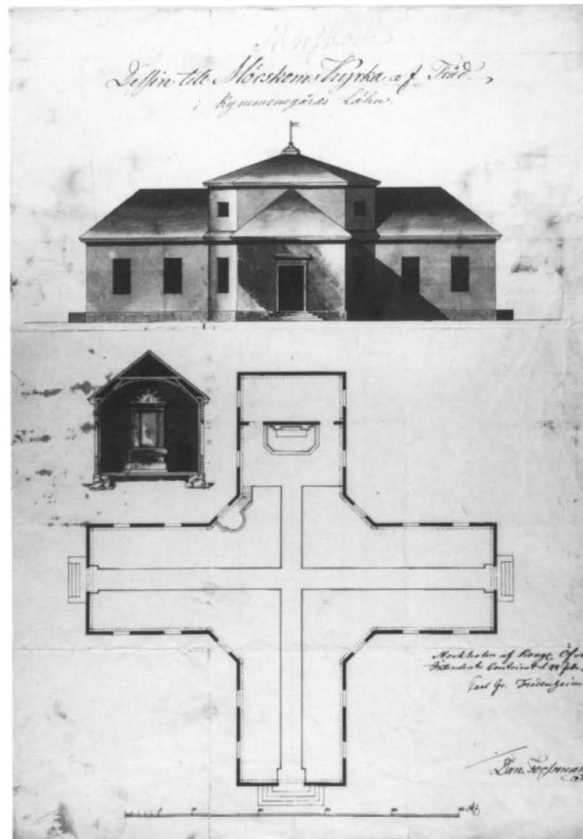

Fig 248. Mörskoms kyrka. Plan och fasad, förslag av D Forsman 1802. RA.

Mörskom Church. Proposal drawing by D Forsman, 1802.

Vahto kyrka

Den 25 januari 1784 hade sockenstämman i Vahto kapellförsamling att ta ställning till frågan om en ny kyrka i sten. Den gamla kyrkan från 1688 var enligt protokollet i så dåligt skick, att man ej utan skada kunde gå in i den. Märkligt nog sägs det dock uttryckligen att stämman hölls i den gamla kyrkan. I samband med nybyggnaden avsåg man att flytta kyrkan och kyrkogården till en ny plats på Lankola bys ägor. Skälet till detta var att den befintliga kyrkogården var så vattensjuk under våta perioder, att de nygrävda gravarna vattenfylldes. Vid stämman förelåg inga ritningar eller kostnadsförslag, men trots detta beslöt stämman att bygga en ny kyrka, med de invändiga måtten 5 x 10 famnar. I augusti 1785 gavs Christ. Schröder i uppdrag att göra ritningar och kostnadsförslag.⁴⁵

Vid föredragningen på ämbetet föll uppdraget att

Fig 249. Mörskoms kyrka. Teckning av J Knutson, 1840-talet, i: *Topelius, Z*, Finland framställt i teckningar. 1845. Foto KB.

Mörskom Church. After a drawing by J Knutsson from the 1840's.

granska ritningen på konduktören Palmroth, eftersom överintendenten ansåg att förslaget hade vissa brister. Palmroth utgick från Schröders ritning och bibehöll kyrkorummets storlek, men han flyttade sakristian på norrväggen, så att den kom att ligga symmetriskt mitt på väggen. I denna symmetriaxel förlades även en port i söderväggen. Antalet rundbågefönster bibehölls, men de gjordes större och placerades på ömse sidor om mittlinjen, så att korpartiet fick bättre ljusförhållanden. Entrépartiet på västra gaveln gavs en större tyngd genom att det förstörades. Fönster och dörr placerades i nischer i ytterväggen och takutformningen förändrades genom att sadeltaket valmades. Palmroths ritningar godkändes på Drottningholm i augusti 1786.⁴⁶

Kyrkobygget kom att uppskjutas under lång tid och år 1800 frågade Kungl. Maj:t. landshövdingen om läget för företaget. Tydligt hade vissa informationer nått Stockholm, ty av landshövdingens svar framgår att, enligt kyrkoherden i Maksmo församling Isaac Arenander, en träkyrka redan var under uppförande. Lands-

kansliet hade redan genom kronobetjäningen låtit antyda att kapellborna ej borde fortsätta utan godkända ritningar. Med landshövdingens svar följde också plan och fasadritningar till den under uppförande varande träkyrkan, tillsammans med en kostnadsberäkning. Den senare är gjord av Gabriel Lindgren, som sannolikt även var författare till den i all hast tillkomna ritningen.⁴⁷

Hovintendenten Fredrik Magnus Piper, som tjänstgjorde som överintendent i Fredensheims frånvaro, ansåg att kyrkan skulle få ett prydligare utseende, om dess långhus och flyglar gjordes längre och fönstren högre än på de insända ritningarna. Han gav därför konduktören Sven Johan von Engeström i uppdrag att skyndsammast göra nya ritningar. Dessa (fig 250) visar en tornlös kyrka i trä med sakristia och förstuga, som två sidobyggnader i mittaxeln.⁴⁸ Kyrkan har två läktare, en med trappa från förstugan och en med trappa på västra gaveln. Långhuset har ett högt sadeltak, medan sidobyggnaderna har lägre sadeltak. Kyrkan är försedd med rundbåge-

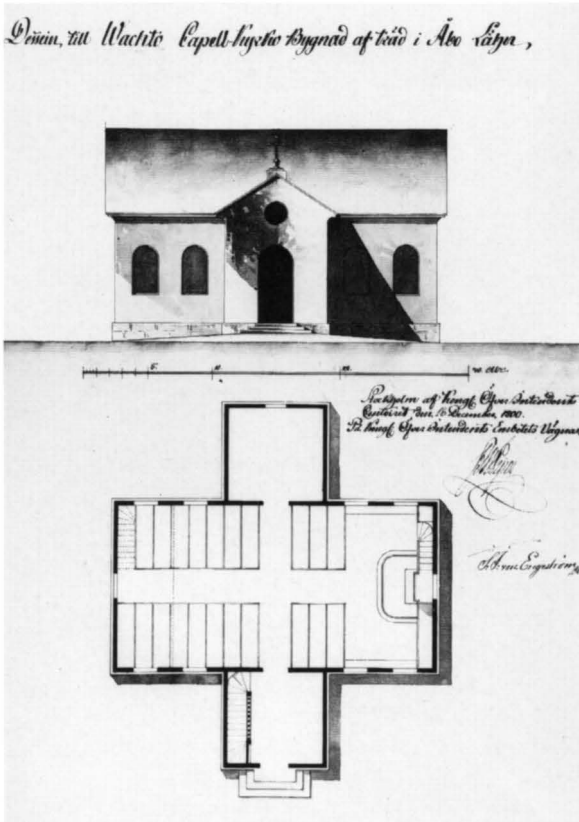

Fig 250. Vahto kyrka. Plan och fasad, förslag av S von Engeström 1800. RA.

Vahto Church. Proposal drawing by S von Engeström, 1800.

Fig 251. Vahto kyrka. Byggt 1804. Foto P O Welin, Museiverket, Helsingfors.

Vahto Church, built in 1804.

fönster och över läktarna finns ett runt fönster på respektive gavel.⁴⁹ En märklig sak med denna kyrka är, att ritningen visar en altarpredikstol, något som är unikt i det material som studerats.

Till denna kyrka, som enligt Carolus Lindberg tillhör den vanliga formen av träkyrkor i sydvästra Finland, tillbyggdes 1873 ett högt torn med spira i anslutning till västra fasaden. Senare har sidobyggnaderna tillbyggts med lägre tillbyggnader. Även fönstren har fått en utformning, som avviker från ämbetets ritning från år 1800.⁵⁰ (fig 251).

Nummis kyrka

Nummis kapellbor i Lojo pastorat i Nylands och Tavastehus län framförde vid en kyrkostämma 1803 sin önskan, om att få ersätta sin träkyrka med en kyrka i tegel. Åtskilliga sockenbor ville dock reparera den gamla kyrkan, varför man var tvungen att företa en besiktning av en bygmästare i närvaro av landshövding och domkapitel. Den tillkallade bygmästaren ansåg att en reparation och utvidgning av träkyrkan skulle medföra större kostnader än att bygga nytt, då det var lätt att inom församlingen anskaffa erforderligt material. Församlingsborna var dessutom till större delen besuttna och i kyrkans och socknens magasinsfonder fanns en betydande behållning, som åtminstone till en del kunde användas till en ny kyrkobyggnad.

Domkapitlets föreslog att den nya stenkyrkan skulle

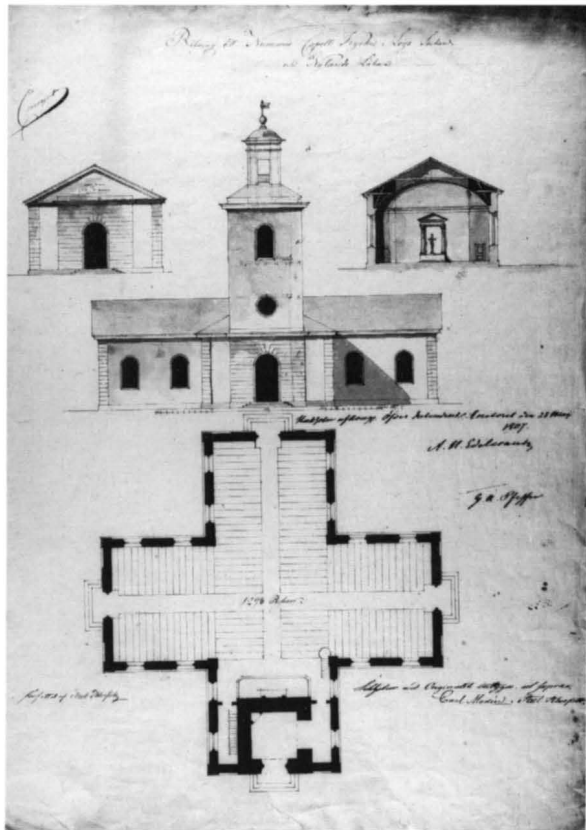

Fig 252. Nummis kyrka. Plan, fasad och sektion, förslag av A Almfelt 1807. RA.

Nummis Church. Proposal drawing by A Almfelt, 1807.

uppföras på den plats som anvisats vid besiktningen, dvs på den nordöstra sidan av den gamla träkyrkan.

På grundval av en sammanställning över de krav som ställdes på den nya kyrkan, som utförts av församlingens pastor, och en enkel förslagsritning med kostnadsförslag av byggmästaren Mårten Tolpo, beslöt församlingen att uppdraga åt Överintendentensämbetet att utföra ritnings- och kostnadsförslag.⁵¹ På ämbetet fick konduktören Lorentz Axel Almfelt uppdraget.⁵² I februari 1806 var denne färdig med sitt förslag och det sändes via domkapitlet i Åbo över till församlingen för yttrande, samtidigt som ämbetet bad om besked om församlingen önskade att kyrkan skulle förses med torn eller inte. Den enkla förslagsritningen gav nämligen ingen antydning i denna fråga, men i övrigt hade ämbetet i stort följt denna.⁵³

Som svar meddelade församlingen att ett klocktorn var nödvändigt, men då man inom församlingen inte

kunde komma överens om byggnadssättet, överlämnade man frågan till överintendenten. Dennes förslag var att man skulle förlägga tornet till kyrkans ena korsarm och att det i första hand endast skulle uppföras till kyrkans höjd, om man ej hade råd att uppföra hela tornet genast. Detta förslag godkändes i juni 1807 av Kungl. Maj:t.⁵⁴

Almfelts stenkyrka (fig 252), avsedd att rymma 1296 personer, var en putsad byggnad med rustik runt ingångarna, samt rusticerade hörn på korsarmarna, vars inre hörn är rätvinkliga. Den skiljer sig härifrån församlingens skiss, där hörnen var avfasade. En annan skillnad är antalet och formen på fönstren. I Almfelts ritning är de rundbågiga, liksom portalerna. Tornet, avslutat med en lanternin, placerades i östra korsarmen och dess nedersta del utgör sakristia. I tornet finns ett rundfönster över ingången till sakristian och högre upp på tornet finns ytterligare ett rundbågefönster. Av kyrkans tre ingångar är huvudingången placerad i samma mittlinje som altaret och bakomliggande sakristia. Kyrkans tak utgöres av enkla sadeltak.⁵⁵

1808–1809 års krig medförde att uppförandet av kyrkan fick anstå. Först i februari 1819 bestämde kyrkostämman att kyrkan skulle byggas efter 1807 års ritningar och tillsatte en kommitté, vars uppgift var att anskaffa material till kyrkobygget. Bygget försenades dock ytterligare genom att ett antal hemmansägare, 1820, utan framgång, besvarade sig hos domkapitlet i Åbo, bl a om materialanskaffningen.⁵⁶

Kyrkan uppfördes slutligen efter 1807 års ritningar i gråsten. Endast listverk, gavlarnas triangulära fält samt tornets lanternin utfördes i rappat tegel. (fig 253).

Kelviå klockstapel

Under den undersökta perioden behandlades ritningar till 21 klockstaplar på Överintendentensämbetet. I nästan samtliga fall önskade församlingarna att få utföra dessa i trä, trots en kunglig förordning om att de skulle utföras i sten eller tegel, mer beständiga och virkesbesparande material.

Klockstapeln i Kelviå hade vid en syn befunnits så dålig, att en ombyggnad var nödvändig och byggmästaren Jacob Rijf fick uppdraget att göra en ritning till en ny klockstapel i trä.⁵⁷ Rijfs ritning till klockstapel med magasin (fig 254) insändes 1796, tillsammans med sockenstämmans protokoll, till Kungl. Maj:t. Vid överintendentens granskning av förslaget fann denne skäl att ändra ritningen och uppdrog i november 1798 åt professor Olof Tempelman att göra en ny ritning. Samtidigt bestämdes att det nya förslaget skulle översändas till landshövding Krabbe, för att inhämta församlingens

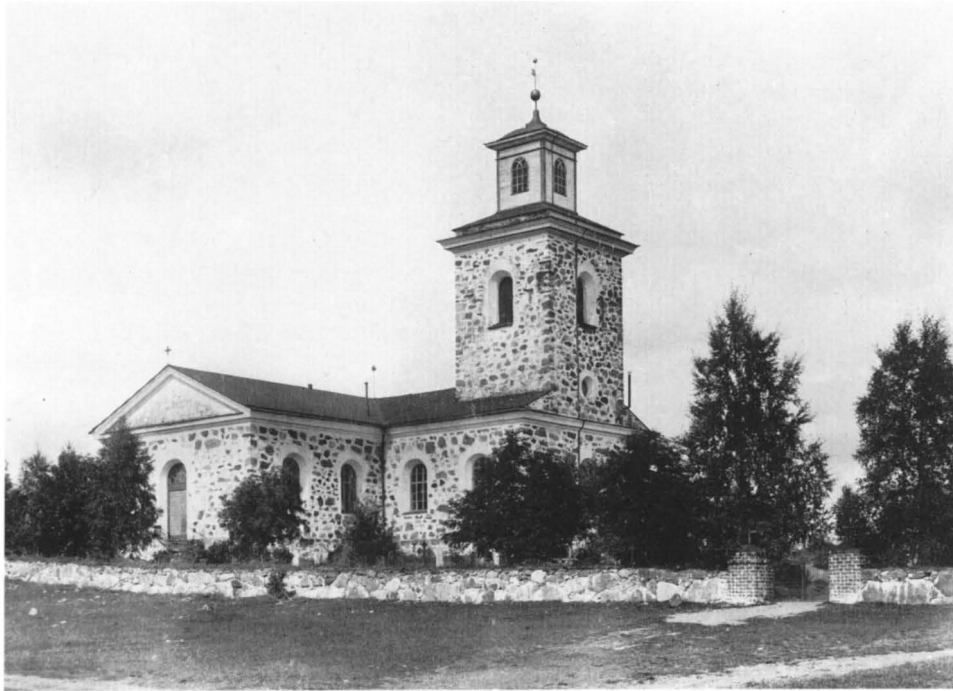

Fig 253. Nummis kyrka. Byggt 1822. Foto Finlands Nationalmuseums samlingar.

Nummis Church, built in 1822.

åsikt.⁵⁸ Församlingens svar var att man önskade följa Rijfs ritning, då den ansågs ge en lägre byggnadskostnad.

Vid en veckosammankomst inom ämbetet i juni 1799 överlämnade Tempelman handlingarna om Kelviå klockstapel, bestående dels av Rijfs förslag, dels av ett förslag upprättat av honom själv efter församlingens senaste önskemål. Ämbetet ursprungliga förslag hade förenklats, genom att klockstapelns lanternin uteslutits (fig 255). Överintendenten beslöt att båda alternativen skulle underställas Kungl. Maj:t. och i sin skrivelse framhåller han att han ej delar församlingens åsikt, att det vid en reparation skulle bli billigare med Rijfs förslag. Tvärtom ansåg han, att det förslaget skulle bli dyrare genom extrakostnaden för lanterninen.⁵⁹ Skrivelsen föredrogs för kungen på Drottningholms slott den 9 juli 1799.⁶⁰

Kungens beslut, föredraget vid ämbetets veckosammankomst den 6 augusti 1799, innebar att kostnadsförslag skulle utföras för bägge förslagen, varefter dessa skulle underställas sockenstämman genom landshövdingens försorg. Då skulle sockenborna ges tillfälle att överväga vilket alternativ de föredrog med hänsyn till de ekonomiska tillgångarna. De skulle dessutom tillfrågas om det år 1796 fattade beslutet om reparation av klockstapel, avsåg en förbättring av den gamla stapeln

eller om meningen var att bygga en ny stapel med sockenmagasin.⁶¹

Vid ämbetets sammanträde den 19 juni föredrogs landshövding Krabbes svar. Av det framgick att Kelviå sockenmän enhälligt hade beslutat att ett sockenmagasin var onödigt och att de endast önskade reparera klockstapel på plats, då tillgångarna ej medgav någon flyttning och därmed följande kostnader. Hovintendenten Piper, överintendentens ställföreträdare, beslöt att underställa skrivelsen Kungl. Maj:ts prövning, med ett påpekande om att en reparation kunde utföras av en byggmästare på orten. Den 28 juli bifölls församlingens yrkande, med den inskränkningen att inga tillbyggnader fick ske och ej heller anbringandet av några dekorativa detaljer.⁶²

År 1803 återkom ärendet till ämbetet. Landshövdingen i Vasa meddelade då att Kelviå klockstapel var helt förlorad, varför man önskade uppföra en ny på en annan, mer lämplig, plats. Då församlingen redan lagt stengrunden till den nya klockstapel och anskaffat material, önskade man nu uppföra den efter någon av de vid ämbetet omarbetade ritningarna. Vid föredragningen för Kungl. Maj:t den 24 maj 1804 bifölls för samlingens önskan, med tillägget att om ett tornur skulle bli för kostsamt, kunde det anstå till senare.

Den klassicistiska klockstapel uppfördes efter Tem-

Fig 254. Kelviå klockstapel. Plan och fasad, förslag av J Riff 1796. RA.

Kelviå Church. Proposal drawing for the bell-tower by J Riff, 1796.

pelmans ritningar, som redan 1799 hade godkänts av överintendenten Fredenheim (fig 256).

Kyrkobyggandet i stort

Överintendentens uppgift var att ge råd och anvisningar om lämplig utformning av de publika byggnaderna, en uppgift som efterhand utökades så att den omfattade alla byggnader, som skulle uppföras med allmänna medel. Det måste betonas att uppgiften i första hand var rådgivande i ärenden, som skulle beslutas av Kungl.

Fig 255. Kelviå klockstapel. Plan och fasad, förslag av O Tempelman 1799. RA.

Kelviå Church. Proposal drawing for the bell-tower by O Tempelman, 1796.

Maj:t. Tillsynen av att byggnaderna utfördes enligt de fastställda ritningarna ålåg främst landshövdingarna och det ligger i sakens natur, att efterlevnaden blev sämre ju längre bort man kom från huvudstaden och residensstäderna. Det är därför ganska naturligt att en del byggnadsföretag i Finland, främst kyrkor, genomfördes, utan att de av Kungl. Maj:t fastställda ritningarna följdes till alla delar eller att ritningar och kostnadsförslag överhuvudtaget inte sändes till Stockholm för godkännande.

Fig 256. Kelviå klockstapel. Byggd 1803–04. Foto 1896. Museiverket, Helsingfors.

Kelviå Church, the bell-tower, built 1803–04.

Enligt 1734 års lag åvilade ansvaret för kyrkobyggnader helt de enskilda församlingarna och i den lagen heter det:

”Alle, som i socknen bo, skola Kyrkio bygga och uppehålla, och hvad ther til hörer: såsom klockostapel, kyrkiomur, soknestufvu, och fattigstufvu. Bygningsverke, körslor, och annan kostnad, utgjöres härtil efter hemmantalet, och dagsverken efter matlagen. Innan något i thy mål företages, skola soknemännen kallas tilhopa, at therom samrådas, och sig förena.”

Det var således socknemännen som, på en allmän sockenstämma, skulle besluta om kyrkans byggnader och de kunde i princip bygga, reparera eller bygga om sin kyrka efter eget skön. Av tradition föredrog de kortsiktiga lösningar, d v s träkyrkor, allrahelst som materialet var lätt tillgängligt och byggnadstekniken välkänd. Sockenborna föredrog vanligen att dröja med reparationer i det längsta och det medförde givetvis att biskoparna

och domkapitlen, som var måna om kyrkans värdighet, sökte påverka böndernas inställning till att bygga nya och större kyrkor.

Genom kungliga förordningar, som samtidigt reglerade Överintendentsämbetets verksamhet, beskas socknemännens rätt att själva besluta om sin kyrka, klockstapel, m m, medan skyldigheterna kvarstod oförändrade. Detta förhållande gav förvisso konflikthanledningar och till yttermera visso kom domkapitlens krav på större och flera kyrkor, till följd av den folkökningen, som ägde rum under den studerade perioden. Svåra vägförhållanden gav också upphov till tvister inom församlingarna, då de avsides boende ställde krav på en egen kappelkyrka.

Inledningsvis, d v s under perioden 1759–1776, inkom till Kungl. Maj:t. endast tolv ärenden från Finland, av vilka tre omritades av Överintendentsämbetet. Efter 1776 ökade antalet snabbt och fram till och med 1809 kom ämbetet att sammanlagt behandla 197 olika ärenden. Dessa var mycket ojämnt fördelade över tiden. En första topp kom omkring 1785, då finska objekt behandlades vid 16 tillfällen enligt ämbetets protokoll. Antalet protokollsomnämmanden avtar därefter och botten nåddes 1790, då inget finskt kyrkoärende finns i protokollen, sannolikt en följd av 1788–90 års krig. Efter 1790 ökade antalet markant och år 1800 förekommer finska kyrkonamn vid 44 tillfällen. Efter 1800 sjönk antalet återigen för att nå en ny topp 1807 med 24 omnämmanden. Sista gången ämbetet behandlade en kyrka i Finland var 1808. De angivna siffrorna ger endast en fingervisning om omfattningen av ämbetets aktivitet. I sammanhanget kan nämnas att handläggningstiderna som regel var mycket korta och vanligen förekommer ett byggnadsprojekt en till tre gånger i protokollen.

Under perioden 1765–1809 approberade Kungl. Maj:t. något över 100 ritningar till nya kyrkor i Finland, som hade behandlats av Överintendentsämbetet. Alla kyrkor kom inte till utförande, då i flera fall den först approberade ritningen ersattes av en ny till följd av ändrade förutsättningar av något slag. I några fall hann kyrkorna inte att uppföras före freden 1809 och den sista, Lestijärvi, byggdes först 1827. I avsikt att få en kvantitativ belysning av ämbetets betydelse för den kyrkliga byggnadsverksamheten i landet under de aktuella åren, har i den följande sammanställningen uppgifterna i det studerade materialet jämförts med uppgifter i Finska kyrkor av Lindberg ifråga om nybyggda kyrkor och klockstaplar samt mer omfattande reparationer och tillbyggnader. I sammanställningen har de tre predikohus, till vilka ämbetet utarbetade ritningar, ej medräknats.

Ärendetyp	Ämbetet och Lindberg	Endast Lindberg	Summa
Nybyggnad av kyrka	82	51	133
Nybyggnad av klockstaplar	21	15	36
Reparationer, ombyggnader, m m	30	21	51
Summa verkställda ny och ombyggnader, m m.	133	87	220

Sammanställningen visar att av de 133 uppförda kyrkorna byggdes 51 stycken, d v s 38 %, utan att församlingarna inhämtade Kungl. Maj:ts. godkännande. Ett stort antal av dessa, 48 stycken, uppfördes före 1785, varav 27 var kapellkyrkor. Efter 1785 uppfördes endast tre kyrkor utan att gällande förordningar följdes. I sammanhanget kan nämnas att ämbetet också handlade 30 inredningsärenden, altare, predikstolar, m m, men ifråga om dessa har inte någon jämförelse skett med uppgifter hos Lindberg. Av sammanställningen kan man dra den slutsatsen att effekten av lagar och förordningar inledningsvis var begränsad, då många församlingar löste sina problem med egna resurser utan inblandning av Överintendentsämbetet och Kungl. Maj:t.

En fråga, som ständigt var aktuell, gällde om den tilltänkta kyrkan fick uppföras i timmer. Under den studerade perioden uppfördes endast 11 kyrkor i sten, framförallt i den sydvästra delen av landet, där man sedan medeltiden hade erfarenhet av sådant byggande. I de övriga delarna av landet bjöd man ett starkt motstånd mot tanken på att bygga annat än träkyrkor. Där framhöll man ständigt att församlingen var fattig och att man saknade lämpligt arbetsfolk och material, vilket i många fall ledde till ekonomiskt kortsiktiga lösningar med ökade kostnader på sikt. Att man kunde bygga en stenkyrka i inlandet, visar det tidigare anförda exemplet från Kuopio, även om byggnadstiden där blev mycket lång. De sista handlingarna om kyrkan överlämnades nämligen först 1811 till det ryska kejsarliga regeringskansliets ombud.

I arbetet med finska kyrkobyggnadsförslag deltog större delen av de anställda på ämbetet, givetvis i större eller mindre omfattning. De som utförde de flesta ritningarna var Palmroth, 21 projekt, von Engeström, 13 projekt, samt Tempelman och Wennberg med vardera tio projekt. De övriga projekten fördelades tämligen likformigt på ämbetets övriga personal.

Ämbetets ritningar utgjordes i allmänhet av en plan

och fasadritning. Endast undantagsvis förekommer en sektionsritning. För att översätta dessa ritningar till en byggnad fordrades kunniga byggmästare, som givetvis hade många tillfällen att sätta sin personliga prägel på verken. Nästan undantagslöst var det så att de byggmästare, som gjort förslagsritningarna, också fick leda byggnadsarbetena.

Slutligen återstår att bedöma Överintendentsämbetets betydelse i den arkitektoniska utvecklingen i Finland. I de fall, då församlingen begärde att ritningar och kostnadsförslag skulle upprättas på ämbetet, kunde dess arkitekter i hög grad påverka den arkitektoniska utformningen inom givna kostnadsramar. Genom dessa ritningar påverkade ämbetet givetvis den allmänna stilutvecklingen i Finland. I de flesta fallen bestod emellertid ämbetets insats av att man granskade ritningar, som utförts av lokala byggmästare med erfarenhet av att bygga kyrkor. Även om dessa ritningar omarbetades, utgick man på ämbetet alltid från de insända förslagen. I allmänhet ändrades endast detaljer, som taklutning, sakristians placering, fönstrens utformning och storlek, portalernas utseende samt framförallt tornspirornas utformning, som alltid gjordes lägre. Sekundärt påverkade ämbetet även på detta sätt arkitekturutformningen.

Ämbetets ritningar följdes givetvis inte alltid, men dess ritningar fick alltid tjäna som förebild. Ett exempel på detta är Kuru kyrka. Den lokale byggmästaren följde där inte ämbetets ritning, utan han byggde efter en egen ritning, som har stora likheter med den som först hade sänts in till Kungl. Maj:t. I den använda ritningen har han emellertid följt ämbetets förslag att göra kyrkan mer långsträckt och med fler, större fönster, men bibehållit sitt eget förslag till torn.

En väsentlig påverkan kan spåras i de, fram till 1700-talets senare del, mycket vanliga korskyrkorna i Finland. De finns i olika varianter, men ursprunget är stormakts- och frihetstidens stora kyrkobyggnader i riket, främst Katarina och Adolf Fredriks kyrkor i Stockholm. Rokokon fick aldrig något fotfäste i Finland och ej heller den franska nyklassicismen, då antalet av Kungl. Maj:t. godkända kyrkor var ganska få fram till 1780. Efter denna tidpunkt förändrades ämbetets ideal mot en mer utpräglad klassicism, en förändring som understöddes av Gustav III. Tempelman var en av företrädarna för den nya, strängare stilinriktningen. Som professor och lärare vid Konstakademien kunde han genom sina elever påverka den arkitektoniska utvecklingen i hela riket, samtidigt som han även satte sin prägel på ämbetets verksamhet.

Med tanke på det stora antalet ritningar som utarbetades och som i det övervägande antalet fall resulterade

i färdiga byggnader bör man i stort kunna dra den slutsatsen att ämbetet stod för det inflytande i stilavseende, som nådde Finland utifrån Europa under den aktuella perioden. Inhemsk arkitektur saknades och det var lokala byggmästare, som fick i uppdrag att författa förslagsritningarna. En förutsättning för att få dessa ritningar godkända av Kungl. Maj:t. var naturligtvis att de följde de riktlinjer som Överintendentsämbetet utstakade. Det nyklassicistiska stilidealet som ämbetet införde i Finland kom till att börja med att bestå även efter freden i Fredrikshamn år 1809.

NOTER

1. "att förse Riket med beständige och prydlige Byggnader, Sthlm 1969. Sid. 36–37
2. Suomen kirkot, band 13. Sid. 16
3. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1764–67. Volym 312. Ritningar Finlands kyrkor. M.7:1.
4. Suomen kirkot, band 13. Sid 16.
5. Lindberg, 1935. Sid. 258–259.
6. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1779. Volym 318.
7. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. K.26:1,2.
8. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1780. Volym 319.
9. Ibid.
10. Lindberg, 1935. Sid. 142–143. Kyrkan förlängdes enligt Finlands IK:s ritning 1846, då även sa kristian flyttades till en lägre byggnad på korgaveln från sin förra plats vid norra sidobyggnaden.
11. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1785. Volym 324.
12. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1785. Volym 324. Ritn. Finlands kyrkor. S.1:1.
13. Pettersson, 1985. Sid. 313–317. Kyrkan brann ned 1969.
14. FRA. PTACa 62. Protokoll för Borgo concistorium 1797. Sid. 36.
15. RA/ÖIÄ. FIIB:1.
16. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1795. Volym 333.
17. FRA. PTACa 62. Sid. 39–40.
18. Ibid. Sid. 42–44.
19. Ibid. Sid. 45–47.
20. Ibid. Sid. 36.
21. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1799. Volym 337.
22. Ibid.
23. Ibid.
24. RA/ÖIÄ. FIIB:1.
25. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1807. Volym 343. Länsbyggmästaren Jacob Rijf, 1753–1808, vistades 1783–84 i Stockholm, där han deltog i Målare och Bildhuggarakademiens övningar i civilarkitektur. Hans betyg därifrån utfärdades den 28 juni 1784. Rijf torde ha haft Tempelman som lärare.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Ibid.
29. RA/ÖIÄ. Protokoll 16 jan. 1807. AIaa. Volym 12.
30. RA/ÖIÄ. Protokoll 2 april 1807. AIaa. Volym 12.
31. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. K.24:1,2.
32. Wik. Vasa 1972. Sid. 319.
33. Ibid. Sid. 320.
34. FRA. Rak. H. S6M 1/2.
35. FRA. PTA. Eb 127. 1796.
36. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1797. Volym 335.
37. RA/ÖIÄ. Protokoll den 9 och 30 aug. 1797. AIaa. Volym 5. Ritn. Finlands kyrkor. A.3:1
38. Lindberg, 1935. Sid. 19.
39. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1801. Vol. 338.
40. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1802. Vol. 339.
41. Ibid.
42. RA/ÖIÄ. FIIB:2.
43. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1802. Vol. 339.
44. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. M. 8:1.
45. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1786. Volym 325.
46. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. V.1:1.
47. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1800–01. Volym 338.
48. RA/ÖIÄ. Protokoll 18 dec. 1800. AIaa. Volym 6.
49. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. V.1:2
50. Lindberg, 1935. Sid. 310.
51. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1807. Volym 343.
52. RA/ÖIÄ. Protokoll 14 nov. 1805. AIaa. Volym 10.
53. RA/ÖIÄ. Protokoll 26 febr. 1806. AIaa. Volym 11.
54. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Majt. 1807. Volym 343. Protokoll 28 maj, 27 juni, 1807. AIaa. Volym 12.
55. RA/ÖIÄ. Ritn. Finlands kyrkor. N.2:2.
56. FRA. Lojo sockens kyrkoarkiv. Handlingar 1749–1825. IIG:3.
57. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1799. Vol. 337. Ritn. Finlands kyrkor. K 12:1.
58. RA/ÖIÄ. Protokoll 13 och 27 nov. 1798. AIaa. Vol. 5.
59. RA/ÖIÄ. Protokoll 26 juni 1799. AIaa. Vol. 5. Ritn. Finlands kyrkor. K12:1, 2.
60. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1799. Vol. 337.
61. RA/ÖIÄ. Protokoll 6 aug. 1799. AIaa. Vol. 5.
62. RA/ÖIÄ. Protokoll 19 juni och 28 juli 1800. AIaa. Volym 6.
63. RA/ÖIÄ. Skrivelser till Kungl. Maj:t. 1803. Volym 340.

KÄLLOR OCH LITTERATUR**Otryckta källor**

Helsingfors, Riksarkivet.

Borgå concistorium

Protokoll 1797 och 1842

Byggnadsstyrelsens arkiv

Handl. 1749–1825

Ritningar till kyrkor 1765–1808

Lojo sockens kyrkoarkiv

Stockholm, Riksarkivet

Inrikes civilexpeditionen

Konselj och kabinetsprotokoll

Överintendentsämbetets arkiv

AIaa. Protokoll, äldre huvudserien

FIIb. Kyrkliga byggnader i Finland

Ritningar till kyrkor 1749–1809 i Finland

Skrivelser till Kungl Maj:t 1749–1809

Litteratur

”at förse Riket med beständige och prydlige Byggnader”. Byggnadsstyrelsen och dess föregångare. Stockholm 1969.

Edling, Barbro, Överintendentsämbetets organisation och arbetsuppgifter. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr. 17–18. 1989.

Ehrensward, Ulla, Svenska arkitekturritningar i Eremitaget och andra samlingar i Leningrad. Stockholm 1962. Nationalmuséi skriftserie nr. 8.

Lindberg, Carolus, Finlands kyrkor. Helsingfors 1935.

Lukkarinen, Ville, Jacob Rijs försvunna plan till en ny kyrka i Lillkyro. Finskt museum 1987. Helsingfors 1987.

Pettersson, Lars, Kyrkor och klockstaplar i svenska Österbotten.

Svenska Österbottens historia V. Vasa 1985.

Pettersson, Lars, Rijf, kyrkobyggarläkten. Helsingfors 1977.

Runeberg, Carl Michael, Finlands historia. Borgå 1973.

Suomen kirkot. Finlands kyrkor. Band 13. Ekenäs 1985.

Wik, William, Bidrag till studiet av släkten Rijfs kyrkobyggarverksamhet. Befryndade bondesläkten i Österbotten. Vasa 1972.

Bilagor

1. Kungliga förordningar 1759, 1764 och 1776

1759

Den 22 Martii. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfdingarne och Consistorierne, angående ansökningar om Collecter til Kyrkors byggande och reparerande.

Som wid ansökningar om Collecter til Kyrkors nybyggande, reparerande eller utwidgande ej altid blifwit i akt tagit, hwad uti Kongl. Ciculaire-Brefwet af d 8 Martii 1728, så wäl som i Kongl. Resolutionerne på Prästerskapets Allmänna Beswär af åren 1731 och 1739, härom är förordnat; Altså, och på det Församlingarne ej för ofta med Collecter måga beswäras, och Kongl Maj:t icke heller i oträngt mål må med slike ansökningar warda öfwerhopad, wil Kongl. Maj:t härmed i nåder förordna:

1. Innan hos Kongl. Maj:t någon sådan ansökning anmäles, bör, efter föregången allmän Socknestämman, samt Församlingens och Socknemännens samråd om Collectens nödwändighet, syn och besiktning å Kyrkan ske af Domaren i orten, i närvaro af Probsten eller någon annan af Consistorio dertil förordnad Prästman, Församlingens Kyrkoherde eller den dess sysla förestår, Församlingens Kyrko-Råd, Föreståndare och Äldste, Kyrko-wärdar och andre dertil utsedde Socknemän, jemte en skickelig och godkänd Byggmästare samt förfarne och tillförlätelige Handwärfkare; då 1:o Kyrkans beskaffenhet och bristfälligheter noga skärskådas och omständeligen beskrifwas, och, sedan om sättet til förbättringen är öfwerenskommit, utsattes kostnaden dertil styckewis, i penningar uträknad; hwarwid, i fall nybyggad eller så ansenlig reparation, som ändrar Kyrkans förra skick, fordras, bör den af Byggmästaren författade ritning derå, jemte omkostnads-förslaget, äfwen som wid andre publique byggnader sker, til Kongl. Byggnings-ämbetets öfwerseende insändas, eller ock med samma Ämbete förut rådgöras. 2:o, Efterses, hwad medel och penningar Kyrkan hafwer, efter räkenskaperne, at tilgå. 3:o, Om Kyrkan innehafwer några wissa inkomster af donerade eller testamenterade Hemman, Ågor, Spannemål och Capitaler, bör sådant upgif-

was jemte de ständige utgifter, som torde deraf kunna anordnas. 4:o, Antecknas Församlingens eller Socknens storlek och hemmantalet af de der belagne Säterier, Frälse- Skatte- och Krono-hemman, samt antalet af Torp och Matlag; Och, i fall Collect sökes til någon Stads Kyrka, eller om uti Församlingen ligger någon Stad, som i Kyrkans byggnad och underhållande tager någon del, bör äfwen utsättas antalet af Stadens Borgare och Matlag, som til Församlingen höra. 5:o, Om, och hwad kostnad Församlingens Inwånare igenom sammanskott och af egna medel hafwa i de senare åren ifrån 1720 sielfwe gjordt til Kyrkans byggnad, underhåll eller reparation. 6:o, Om Församlingen redan någon gång i senare åren ifrån 1720 undfått en eller flera Collecter inom Stiftet eller omkring hela Riket, och til hwad summa de sig bestigit.

2. Ej bör någon Församling, eller något Consistorium, til Kongl Maj:t inkomma med ansökning om Collect på annat sätt, än at, sedan Församlingen hos Consistorium begärt, at til Collects undfående warda i underdånighet anmäld, Consistorium öfwerwägar de wid synen och besiktningen befundne omständigheter och deröfwer författar sit til Kongl. Maj:t ställte underdåniga utlåtande, samt det, tillika med besiktningen och den i 1§. omnämde ritningen, sänder til Konungens Befallningshafwande i orten, som det ena med det andra, jemte sit egit underdåniga betänkande, til Kongl. Maj:t öfwerlämnar: Och bör Consistorium så wäl som Konungens Befallningshafwande icke blott hemställa Församlingens ansökning til Kongl. Maj:ts nådiga godtfinnande, utan tydeligen styrka antingen til afslag, eller ock til en enda eller så många Collecter inom Stiftet eller omkring hela Riket, som Församlingen tyckes wärkeligen förtiena; Hwarwid til efter rättelse lända bör, hwad uti Kongl. Resolutionerne på Prästerskapets Beswär af d 24 Septembris 1731 §. 5, och d 6 Junii 1739 §. 2 i detta mål är stadgat, och måga owilkorlige Collecter ingalunda, utan för besynnerlige ordsaker, tillstyrkas, emedan Församlingar, hwilkas egne Kyrkor stå under swåra reparatio-

ner och byggnader, böra ej beswäras med Collecter til andre Kyrkor.

3. I fall byggnaden eller reparationen, som Församlingen åstundar, finnes wara mindre nödwändig, eller på et icke nog sparsamt och tillika waraktigt sätt tilrädd: Eller ock, om den nödige kostnaden icke är större, än at Församlingen, igenom egne sammanskott, kan och bör den åstadkomma, så bör Consistorium först, och Konungens Befallningshafwande sedan låta derom göra Församlingen behörige föreställningar: Och, om Församlingen sig icke derwid finner, utan lika fullt yrkar på ansökningens anmälände om Collect, bör ock sådant alt af Consistorio och Landshöfdingen i underdånighet tilkänna gifwits och andragas. Skulle ansökningen om Collect annorlunda inkomma, än i föregående 1, 2 och 3 Puncterne föreskrifwit är, får den icke til Communication och anmälände antagas.

4. Som wäl en del Församlingars Inwånare wisat sig williga och beredde at, med samlad magt, både i penningar och arbete gripa sig an til at i rättan tid underhålla och förbättra deras Kyrka, men ändå, för en deras förmåga öfvergående dryg kostnad skull, särdeles, när det ankommer på Kyrkans ansenliga utbyggnad eller annan swår reparation i en liten och swag Församling, ej mägta sådant fullborda utan hjelp och understöd af Collectemedel; hwaremot åter hos andre, jemwäl större och förmögnare Församlingars Inwånare förnimmes understundom en så stor tredska och hoglöshet, at de, på många år, hwarken med penningar eller arbete bekymrat sig om Kyrkans wid magt hållande; utan låtit den så illa förfalla, at när reparation oundwikligen ske måste, kostnaden stiger högre, än Inwånarena förmå utgöra; då äfwen de söka hjelp af Collecter, hwilket likwäl kunnat undgås, om Inwånarena småningom och efterhanden med årliga sammanskotter i penningar och materialier sig til arbetet i tid beredt hade; Altså åligger Consistorierne hädanefter, så ofta någon Församling til Collect anmäles, at då tillika omständeligen berättta, huru och med hwad upmärksamhet och alfware Kyrkans nödortft och byggnad blifwit wid de i Församlingen skedde Biskops- och Probste-Visitationerne efterfrågad och besedd, efter Kyrko-Lagens 24 Cap 8§. 6 Puncten och 19§. 6 Puncten; I anledning hwaraf Biskoparne och Probstarne hädanefter ock böra, wid Visitationerne, alfwarligen upmuntra och anmana Församlingarnes Inwånare, innan någon Kyrko-byggnad och reparation tilstundar, at förut, igenom enhällige sammanskott efter Hemmantalet, i flera år samla hwad til framdeles förestående byggnad kan i materialier och penningar tarf-

was, då både utgiften för hwar och en Jordägare eller Åbo blifwer lätt och drägelig, och jemwäl tilgången säker och tilräckelig. Enär Inwånarene enhälleligen eller efter fläste rösterna i sådant sammanskott ingå, bör det likaledes på deras egen förening ankomma, huru mycket efter hemmantalet må härtil på längre eller kortare tid årligen utgöras; Hwarefter och i fall några af Sockneboerne skulle ej i rättan tid afbörda sig och betala det öfwerenskomne sammanskottet, må Församlingen ej wara skyldig, at anlita Konungens Befallningshafwande om handräckning til utmätning, utan, efter Socknestämmobeslut, låta genom 2:ne owälduge utsockne Nämдемän eller en Nämдeman och en annan bofast man, under lika myndighet och hägn, som andre Kronobetjente, indrifwa och utmäta det innestående sammanskottet, dock ej för längre tid tillbaka, än 3 år, på sätt, som 17 Cap. 3.§. Jorda Balk innehåller. Eljest, hwad Kyrkors byggnad och reparation angår, böra följande i akt tagas, nemligen: At, innan kostnad göres på prydnaden af Altartafla, Predikestol, klockor eller hwarjehanda innanrede, böra Kyrkans murar, wäggar och hwalf först botas och i stånd sättjas: At särskillte Klockstaplar af trä undwikas och besparas, och i det stället Klockorne, der det sig göra låter och utan Kyrko-hwalfwens fara ske kan, flyttas uti stentorn, hwilka ej böra wara högre och spitsige, utan med medelmåttige hufwar: At likmättigt 4§. af 1731 års Kongl. Resolution på Prästerskapets Allmänna Beswär, Annexe-Församlingar ej böra beswäras med deltagande i Moder-Kyrkans byggnad och reparationer, så framt ej Moder-kyrko-socknen tillika hjälper Annexet: Och, för öfrigt, at wid Biskops- och Probste-Visitationerne tilses bör, det de undfångne Collecter ej användas til annat, än det behof, hwartil de egenteligen bewiljade blifwit: Hwilket alt Landshöfdingarne och Consistorierne hafwa at ställa sig til efter rättelse, samt låta komma til de Församlingars kunskap, hwilka någon Collect söka.

1764

Den 28 Aug. Kongl. Circulaire Bref, angående ansökningar om Collecter til Kyrko-Byggnader och Reparationer.

Ehuru Kongl. Maj:t skäligen hade förmodat, det Dess igenom trycket utgångne Nådige Circulair-Bref af den 22 Martii 1759, angående ansökningar om Collecter til Kyrkobyggnader och reparationer, skulle förekomma de wid slike ansökningar förut försporde missbruk, i det, at många Församlingar, dels utan trängande nöd, fallit Kongl. Maj:t dermed beswärlige, dels ock ej anskaffat och bestyrkt de underrättelser och uplysningar,

som nådige warit; men likafullt blifwit af wederbörande hos K:gl. Maj:t med underdånige föreskrifter ofta understödde, har Kongl. Maj:t likväl af de många sedermera inkomne och nu af Kongl. Maj:t granskade collectansökningar måst förnimma, det ofwanberörde Dess Nådige Bref hwarken af Församlingarne eller Dess Embetsmän blifwit alltid så noga i akt tagit och efterföljdt, som wederbordt, och at det samma jemwäl i sig sielft behöfwär ökas uti åtskillige delar och omständigheter; I anledning hwaraf Kongl. Maj:t ytterligare i detta ämne förordnat följande:

1:o, Såsom alle Socknar i en och samma Församling böra, likmätigt Förordningarne, i så måtto räcka hwarandra hjälpsam hand och deltaga med hwarandra i Kyrkornes nybyggnader, utwidgningar, förlängningar och swära reparationer, at uppå de ställen, der Moder-Kyrko-Församlingarne äro deras Annexe-Församlingar, i slike mål, til hjälp, böra de tilbakars utaf desse, wid förefallande tilfällen, understödjas, men, at Capell-Socknarne alltid deltaga i deras Moder-Kyrkors byggnader och reparationer, derest ej, igenom särskilde föreningar, annorlunda är öfwerenskommit; Altså bör ock wid den uti 1§. 4. Momentet af 1759 års Circulair-Bref påbudne syn- och besiktning noga antecknas och beskrifwas Hemmantalet, Torpen och Matlagen ej allenast uti den Sockn, som ärnar för sin Kyrka söka Collect, utan ock uti de öfrige til samma Pastorat hörande Moder- eller Annexe-Socknar och Capeller.

2:o, At alt hwad en Församlings Inwånare och Socknemän uti Materialier, Körslor, Foror, Frackter, Dagswårken och Handlangare syslor wid Mur- Timmer-Snickare- eller Smeds arbete kunna och böra, innom sig sielfwe, sammanskjuta och åstadkomma, ej må hädanefter uti omkostnads förslaget upföras och til summan beräknas, utan endast sådant, som oundwikeligen måste med penningar betalas.

3:o, At, emedan fem år nu woro förflutne, sedan Församlingarne, enligt 4§. af förberörde 1759 års Bref, blifwit anmanade til at, innan Kyrkobyggnad eller Reparation tilstunda, förut, igenom enhällige samman-skotter i flere år, hwar för sig, samla hwad framdeles förestående Byggnad kan i Materialier och Penningar tarfwa, på det både utgiften för hwar och en Jordägare eller Åbo måtte blifwa lätt och drägelig och jemwäl tilgången säker och tilräckelig; Ty bör ock ej någon Collecte-ansökning hädanefter hos Kongl. Maj:t i underdånighet anmälas, innan Församlingen, som derom anhåller, wid undersökningen, wist sig, igenom werkeli-

ge och betydande sammanskott i flere år, wara til andre Församlingars medlidande och understöd af Collect förtjent, til hwilken ända Kongl. Maj:ts Befallningshafwande hafwa, hwar i sit Län, at, igenom Publicationer å Predikestolarne, allmänneligen kungöra; det de Församlingar, som försummat i rättan tid bota, bättra och förwara sina Kyrkor til Murar eller Wäggar, Tak, Hwalf, Torn och Fönster, och jemwäl finnas hoglöse och förgätne af den försicktiga omtanka och sorgfällighet at småningom och efter handen samla hwad eljest, på en kort tid och i hastighet, ej kan aflöpa utan dryg kostnad och känning, göra sig sielfwe, dymedelst förlostige af alt vidare hopp at hädanefter njuta någon Collect, men skola ändock blifwa alfwarligen tilhåldne at, på egen bekostnad, fullgöra sin skyldighet med Kyrkornes behöriga widmagthållande, om hwilket senare Probstarne, hwar och en i sit Contract, skola, wid answer til görande, wara förpliktade at sielfwe och igenom Kyrkoherdarne tidigt påminna Församlingarne, samt, så snart någon Sockn wisar härutinnan tröghet sådant icke förtiga, utan i tid angifwa hos Biskopen och Consistorium, som då hafwa at begära handräckning af wederbörande Kongl. Befallningshafwande, hwilken det åter skal tilhöra at, sedan den angifne Socknen blifwit hörd, föreskrifwa den samma wiss tid, innom hwilken Byggnaden eller Reparationen bör wara färdig och fullbordad, och det wid witegens föreläggande, efter Församlingens storlek, ifrån 50 til 200 Dal. Silwermynt, som Socknens fattig-Cassa tillfalla skola.

4:o, Aldenstund, på de flesta orter, Församlingarne äro mycket betungade af en inritad gammal osed at hålla tak öfwer Kyrkobalkar, som antingen äro av träd timrade eller ock wäl bestå af gråstens murar, men ändock äro med bräder eller spån täckte, hwilka tak hysa det dubbla fel, at de dels äro owaraktige och beswära Socknens Inwånare med arbete och kostnad til deras underhållande och dels fräta Skog och träwårke, som derigenom, på et oträngt och emot sielfwa naturen stridande sätt, warder användt til bestånd och förwar af Gråsten, som ifrån förwandling nogsamt och bäst förwarar sig sielf; Fördenskull och på det, en så stadelig qwarlefwa utaf ålderdomen ifrån Påfwedömet måtte hädanefter aldeles warda afskaffad, skal det åligga Probstar, Kyrkoherdar och Presterskap at påminna och warna, samt Kronobetjeningen at med eftertryck tilhålla alla Sockneboer at, efter handen och så fort större eller mindre del af de nu utaf träwirke eller gråsten uppsatte Kyrkobalkar förfalla, dem hädanefter ej annorlunda reparera, förbättra eller upbygga, än endast med Kalkstensmur utan något bruk, kalkband, hwitlimning eller täckning

och det wid 100:de Dal. Silfwermynts wite til Socknens fattig-Cassa för den Socknebo hög eller låg, rik eller fattig, som häremot bryter; Men wid de Kyrkor, der någorlunda dertil tjenlig gråsten, sprängd eller osprängd, icke kan wara at tilgå, eller icke, utan alt för dryg kostnad, kan framskaffas, måge Balkarne äfwen hädanefter blifwa af träd, dock med minsta kostnad inrättade och utan all täckning.

5:o, Som mycken kostnad, hwarutaf anledning til Collectansökningar tages, ofta härrörer af de mäst öfwer alt brukbare Wapnehus, som til grunden, murar och tak äro i mon emot storleken lika dyre at bygga och underhålla som sielfwa Kyrkan, men likwäl i sig sielfwe äro så onödige, at de kunna, såsom på några ställen sker, aldeles umbäras, eller ock at en Huf af bräder kan göra Socknen lika tjenst; Så böra tjenlige föreställningar, til afskaffande af slike Wapne-hus, göras Församlingarnes Inwånare wid de tilfällen, då deras Kyrkor antingen skola å nyo byggas eller ock utwidgas på Södra sidan.

Detta alt blef wederbörande härmed tilkänna gifwit, med Nådig Befallning, at de, wid förefallande tilfällen, ställa sig det, tillika med Kongl. Maj:ts förra i detta ämne under den 22 Martii 1759 aflätne Circulair-Bref, i alla delar til noga efterrättelse, och om wärkställigheten häraf draga behörig försorg i hwad på dem ankommer.

1776

Den 31 Julii. Kongl. Maj:ts Förordning, angående hwad hädanefter wid Publique bygnader kommer at i akt tagas.

Wi Gustaf &c. Göre weterligit, at såsom Wi med missnöje förnummit, huruledes, oakadt de skyldigheter, som wid Publique bygnaders upförande uti Wårt Rike böra i akt tagas, genom flera Förordningar tilförene blifwit utstakade, men i synnerhet medelst Rescriptet til Wår Öfwer-Ståthållare uti Stockholm och samtelige Landshöfdingarne af den 8 September 1752, samt 1.§. uti Förordningen om Kyrko-bygnader af den 22 Martii 1759 påbudits, at inga Kyrkor eller andre almänne bygnader få upbyggas å nyo, eller til någon betydande del repareras, innan desseinerne tillika med kostnads-förslagen blifwit til Oss i underdånighet ingifne, och, sedan de genom Wårt Öfwer-Intendents Embetes åtgärd äro granskade och rättade, af Oss Sjelfwe i nåder gillas: så har likwäl denne Wår nådige wilje icke altid blifwit i akt tagen, och thymedelst bygnader ofta tilkommit, som sakna både waraktighet, beqwämlighet och anständigt utseende, utom det, at genom Handtwerkares okunnoghet, wederbörande blifwit inledde i öfwerflödige och illa

använda utgifter; altså och til förekommande af dylika missbruk i framtiden, wele Wi icke allenast härmed å nyo bekräfta förenämde Wåre nådiga Påbud af den 8 September, 1752 och 22 Martii 1759, utan ock ytterligare stadga och förordna, som följre:

1.§.

Alle Kyrkor, Hus, Broar och flere Publique bygnader i städerne och på landet, som antingen för Wår och Kronans räkning, eller ock af andre almänna medel byggas, böra icke werkställas, innan ordenteligen författade Desseiner, så wäl som kostnads-förslager blifwit af Wåra Befalningshafwande til Oss i underdånighet insände, at, sedan de genom Wårt Öfwer-Intendents Embete äro öfwersedde, gillade eller omgiorde, af Oss Sielfwe i nåder approberas och stadfästas. Hwilket äfwen bör i akt tagas wid betydliga Reparationer, som göra någon ändring uti dessa bygnaders indelning eller utwärtens anseende.

På de orter, der förfarne Byggmästare icke äro at tilgå, må wederbörande hafwa frihet, at directe wända sig til Wårt Öfwer-Intendents Embete om Desseiner, sedan alle de omständigheter blifwit upgifne, hwarpå sådane Desseiner böra sig grunda.

2.§

Inga Kyrkor, Residence-hus, Rådstufwor, Förråds-hus, Hospitaler, Broar eller andre bygnader, som för publike medel upföras, må hädanefter byggas af träd, utan böra de efter tilgången på orterne, werkställas af murtegel, marmor, sandsten, tålgsten eller gråsten. Skulle någon gång omständigheter sig förete, som göra träbyggnad oundwikelig, wele Wi, uppå underdånig anmälan, Oss särskilt i nåder utlåta, huruwida ändring eller inskränkning uti denna Wår almänna författning må kunna bewiljas.

3.§.

Wid Kyrkors inredning med Altare, Predikstolar, Orgwerk och andra hufwudsakeliga prydnader, hwartil ofta betydelige penninge-summor i brist af kunskap illa användas, bör hädanefter i akt tagas, at inga sådane Kyrkoprydnader förfärdigas, innan Desseinerne blifwit hos Oss i underdånighet förtedde, at på sätt, som förut om bygnader stadgadt är, af Wårt Öfwer-Intendents Embete öfwerses, och sedermera med Wår Egen nådiga approbation til werkställighet befordras.

4.§.

Enär Grafwårdar eller andre Minnes-märken i Kyrkorne af enskilta personer upresas, wele Wi äfwen i nåder

hafwa förordnat, at ritningarne deröfwer til Wår approbation i underdånighet upwisas, på det at sådane monumenter icke må, som ofta skedt, wanställa Kyrkorne, i stället för at pryda de samma, utan fast heldre wara et minne för efterwerlden om Wårt tidehwarfs insigt i Konster och Handaslögder.

Och på det denne nyttige författning icke må vara Wåra trogna Undersåtare til tunga, wele Wi i nåder tillåta, at Wårt Öfwer-Intendents Embete med Desseiner och goda råd, utan någon afgift, går Private til handa, som sig anmäla, då de wid handen gifwa omständigheterne, hwilka derwid komma at i akt tagas, och kostnaden, som de wilja använda.

5.§.

Om det af Oss i nåder påsyftade ändamålet, at förse Riket med beständiga och prydliga byggnader, skal winnas, så är det icke nog, att behörige gode Desseiner dertil författas; de måste äfwen af skickeliga och förfarne mästare verkställas. Wår nådige wilje är derföre, at

til förfärdigande af de prydnader uti Architecture, måleri och bilthuggeri, som til Publique byggnader göras för Wår och Kronans räkning, icke andre Konstnärer måge antagas och nyttjas, än de, som äro Ledamöter af Wår Målare- och Bildthuggare-Academie, eller åtminståne af bemälte Academie agreéade och godkände: hwilket äfwen bör iakt tagas wid de ornamenters och målningars exequerande, hwarmed Wåre Örlogs-Fartyg decoreras.

Hwad Epitaphier och flere Kyrko-prydnader widkommer, som på Privatorum kostnad beställas, wele Wi wäl icke hafwa någon betagit, at efter behag använda des dertil ämnade medel; men som Wi förmode, at en hwar lærer finna nyttan af ofwanbemälte Wårt nådiga Förordnande, och Wi jemwäl förunne alle som det åstunda, at genom vårt Öfwer-Intendents Embete, utan wedergällnig bekomma wackra Desseiner; så förmode Wi ock, at de, som i så måtto gagnat sig af denna förmon, äfwen lära för egen heder och båtнад skul nyttja de skickeliga Mästare, som dem af bemälte Wårt Öfwer-Intendents Embete warda anwiste.

2. Överintendenter vid K Överintendentsämbetet (ÖIÄ)

Statens byggnadsväsen anförtroddes 1697 åt en överintendent. 1772 blev överintendentsämbetet ett "kontor" inom de sk slottsbyggnadsstaterna och 1810 ett självständigt ämbetsverk. Verket omorganiserades 1917 till nuvarande byggnadsstyrelsen. Överintendentsämbetet bestod av en överintendent som chef, intender samt 1:e och 2:e arkitekter. De sistnämnda hade fram till 1864 titeln konduktör.

Nicodemus Tessin d y	1697–1728
Carl Gustaf Tessin	1728–1741
Carl Hårleman	1741–1753
Carl Johan Cronstedt	1753–1767

Carl Fredrik Adelcrantz (överintendents titel 1757)	1767–1795
Carl Fredrik Fredenheim	1795–1803
Fredrik Magnus Piper (tillförordnad)	1803–1805
Abraham Niclas Edelcrantz	1805–1813
Fredrik Samuel Silverstolpe	1813–1836
Fredrik Blom (tillförordnad)	1836–1844
Michael Gustaf Anckarsvärd	1844–1858
Gustaf Söderberg	1858–1864
Fritz von Dardel	1864–1882
Helgo Zettervall	1882–1897
Albert Theodor Gellerstedt	1897–1904
Carl Möller (byggnadsstyrelsens generaldirektör 1918–24)	1904–1917

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer
ED	Ecklesiastikdepartementet
FRA	Finlands riksarkiv, Helsingfors
GäK	Gästriklands kyrkor, beskrivningar
HLA	Härnösands landsarkiv
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm

MVHBA	Museiverket, Historiska byråns bildarkiv, Helsingfors
NordMus	Nordiska museet
PÄ	Pastorsämbetet
RA	Riksarkivet
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
SvK	Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium
ÖIÄ	Överintendentsämbetet

SUMMARY

INTRODUCTION

By AXEL UNNERBÄCK AND INGRID SJÖSTRÖM (pages 9–11)

In 1984 Sveriges Kyrkor, in co-operation with the Institute of the History of Art at the University of Stockholm, started work on a project in connection with Swedish neo-Classical churches. The Swedish name of the project is "Nyklassicismens kyrkobyggande", and its aim is to carry out a survey of this large group of churches. Although these churches are nearly as much a part of the Swedish cultural landscape as the little red cottage is, they have not been fully studied, and, above all, have perhaps been regarded with some contempt. The need for greatly increased knowledge about these churches is acute, particularly for people working in the field of the care and preservation of cultural monuments since they are confronted almost daily by questions concerning the renovation and alteration of these churches and their furnishings.

The typical Swedish "sermon church", with its plastered and white-washed walls, its tower with a tower-head or a lantern, its big windows, and its large and well-lit interior covered by a barrel-vault, was developed during the 1750's. The introduction at that time of this new type of church building was very much the result of a new administrative system for the control of public building. In 1759 an Ordinance was introduced which stipulated that all proposals for new churches whose construction was to be paid for by public funds must first be checked by the Överintendentsämbetet – The Board of Public Works and Buildings – in Stockholm and subsequently approved of by the King. In 1776 this was followed by yet another Ordinance which further strengthened the centralized steering of the planning and design of churches. This obligatory and centralized checking of church designs led to many of the new churches either being designed from the beginning – or being re-designed during the checking process – by the architects at the Överintendentsämbetet, and in this way it was possible to introduce the new type of church building throughout the whole country. However, there were a large number of variations on the official planning and design outline theme which were a product of both the individual architects' personal architectural and artistic approaches and the local builder's or master-mason's way of interpreting, simplifying, and in some cases even changing the architect's intentions as

shown on the drawings. Furthermore, certain parts of Sweden developed their own way of building which was not dependent on – and disregarded – the Överintendentsämbetet's aesthetic steering and instructions.

The period of the dominance of the neo-Classical church was during the years from around 1760 until around 1860. One or two churches in the new style were built in the 1750's, but the real breakthrough of the new type of church did not take place until after the introduction of the 1759 Ordinance. The traditional neo-Classical church still dominated in Swedish church building as late as the 1850's, although by this time it showed the stylistic influences of the heavier forms of the Empire period, and, on occasions, the tentative introduction of certain aspects of Gothic-Revival. Some ten years later however, a new type of church bearing the stamp of Gothic-Revival or neo-Romanesque architecture – and with exposed roof-trusses, glass paintings, open pews and freer plan forms – had already appeared on the scene. In view of this background it was therefore decided to extend the originally intended neo-Classical boundaries and to let the project cover all church building during the years 1760–1860.

The project is in the form of an inventory of all of the some 800 churches which were built during this period. The work is being carried out province by province, and consists partly of the compiling of information obtained from archives and literature on the subject, and partly from observations made during inspections of the churches. The results are presented in a catalogue where the churches are in alphabetical order. The summaries on each church contain information about the architect, the builder, the date that the drawings were approved, the dates for the construction period, and an account of any important alteration work which was subsequently carried out. Different aspects of church building of the period are also discussed in a series of related studies.

This volume, the third in a planned series of seven volumes covering the whole of Sweden, contains a presentation of the churches which were built in the Upper Norrland area in the extreme north of Sweden during the period 1760-1860, and church building in Finland – which until the year 1809 was still part of Sweden –

during the period 1760-1809. The material shows a wide breadth of architectural variety and distinctive regional characteristics. The local building tradition and the pre-conditions in connection with the choice of building materials have left their mark on the church buildings. A comparison of the circumstances in Norrland and those in northern Finland shows both similarities and differences between the two areas. In both cases timber was the dominating building material, but there are also similarities in the planning and design of the churches, even if the preference for the cruciform church was more marked, and the timber construction methods were frequently more advanced in Finland than they were in Sweden.

The northern Swedish and the northern Finnish areas were also linked by the fact that many architects and craftsmen worked on both sides of what is today's border between the two countries. The most well-known of these is Jacob Rifj, who, together with numerous relatives in the building branch, worked as an architect and master-builder in connection with the construction of several of the largest churches that were built around the end of the 18th century and the beginning of the 19th century – in particular Skellefteå Landsförsamlingsskyrka Church.

All three of the authors involved in this volume comment on the relationship between the Överintendentsämbetet in Stockholm and the representatives of the

local parishes. In general the goal on both sides was to reach an acceptable compromise, even if initially their positions had been rather far apart. Questions in connection with new churches were handled in the same fashion both for Norrland and for Finland, and there are very few examples of the direct exercise of its authority on the part of the Överintendentsämbetet.

Today we cannot help being filled with admiration when we think of the hardships and sacrifices which the construction of these churches involved – for here, in addition to the normal difficulties and heavy, physical labour which church building entailed at that time, in these northern areas there were also the additional difficulties presented by the harsh climate, the long winters, the travelling distances involved, and the bad roads. Today it is difficult to understand how a widely dispersed and poor population could build these churches, whose construction – because of lack of funds – was frequently drawn out over a long number of years.

There has been little written about the churches of Upper Norrland. Recently, however, they have been treated in a theme issue – “The Churches of Upper Norrland” – of “Bebyggelsehistorisk tidskrift” (Nr 22, 1991). This includes, in catalogue form, a presentation of all of the churches in Upper Norrland and an analysis of church building in the area from the Middle Ages until the present day.

CHURCH BUILDING IN UPPER NORRLAND DURING THE YEARS 1760–1860

By BARBRO FLODIN (pages 12–47)

Historical background. The scope of church building activities.

The formation of parishes which was begun during the Middle Ages was carried on continuously, and during the period 1760–1860 sixteen new parishes were created in Upper Norrland. The majority of these are in the inland areas and were formed by the subdivision of older, larger parishes. The main reason for this development was the considerable increase in population and the great distances that people were forced to travel in order to reach their parish church. At the end of the 16th century small farms and communities were heavily concentrated to the coastal areas and the river valleys – the areas, that is, which were most suitable for farming. During the 17th and 18th centuries the exploitation of mineral resources and the development of small, rural,

industrial communities – mainly in connection with the iron industry – played an important role. The establishment of small farms and new clearing and cultivation of land followed in their wake, both round the mines, the iron-ore and silver refineries, and along the roads leading to the coast. The colonization of Lapland, which had begun during the 17th century, was still in progress as late as the middle of the 19th century. The development of the forestry industry in the 19th century and the beginning of the sawmill industry in the coastal areas led to improved economic conditions and to an increase in the population.

With the establishment of new, small, farming communities and the creation of new parishes followed the construction of new churches in new places. The considerable distances involved and lack of roads had long

meant that many parishioners had great difficulty in reaching their churches. For this reason, first chapels were built in a number of places which later became centres for their own independent parishes. A number of chapels, which were only used during the summer, were built in the mountain areas, and the summer fishing season – when the fishermen lived out in the archipelago – led to fishermen's chapels being built there.

Of the 56 churches which were built in the area between 1760 and 1860, 35 were built in places where there had not previously been a church, and the remaining 21 replaced an earlier church in the same place. In 9 cases the older church had been destroyed by fire, and in 14 cases the older church had been demolished either in order that a larger church – as demanded by the population increase – could be built to replace it or because the old church was in an a too advanced state of disrepair (Figs 2–3).

As a rule the churches were built by the parishioners themselves under the supervision of a local master-builder. A system of voluntary and unpaid day-work was employed, and the timber and other building materials were supplied by some of the wealthier parishioners. Quite naturally, the conditions surrounding the construction of new churches varied greatly from place to place, and the preconditions for the construction of the large churches in the towns of Luleå (Fig. 8) and Skellefteå (Fig. 4) with their prosperous surrounding countrysides were very different from those which applied to the small chapels in the inland areas and in the mountain areas (Figs 6–7).

The general planning and design of the churches. Architecturally speaking the churches varied from buildings designed by leading architects architects in what was the accepted style in Sweden at the time, to simple timber buildings carried out in accordance with the local building tradition. Also the size of the churches – which was based on the number of parishioners – varied greatly (Fig. 208), with a tendency for larger churches during the latter part of the hundred-year period in question. The oldest of the churches, for example Arjeplog Church (Figs 85–86) and Degerfors Church (Figs 170–171) from the 1760's, are linked to the local architectural style then current, – high-roofed churches, built in timber painted with a “Falun-red” wash, and with cruciform or polygonal plans. The Greek cruciform plan recurred during the whole of the period, with Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church acting as a source of inspiration for a number of other churches (Figs 131–133). The person responsible for the major alteration and rebuilding of this church was the architect and

county master-builder Jacob Rijf who was here strongly influenced by C F Adelcrantz' (unbuilt) proposal for the rebuilding of Adolf Fredriks Church in Stockholm (Figs 48–49). The Gustafskyrkan Church in the town of Luleå, consecrated in 1790, represents a milestone in church building in Upper Norrland (Fig. 8). Partly it was the first stone church to be built in this part of Norrland since the Middle Ages, and partly it marks the introduction of a new type of church – namely the neo-Classical, white church with a nave, a west tower with a lantern and a tower-head, and the vestry located to the east of the chancel (Figs 43 and 188). In time this type of church was to become most strongly represented in the southern part of the Provinces of Västerbotten and Lapland, areas where church building activity was also greatest. A third type of church was a combination of a “nave-church” and a “central-church”, where the exterior has the aspect of a cruciform church in that the vestry and the tower, or the porch, are located at the centre of the long sides of the building, for example, as in Överluleå Church (Fig. 155) or Jäkkvik Church (Fig. 160).

Building materials. The dominating building material used in these churches is timber. Only 4 of the 56 churches presented in this volume were built of stone, and this was chosen at the specific wish of the parishes in question. The majority of “nave-churches” were built using horizontal logs, and only in a few cases – in order to save timber – was vertical timber framing used towards the end of the period. Timber was the most readily available building material, while, on the other hand, there was a shortage of suitable stone and of lime for mortar. In view of the strong economic arguments in its favour, there was no problem in obtaining the authorities' permission to construct churches in timber. Timber dominated even as a roofing material, primarily in the form of wooden shingles. The only remaining original roof of this type is the patterned, wooden shingle roof on Karl Gustafs (Karungi) Church (Fig. 104). Only a very small number of churches had sheet-metal as a roofing material.

The exteriors of the churches. The majority of timber churches were clad with timber boarding, although sometimes not until many years after the church had been built. Apart from the covering of corners and supporting vertical members, some churches were given an ‘architectural’ quality by means of pilasters and profiled mouldings and window surrounds whose forms were based on those found in stone architecture. Vilhelmina Church (Fig. 139) and Örträsk Church (Fig. 152) are examples of this. Also door surrounds could be influ-

enced by stone architecture, as, for example, in Malå Church (Fig. 12). The original colour of 34 of the 56 churches is known, and of these 15 were in "Falu-red" and 13 were painted white, while the remaining 6 were unpainted. Of those churches on which we have no information in this connection the majority were probably either "Falu-red" painted or unpainted. In other words, the white churches were in a minority and did not in fact become common until towards the end of the period.

Towers and tower-heads. Of the 56 churches, 30 originally had towers, the majority of these being abutting west-towers. Some towers were located on one of the church's long sides, and there are central towers on one or two cruciform churches. It is possible to distinguish a historical development in connection with the tower-heads which begins in 1790 with the Gustafskyrkan Church in Luleå with its two "swung" tower-heads with an intermediate lantern (Fig. 8). In time the most common design of towers became a low-pitched roof, a lantern and an upper, sometimes slightly "swung" tower-head, as, for example, in the case of Lycksele Church from 1799 (Fig. 14). Around 1850 the upper tower-head was replaced by a spire which was most frequently either square or octagonal. See, for example, Älvsbyn Church from 1848 (Fig. 149).

The interiors. The original interiors were often very simple in character with what decoration there was concentrated to the altar and the pulpit. Only a few churches had timber panelling in their interiors before the 1830's. As a rule the panelling was whitewashed, and sometimes the bare, log walls were whitewashed (Fig. 38). One or two individual churches had painted architectural details and draperies, for example Dorotea Church (Fig. 182) and Fredrika Church (Fig. 94). The dominating ceiling form was the barrel-vault and variations of the barrel-vault. There is a developed roof-form with five stellar vaults in Arjeplog Church (Fig. 15). The only known older ceiling painting is the illusory, painted coffered ceiling from 1849 in Örträsk Church (Fig. 16).

Altars and altar decoration. Throughout the whole period the dominating location of the altar was on the east wall of the churches. In four cruciform churches the altars were originally located at the south junction of the cross-arms – for example, in Älvsbyn Church (Fig. 19) – but were later moved to a position in one of the cross-arms. One central position for altars was on the middle of one of the long walls, as can still be seen in Råneå Church (Fig. 29). The oldest known altar decorations were primarily of two types, namely altar paintings or a carved wooden cross with a crown of thorns and a

burial shroud (Figs 20 and 204). In some cases the altar decoration was in the form of an altar painting painted directly on the wall, as in the case of Vilhelmina Church (Fig. 23), and in other cases the altar painting is set against a background of painted illusory architecture, for example Lycksele Church (Fig. 24) and Örträsk Church (Fig. 21). In the smaller churches and chapels, however, the original altar decorations frequently consisted of no more than a simple cross standing on the altar.

Pulpits. In the majority of the nave churches the pulpits were located on the north wall of the nave, while in the cruciform churches they were placed at the north junction of the cross-arms. Eight churches had altar pulpits, that is to say that the pulpit was placed above the altar and was reached by a stair from the vestry, which lay behind the altar, as was the case in Fredrika Church and Råneå Church (Figs 28–29). None of these arrangements are, however, still in existence. The majority of the round, or polygonal pulpit-boxes are sub-divided into panels or fields by means of pilasters and colonnettes, and have varying degrees of decoration consisting of fillets, mouldings, garlands and ornaments (Figs 26–27). In several churches there are painted draperies on the wall behind the pulpit (Fig. 147). The majority of pulpits were installed when the churches were being built, and were made on the site. In a number of cases the pulpits were the work of the master-builder who built the church, in some cases they were made by the vicar of the parish, and in one or two cases the pulpits were taken from an older, demolished church which had stood in the same place. Pulpits designed by architects were an exception to the rule.

Church organs. The organs are among the furnishings and fitments which, in the majority of cases, were not installed until many years after the actual building work had been completed, that is to say once a parish was in a position to be able to afford such a relatively expensive purchase. These organs were commissioned both from such well-known organ-builders as Pehr and P Z Strand and from local masters such as N O Alm in Boden, who built some ten organs. In the majority of churches either several organs have been bought since the original one, or, alternatively, the original one has been rebuilt on several occasions – although sometimes retaining the original organ front. The oldest of these is Per Strand's organ front (Fig. 106) from 1820 in the Karl Gustaf Church (Karungi).

Furnishings. In most cases the churches' original pews have been replaced, re-made and re-painted several times over since the churches were built, so that the

overall appearance of the interiors is very different from how they originally looked. An exception to this is, however, Hörnefors Brukskyrka Church where the original furnishings are still well preserved. Here the line of the foremost row of pews reflects the line of the altar step (Figs 20 and 35). The closed type of pew arrangement completely dominates both in the original drawings for the churches and in the cases where the original pews still remain. Today many of the churches have a gallery, but the majority of these were added at a later date in conjunction with the installation of a new organ or with an extension of the seating accommodation. The design of the gallery front was often similar to that of the pews.

Architects and master-builders. There are known project drawings for 21 of the 56 churches presented in this volume (Figs 42–81). While the majority of these drawings are the work of architects from the Överintendent-sämbetet – the Board of Public Works and Buildings – in Stockholm, in some cases the proposal drawings were prepared by people with another profession, such as a vicar, a land-surveyor, and a county sheriff's officer. As to the churches for which there are no known drawings, it is likely that for some there were simple drawings, perhaps drawn by the master-builder of the church. In one or two cases the same drawing was used for two churches (Figs 139 and 152). The master-builders had a decisive influence on how the churches were built, both those which were designed by architects and those for which there were no detailed proposal drawings. A relatively large number of the master-builders are known to us, and they formed a rather heterogeneous group. There was one category of professionals who re-appear in several different places and situations, and others who were entrusted with the supervision of the construction of only one individual church. The second and larger group consisted primarily of local small farmers, and now and again a sheriff's officer, a mill owner, or a soldier. Since the majority of churches were built in timber using the same methods as were used in connection with dwellings and farm buildings – which the people living in the country areas were fully capable of building themselves – the construction of a small church or chapel did not really present any problem. It is also well documented that the inhabitants of a parish worked together as a team when building a new church, with one of them chosen to act in the capacity of master-builder.

Restorations and major alterations. The alterations which were carried out during the latter part of the 19th century can also to some extent be seen as a delayed,

but continuous completion of the churches. Some of these churches, which had stood for many years without internal and external panelling, were now panelled both internally and externally, and then painted. Others were painted for the first time. In order to raise the standard of comfort, galleries were either built or increased in size, and heating stoves were introduced. As time passed altar paintings and organs were bought, and the interiors of the churches were decorated. While this was being done certain alterations were made to the galleries and to the chancels, and during the 1890's new style-ideals made themselves felt in the form of stencilled, painted decorations in the interiors of churches (Figs 38–39).

The alterations which were carried out during the first decades of the 20th century were mainly in connection with the interiors of the churches; the shifting of the chancel in cruciform churches (Figs 40–41), the insulation of the walls together with new timber panelling, and the building-over of certain windows. Some churches were given a new tower-head. The 1950's saw a beginning of a decrease in the open floor area of the interior of churches when parts of them were screened-off by new internal walls, and when the space below the galleries was closed in. This development has continued in recent years, during which general improvement work has been carried out. At the same time, however, this alteration work has not solely consisted of renewal work and new approaches, and there are a number of examples of attempts to return to how the churches looked earlier, and a respect for older furnishings and interiors.

During the latter part of the 19th century and the beginning of the 20th century no fewer than 16 of the 56 churches in this volume were either demolished or moved to another location. In the majority of cases the timber from the old churches was used in the construction of the new churches – the need for which was the reason why the old church was demolished. One or two chapels were moved, and for a time others were given another function, such as a parish meeting-house, a barn (Fig. 198), or a school (Fig. 37).

Degree of preservation. Recurrent reports regarding vanished churches and major alterations to churches motivate the question as to how representative the still existing buildings are for church building between 1760–1860. A first reflection is, of course, that what has been preserved is in itself of great value when one thinks of how much has disappeared. There are no completely intact churches or chapels from the period, but there are a number which are well-preserved.

Among these are above all Hörnefors Brukskyrka Church (Figs 97–100), Karl Gustafs (Karungi) Church (Figs 104–106), Örträsk (Figs 152–154) and Sorsele Churches (Figs 136–138), and the bell-tower at Nederluleå Church (Fig. 118). In general it is the church interiors and furnishings that have been altered, while the exteriors can often be in more or less their original state; for example Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church (Fig. 131), Lycksele Church (Fig. 110) and Överluleå (Boden) Church (Fig. 155). The fishermen's chapels have well-preserved interiors, while improve-

ment and repair work has primarily been in connection with the exteriors of the chapels since their exposure to wind and weather made it necessary to repeatedly replace the roof coverings and the external timber paneling. The re-built and partly re-constructed Degerfors old church (Figs 170 and 172) and Holmön old Church (the Helena Elisabethkyrkan Church in Umeå) (Fig. 168) can both be said to have great preservation value since they represent church types which to a great extent have now disappeared.

ÖVERINTENDENTSÄMBETET – THE BOARD OF PUBLIC WORKS AND BUILDINGS – AND THE LOCAL PARISHES

By BARBRO FLODIN (pages 48–74)

During the 18th century a series of Ordinances were issued that were of considerable importance regarding church building. These Ordinances stipulated that no new churches were permitted to be built, and that no major repairs were permitted to be carried out to existing churches without the drawings and the cost estimates first having been checked and approved by Överintendentsämbetet (ÖIÄ). Surviving proposal drawings and documents together with, in many cases, a large volume of correspondence can often provide a good picture of both how these questions were handled and the relationship between the representatives of the local parishes and the ÖIÄ in Stockholm.

In the area that forms Luleå Diocese, that is to say the provinces of Västerbotten and Lapland. 56 churches were built during the period 1760–1860. Proposal drawings etc. – checked by the ÖIÄ – for 20 of these churches are still in existence (Figs 42–81). In a number of cases the proposals were primarily the work of the ÖIÄ.

The records from the first decades after 1760 are rather scanty and there is no documentation of any comprehensive discussions between the ÖIÄ and the representatives of the local parishes. In time, however, routines became more established and the volume of correspondence increased. As a rule the ÖIÄ's checking of proposal drawings for new churches led to new proposal drawings being prepared either by a draftsman or by one of the architects at the ÖIÄ. The only drawing that was approved immediately, and without any objections or adjustments, was Jacob Rijf's proposal drawing for Skellefteå Landsförsamlingskyrka Church (Figs

48–49), while all of the other proposal drawings – eleven in number – for churches in the area were altered by the ÖIÄ and then sent back to the parish representatives for their approval. In other cases only cost estimates, together with certain basic information concerning the number of inhabitants in a parish, the wishes of the parish concerning their new church, etc., together with a request that the ÖIÄ should prepare drawings for the new church were sent to the ÖIÄ. This request was always granted.

Because of the aesthetic views of the ÖIÄ and a desire on its part for uniformity in the field of church building, the proposals which were prepared by the ÖIÄ were frequently rather similar in character. The development of the general church types was very much a result of the ÖIÄ's actions. The architectural forms used in their proposal drawings were, however, primarily suitable for churches which were to be built in stone or brick, in spite of the fact that the majority of the churches in Upper Norrland and northern Finland were to be built in timber. The merging of these forms with the local building tradition, which was based on the choice of materials and the methods of construction, has produced rich variations in the planning and design of churches.

The reaction of the parishes to the ÖIÄ's drawings and proposed alterations varied from gratitude and humble submission to protests and demands for changes. In spite of the alterations that were made to proposals by the ÖIÄ, in time a form of dialogue developed between the ÖIÄ and the parishes, and to a very great extent the wishes of the latter acted as guidelines for the

ÖIÄ in its work. The conclusion that can be drawn is that the final planning and design of these churches was the product of co-operation and collaboration between

the local parishes and the ÖIÄ rather than something which was imposed on the parishes by an authoritarian, central government department in Stockholm.

CHURCH BUILDING IN FINLAND 1760–1809

By MARJA-TERTTU KNAPAS (pages 176–197)

The new churches built in Finland during the 18th century were primarily the result of an increase in population. At the beginning of the 1770's the population of Finland was in the region of 580,000, while by 1809 it had risen to around 900,000. It was in this year – 1809 – that the “Finnish War” between Sweden and Russia came to an end and Finland was ceded to Russia to become an autonomous Grand Duchy within the framework of Imperial Russia.

During the whole of the 18th century only some 15 new “church parishes” were created in Finland. On the other hand, more than 120 “chapel parishes” and 40 so-called “predikogäll” with their own sermon buildings were established in different parts of the country within the large, older, “mother parishes”.

Ecclesiastically Finland was divided into two dioceses. The Diocese of Åbo for the western parts of the country – including the whole of the Province of Österbotten and Finnish Lapland – and the Diocese of Borgå for the eastern provinces of Tavastaland and Savolax. The Diocese of Borgå was founded in 1723 as an ‘heir’ to the Diocese of Viborg, the most easterly parts of which had been surrendered to Russia in 1721.

During the period 1760–1809 some 120 new timber churches, chapels or “predikogäll” were built in the Finnish dioceses. Of these around 55 were built prior to the introduction of the 1776 Ordinance concerning the approval of project drawings for public buildings and churches. The most common type of church was the cruciform church. The cruciform church had become generally popular during the second half of the 17th century and – thanks to the ingenuity of different master-builders – a number of plan variations had been developed. One aspect of this development was the desire to create a “central-church” type of church. These churches had rather steep, hipped roofs clad with wooden shingles. At the centre-point of the meeting of the roofs of the cross-arms there was a small lantern or a spire. The ceilings in the cross-arms were timber panelled, and above the centre-point of the interior there

was an internal cupola which was not visible from outside the building.

The architectural form-language of Classicism reached the churches in Finland rather slowly. One of the reasons for this was King Gustav III's “Finnish War” with Russia which paralysed all forms of building activity in Finland for many years. As a result, the church roofs did not become low-pitched and the windows did not become larger until around the year 1800.

Very few stone churches were built in Finland. Between 1760 and 1809 only eleven new stone churches were built, six of which were built after the introduction of the 1776 Ordinance. Alteration proposals in connection with medieval churches usually entailed either the lengthening of a church or extensions which would transform it into a cruciform church.

By tradition the church bells were housed in a free-standing timber bell-tower, the ground floor of which was most often in the form of a gatehouse with a through passageway leading into the churchyard. These bell-towers were of three main types, the different types being found in different parts of the country. Their rather special forms were slightly foreign to the Överintendentsämbetet – the Board of Public Works and Buildings – in Stockholm, whose architects produced drawings for timber bell-towers which were reminiscent of the west-towers or bell-tower types which were common in Sweden.

The majority of master-builders in Finland after the middle of the 18th century were from the farming class, and the profession of church master-builder was often handed down from father to son. The skill of the Finnish master-builders is most clearly demonstrated in their full appreciation of the possibilities that building in timber held, particularly in connection with roof and vault constructions.

Jacob Rijf (1753–1808), a master-builder from the Province of Österbotten (now part of Finland) achieved a measure of fame throughout both Sweden and Finland (Fig. 225). Together with his closest relatives he ran a

very efficient building enterprise which prepared drawings, supplied building materials and craftsmen, built and supervised the construction of both stone churches and timber churches, and also carried out other forms of building work (Figs 219, 221–222 and 226–235).

Finland had been ceded to Russia in 1809, and in 1811 an *Intendentskontor* – a board of public works and buildings – was established for the new Russian Grand

Duchy of Finland. This *Intendentskontor* can be seen as a direct heir to the Swedish *Överintendentsämbetet*, and the Czar assumed the same role as the King of Sweden had once had in connection with the formal approval of proposal drawings for the alteration or new construction of buildings, such as churches, which was to be paid for from public funds.

THE ÖVERINTENDENTSÄMBETET AND THE CHURCHES BUILT IN FINLAND 1759–1809

By BARBRO EDLING (pages 198–217)

Until the year 1809 Finland was part of Sweden, and, as was the case in Sweden, church building in Finland was carried out under the surveillance of the *Överintendentsämbetet* – the Board of Public Works and Buildings – in Stockholm. This article consists of an investigation of how a total of 197 different questions concerning churches in Finland were handled by the Swedish *Överintendentsämbetet* during the period 1759–1809.

As in the north of Sweden the Finnish parishes were frequently very poor and were therefore obliged to save for many years before they were in a position to be able to afford to build a new church. On many occasions the parishes were granted exemption – at their request – from the official regulation which stipulated that all new churches should be built in stone or brick. The great majority of the Finnish churches were built in timber.

Up until the middle of the 1780's a large number of churches were in fact built without the proposal drawings and cost estimates having first been sent to the *Överintendentsämbetet* for checking and approval. There were also cases where, although the *Överintendentsämbetet* had received the necessary drawings and had subsequently carried out certain alterations, the parishes nevertheless chose to follow the original proposal drawings which had been prepared by the local master-builder (Figs 1–2). In 1776, however, there was a tightening up of the regulations and it became a rigid requirement that in order for a parish to receive a contribution towards the cost of the construction of its church via church collections then it must build in accordance with a drawing which had been approved of by the

Överintendentsämbetet. This had the desired effect of greater attention being paid to the *Överintendentsämbetet*'s drawings, even if deviations from them frequently occurred. This can be seen from the eight church projects in Finland which were studied more closely as examples (Fig. 3). These were the churches in Kuru (Figs 4–6), Sideby (Figs 7–8), Kuopio (Figs 9–11), Askola (Figs 12–13), Mörkom (Figs 14–15), Vahto (Figs 16–17) and Nummis (Figs 18–19), and the bell-tower at Kelviä Church (Figs 20–22).

A study of the Finnish material shows that the Finnish master-builders seldom followed in detail the drawings and instructions which they had received from the *Överintendentsämbetet*, who, of course, because of the long and difficult journey involved, had no real possibility of checking to what extent their intentions and directives had been followed or not. In spite of this, however, the *Överintendentsämbetet* did, nevertheless, exert very considerable influence on the planning and design of churches and public buildings during this period – a period when Finland still had no architects with an academic education. The neo-Classical church was introduced into Finland – where it became generally popular – and maintained there through the drawings of the *Överintendentsämbetet*. Certain model examples of the neo-Classical church, such as the cruciform Adolf Fredriks Kyrka Church in Stockholm, were held in particularly high regard and had more architectural 'heirs' in Finland than they had in Sweden, although in Finland they were usually built in timber, and had rich and distinctively individual forms of construction.

Personregister

Arkitekter, byggmästare, orgelbyggare, hantverkare, konstnärer. Ortnamn hänvisar till avsnittet om kyrkobyggnaden i volymens katalog, sidhänvisning till omnämmande i volymens uppsatsdel.

Adelcrantz, Carl Fredrik (1716–1796), arkitekt, 1741 konduktör vid slottsbygget i Stockholm, 1750 hovintendent, 1757–1795 överintendent. – S 17, 49f, 52, 182f, 185, 191, 201, 203, 211, 225.

Alm, Elis, orgelbyggare, Boden. – Sorsele (1924). Karl Gustaf (Karungi) (1932).

Alm, Nils Oskar (1850–1923), orgelbyggare, från Boden. – Överkalix (1876), Malå (1889), Råneå (1894), Överluleå (Boden) (1895), Norsjö (1896), Nedertorneå-Haparanda (1898), Arjeplog (1899), Sorsele (1900), Sävar (1907), Jäkkvik (Lövmokk). Se även s 35, 55, 70, 226.

Alm, Olof (1757–1825), inspektor, byggmästare, från Nordmaling, senare bosatt i Skellefteå och Heden (nuv Boden). – Lycksele (1792), Överluleå (1824), Nedertorneå-Haparanda (1825). Se även s 38f, 46f, 48, 51.

Alm, Olof Gustaf (1803–1874), byggmästare, från Heden (Boden). – Nedertorneå-Haparanda (1825), Överluleå (1831), Överkalix (1840), Norsjö (1843), Nederluleå (1850). Se även s 38ff, 47, 49, 58, 65f, 71.

Alm, Petter (1858–1917), orgelbyggare, Norsjö. – Överkalix (1876), Örträsk (1909).

Almfelt, Lorenz Axel Fredrik (1781–1844), arkitekt, konduktör vid ÖIA. – Sävars (1812), Vännäs (1817), Vilhelmina (1834 och 1835). Se även s 37, 46f, 48, 52, 55, 59, 61f.

Andersson, Johan, byggmästare, bonde, från Byn (Älvsbyn). – Älvsbyn (1807). Se även s 38, 46.

Andersson, Olof (f 1818), orgelbyggare, från Bjurträsk. – Norsjö (1850), Jörn (1857). Se även s 34.

Andersson, Pär (f 1926), konstnär, från Skellefteå. – Korpilombolo (1974), Överluleå (Boden) (1980).

Asplund, murmästare, från Umeå. – Skellefteå landskyrka (1800). Se även s 38, 46, 194.

Asplund, målarmästare, från Ström. – Fredrika (1797), Dorotea (1803). Se även s 27.

Bassi, Charles (1772–1840), arkitekt, intendent för de allmänna byggnaderna i Finland 1811–1824. S 195.

Benzelius, Nils Petter, byggmästare, från Luleå. – Arvidsjaur (1826), Burträsk (1829). Se även s 39, 46f.

Bergh, Rolf (f 1919), arkitekt. – Skellefteå landskyrka (1964), Lycksele (1978). Se även s 41.

Bergström, Petter, målare, från Luleå. – Rödkallen

(1787), Malören (1793).

Biskop, Hans, byggmästare, från Kronoby, Österbotten. Verksam i Sverige 1717–1753. – S 17, 39, 185.

Blank, Jonas, snickare, från Piteå. – Arjeplog (o 1770).

Block, Carl H (1834–1890), dansk konstnär. – Pajala

(Kengis) (kopia 1888).

Blombergsson, Svante Albert (1810–1875), konstnär. – Malå (1865). Se även s 27.

Blom-Carlsson, Carl Gustaf (1799–1868), arkitekt, 1818 konduktör vid ÖIA, 1829 tf arkitekt vid ÖIA, 1841 professor vid Konstakademien, 1844 arkitekt vid ÖIA, 1862 intendent vid ÖIA. – 1821 omarbetat förslag till Nedertorneå-Haparanda (1821), Åsele (1846), Älvsbyn (1847), Nederluleå (1847). Se även s 37, 46ff, 54, 58f, 62ff, 66.

Blomqvist, Marcus Jonsson, målare, från Åsele. – Vilhelmina (1840-t).

Brouhn, Robert Vilhelm (1807–1882), arkitekt, konduktör vid ÖIA. – Överkalix (1842). Se även s 37, 47, 49, 71.

Bucht, Gurlic, handelsman, byggmästare, från Torneå. – Malören (1770). Se även s 38, 46.

Cainberg, Erik (1771–1816), skulptör. S 190.

Carlsson, Olof, orgelbyggare, Lycksele. – Åsele (1866), Fredrika (1876).

Carlström, byggmästare. – Karesuando (1816). Se även s 38, 46.

Cartmo, Olof, byggmästare, soldat, från Muskus. – Älvsbyn (1813). Se även s 38, 46.

Cedergren, Nils, fortifikationsofficer. S 185.

Dahlberg, Gustaf Birger (f 1902), arkitekt. – Jörn (1956).

Desprez, Louis Jean (1703–1804), arkitekt. S 185, 194.

Eckstein, Carl Gustaf (1766–1838), målare, grafiker. S 187f.

Edberg, Johan Theodor (d 1843), arkitekt, 1839 konduktör vid ÖIA. – Vittangi (1843). Se även s 37, 47f, 62f, 67.

Edin, Johan, byggmästare, kronolänsman, från Åsele. – Volgsjö (1794), Fatmomakke andra kapell (o 1790). Se även s 38, 46.

Edman, Elias, byggmästare, från Strömnäs by. – Fatmomakke (1833). Se även s 39, 47.

Edman, Samuel, byggmästare, från Strömnäs by. – Fatmomakke (1833). Se även s 39, 47.

Edström, Mathias, predikstolsmakare, från Nysätra. – Vännäs (1825).

Ek, Johan Gustaf (1805–1877), orgelbyggare, Torp, Medelpad. – Luleå, Gustafskyrkan (1847), Nedertorneå-Haparanda (1856), Vännäs (1864). Se även s 35.

- Ekberg, Fredrik Reinhold* (1837–1898), arkitekt. – Nedertorneå-Haparanda (1872).
- Ekström, Jonas*, brukspatron, byggmästare, från Mattila. – Nedertorneå-Haparanda (1825). Se även s 38, 46.
- Elfström, Johan* (d 1788), byggmästare. S 189.
- Eliasson, Jöns*, nämndeman, Överkalix. – Överkalix (1840). Se även s 49, 70.
- von Engeström, Sven Johan* (1774–1838), konduktör vid ÖIÄ. S 209f, 215.
- Erichson, Fridhtiof*, konservator. – Rödkallen (1957), Malören (1958 o 1963), Pite-Rönnskär (1970).
- Eriksson, Albert*, konservator, Arlov. – Fredrika (1966), Örträsk (1967).
- Eriksson, Erik*, byggmästare, bonde, från Holmträsk, Åsele sn. – Fredrika (1797). Se även s 38, 46.
- Ersson, Jon*, byggmästare, från Tandsjön. – Risbäck (1859). Se även s 39, 47.
- Estenberg, Per* (1772–1848), arkitekt, 1795 konduktör vid ÖIÄ. S 187, 189.
- Falkenberg, Fredrik* (1865–1924), arkitekt. – Norsjö (1911), Skellefteå landskyrka (1916), Vännäs (1920), Överluleå (Boden) (1922), Vilhelmina (1926). Se även s 41.
- Ferlén, L*, målare. – Sorsele (1867). Se även s 27.
- Fjellström, Pehr* (1697–1764), präst, konstnär. – Lycksele och Örträsk (1738). Se även s 26.
- Fluur, Nils Jacobsson*, bildsnidare, från Ångermanland. – Arjeplog (o 1700), Kvikkjokk.
- Forsberg, J*, orgelbyggare. – Sorsele (1862). Se även s 34.
- Forsgren, Johan*, konduktör vid ÖIÄ 1800–1802, vid ståthållarämbetet 1802-. S 207.
- Forsman, Daniel* (d 1802), konduktör vid ÖIÄ 1797–1802. S 208.
- Franklin, Bertil* (f 1927), arkitekt, Luleå. – Arjeplog (1970), Korpilombolo (1974), Överluleå (Boden) (1980). Se även s 42.
- Franzén, Åke* (f 1942), arkitekt. – Älvsbyn (1970).
- Fredenheim, Carl Fredrik* (1748–1803), 1795–1803 överintendent vid ÖIÄ. S 189.
- Fridén, Nils Seth Enok* (f 1913), arkitekt. – Jörn (1955).
- Gerst, Jakob Wilhelm* (1744–1844), arkitekt vid ÖIÄ, 1816 sekreterare i Konstakademien. – Överluleå (Boden) (1824 o 1825). Se även s 37, 47f, 56f, 60.
- Geting, Simon* (1754–1834), arkitekt, byggmästare, från Ångermanland. – Burträsk (1815 o 1823). Se även s 38f, 47f, 52, 56.
- Granstedt, Pehr*, fortifikationsofficer, byggledare. S 206.
- Grape, Johan Arendt*, sockenskrivare, Karesuando. – Karesuando (1816). Se även s 38, 46.
- Gren, Jonas* (1715–1765), orgelbyggare. – Råneå (1764).
- Grut Torben* (1871–1945), arkitekt. – Örträsk (1909), Överluleå (Boden) (1931).
- Grönlund, John William* (1879–1963), orgelbyggare, Käge. – Överkalix (1936).
- Grönlunds orgelbyggeri*, Gammelstad. – Arjeplog (1899), Älvsbyn (1931), Korpilombolo (1938 o 1985), Pajala (Kengis) (1939), Örträsk (1948), Vittangi (1949 o 1986), Risbäck (1950), Karl Gustaf (Karungi) (1952), Malå (1952), Sorsele (1954), Jörn (1956), Råneå (1957), Vännäs (1966), Överluleå (Boden) (1972), Skellefteå landskyrka (1980). Se även s 35.
- Gumaelius, Sten David Torsten Hummel-* (f 1906), arkitekt. – Vilhelmina (1970).
- Hagman, Daniel* (d 1777), stiftsbyggmästare, Sundsvall. S 38, 182, 196.
- Hagmansson, Pehr* (1745–1809), byggmästare, son till *Daniel Hagman*. – Luleå, Gustafskyrkan (1764). Se även s 38f.
- Hakola, Anders* (1709–1778), byggmästare. S 190.
- Hakola, Gabriel (Kaapo)* (1753–1812), byggmästare. S 180, 190.
- Hansson, Johan*, predikstolsmakare. – Vilhelmina (1840).
- Hawerman, Alfred Ludvig* (1821–1908), arkitekt vid ÖIÄ. – Karl Gustaf (Karungi) (1847), Skellefteå landskyrka (1850), Råneå (1856). Se även s 38, 49, 64, 69f.
- Hedin, Abraham Ludvig* (1826–1917), arkitekt, 1849 konduktör vid ÖIÄ, 1863 stadsarkitekt i Stockholm. – Sorsele (1857), Pajala (Kengis) (1865). Se även s 38, 47, 49, 71.
- Hedman, Alf*, konservator, Gävle. – Arjeplog (1970).
- Hellberg, Anders* (1740–1780), konstnär. – Arjeplog (1770).
- Hermansson, Per Frans Gustaf* (1864–1931), arkitekt. – Älvsbyn (1900).
- Herslow, Hilda Aurora* (1880–1949), konstnärinna. – Korpilombolo (1936).
- Hollström, Erik*, lantmätare, konduktör, arkitekt, från Sunderbyn, Luleå. – Nedertorneå-Haparanda (1820), Överluleå (Boden) (1824), Nederluleå (1850). Se även s 36, 38f, 47f, 54f, 57ff, 66.
- Holmbom, Henrik* (1731–1805), lantmätare. S 185.
- Holmdahl, Gustav Fredrik* (1879–1958), arkitekt. – Åsele (1920).
- Holmgren, Herman Theodor* (1842–1914), arkitekt. – Dorotea (1900).

- Holmström, J P*, sågställare, predikstolsmakare, snickare, Sävar. – Sävar (1822).
- Holmström, Karl Erik*, målare, konstnär, från Stockholm. – Örträsk (1849), Lycksele (1850). Se även s 27.
- Honga, Mats* (1713–1777), byggmästare. S 178, 190.
- Hultgren, Oscar*, målare, Stockholm. – Umeå (Holmön) (1811).
- Häger, Henrik* (1739–1813), byggmästare. S 190.
- Höckert, Johan Fredrik* (1826–1866), konstnär. – Jäkkvik (Lövmokk) (1850 o 1855).
- Höglund, Gerda* (f 1878), konstnärinna. – Burträsk (1917), Risbäck (1931), Vittangi (1948).
- Hökerberg, Otar* (1882–1962), arkitekt. – Risbäck (1925).
- Hörberg, Pehr* (1746–1816), konstnär. S 187.
- Höök, Bertil Rudolf* (f 1903), arkitekt. – Korpilombolo (1936).
- Jonsson, August*, byggmästare. – Pajala (Kengis) (1871).
- Jonsson, Erik*, bonde, byggmästare, predikstolsmakare, från Rissjö, Åsele sn. – Vilhelmina (1840), Örträsk (1849). Se även s 39, 47, 58, 61.
- Jonsson, Erik*, byggmästare, bonde, från Vännäs by. – Vännäs (1825). Se även s 38, 46.
- Jonsson, Per*, predikstolsmakare, Lavsjön. – Dorotea (o 1800).
- Kantlin, Johan* (1770–1839), byggmästare. S 190.
- Kristiansson E G*, byggmästare. – Jäkkvik (Lövmokk) (1897).
- Lanto, Erik*, byggmästare, från Helsingbyn, Finland. – Pajala (Kengis) (1797). Se även s 38, 46.
- Lehtipalo, G*, arkitekt. – Pajala (Kengis) (1971).
- Lidström, Bengt* (f 1928), arkitekt. – Umeå (Holmön) (1958), Fredrika (1965), Örträsk (1947), Dikanäs (1982).
- Lindahl, Abraham*, byggmästare, lantmätare, från Umeå. – Lycksele (1799). Se även s 38, 46.
- Lindberg, Carl Harald* (1901–1976), konstnär. – Överluleå (Boden) (1931).
- Lindberg, Gunnar*, konservator, Töre. – Korpilombolo (1974).
- Linder, Alois*, skulptör, Salzburg. – Umeå (Holmön) (1958).
- Linder, J A* (1783–1877), 1811–22 kapellpredikant i Norsjö, 1822 komminister i Umeå lfs, från 1829 vicepastor där, verksam som arkitekt. – Burträsk (1824–1829), Sävars (1820-t), Vännäs (1843), Hörnefors (1800-t mitt). Se även s 32, 37f, 46ff, 52, 56.
- Lindgren, Gabriel*, byggmästare. S 209.
- Lohiniva, Hans Hansson*, byggmästare, predikstolsmakare, från Tengeliö i Finland. – Karl Gustaf (Karungi) (1796). Se även s 38.
- Lovén, Eberhard* (f 1891), arkitekt. – Nedertorneå-Haparanda (1927), Brändö-Uddskär (1928), Råneå (1928), Överkalix (1936), Pajala (Kengis) (1939), Vittangi (1948), Alkavare (1960).
- Lundberg, Johan Petter*, byggmästare, från Teg, Umeå. – Sorsele (1859). Se även s 39, 47.
- Lundberg, Karl Einar* (f 1889–1978), arkitekt. – Råneå (1957).
- Lundberg, Åke* (f 1917), arkitekt. – Umeå (Holmön) (1958), Vindeln (Degerfors) (1962).
- Lundgren, Karl*, målare, från Luleå. – Vittangi (1897).
- Lundgren, Olof Gustaf* (f 1890), arkitekt. – Karl Gustaf (Karungi) (1922).
- Lundmark, Nils Sjulsson*, predikstolsmakare, från Brännäs. – Malå (1852).
- Lundmark, Per Erik*, predikstolsmakare, från Brännträsk. – Malå (1852).
- Lundqvist, Edvard* (f 1888–1952), arkitekt. – Sorsele (1922), Malå (1924), Örträsk (1924), Burträsk (1929).
- Löf, Johan*, predikstolsmakare, Umeå. – Umeå (Holmön) (1820).
- Magnussons Orgelbyggeri*, Göteborg. – Lycksele (1976 o 1978).
- Marklund, Bror* (1907–1977), skulptör. – Överluleå (Boden) (1931).
- Mattsson, Jon (Jonas)*, byggmästare, bonde, från Laiksjön. – Dorotea (1800). Se även s 38, 46.
- Medelplan, Thor* (1832–1863), arkitekt. – Karesuando (1859).
- Menzel, Johannes*, orgelbyggeri. – Dikanäs (1982).
- Månsson, Filip* (1864–1933), målare, konstnär. – Lycksele (1923). Se även s 41.
- Mårtensson, Anders* (d 1956), orgelbyggare, Lund. – Skellefteå landskyrka (1954).
- Nilsson, Anders*, byggmästare. – Ammarnäs (1858). Se även s 39, 47.
- Nilsson, Gabriel*, byggmästare. – Volgsjö (1794). Se även s 38, 46.
- Nilsson, Georg Alfred* (1871–1949), arkitekt. – Jörn (1914).
- Nilsson, Johan*, byggmästare. – Ammarnäs (1858). Se även s 39, 47.
- Nordberg, Karl Torsten Valerius* (1900–1962), konstnär, från Byske. – Dikanäs (1933), Överkalix (1936), Pajala (Kengis) (1944), Sorsele (1954), Älvsbyn (1961).
- Nordenskjöld, Knut* (1882–1950), arkitekt. – Lycksele (1951), Överluleå (Boden) (1951).

- Norén, J*, konstnär, från Kalix. – Pajala (Kengis) (1888), Korpilombolo (1894).
- Nyman*, bonde, byggmästare, från Degerfors sn. – Tärna (1855). Se även s 39, 47.
- Olofsson, Olof*, bonde, byggmästare, från Nyby, Vännäs. – Bjurholm (1807). Se även s 38, 46.
- Olsson, Hjalmar*, arkitekt. – Karl Gustaf (Karungi) (1949).
- Palmroth, Pehr Wilhelm* (1765–1825), arkitekt, konduktör vid ÖIÄ. – Lycksele (1793), Burträsk (1817). Se även s 37, 46f, 51f, 56, 203, 215.
- Palmstedt, Erik* (1741–1803), arkitekt, professor. S 187.
- Pettersson, Abraham Rafael Ulrik* (1824–1866), arkitekt. – Karesuando (1856).
- Pettersson, Gustaf Emil Nicolaus* (1855–1933), arkitekt. – Arjeplog (1895), Nedertorneå-Haparanda (1906), Åsele (1919). Se även s 40.
- Piimänen (Hartlin), Mikael* (1748–1820), byggmästare. S 190.
- Piimänen, Anders* (1714–1775), byggmästare. S 190.
- Piper, Fredrik Magnus* (1746–1824), arkitekt, 1803–1805 överintendent vid ÖIÄ. S 181, 192.
- Plagemann, Carl Gustaf* (1805–1868), konstnär. – Sävar (1855).
- Qvarnström, Petter* (d efter 1784), orgelbyggare, Sundsvall. – Sävar (1779), Skellefteå landskyrka (1783).
- Rautio, Johan Nilsson*, byggmästare, från Karl Gustaf. – Vittangi (1849). Se även s 39, 47.
- Reich-Eriksson, Britta*, konstnärinna. – Skellefteå landskyrka (1964).
- Rhen, Eleazar* (1805–77), byggmästare, länsman i Dorotea. – Risbäck (1856). Se även s 39, 47.
- Rijf, Carl* (1756–1801), byggmästare. S 190.
- Rijf, Carl Jacobsson* (1783–1808), byggmästare. S 190.
- Rijf, Jakob* (1753–1808), arkitekt, byggmästare, från finska Österbotten, tillhörde en kyrkobyggarfamilj, 1783 elev vid Konstakademien, 1784 länsbyggmästare i Västerbotten. – Luleå, Gustafskyrkan (1790), Skellefteå landskyrka (1793). Se även s 17, 32, 38f, 46, 48, 52, 182, 184, 186f, 190ff, 203ff, 211, 213, 216, 224f, 228.
- Rijf, Thomas Carlsson* (1726–1803), byggmästare. S 190.
- Romare, Bengt Erik Paulus* (f 1902–1968), arkitekt. – Råneå (1957).
- von Rothstein, Emil Edvard* (1791–1890), arkitekt, 1845 arkitekt vid ÖIÄ, 1871 professor vid Konstakademien. – Jörn (1855). Se även s 38, 47f, 67f.
- Rudner, Georg*, arkitekt. – Överluleå (Boden) (1952), Vännäs (1967), Jörn (1969).
- Rönnerberg, Israel*, byggmästare, från Piteå. – Arvidsjaur (1826), Överluleå (Boden) (1831). Se även s 38f, 46f.
- Rönnerberg, Johan Petter*, byggmästare, från Nybyn, Piteå. – Älvsbyn (1848), Norsjö (1850), Råneå (1857), Överkalix (1858). Se även s 39, 46ff, 62, 69f, 71f.
- Salander, Clara*, konstnärinna. – Umeå (Holmön) (1958).
- Sand, Erik Gustav Lennart* (f 1909), skulptör, Strängnäs. – Råneå (1957).
- Schuster, Anders Christian Anton* (1850–1911), orgelmakare, Östersund. – Dorotea (1890), Risbäck (o 1890).
- Schröder, Christoffer Friedrich* (1722–1789), murmästare, stadsarkitekt i Åbo. S 189, 208.
- Setterquist, E A & Son*, orgelbyggare, Örebro. – Burträsk (1903), Vännäs (1924).
- af Sillén, Gustaf* (1762–1825), arkitekt. S 181ff.
- Silvén, Simon* (1747–1798), byggmästare. S 180, 190.
- Sjöstrand, Carl Johan*, konstnär. – Vännäs (1833), Lycksele (1842).
- Sondell, O L*, målare. – Pite-Rönnskär (1780).
- Staafl, Carl Theodor* (1816–1880), konstnär. – Skellefteå landskyrka (1851).
- Strand, Pehr* (1756–1826), orgelbyggare, Stockholm.-Karl Gustaf (Karungi) (1820). Se även s 34, 226.
- Strand, Pehr Zackarias* (1797–1844), orgelbyggare, Stockholm. – Burträsk (1840), Överluleå (Boden) (1842). Se även s 35, 226.
- Strindberg, Tore* (f 1882), bildhuggare. – Överluleå (Boden) (1932).
- Stråle, Petter* (1720–1765), orgelbyggare. – Råneå (1764).
- Sundsten, Johan*, stadsarkitekt, Åbo. S 204f.
- Sundström, Lars Ersson*, byggmästare. – Arjeplog (1761). Se även s 38, 46.
- Svensson, G*, byggmästare, från Skellefteå. – Malå (1852). Se även s 39, 47.
- Swanberg, Esaias*, konstnär, från Haparanda. – Karl Gustaf (Karungi) (1845), Korpilombolo (1855). Se även s 48, 67.
- Swedman, Carl Wilhelm* (1762–1840), konstnär. S 187.
- Sörman, Gustaf Simon* (1905–1963), konstnär. – Överluleå (Boden) (1938 o 1954).
- Tempelman, Olof (Olaus) Samuel* (1745–1816), arkitekt, 1771 konduktör vid ÖIÄ, 1779 professor vid Konstakademien. – Luleå, Gustafskyrkan (1779). – Se även s 17, 37, 40, 46, 48f, 182, 191, 205, 211, 213, 215f.
- Tengmark, Johan*, byggmästare, från Umeå. – Arjeplog (1767). Se även s 38, 46.
- Thorvaldsen, Bertel* (1768–1844), dansk bildhuggare. –

- Råneå (kopia 1857), Jäkkvik (Lövmokk) (kopia o 1890), Norsjö (kopia 1911).
- Thurfjell, Jan* (f 1924), arkitekt. – Vittangi (1968).
- Tolpo, Mårten*, byggmästare. S 196, 211.
- Toppelius, Mikael* (1724–1821), kyrkomålare. S 187.
- Torhamn, Gunnar* (1894–1965), konstnär. – Vilhelmina (1924), Lycksele (1950).
- af Trolle, N H W*, byggmästare. – Åsele (1852). Se även s 39, 47.
- Törnqvist, Henrik Albert* (1819–1898), arkitekt, 1855 konduktör vid ÖIÄ, 1860 vice professor vid Konstakademien. – Korpilombolo (1855). Se även s 32, 38, 47f, 67f.
- Wahlman, Lars Israel* (1870–1952), arkitekt. – Lycksele (1923). Se även s 41.
- Wennberg, Thure G* (1759–1818), konduktör vid ÖIÄ 1777–1796, sekreterare vid ÖIÄ 1796–1802. S 187, 215.
- Westerberg, Johan* (1820–1866), präst, konstnär. – Jörn (1857), Ytterstfors (1860). Se även s 26
- Westerberg, Karl Martin* (1892–1963), arkitekt. – Dikanäs (1934).
- Westin, Fredrik* (1782–1862), målare, professor, direktör för Konstakademien. – Malå (kopia 1865), Sorsele (kopia 1867). Se även s 27.
- Westman, Peter* (1757–1828), bildhuggare, Utanö. – Burträsk (1820).
- Wikman, Eric Persson*, byggmästare, från Råneå. – Alkavare (1788). Se även s 38, 46.
- Winberg, K O*, predikstolsmakare. – Vilhelmina (1840).
- Winberg, Petter Jacobsson*, nybyggare, byggmästare, Sastmola. S 201.
- Wincent, Johan*, bruksinspektör, byggmästare, Sävar. – Sävar (1812). Se även s 38, 46, 52, 54.
- Winge, Mårten Eskil* (1825–1896), målare, professor. – Nedertorneå-Haparanda (1868).
- Wranér, Sven Henrik Alvar* (f 1894), arkitekt. – Fredrika (1931).
- Wretling, David* (f 1901), konstnär. – Fredrika (1931).
- Wretling, Kjell* (f 1904), arkitekt. – Sorsele (1929), Malå (1951).
- Wulff, Jacob* (1750–1800), konduktör vid ÖIÄ. S 201f, 206f.
- Wählström, Karl* (1725-e 1785), orgelbyggare, Stockholm. S 187.
- Åbom, Johan Fredrik* (1817–1900), arkitekt, 1845 konduktör vid ÖIÄ, 1860 arkitekt vid ÖIÄ, 1880 intendent vid ÖIÄ för Kronans hus i landsorten. – Norsjö (1845), Åsele (1846), Råneå (1853). Se även s 37, 47ff, 64f, 69.
- Åkerblom, Matts* (1740–1819), byggmästare. S 180, 190, 196, 200.
- Åkergren, Matts* (1752–1839), byggmästare, Rouvesi. S 190, 206ff.
- Åkerman & Lund*, orgelbyggeri. – Lycksele (1880), Åsele (1914), Skellefteå landskyrka (1916), Överluleå (Boden) (1931), Vilhelmina (1926 o 1960), Fredrika (1931), Dikanäs (1945). Se även s 35.
- Åkerman, Per Larsson* (1826–1876), orgelbyggare. – Skellefteå landskyrka (1872), Lycksele (1880).
- Åkervall, Eric*, skeppsbyggmästare. S 201f.
- Ångman, Jonas* (1764–1845), kyrkoherde, predikstolsmakare. – Fredrika (1797).

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 217

Kyrkobyggnader 1760–1860

Del 3

